

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

18. ÉVFOLYAM 2-3. SZÁM

BUDAPEST
1975

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ES A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

EMBER GYŐZŐ, HUSZÁR ISTVÁN, KISS ALBERT, KLINGER ANDRÁS,
KOVÁCS ISTVÁN, KULCSÁR KÁLMÁN, MILTÉNYI KÁROLY,
SCHULTHEISZ EMIL,
SZABADY EGON főszerkesztő,
TAMÁSY JÓZSEF, TÖRŐ IMRE, VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал демографической Комиссии
Центральной Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Главный редактор: Д-р Эгон Сабади
Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10
Письму направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие
по продаже книг и журналов. Будапешт 62, П/я 149.

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editor-in-Chief: *Dr. Egon Szabady*
Editorial Office: Budapest, V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTÚRA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62, P.O.B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals.
Subscription for a year: US \$ 4.40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Magyarország demográfiai helyzetének fejlődése a felszabadulás óta:	
Bevezető	161
<i>Dr. Szabady Egon</i> : A népesség reprodukciója; a termékenység alakulása az elmúlt harminc évben	163
<i>Dr. Klinger András</i> : Magyarország népességstruktúrájának változása	181
<i>Dr. Tamásy József</i> : Házasság-válás, családalakulás. A családok és háztartások összetétele	201
<i>Dr. Marton Zoltán—Pallós Emil</i> : A halandóság alakulása, halállokok	223
<i>Pongrácz Tiborné dr.</i> : A csecsemőhalandóság alakulása	243
<i>Dr. Bene Lajos</i> : A belső vándormozgalom három évtizede	253
<i>Dr. Vukovich György</i> : A városok és a községek népessége, lakásviszonyai	271
<i>Dr. Andorka Rudolf</i> : Társadalmi mobilitás	287
<i>Valkovics Emil</i> : A népességfejlődés gazdasági hatásai	301
<i>Dr. Miltényi Károly</i> : Népesedéspolitikánk alakulása	311
<i>Katona Tamás</i> : Demográfiai kutatások	319

KÖZLEMÉNYEK

<i>Dr. Serfőző Klára</i> : A gyermekek felnevelési költségét befolyásoló demográfiai tényezők, különös tekintettel a halandóságra	331
<i>Dr. Babics Antal</i> : A személyiségfejlesztés néhány társadalmi problémája	347
<i>Rátay Csaba</i> : Értelmi fogyatékos gyermekek és családi környezetük szocio-demográfiai vizsgálata Budapesten	357

FIGYELŐ

Hírek	379
A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei	387

IRODALOM

KÖNYVEK

Mortality and morbidity in the United States. (Szerk.) C. L. Erhardt, J. E. Berlin. (A halálozások és megbetegedések alakulása az Egyesült Államokban.) Cambridge, Mass. 1974. Harvard Univ. Press. 289. p. (P. M.)	391
Smolinski, Z.: Statystyczna analiza dzietnosci kobiet. (A női termékenység statisztikai elemzése.) Warszawa, 1974. GUS. 183. p. (A. R.) ...	393

FOLYÓIRATCIKKEK

Barrett, J. C.—Brass, W.: Systematic and chance components in fertility measurement. (Szisztematikus és véletlen komponensek a termékenység mérésében.) — Population Studies. 1974. No. 3. 473—493. p. (Sz. K.)	394
Bastide, H.—Girard, A.: Mobilité de la population et motivations des personnes: une enquête aupres du public. III. Les facteurs de la mobilité. (A népesség mobilitása és az egyéni indítékok: közvéleménykutatás. III. rész. A mobilitás tényezői.) — Population. 1974. No. 6. 1071—1096. p. (B. K.)	395
Borohov, D. Z.: K voproszu o vlijanii szmertnoszti na szvodnüe pokazateli rezsima voszproizvodsztna naszelenija. (A halandóság hatása a népesség reprodukciójának összesített mutatóira.) — Szovetszkoe Zdravoohranenie. 1974. No. 10. 52—56. p. (K. T.)	396
Borowski, S.: O zerowym wzroscie ludnosci. (A zérus népességnövekedésről.) — Studia Demograficzne. 1974. No. 37. 3—20. p. (V. E.) ...	397
El Attar, M. A.—Vaidyanathan, K. E.: Migration status and family size. (Migrációs státus és családnagyság.) — Journal of Biosocial Science. 1975. No. 1. 67—75. p. (V. J.)	399
Garnier, M.—Hazelrigg, L.: La mobilité professionnelle en France comparée a celle d'autres pays. (Franciaország foglalkozási mobilitása összehasonlítva más országokéval.) — Revue Française de Sociologie. 1974. No. 3. 363—378. p. (D. D.)	400
Greville, T. N. E.—Keyfitz, N.: Backward population projection by a generalized inverse. (A népesség visszszámítása egy általánosított inverzzel.) — Theoretical Population Biology. Vol. 6. 1974. No. 2. 135—142. p. (Sz. K.)	401
Jacquard, A.: Un exemple de pluridisciplinarité: le service de génétique de l'I.N.E.D. (Több határterületi tudományág összehangolásának egy példája: az INED Genetikai Szolgálatá.) — Population. 1975. No. 1. 49—59. p. (N. J.)	402
Kessler, A.—Standley, C. C.: Les recherches sur la reproduction humaine et la planification familiale. (A humán reprodukció és a családtervezés kérdéseinek kutatása.) — Chronique O.M.S. 1974. No. 12. 604—615. p. (Sz. K.-né)	403
Kiester, R.—Barakat, R.: Exact solutions to certain stochastic differential equation models of population growth. (A népességnövekedés bizonyos sztochasztikus differenciálegyenlet-modelljeinek egzakt megoldásai.)	

dása.) — Theoretical Population Biology. Vol. 6. 1974. No. 2. 199—216. p. (Sz. K.)	404
<i>Lee, R.</i> : Estimating series of vital rates and age structures from baptism and burials: a new technique, with application to pre-industrial England. (Népmozgalmi idősorok és korstrukturák becslése keresztelési és temetési anyakönyvi bejegyzésekből: egy új módszer, az iparosodás előtti Angliára alkalmazva.) — Population Studies. 1974. No. 3. 495—512. p. (A. R.)	406
<i>Leibenstein, H.</i> : An interpretation of the economic theory of fertility: promising path or blind alley? (A termékenység gazdaságelméleti értelmezése: sokat ígérő út vagy zsákutca?) — Journal of Economic Literature. 1974. No. 2. 457—479. p. (D. D.)	407
<i>Lungwitz, K.</i> : Ökonomische und soziale Probleme der Geburtenentwicklung in der Deutschen Demokratischen Republik. (A születésszám alakulásának gazdasági és társadalmi problémái az NDK-ban.) — Wirtschaftswissenschaft. 1974. No. 11. 1616—1635. p. (Sz. K.-né)	409
<i>Polgar, S.—Hiday, A. V.</i> : The effect of an additional birth on low-income urban families. (Egy további szülés hatása az alacsony jövedelmű városi családokban.) — Population Studies. 1974. No. 3. 463—471. p. (S. K.)	411
<i>Pressat, R.</i> : L'analyse démographique: les principes et les recettes. (A demográfiai elemzés elvei és receptjei.) — Population et Famille. 1973. No. 3. 157—164. p. (V. E.)	412
<i>Preston, S. H.</i> : Demographic and social consequences of various causes of death in the United States. (A különféle halálokok demográfiai és társadalmi következményei az Egyesült Államokban.) — Social Biology. 1974. No. 2. 144—162. p. (D. D.)	413
<i>Schlesinger, E. R.</i> : The impact of Federal Legislation on maternal and child health services in the United States. (A szövetségi törvények hatása az anya- és gyermekegészségügyi szolgálatokra az Egyesült Államokban.) — The Milbank Memorial Fund Quarterly — Health and Society. 1974. No. 1. 1—13. p. (K. V.)	415
<i>Schnaiberg, A.—Reed, D.</i> : Risk, uncertainty and family formation: The social context of poverty groups. (A családalapítás kockázatának és bizonytalanságának társadalmi összefüggései a szegények csoportjaiban.) — Population Studies. 1974. No. 3. 513—533. p. (Cs. M.)	416
<i>Turowski, J.</i> : Differentiation and changes in the Polish family and the theory of nuclear family. (Differenciálódás és változás a lengyel családban és a nukleáris család elmélete.) — The Polish Sociological Bulletin. 1972. No. 1—2. 116—127. p. (F. T.)	417

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	419
Demography	420
Demosta	420
Population	420
Population Index	421
Population Studies	421
Studia Demograficzne	421

Utánnymás csak a forrás megjelölésével.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ

- Смертность и заболеваемость в США. (Ред.) С. Л. Эргардт, И. Е. Берлин. Кэмбридж, Масс. 1974 г. Гарвард Унив. Пресс. 289 р. (М. П.) 391
- Смолински, Э.: Статистический анализ плодовитости женщин. Варшава. 1974 г. ГУС. 183 р. (Р. А.) — — — — — — — — — — 393

ЖУРНАЛЬНЫЕ СТАТЬИ

- Барретт, Й. С.—Брасс, В.: Систематические и случайные компоненты в измерении плодовитости. — Популейшн Стадис. 1974 г. № 3. 473—493. р. (К. С.) — — — — — — — — — — 394
- Бастид, Г.—Жирар, А.: Мобильность населения и мотивации лиц: поиски общественного мнения. III. Факторы мобильности. — Популасион. 1974 г. № 6. 1071—1096 р. (К. Б.) — — — — — — — — — — 395
- Борохов, Д. Э.: К вопросу о влиянии смертности на сводные показатели режима воспроизводства населения. — Советское здравоохранение. 1974 г. № 10. 52—56 р. (Т. К.) — — — — — — — — — — 396
- Боровски, С.: О нулевом росте населения. — Студия Демографичне. 1974 г. № 37. 3—20 р. (Э. В.) — — — — — — — — — — 397
- Эл Аттар, М. А.—Ваидынатан, К. Э.: Миграционное положение и величина семьи. — Джэрнел аф Байосошл Сайенс. 1975 г. № 1. 67—75. р. (Й. В.) — — — — — — — — — — 399
- Гарньс, М.—Азелриг, Л.: Профессиональная мобильность во Франции по сравнению с другими странами. — Ревю Франсез дэ Сосиоложи. 1974 г. № 3. 363—378. р. (Д. Д.) — — — — — — — — — — 400
- Гревилл, Т. Н. Э.—Кейфигт, Н.: Обратный прогноз населения с обобщенным инверсом. (Теоретикал Популейшн Байолоджи. Бол. 6. 1974 г. № 2. 135—142. р. (К. С.) — — — — — — — — — — 401
- Жакар, А.: Пример многодисциплинарности: отдел генетики ИНЕД-а. Популасион. 1975 г. № 1. 49—59. р. (Й. Н.) — — — — — — — — — — 402
- Кесслер, А.—Стандей, С. С.: Исследование воспроизводства человека и планирования семьи. — Хроник О. М. С. 1974 г. № 12. 604—615. р. (К. С.) — — — — — — — — — — 403
- Кистер, Р.—Баракат, Р.: Точное решение известных моделей стохастических дифференциальных уравнений прироста населения. — Теоретикал Популейшн Байолоджи. Бол. 6. 1974 г. № 2. 199—216. р. (К. С.) — — — — — — — — — — 404
- Ли, Р.: Оценка временных рядов естественного движения населения и возрастных структур из регистрации крещений и похорон: новая техника применительно к Англии перед индустриализацией. — Популейшн Стадис. 1974 г. № 3. 495—512. р. (Р. А.) — — — — — — — — — — 406
- Леибенштейн, Г.: Толкование экономической теории плодовитости: многообещающий путь или тупик? — Джэрнел аф Экономик Литрейчр. 1974 г. № 2. 457—479. р. (Д. Д.) — — — — — — — — — — 407
- Лунгвигт, К.: Экономические и социальные проблемы динамики рождаемости в Германской Демократической Республике. — Виртшафтсвиссеншафт. 1974 г. № 11. 1616—1635. р. (К. С.) — — — — — — — — — — 409
- Польгар, С.—Хидаи, А. В.: Влияние дополнительного рождения на городские семьи с низким доходом. — Популейшн Стадис. 1974 г. № 3. 463—471. р. (К. Ш.) — — — — — — — — — — 411
- Пресса, Р.: Демографический анализ: принципы и рецепты. — Популасион е Фамий. 1973 г. № 3. 157—164. р. (Э. В.) — — — — — — — — — — 412
- Престон, С. Г.: Демографические и социальные последствия разных причин

CONTENTS

PAPERS

Development of Hungary's Demographic Situation since the Liberation: Introduction	161
<i>Dr. Egon Szabady</i> : Population Reproduction; Fertility Trends in the Last Thirty Years	163
<i>Dr. András Klínger</i> : Changes in Hungary's Population Structure	181
<i>Dr. József Tamásy</i> : Marriage — Divorce, Family Patterns, Structure of Families and Households	201
<i>Dr. Zoltán Marton—Emil Pallós</i> : Mortality, Causes of Death	223
<i>Dr. Mrs. T. Pongrácz</i> : Infant Mortality	243
<i>Dr. Lajos Bene</i> : Three Decades of Internal Migration	253
<i>Dr. György Vukovich</i> : Population and Housing Conditions of Towns and Villages	271
<i>Dr. Rudolf Andorka</i> : Social Mobility	287
<i>Emil Valkovics</i> : Economic Consequences of Population Development ...	301
<i>Dr. Károly Miltényi</i> : Our Population Policy	311
<i>Tamás Katona</i> : Demographic Research	319

ARTICLES

<i>Dr. Klára Serfőző</i> : Demographic Factors Affecting the Costs of Edu- cation of Children with Special Regard to Mortality	331
<i>Dr. Antal Babits</i> : Some Social Problems of Personality Formation	347
<i>Csaba Rátay</i> : Socio-Demographic Investigation of Mentally Retarded Children and Their Family Environment, in Budapest	357

CHRONICLE

News	379
Publications of the Demographic Research Institute	387

REVIEWS

BOOKS

Mortality and morbidity in the United States. Ed. by C. L. Erhardt, J. E. Berlin. Cambridge, Mas. 1974. Harvard Univ. Press. 289. pp. (P. M.)	391
--	-----

Smolinski, Z.: Statystyczna analiza dzietnosti kobiet. (Statistical analysis of female fertility.) Warszawa, 1974. GUS 183. pp. (A. R.) ... 393

ARTICLES

- Barrett, J. C.—Brass, W.*: Systematic and chance components in fertility measurement. — Population Studies 1974. No. 3. 473—493 pp. (Sz. K.) ... 394
- Bastide, H.—Girard, A.*: Mobilité de la population et motivations des personnes: une enquete aupres du public. III. Les facteurs de la mobilité. (Mobility of the population and individual motivations: research on public opinion. III. Factors of mobility.) Population. 1974. No. 6. 1071—1096. pp. (B. K.) ... 395
- Borohov, D. Z.*: K voprosu o vliyanii smernosti na svodnyie pokazateli rezhima vosproizvodstva naseleniya. (The effect of mortality on the complex indices of population reproduction.) — Sovetskoe Zdravooхранenie. 1974. No. 10. 52—56. pp. (K. T.) ... 396
- Borowski, S.*: O zerowym wzroscie ludnosci. (On zero population growth.) — Studia Demograficzne. 1974. No. 37. 3—20. pp. (V. E.) 397
- El Attar, M. A.—Vaidyanathan, K. E.*: Migration status and family size. — Journal of Biosocial Science. 1975. No. 1. 65—75. pp. (V. J.) ... 399
- Garnier, M.—Hazelrigg, L.*: La mobilité professionnelle en France comparée a celle d'autres pays. (Occupational mobility of France compared to that of other countries.) — Revue Francaise de Sociologie. 1974. No. 3. 363—378. pp. (D. D.) ... 400
- Greville, T. N. E.—Keyfitz, N.*: Backward population projection by a generalized inverse. — Theoretical Population Biology. Vol. 6. 1974. No. 2. 135—142. pp. (Sz. K.) ... 401
- Jacquard, A.*: Un exemple de pluridisciplinarité: le service de génétique de l'I.N.E.D. (An example of multidisciplinary: the genetic service of the I.N.E.D.) — Population. 1975. No. 1. 49—59. pp. (N. J.) ... 402
- Kessler, A.—Standley, C. C.*: Les recherches sur la reproduction humaine et la planification familiale. (Research on human reproduction and family planning.) — Chronique O.M.S. 1974. No. 12. 604—615. pp. (Sz. K.-né) ... 403
- Kiester, R.—Barakat, R.*: Exact solutions to certain stochastic differential equation models of population growth. — Theoretical Population Biology. Vol. 6. 1974. No. 2. 199—216. pp. (Sz. K.) ... 404
- Lee, R.*: Estimating series of vital rates and age structures from baptism and burials: a new technique, with application to pre-industrial England. — Population Studies. 1974. No. 3. 495—512. pp. (A. R.) 406
- Leibenstein, H.*: An interpretation of the economic theory of fertility: promising path or blind alley? — Journal of Economic Literature. 1974. No. 2. 457—479. pp. (D. D.) ... 407
- Lungwitz, K.*: Ökonomische und soziale Probleme der Geburtenentwicklung in der Deutschen Demokratischen Republik. (Economic and social problems of the development of the birth rate in the German Democratic Republik.) — Wirtschaftswissenschaft. 1974. No. 11. 1616—1635. pp. (Sz. K.-né) ... 409
- Polgar, S.—Hiday, A. V.*: The effect of an additional birth on low-income urban families. — Population Studies. 1974. No. 3. 463—471. pp. (S. K.) ... 411
- Pressat, R.*: L'analyse démographique: les principes et les recettes. (Principles and recipes of demographic analysis.) — Population et Famille. 1973. No. 3. 157—164. pp. (V. E.) ... 412

<i>Preston, S. H.</i> : Demographic and Social consequences of various causes of death in the United States. — <i>Social Biology</i> . 1974. No. 2. 144—162. pp. (<i>D. D.</i>)	413
<i>Schlesinger, E. R.</i> : The impact of Federal Legislation on maternal and child health services in the United States. — <i>The Milbank Memorial Fund Quarterly</i> . — <i>Health and Society</i> . 1974. No. 1. 1—13. pp. (<i>K. V.</i>)	415
<i>Schnaiberg, A.—Reed, D.</i> : Risk, uncertainty and family formation: The social context of poverty groups. — <i>Population Studies</i> . 1974. No. 3. 513—533. pp. (<i>Cs. M.</i>)	416
<i>Turowski, J.</i> : Differentiation and changes in the Polish family and the theory of nuclear family. — <i>The Polish Sociological Bulletin</i> . 1972. No. 1—2. 116—127. pp. (<i>F. T.</i>)	417

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	419
Demography	420
Demosta	420
Population	420
Population Index	421
Population Studies	421
Studia Demograficzne	421

Reproduction permitted only with the indication of the source.

BEVEZETŐ

A *Demográfia* e száma tanulmányokat közöl a különböző népesedési jelenségek alakulásáról a felszabadulástól napjainkig. Ismeretesek azok a nagyarányú, kedvező, valamint társadalmi méretekben gyakran gondot okozó változások, amelyek a magyar népesedési trendekben, elsősorban a születések alakulásában tapasztalhatók voltak és amelyeknek okairól, hatásairól a demográfusok immár két évtizede tájékoztatják az ország vezetőit, közvéleményét, elsősorban a folyóirat hasábjain. Az ország felszabadulása, majd a népi demokratikus államrend létrejötte indította meg azt a gazdasági és társadalmi fejlődést, teremtette meg azokat a kereteket, amelyek között hazánk demográfiai fejlődése — a halandóság csökkenése, az urbanizáció, a társadalmi átrétegződés, a házasságkötések intenzitása stb. — olyan irányba indult, hogy jelenlegi gondjaink már egy fejlett ország gondjai. Voltak és vannak természetesen kedvezőtlen jelenségek is, elsősorban a termékenység különleges és sokszor nem várt irányú alakulása. A jelentős gazdasági fejlődés ellenére kialakult alacsony termékenység hívta fel a figyelmünket arra, hogy a legfontosabb népesedési jelenség befolyásolása csak tudományosan megalapozott, szocialista humanizmusban gyökerező népesedéspolitikával lehetséges. Ezekről a kérdésekről, és még más, a népesedés különböző, fontosabb jelenségeinek alakulásáról szólnak ennek a számnak a tanulmányai, hogy ha csak vázlatosan is, felszabadulásunk harmincadik évfordulóján bemutassák hazánk demográfiai helyzetének fejlődését az elmúlt három évtizedben.

A NÉPESSÉG REPRODUKCIÓJA; A TERMÉKENYSÉG ALAKULÁSA AZ ELMŰLT HARMINC ÉVBEN

DR. SZABADY EGON

A felszabadulás óta eltelt harminc év folyamán jelentős mértékben megváltozott Magyarország népességének reprodukciója, és módosultak az ezt előidéző demográfiai folyamatok arányai, viszonylagos súlyai. A folyamat eredménye lényegében az, hogy egyre inkább a születések száma, a termékenység vált a népesség szaporodását meghatározó alapvető tényezővé.

A vizsgált időszak a szaporodási arányszámok szempontjából nem mondható egységesnek. A különböző reprodukciós időszakokat azonban szinte egyértelműen a termékenységben bekövetkezett változások idézték elő; a halandóság csak abban játszott szerepet, hogy csökkenése (javulása) előbb gyorsabb, majd — a népesség kormegoszlásának megváltozása következtében — lassúbb ütemben ment végbe, sőt az utóbbi években már növekedést is észlelhetünk.

A mondottak alapján célszerűnek látszik, hogy a magyar demográfiai fejlődés fő folyamatát jelző reprodukció (szaporodás) vizsgálatát a termékenység (születési mozgalom) elemzésével együtt végezzük el. E rövid összefoglalás keretében természetesen nem kívánunk kitérni e folyamatok részleteire, csupán a főbb összefüggésekre, a fontosabb változások bemutatására szorítkozunk.

A népesség számának alakulása

Becsléseink szerint 1945 elején az ország lakossága 9 082 000 fő volt, és 30 év alatt 1 428 000 fővel (közel 16⁰/₀-kal) növekedett. A népesség száma 1975 elején 10 510 000 fő.

Az elmúlt harmincéves időszakban a népesség szaporodását döntő részben a természetes szaporodás határozta meg: az országban ötmillió gyermek született és 3 396 000-en haltak meg. Azok közül, akik megérték a felszabadulást már csak 5 881 000-en vannak életben, a többiek vagy meghaltak, vagy nem az ország területén élnek; az 1945 elejei népességnek ily módon kevesebb, mint kétharmada él jelenleg is. Ez azt is jelenti, hogy a jelenlegi magyar népességből 4 629 000-en, vagyis a lakosság 44⁰/₀-a már az elmúlt 30 évben, tehát a felszabadulás után született.

A népesség szaporodása — mint már utaltunk rá — nem volt egyenletes, az évenkénti népszaporodás aránya 1950 és 1955 között volt a legmagasabb, (több mint $1,0\%$); ezt követően jelentősen visszaesett és 1960 óta $0,4\%$ körül van.

1. A népesség számának alakulása, a népesség szaporodása

Динамика численности населения, прирост населения

Population trends

Időpont (jan. 1.) (1)	A népesség száma (ezer) (2)	Időszak (3)	A népesség szaporodása (4)		
			szám (ezer) (5)	százalék (6)	évi átlagban (%) (7)
1945	9 082				
1950	9 293	1945—1949	211	2,3	0,46
1955	9 767	1950—1954	474	5,1	1,02
1960	9 961	1955—1959	194	2,0	0,40
1965	10 140	1960—1964	179	1,8	0,36
1970	10 322	1965—1969	182	1,8	0,36
1975	10 510	1970—1974	188	1,8	0,36

Горизонтальная графа: (1) Срок (1 января); (2) Численность населения (в тыс.); (3) Период; (4) Прирост населения; (5) Число (в тыс.); (6) Процент; (7) В среднем за год (%).

Heading: (1) Date; (2) Number of the population (thousand); (3) Period; (4) Increase of the population; (5) number (thousand); (6) per cent; (7) annual average (per cent).

A népesség szaporodásában tapasztalt ingadozások elsősorban a természetes népmozgalom nagyságát ebben az időszakban leginkább meghatározó születési hullámzások eredménye.

Az elmúlt harminc évben a magyar születési arányszám változásai részben a demográfiai folyamatokat meghatározó társadalmi-gazdasági fejlődés, részben pedig a közvetlen népesedéspolitikai intézkedések eredményeként alakultak ki. Az élveszületési arányszám a II. világháborút követő években — részben a háborús születéskiesés pótlásaként — a felszabadulás előtti szintre emelkedett, majd az ötvenes évek elején visszaesett. A visszaesést — közvetlen népesedéspolitikai intézkedések hatására — 1953—54-ben jelentős (csúcsponjtján 23 ezrelékes arányszámot elérő) születési hullám követte, majd 1955-től előbb lassú, később fokozottan csökkent, majd 1962—1964-ben következett be, 13 ezrelékes élveszületési arányszámmal. Innen kezdve 1968-ig lassú emelkedés, majd stagnálás következett: 1967 és 1973 között 15 ezrelék körüli szinten. 1974-ben — részben az új népesedéspolitikai intézkedések hatására is — nagymértékű növekedésnek lehettünk tanúi, ekkor ezer lakosra közel 18 élveszületés jutott.

A halandóság menete a születéseknél sokkal egyértelműbb volt. 1945 és 1958 között fokozatosan csökkent, majd elsősorban a népesség öregedésének hatására, megkezdődött a nyers halálozási arányszámoknak a hatvanas évek második felétől kezdődően egyre egyértelműbb növekedése. A nyers halálozási arányszám kedvezőtlen alakulása nem jelenti halandóságunk tényleges rosszabbodását,

a születéskor várható átlagos élettartam ugyanis az utóbbi években is növekedett. A két nemre számított együttes értéke a második világháború előtti 57 évről a hatvanas évek elejére 67, majd 1970-ben 69 évre nőtt, a legutolsó években pedig már meghaladta a 70 évet.

2. A természetes szaporodás alakulása
1945—1974

Динамика естественного прироста

*Natural increase
1945—1974*

Evek átlaga (1)	Élveszületések (2)	Halálozások (3)	Természetes szaporodás (4)
1945—1949	181 566	135 169	46 397
1950—1954	200 461	108 610	91 851
1955—1959	176 013	101 495	74 518
1960—1964	136 271	101 382	34 889
1965—1969	145 824	110 321	35 503
1970—1974	159 645	122 138	37 507
Ezer lakosra (5)			
1945—1949	19,9	14,9	5,0
1950—1954	21,1	11,4	9,7
1955—1959	17,8	10,3	7,5
1960—1964	13,6	10,1	3,5
1965—1969	14,3	10,8	3,5
1970—1974	15,3	11,7	3,6

Горизонтальная графа: (1) Средняя годов; (2) Живорождения; (3) Смерти; (4) Естественный прирост; (5) На тысячу жителей.

Heading: (1) Average of the years; (2) Live births; (3) Deaths; (4) Natural increase; (5) Per thousand inhabitants.

A vizsgált három évtizedben a legnagyobb természetes szaporodást 1954-ben és 1955-ben mérték, amikor az élveszületések száma közel 117 ezerrel, illetőleg 113 ezerrel haladta meg a halálozásokét. Legkisebb mértékben 1962-ben nőtt az ország népessége, amikor csupán 22 ezer fő volt a természetes szaporodás.

A meghaltak számának növekedése következtében a születések magasabb száma ma már kisebb természetes szaporodást eredményez, mint két évtizeddel ezelőtt. Így például 1974-ben csaknem ugyanannyian születtek, mint 1951-ben, amikor a kisebb halandóság következtében az ezer lakosra jutó természetes szaporodás aránya közel 9 volt, a jelenlegi nem egészen 6-tal szemben. Ugyanolyan természetes szaporodáshoz ily módon ma már 15⁰/₀-kal több élveszületésre lenne szükség, és ez a helyzet a következő évtizedekben előreláthatóan még rosszabbodni is fog: a népesség öregedésének következtében évente folyamatosan többen fognak meghalni, még akkor is, ha a halandóság az egyes korcsoportokban valamelyest javul.

A szaporodás mértéke területi különbségeket is mutat. Ha településtípusok szerint vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy az elmúlt három évtizedben lényegében csak a városokban növekedett

a népesség száma, a községekben pedig — a jelenlegi államigazgatási beosztást figyelembe véve — a népesség száma visszaesett, csökkent.

E jelenségnek több oka van, a legfontosabb a községekből a városokba irányuló nagy volumenű vándorlás, amely az elmúlt harminc év folyamán a községekben jelentős elvándorlási hiányt, a városokban pedig odavándorlási többletet eredményezett. A pozitív városi vándorlási különbözet az ötvenes években és a hetvenes évek első felében a vidéki városokban nagyobb volt, mint Budapesten, ahol 1970 és 1975 között a vándorlási különbözet aránya az 1960 és 1969 közöttinek már a felét sem érte el.

Az ötvenes években a falvak magas természetes szaporodási aránya még ellensúlyozta az elvándorlást, de a természetes szaporodásnak a községekben a hatvanas években tapasztalható erősebb csökkenése a továbbra is jelentős mértékű elvándorlást már nem volt képes kiegyenlíteni és ezért 1960 óta a községek népességszáma fogy. Budapesten 1960 óta a halálozások száma már meghaladja a születéseket és a fővárosi népesség növekedését egyedül a bevándorlás biztosítja. A Budapestre vándorlók számának újabban tapasztalható visszaesése már a vidéki városokénak egyharmadára csökkentette a budapesti népességnövekedést. A vizsgált harmincéves időszakban a vidéki városok népessége növekedett a legnagyobb mértékben, de 1970 óta már nemcsak a nagymértékű bevándorlás, hanem a községeknél magasabb természetes szaporodás következtében is.

3. Ezer lakosra jutó népességszaporodás évi átlaga területenként

Среднегодовой прирост населения на тысячу жителей по территориям

Annual average of population increase per thousand inhabitants by regions

Terület (1)	Tényleges szaporodás (-fogyás) (2)			Természetes szaporodás (-fogyás) (3)			Vándorlási különbözet (±) (4)		
	1949-60	1960-70	1970-75	1949-60	1960-70	1970-75	1949-60	1960-70	1970-75
1. Budapest	12	12	6	5	-1	0	7	13	6
2. Városok	19	19	19	9	5	6	10	14	13
3. Községek	2	-5	-5	10	5	4	-8	-10	-9
4. Összesen	7	4	4	9	4	4	-2	0	0

Горизонтальная графа: (1) Территория; (2) Фактический прирост (-уменьшение); (3) Естественный прирост (уменьшение); (4) Разница миграции (±).

Вертикальная графа: 1. Budapest; 2. Города; 3. Села; 4. Всего.

Heading: (1) Region; (2) Actual increase (decrease); (3) Natural increase (decrease); (4) Net migration.

Lateral text: 1. Budapest; 2. Towns; 3. Villages; 4. Total.

A népesség reprodukcióját, illetve a termékenységnek — és a halandóságnak — a jövőbeni nemzedék létszámára gyakorolt hatását összefoglalóan a reprodukciós együtthatók jelzik. Ezek közül a bruttó reprodukciós együttható csupán a születések számának figyelembevételével jelzi a következő nemzedéknek a jelenlegihez viszonyított arányát, a nettó együttható pedig már a női halandóság változásait is figyelembe veszi.

A nettó reprodukciós együttható értéke a felszabadulás utáni időszak első évtizedében volt csupán az egység felett, jelzett távlati népszámszaporodást. Ebben az időszakban minimuma a negyvenes évek végén (1,06), maximuma — a megnövekedett születésszám miatt — 1954—1955-ben (1,3) volt. A mutató értéke 1958 és 1973 között — 17 évig — folyamatosan az egység alá került: mélypontját (0,8-at) 1962-ben érte el, de értéke még 1973-ban is csak 0,9 volt. 1974-ben — a termékenység növekedésének hatására — újra az egység fölé emelkedett.

4. A reprodukciós együtthatók alakulása

*Динамика коэффициента воспроизводства —
Reproduction rates*

Év (1)	Nyers (2) reprodukciós együttható (4)	Tiszta (3)
1947	1,226	0,996
1948	1,252	1,079
1949	1,223	1,055
1950	1,259	1,087
1951	1,234	1,066
1952	1,200	1,083
1953	1,330	1,202
1954	1,429	1,308
1955	1,354	1,256
1956	1,258	1,164 ^b
1957	1,102	1,019 ^b
1958	1,045	0,973 ^c
1959	1,005	0,935 ^c
1960	0,975	0,907 ^c
1961	0,938	0,880 ^c
1962	0,868	0,808 ^c
1963	0,880	0,819 ^c
1964	0,872	0,829 ^d
1965	0,875	0,831 ^d
1966	0,907	0,863 ^d
1967	0,970	0,923 ^d
1968	0,997	0,952 ^e
1969	0,984	0,939 ^e
1970	0,953	0,912 ^f
1971	0,931	0,890 ^f
1972	0,931	0,894 ^g
1973	0,943	0,905 ^g
1974 ^a	1,094	1,050

a) Beeslés. — b) Az 1955. évi halandósági tábla alapján számítva. — c) Az 1958. évi halandósági tábla alapján számítva. — d) Az 1964. évi halandósági tábla alapján számítva. — e) Az 1968. évi halandósági tábla alapján számítva. — f) Az 1970. évi halandósági tábla alapján számítva. — g) Az 1972. évi halandósági tábla alapján számítva.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Брутто; (3) Нетто; (4) Коэффициент воспроизводства.

Heading: (1) Year; (2) Crude; (3) Net; (4) reproduction rate.

Notes:

a) Estimated; b) Calculated on the basis of the 1955 life table; c) Calculated on the basis of the 1958 life table; d) Calculated on the basis of the 1964 life table; e) Calculated on the basis of the 1968 life table; f) Calculated on the basis of the 1970 life table; g) Calculated on the basis of the 1972 life table.

A halandóság javulása is hozzájárult a reprodukció relatív emelkedéséhez. Így a negyvenes évek végén a bruttó reprodukciós együttható 16⁰/₀-kal, 1960-ban 7⁰/₀-kal, jelenleg pedig 4⁰/₀-kal magasabb a halandóságot is számításba vevő nettó együttható értékénél. Ez annyit jelent, ha nem javult volna a halandóság, akkor a jelenlegi tiszta reprodukció eléréséhez 12⁰/₀-kal több születésre lenne szükség.

A születések számának alakulása

A felszabadulás óta eltelt harminc évben egyetlen demográfiai változó sem módosult annyiszor (sokszor ellentétesen) mint a reprodukciót meghatározó születésszám.

A születési mozgalomban a múlt század nyolcvanas évei óta kialakult csökkenő trend nagy általánosságban a II. világháború utáni időszakra is jellemző. Amíg azonban a két világháború közötti időszakban a termékenység visszaesése csaknem folyamatos volt, addig az 1945 óta eltelt időszak születési trendjeiben több, egymástól élesen elválasztható korszakot különböztethetünk meg:

1. Születési arányszámunk a II. világháború folyamán létrejött viszonylag kismértékű születéskiesés pótlására a hosszú trendvonalhoz viszonyítva először valamelyest emelkedett és az 1947—1950. években 21 ezrelék körüli szinten stabilizálódott.

2. Ezt követően, 1951—1952-ben kisebb csökkenés következett be, az élveszületési arányszám, ekkor 20 ezrelék volt.

3. Adminisztratív jellegű népesedéspolitikai intézkedések hatására 1953-ban jelentősen megnövekedett a születésszám és 1954-ben a felszabadulás utáni időszak legmagasabb értékét érte el (23 ezrelék); alig maradt el ettől az 1953-as és 1955-ös érték.

4. Részben az előrehozott születések elmaradása, részben a művi vetélések legalizálásának hatására megindult a születések számának előbb lassúbb, majd gyorsabb csökkenése: a mélypontot 1962 és 1965 között érte el 13 ezreléssel.

5. A családok érdekében tett intézkedések hatására megindult a születésszám lassú emelkedése, amelyet 1967 és 1973 között 15 ezrelék körüli stagnálás követett.

6. Az 1973 végén elfogadott komplex népesedéspolitikai irányelvek gyors megvalósulásaként, de részben a jövőbeli szülekés előrehozása, illetve a szülőképes korú nők arányának eredményeként 1974-re jelentősen megnövekedett születési arányszámunk: ezer lakosra közel 18 élveszületés jutott.

E többirányú változás nagy hullámmást eredményezett a különböző években született generációk nagyságában. Az 1954-ben születettek 223 ezer főt kitevő nemzedéke mintegy 70⁰/₀-kal meghaladja az 1962-ben születettek 130 ezres generációját. Az 1974-ben születettek száma 43⁰/₀-kal magasabb az 1962-es évszázadénál.

5. A termékenységet jellemző főbb mutatók alakulása
1945—1974

Динамика основных показателей, характеризующих плодородность
Main indices characterizing fertility
1945—1974

Év (1)	Elveszületések száma (2)	Nyers (3)	1949. évi nép- számlálás kormegoszlá- sára standar- dizált (4)	1000 nőre (7)	15—49 éves (6) házas nőre (8)
		élveszületési arány (5)		jut elveszületés (9)	
1945	169 091	18,7
1946	169 120	18,7
1947	187 316	20,6	20,8	74,4	...
1948	191 907	21,0	21,0	76,1	...
1949	190 398	20,6	20,6	75,4	111,3
1950	195 567	20,9	21,0	77,4	111,6
1951	190 645	20,2	20,2	75,4	107,0
1952	185 820	19,6	19,5	73,5	103,0
1953	206 926	21,6	21,4	81,8	112,8
1954	223 347	23,0	22,9	88,3	120,3
1955	210 430	21,4	21,5	83,0	112,4
1956	192 810	19,5	19,7	75,9	101,3
1957	167 202	17,0	17,4	66,9	89,0
1958	158 428	16,0	16,5	63,6	84,5
1959	151 194	15,2	15,7	60,7	80,7
1960	146 461	14,7	15,2	58,9	78,4
1961	140 365	14,0	14,5	56,6	75,0
1962	130 053	12,9	13,3	52,5	69,7
1963	132 335	13,1	13,5	53,4	71,2
1964	132 141	13,1	13,4	53,2	71,1
1965	133 009	13,1	13,5	53,2	71,2
1966	138 489	13,6	14,2	54,5	73,2
1967	148 886	14,6	15,3	57,7	77,3
1968	154 419	15,1	15,9	58,7	78,6
1969	154 318	15,0	15,9	58,1	77,7
1970	151 819	14,7	15,4	56,6	76,1
1971	150 640	14,5	15,1	55,9	75,3
1972	153 265	14,7	15,0	56,9	76,5
1973	156 224	15,0	15,0	58,2	78,0
1974a	186 275	17,8	17,9	69,5	92,5

a) Előzetes adat.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Число живорождений; (3) Общий; (4) Стандартизо-
ванный по возрастной структуре переписи населения 1949 г.; (5) Коэффициент живорождений;
(6) в возрасте 15—49 лет; (7) тыс. женщин; (8) тыс. замужних женщин; (9) Живорождения на;
a) Предварительные данные.

Heading: (1) Year; (2) Number of live births; (3) Crude; (4) Standardized for the
age-distribution of the 1949 population census; (5) live birth rate; (6) aged 15—49 years;
(7) 1000 females; (8) married women; (9) live birth per.

Note:

a) Preliminary data.

A magyar termékenységtörténet három utolsó évtizede a többi európai ország helyzetéhez képest is sajátos: ha az európai országok második világháború után tapasztalt termékenységi trendjeit vizsgáljuk, akkor az országokat három alcsoportba sorolhatjuk, de Ma-

gyarországot ezek egyikébe sem illeszthetjük be, mert termékenységi trendjei e tekintetben egészen egyedülállóak voltak.

Az európai országok zömében a születési arányszám alakulását az utolsó harminc évben olyan trenddel jellemezhetnénk, ahol a második világháború utáni években tapasztalt magasabb születésszámot előbb lassuló, majd — az országok zömében az elmúlt 5—10 éves időszakban — gyorsuló csökkenés jellemez. Ide sorolható Európa 15 országa¹, valamint a fontosabb tengerentúli országok közül az Egyesült Államok és Kanada. A különbség csak a szülés-visszaesés mértékében van (Írország 4, Spanyolország 17, Portugália, Albánia és Belgium 26—28⁰/₀-os csökkenési arányával szemben, harminc év alatt Finnországban 43, Hollandiában 47, Kanadában és Görögországban 45⁰/₀-kal esett a születési arányszám).

Az országok másik nagyobb csoportjában (ahová 7 európai ország sorolható)² hullámzó trendet tapasztalhatunk, amelyet az jellemmez, hogy a második világháború utáni időszak viszonylag magasabb termékenységét az ötvenes évek elején-közepén születésszámcsökkenés, majd ismét kisebb emelkedés követt, nagyrészt a hatvanas évek első felében, végül, a legutolsó néhány évben a termékenység ismét csökken.

Végül az országok harmadik csoportjára (ide három ország tartozik)³ az a jellemző, hogy a három évtized folyamán előbb folyamatosan csökkent a termékenység, majd a legutóbbi néhány évben a mélypontot növekedés követte.

Magyarországon mindezekkel szemben előbb lényegében növekedett, majd erősen csökkent, ezt követően pedig valamivel magasabb értéken stagnált, majd gyorsan emelkedett a termékenység.

Az európai országok adataihoz viszonyítva az ötvenes évek elejéig a magyar élveszületési arányszám a közepesnél alacsonyabb volt, 1953—55-ben magasabb. Az ezt követő gyors zuhanás hatásaként 1962—65 között Magyarországon mérték a legalacsonyabb élveszületési arányszámot. A hetvenes évek elejére 15 ezrelék köré stabilizálódó magyar arányszám — a legtöbb ország erősen csökkenő termékenységéhez viszonyítva — ismét a közepesnél valamivel alacsonyabb volt, de az 1974. évi 18 ezrelék körüli születési arányszámunkkal már a magas arányszámú európai országok közelébe jutottunk.

A termékenység alakulása

A termékenység alakulásának folyamatát a fentiekben vázolt nyers mutatóknál jobban jellemzi az „általános termékenységi arányszám”, vagyis a propagatív korú — 15—49 éves — nők számához viszonyított élveszületések száma. E mutató trendje lényegében megegyezett a nyers születési arányszámával, de ingadozásai nem

¹ Írország, Spanyolország, Franciaország, Portugália, Albánia, Belgium, Norvégia, Szovjetunió, Bulgária, Dánia, Jugoszlávia, NDK, USA, Kanada, Görögország, Hollandia, Finnország.

² Olaszország, Ausztria, Egyesült Királyság, Svájc, Svédország, Románia, NSZK.

³ Csehszlovákia, Japán, Lengyelország.

6. Élveszületési arányszámok
(ezer lakosra)

Коэффициенты живорождений (на тысячу жителей)

Live birth rates
(per thousand inhabitants)

Ország (1)	1900	1938	1950	1955	1960	1965	1970	1973	1974
1. Albánia	..	34	40	45	43	35	34
2. Ausztria	35	14	16	16	18	18	15	13	13
3. Belgium	29	16	17	17	17	16	15	13	..
4. Bulgária	42	23	23	20	18	15	16	16	..
5. Csehszlovákia	..	17	23	20	16	16	16	19	20
6. Dánia	30	18	19	17	17	18	14	14	..
7. Egyesült Királyság	29	16	16	16	18	18	16	14	13
8. Finnország	32	21	25	21	19	17	14	12	12
9. Franciaország	21	15	21	19	18	18	17	17	16
10. Görögország	..	26	20	19	19	18	17	15	..
11. Hollandia	32	21	23	21	21	20	18	15	14
12. Írország	23	19	21	21	21	22	22	23	..
13. Jugoszlávia	42	27	30	27	24	21	18	18	18
14. Lengyelország	..	24	31	29	22	17	17	18	18
15. Magyarország	39	20	21	21	15	13	15	15	18
16. NDK	37	20	17	17	17	17	14	11	10
17. NSZK	37	20	16	16	18	18	14	10	10
18. Norvégia	30	16	19	19	17	18	17	16	..
19. Olaszország	33	23	20	18	18	19	17	16	16
20. Portugália	31	27	24	24	24	23	19	20	20
21. Románia	39	30	26	26	19	15	21	18	..
22. Spanyolország	34	20	20	21	22	22	20	19	19
23. Svájc	29	15	18	17	18	19	16	14	13
24. Svédország	27	15	16	15	14	16	14	14	13
25. Szovjetunió	49	32	27	26	25	18	17	18	..
26. Egyesült Államok	23	18	24	25	24	19	18	15	15
27. Japán	31	27	28	19	17	19	19	19	..
28. Kanada	..	24	27	28	27	21	18	16	16

Горизонтальная графа: (1) Страны.

Вертикальная графа: 1. Албания; 2. Австрия; 3. Бельгия; 4. Болгария; 5. Чехословакия; 6. Дания; 7. Соединенное Королевство; 8. Финляндия; 9. Франция; 10. Греция; 11. Голландия; 12. Ирландия; 13. Югославия; 14. Польша; 15. Венгрия; 16. ГДР; 17. ГФР; 18. Норвегия; 19. Италия; 20. Португалия; 21. Румыния; 22. Испания; 23. Швейцария; 24. Швеция; 25. СССР; 26. США; 27. Япония; 28. Канада.

Heading: (1) Country.

Lateral text: 1. Albania. 2. Austria. 3. Belgium. 4. Bulgaria. 5. Czechoslovakia. 6. Denmark. 7. United Kingdom. 8. Finland. 9. France. 10. Greece. 11. Holland. 12. Ireland. 13. Yugoslavia. 14. Poland. 15. Hungary. 16. German Democratic Republic. 17. German Federal Republic. 18. Norway. 19. Italy. 20. Portugal. 21. Roumania. 22. Spain. 23. Switzerland. 24. Sweden. 25. Soviet Union. 26. United States. 27. Japan. 28. Canada.

voltak annyira kifejezettek. Ez arra utal, hogy a születési mozgalom ingadozását a termékenységen kívül a szülőképes korú női népesség létszámának és összetételének változásai fokozták.

Az élveszüléseknek az anya kora szerinti megoszlásában is nagy változásokat tapasztalhatunk. Már hosszú idő óta megfigyelhető, hogy a termékenység csökkenése együtt járt az anyák korösszetételének fiatalodásával. Ez arra mutat, hogy elsősorban az idősebb nők termékenysége csökkent (mivel az idősebb propagatív kor-

csoportokban visszaesett a szülések gyakorisága), és a fiatalabb nők aránya — viszonylag változatlan szülesszámuk következtében — a szülő nők között egyre nagyobb.

A század elején a szülő nőknek még csak alig valamivel több mint egynegyede volt 20—24 éves, de arányuk az 1930-as évek elejére már egyharmadra növekedett. Hasonló volt arányuk az 1950-es évek elején is. 1960-ban már az összes szülő nő 38⁰₀-a volt 20—24 éves és arányuk 1965-ig tovább nőtt. Jelenleg 41—43⁰₀.

Ugyanezen idő alatt az idősebb korú szülő nők aránya jelentősen visszaesett. A század elején még egyharmaduk 30—39 éves, 6⁰₀-uk pedig ennél idősebb volt. Az 1950-es évek elején már a szülő nőknek csupán egynegyede tartozott a 30—39 éves korosztályba. A születések számának 1957-től tapasztalt csökkenésével párhuzamosan az idősebb szülő nők száma erősen megfogyatkozott: 1974-ben már csak 15⁰₀-uk volt 30—39 éves, és alig valamivel több mint 1⁰₀-uk tartozott az ennél idősebb korcsoportba.

A 20 éven aluli szülő anyák aránya — az elmondottakból következően is — emelkedett, a harmincas-negyvenes években a szülő nőknek mintegy a tizede tartozott e korcsoportba, jelenlegi arányuk 15⁰₀ körül van.

A 20 éven aluliak szülesszámának, a második világháború utáni években fokozatos emelkedést mutatott, majd 1961 után fokozatosan csökkent, mélypontját a hatvanas évek közepén érte el, azóta hullámzásokkal, de növekszik.

A legmagasabb szülesszámot a vizsgált időszakban is — mint az 1930-as évek óta bármikor — a 20—24 éves nők körében találjuk (a század első negyedéig termékenységüket még felülmúlta a 25—29 éves nőké). E korcsoportban azonban a változások mértéke kisebb arányú, mint a náluk fiatalabbaknál vagy idősebbeknél. A csökkenés mértéke is kisebb volt és az emelkedés is az átlagos alatt maradt.

A 25—29 éves korcsoportnál viszont erősebben jelentkeztek a születési hullámok.

A termékenység kor szerinti alakulását összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a legutóbbi időszakra az idősebbek termékenységének folyamatos visszaesése jellemző. A termékenység hullámzását (esését, majd emelkedését) a 25—29 éves és a 20 éven aluli korosztályok követték leginkább.

Az általános termékenységhez hasonlóan alakult a házas nők kor szerinti termékenysége is. A különféle irányú mozgások hatása, illetve az egyes korcsoportokba tartozók termékenységének az előbbieken ismertetett eltérő alakulása a házas nőkre számított mutatóknak is észlelhető volt.

Itt is figyelemre méltó a legfiatalabb korcsoport, a 20 éven aluliak termékenységének alakulása. A házasságban élő 20 éven aluliak termékenysége már a harmincas évek óta mindig is a legmagasabb volt, azóta fokozatosan emelkedik, 1955 és 1963 között alacsony, de azóta fokozatosan nő, és 1972—73-ban ezer 15—19 éves házas nőre már 366 élveszületés jutott, ami több, mint a század

7/a. Élveszületések az anya korcsoportja szerint
(százalék)

Живорождения по возрастной группе матери (в процентах)

Live births by age-groups of mothers
Per cent

Evek átlaga (1)	—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—X	Összesen (2)
1945—1949	8,9	33,3	25,4	15,9	12,2	4,3	100,0
1950—1954	9,3	34,1	29,4	15,9	7,7	3,6	100,0
1955—1959	11,3	36,2	27,0	16,4	6,9	2,2	100,0
1960—1964	13,0	39,3	26,2	13,6	6,2	1,7	100,0
1965—1969	14,0	40,4	26,9	12,5	4,9	1,3	100,0
1970—1974	15,5	42,4	25,7	11,4	4,0	1,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Средняя годов; (2) Всего.

Heading: (1) Average of the years; (2) Total.

7 b. Élveszületési arányszámok alakulása az anya korcsoportja szerint

Динамика коэффициентов живорождений по возрастной группе матери

Live births rates by the age-groups of mothers

Evek átlaga (1)	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	15—49 Összesen (2)	Teljes termé- kenység (3)
	1000 megfelelő korú nőre jut élveszületés (4)							
1945—1949a	45,4	160,5	139,2	88,0	55,8	11,2	75,3	2,50
1950—1954	50,6	176,0	146,1	93,5	49,0	10,0	79,3	2,63
1955—1959	54,4	176,6	124,0	72,6	38,7	5,4	70,0	2,36
1960—1964	47,2	149,0	100,6	49,3	21,7	3,6	54,9	1,86
1965—1969	48,8	157,7	109,7	51,5	19,2	2,7	56,4	1,95
1970—1974	55,2	163,2	110,8	51,5	18,3	2,1	59,4	2,01

a) 1947—49 évek átlaga.

Горизонтальная графа: (1) Средняя годов; (2) 15—49 всего; (3) Суммарная плодovitость.

Heading: (1) Average of the years; (2) 15—49 together; (3) Completed fertility.

Note: a) Average of the years 1947—49.

eleje óta bármikor. 1974-ben ez az arány még növekedett is. Mindez arra mutat, hogy a legfiatalabb korú házások most jóval hamarabb és nagyobb arányban szülik meg gyermekeiket, mint azelőtt.

Ez a jelenség természetesen még nem befolyásolja döntően a házások termékenységének általános alakulását, mivel a 20 éven aluli szülő nők aránya (illetve az ebbe a korcsoportba tartozó házások aránya) viszonylag alacsony. Még 1973-ban is, amikor termékenységünk magas volt, csupán a házasságból történt élveszületések 14,5⁰₀-a származott 20 éven aluli anyától.

A házias nők körében a legnagyobb arányt a 20—24 évesek szülései képviselték, bár termékenységük a harmincas évektől kezdődően alatta maradt a 20 éven aluliakénak. 1973-ban az e korcsoportba tartozók szülései tették ki az összes házias nők szüléseinek

8/a. Házasságból élveszületések az anya korcsoportja szerint
(százalék)

Брачные живорождения по возрастной группе матери (в процентах)

Live births of wedlock by the age-groups of mothers
Per cent

Évek átlaga (1)	—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—X	Összesen (2)
1945—1949	8,0	33,5	27,3	14,9	12,1	4,2	100,0
1950—1954	8,5	34,2	29,9	16,1	7,7	3,6	100,0
1955—1959	10,6	36,5	27,4	16,5	6,9	2,1	100,0
1960—1964	12,2	39,8	26,6	13,7	6,1	1,6	100,0
1965—1969	12,7	41,2	27,5	12,6	4,8	1,2	100,0
1970—1974	13,8	43,2	26,5	11,6	3,9	1,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Средняя годов; (2) Всего.

Heading: (1) Average of the years; (2) Total.

8/b. Élveszületési arányszámok alakulása az anya korcsoportja szerint

Динамика коэффициентов живорождений по возрастной группе матери

Live birth rates by the age-groups of mothers

Évek átlaga (1)	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	15—49 összesen (2)
1000 megfelelő korú házas nőre jut házasságból élveszületés (3)							
1945—1949
1950—1954	334,5	276,2	176,6	107,3	56,6	12,0	110,9
1955—1959	338,6	253,6	140,8	79,4	42,4	6,3	93,6
1960—1964	315,7	217,3	112,7	53,2	23,4	4,0	73,1
1965—1969	347,6	233,2	125,1	55,6	20,4	2,9	75,6
1970—1974	366,9	239,3	127,5	56,0	19,2	2,3	79,7

Горизонтальная графа: (1) Средняя годов; (2) 15—49 всего; (3) Брачные живорождения на 1000 замужних женщин соответствующего возраста.

Heading: (1) Average of the years; (2) Total; (3) Live births of wedlock per 1000 married women of corresponding age.

44⁰/₀-át, míg a második világháború előtt arányuk 25—30⁰/₀-os volt. Termékenységi arányszámuk a harmincas évek óta fokozatosan csökkent, 1954—1962 között eléggé erőteljesen. 1963 óta viszonylagos — hullámzó — növekedésnek lehetünk tanúi, a növekedés mértéke 10 év folyamán mintegy 10⁰/₀.

Hasonló módon, de természetesen különböző szinten alakult a 25—29, illetve a 30—34 évesek termékenysége is.

Az ismertett adatok arra utalnak, hogy a születések számának az 1962. évi mélypontról történt emelkedése főleg a 20 éven aluli. és kisebb részben a 20—34 éves házas nők megnövekedett termékenységének az eredménye. Az ennél idősebb házas nők termékenysége gyakorlatilag tovább csökken, így a propagatív időszak ténylegesen megrövidül. A tényleges termékenység legfeljebb 40 éves, de tulajdonképpen inkább csak 35 éves korig tart, ezen felül gyakorlatilag már véletlenszerű a szülés.

A születési mozgalom vizsgálatának más szempontból való, de igen fontos módja a születéseknek szülési sorrend szerinti megfigyelése. A magasabb termékenységi színvonalat általában magasabb szülési sorszámú szülöttek (vagyis a több gyermeket szülő anyák) viszonylag nagyobb száma, a termékenység csökkenését az alacsonyabb szülési sorszámú szülöttek (vagyis a csak 1 vagy 2 gyermeket szülő anyák) növekvő aránya jelzi. Mindez megfigyelhető a születések legutóbbi évtizedben tapasztalt alakulásában is. Az átlagos szülési sorrend egy számmal jellemzi az adott év termékenységét. Eszerint a szülési sorrend átlaga élveszületések esetében a második világháború előtt 3,05 volt, majd e mutatószám a termékenység csökkenése következtében 1949-re 2,51-re csökkent. Alakulását alig befolyásolta a születések 1953—1954. évi kiugrása, mert a megnövekedett születésszám főleg az alacsonyabb sorszámú szülötteknél jelentkezett. Az átlagos szülési sorszám 1956-ig gyakorlatilag stagnált (2,4—2,5-es átlaggal), majd — a születések számával párhuzamosan — visszaesett, 1960-ban már csak 2,18 volt. Az átlagos szülési sorszám 1966 óta 2 alá esett és évről évre tovább csökkent. 1973-ban 1,86 volt és 1974-ben is alig nőtt. Mindez a tényleges termékenység fokozatos visszaesésére utal. Az átlagos szülési sorszám csökkenése azzal magyarázható, hogy ma már egyre kevesebb az olyan nő, aki nagy családot kíván, tehát több élő gyermeke után újabb gyermeket hoz a világra. A második világháború előtt még az összes élveszülettek 14⁰/₀-a született az anya hatodik vagy további szüléséből. E születek aránya az 1940-es évek végére 9⁰/₀ alá esett, az 1960-as évek elején pedig 5⁰/₀ körüli értéket ért el. Azóta a visszaesés még fokozottabbá vált: 1974-ben az összes élveszületéseknek már csak 2⁰/₀-a volt az anya hatodik és további szülése, vagyis az ilyen sok gyermekkel rendelkező nők előfordulása lényegében véletlenszerű volt.

Nem ilyen nagymértékben, de jelentősen csökkent a negyedik és az ötödik szülöttek aránya is. Az összes élveszületések közötti arányuk a második világháború előtti 16⁰/₀-ról az 1940-es évek végéig 11⁰/₀-ra esett vissza, majd az 1953—1954. évi kisebb kiugrást követően ismét csökkent, 1960-ban 9, 1962-ben 8,5⁰/₀-ot tett ki. Ezután továbbra is csökkent és 1973-ban 5⁰/₀ volt, 1974-re pedig 4⁰/₀-ra esett. A születések számának általános 43⁰/₀-os emelkedésével szemben a negyedik szülöttek száma 23, az ötödik szülötteké pedig 32⁰/₀-kal marad alatta az általános születési minimumot jelentő 1962. évi adatnak. Mindez arra is mutat, hogy ma már nemcsak a hatodik és a további szülés véletlenszerű, hanem elég ritkának számít a negyedik és az ötödik szülés is.

Ha azonban csupán a negyedik és további születek visszaesésének lennének tanúi, a harmadik születek száma pedig növekedőben volna (abszolút és relatív vonatkozásban), ez még a termékenység valamelyes javulását jelentené. Valójában azonban a harmadik szülöttek aránya is fokozatosan csökken, függetlenül a születések számának az utóbbi években bekövetkezett növekedésétől. 1938-ban még a szülöttek 15⁰/₀-a volt a harmadik szülött, az 1940-es évek

végére arányuk 13^0_0 -ra csökkent, majd a szülési hullám eredményeként 1953—1954-ben megközelítette a 16^0_0 -ot (vagyis a születések számának akkori növekedését főleg a harmadik gyermekek megszülése okozta). Azóta fokozatos visszaesés tapasztalható: 1963-ig arányuk 12 — 13^0_0 körüli volt, 1966 óta pedig alig haladja meg, illetve éri el a 9^0_0 -ot. Az ellentmondásos fejlődést jellemzi, hogy 1968-ban — az átlagos 19^0_0 -os születésszám-növekedéssel szemben — a harmadik szülöttek száma 11^0_0 -kal esett vissza. Arányuk 1973—1974-re kissé megnőtt: 10^0_0 -ot ért el.

A legutóbbi időszakban tehát a harmadik és a további szülöttek számának csökkenése következtében csupán az első- és másodszülöttek aránya nőtt. Elsőszülött 1938-ban még csak az összes élveszülöttek egyharmada volt, és arányuk az 1940-es évek végén is csupán 41^0_0 -ot ért el. A termékenység csökkenésének eredményeként az elsőszülöttek aránya fokozatosan nőtt 1966-ig (49^0_0) és 1973-ig ezen a szinten stagnált: 1974-ben a másodszülöttek számának jelentősebb növekedése miatt — 45^0_0 -ra esett vissza.

A második gyermek születésének második világháború előtti 22^0_0 -os aránya 1949-re 27^0_0 -ra, majd 1954-re 30^0_0 -ra emelkedett. Ez az arány kisebb ingadozásoktól eltekintve változatlan maradt 1965-ig, azóta azonban fokozatosan nőtt, 1968—1973-ban már az összes élveszületések 34^0_0 -át tette ki és 1974-re még tovább nőtt (38^0_0 -ra). Mindez azt is jelenti, hogy az élveszületések legutóbbi hulláma főleg a második szülöttek számának a növekedéséből ered.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a születések alakulását egyértelműen a harmadik és további születések számának visszaesése jellemzi, függetlenül a legutolsó években tapasztalt születési hullámtól. A születések számának az utóbbi években tapasztalt növekedését tehát nagyrészt a második és viszonylag kisebb mértékben az elsőszülöttek számának gyarapodása idézte elő. Nem állapítható meg egyértelműen, hogy ebben csupán az alacsonyabb sorszámú születek — főleg a népességgazdasági intézkedések hatására történő — bizonyos előbbrehozatala mutatkozik-e meg, vagy pedig a későbbi tényleges termékenységnövekedés első jelentkezésének lehetünk-e tanúi, amit a későbbiekben a születések számának további emelkedése fog igazolni. Mindenesetre pillanatnyilag az élveszületések abszolút számának emelkedése nem jelent tényleges termékenységnövekedést, vagyis nem okozza a népesség reprodukciójának valóságos javulását.

A különféle szülési sorszámú születések eltérő arányát a házas nők gyermekszám szerinti termékenységének eltérő alakulása okozta. Az ilyen mutatókat 1949-től tudjuk nyomonkövetni, de egyértelműen azt tapasztaljuk, hogy a termékenység csökkenése nem párhuzamos a gyermekek számának alakulásával. 1949 és 1974 között legjobban a kétgyermekes házas nők termékenysége csökkent, vagyis jelenleg kevesebb mint harmadannyi annak a valószínűsége, hogy egy nő a harmadik gyermekét is megszüljje, mint 1949-ben. Alig marad el ettől a háromgyermekesek termékenységének csökkenése. Mindez annál figyelemreméltóbb, mivel a házas nők e két cso-

9. Elveszületések a szülési sorrend száma szerint (százalék)

Живорождения по порядку родов (в процентах)
Live births by birth order
Per cent

Évek átlaga (1)	1.	2.	3.	4.	5.	6.—X	Összesen (2)
1945—1949	40,0	25,7	13,3	7,3	4,5	9,2	100,0
1950—1954	39,0	27,8	14,4	7,5	4,1	7,2	100,0
1955—1959	40,9	29,5	13,5	6,7	3,6	5,8	100,0
1960—1964	45,4	29,5	11,9	5,4	2,9	4,9	100,0
1965—1969	48,8	32,2	9,3	3,9	2,1	3,7	100,0
1970—1974	48,2	35,0	9,3	3,2	1,6	2,7	100,0

Горизонтальная графика: (1) Средняя годов; (2) Всего.

Heading: (1) Average of the years; (2) Total.

portjában a legkisebb a születésgyakoriság, és ezeknél a csoportoknál lenne szükség a születésszám növelésére ahhoz, hogy a termékenység általános szintje a jövőben tovább növekedjék.

Az előbbiektől eltérően alakult az egygyermekes nők termékenysége. 1968-ban és 1970-ben ugyan a második gyermek megszületésének aránya csak kétharmada volt az 1949. évinek, de a nők ezen csoportjában az 1962-ig tapasztalt visszaesést újból emelkedés váltotta fel, 1968-ban ezer 15—49 éves egygyermekes házas nőre 22⁰/₀-kal több születés jutott, mint 1962-ben. 1974-re a második gyermek megszületésének valószínűsége tovább nőtt: 11⁰/₀-ot ért el, ami egyharmadával nagyobb az 1970. évinél.

Még különösebb a gyermektelen nők termékenységének alakulása. Itt ugyan 1962-ig kisebb visszaesést figyelhetünk meg, ekkor ezer gyermektelen propagatív korú házas nőre 6⁰/₀-kal kevesebb elveszületés jutott, mint 1949-ben. Ezt követően a gyermektelen házasoknál a születésgyakoriság fokozatos emelkedésnek indult, 1968-tól kezdve már az e csoportba tartozó 10 nő közül 3 szült gyermeket, és ez az arány nemcsak az 1960-as és 1962-es adatokat haladja meg, hanem az 1949. évi arányt is egynegyedével felülmúlja. Mindez azért is figyelemre méltó, mert az általános termékenység az 1949. évhez viszonyítva 1974-ben egyötödével volt alacsonyabb.

A termékenységnek a már meglévő gyermekek száma szerinti alakulása tehát hasonló módon világítja meg a jelenlegi születési hullám természetét, mint az előzőekben elemzett kor szerinti termékenység. A születések számának 1967—1972-ben és méginkább 1974-ben tapasztalt növekedése nem jelenti a termékenység csökkenési tendenciájának általános megváltozását, mert lényegében a 30 éven felüli és már két gyermekkel rendelkező nők termékenysége változatlan maradt, vagy tovább csökkent. A növekedést szinte egyértelműen a legfiatalabbak, és főleg a gyermektelenek, valamint az egygyermekesek termékenységének növekedése idézte elő. Tény-

leges és pozitív reprodukciónövekedést így csak az okozhatja, ha ezek a nők a későbbiek folyamán ugyanilyen mértékben nővelnek második, de főleg harmadik szüléseik számát. Arra, hogy ez valóban bekövetkezik-e, csak az elkövetkezendő években tudunk válaszolni.

ВОСПРОИЗВОДСТВО НАСЕЛЕНИЯ; ДИНАМИКА ПЛОДОВИТОСТИ ЗА ПРОШЕДШИЕ 30 ЛЕТ

(Резюме)

За 30 лет, прошедшие со времени освобождения, значительно изменились демографические условия нашей страны. Перемена показала самую важную в областях воспроизводства и плодovitости.

В начале 1975 г. численность населения составила 10 510 000. Эта величина на 16⁰/₀ выше, чем в 1945 г.

За прошлые 30 лет коэффициент рождаемости колебался в большой мере. Установленные в начале 1950-ых годов коэффициенты выше 20⁰/₀₀ снизились к 1962 г. до самого низкого значения. В то время коэффициент рождаемости соответствовал 13⁰/₀₀. После этого, в период 1967—1973 гг. коэффициент рождаемости остался на уровне около 15⁰/₀₀. Однако, в 1974 г. — — большей частью под влиянием новых мероприятий демографической политики — 18 живорождений приходилось на тысячу жителей.

Перспективный прирост населения показывается нетто коэффициентом воспроизводства, который был выше 1 только в первую декаду периода после освобождения. Между 1958 и 1973 гг. он был непрерывно ниже единицы. Однако, в 1974 г. он снова увеличился выше единицы.

Снижение плодovitости сопровождается омоложением возрастной структуры матерей и значительным снижением доли старших женщин, родивших детей. В 1970—1974 гг. 41—43% живорожденных происходили от матерей в возрасте 20—24 лет, 16% — от матерей выше 30 лет, а 15% — от матерей ниже 20 лет.

Увеличение с самого низкого значения 1962 г. считается главным образом результатом повышения плодovitости замужних женщин в возрасте ниже 20 лет и 20—34 лет. Плодovitость замужних женщин старше этого возраста дальше снизилась, таким способом фертильный период стал фактически короче.

Динамика движения рождений хорошо показывается при изучении родов по родовому порядку. Среднее родового порядка, которое в 1949 г. составило 2,51, снизилось до 1,88 к 1974 г.

Пока в конце 1940-ых годов одна пятая матерей родила 4 и больше детей, в 1974 г. только 6% матерей имели 4 и больше детей. Все это указывает на то, что в настоящее время уже редко встречаются семьи, в которых число детей 4 и больше. В последний период из-за снижения числа третьих и дальнейших детей (в 1974 г. их доля составила 16% всех рождений) увеличился удельный вес первых и вторых детей. В 1974 г. 45% новорожденных представляли собой перворожденных, а 38% — второрожденных детей.

В конце концов можно установить, что динамика рождений характеризуется односмысленно снижением числа третьих и дальнейших рождений, независимо от увеличения коэффициента рождаемости, наблюдаемого в последние годы.

POPULATION REPRODUCTION; FERTILITY TRENDS IN THE LAST THIRTY YEARS

(Summary)

During thirty years passed since the liberation the demographic features of our country have significantly changed. The most considerable changes took place in the fields of reproduction and fertility.

At the beginning of 1975 the number of the population amounted to 10 510 thousand. This is 16 per cent higher than that of 1945.

In the last thirty years the birth rate was considerably fluctuating. Birth rates above 20 per mille observed in the early 1950s were followed by the lowest level in 1962 being 13 per mille. In the following period — between 1967 and 1973 — the birth rate stagnated around the level of 15 per mille. In 1974, in turn — mainly as the result of measures taken by the new population policy — 18 live births per thousand inhabitants were observed.

The perspective of population increase is shown by the net reproduction rate what exceeded the unit only in the first decade of the period after the liberation. From 1958 through 1973 it stayed continuously below the unit. However, it rose again above the unit in 1974.

Decline in fertility was accompanied by the changing of the age-structure of mothers to the advantage of the young and by the significant fall of the share of older mothers. In 1970—1974 41—43 per cent of the live born were born by 20—24 years old mothers, while 16 per cent by mothers older than thirty and 15 per cent by those younger than twenty.

The rise from the lowest level of 1962 is mostly due to the increased fertility of married women under twenty and 20—34 years of age. The fertility of married women older than this continued to decline — propogative period being thus actually shortened.

The tendency of the reproduction movement can well be seen from the analysis of births by birth order. The average birth order 2.51 of 1949 decreased to 1.88 by 1974.

While at the late 1940s one fifth of the mothers gave birth to 4 or more children, in 1974 only 6 per cent of them had 4 or more children. This indicates that to-day families with 4 and more children are very rare. In consequence of the decrease of the number of the third and further born (their share was 16 per cent of all births in 1974) the share of first and second born grew. In 1974 45 per cent of the newborn was first born and 38 per cent second born.

Finally, the conclusion can be drawn that the pattern of reproduction is characterized unanimously by the decline of third and further births, independently of the rise of the birth rate observed in the recent years.

MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGSTRUKTÚRÁJÁNAK VÁLTOZÁSA

DR. KLINGER ANDRÁS

Harminc év telt el azóta, hogy Magyarországon is véget ért a második világháború és az azóta eltelt békés építőmunka időszaka minden vonatkozásban megváltoztatta az ország arculatát. A felszabadulás adta lehetőségek folytán megváltozott Magyarország társadalmi rendszere és soha nem látott gazdasági fejlődés következett be. Mindezek eredményeképpen az ország demográfiai képe is erősen módosult: a népesség összetétele ma egészen más, mint a felszabadulás előtti időszakban.

Az alábbiakban a népesség strukturájában bekövetkezett változásokat felvázolva kívánjuk bemutatni azokat a mélyreható változásokat, amelyek 1945 óta Magyarországon végbementek. Így a szorosabb értelemben vett demográfiai ismérvek (nem, kor, családi állapot) mellett a népesség kulturális és társadalmi-gazdasági tulajdonságaiban bekövetkezett mélyreható átalakulást kívánjuk szemléltetni. Természetszerűen csak néhány vonatkozásban rendelkezünk adatokkal arról a népességi helyzetről, amely a felszabadulás időpontjára (1945 elejére) volt jellemző. Ezért összehasonlításunkat a legtöbb esetben a felszabadulás előtti utolsó népszámlálás (1941) adataihoz viszonyítva végezzük, de sok esetben — erre vonatkozó adatok hiányában — az azelőtti (1930), vagy a felszabadulást követő első (1949) népszámlálás adataihoz vagyunk kénytelenek hasonlítani. A főbb adatok vonatkozásában a jelenlegi időpontra vonatkozóan (1975. január 1.) végeztük el a becsléseinket, de bizonyos esetekben erre nem volt lehetőségünk és itt a legutolsó népszámlálás (1970) vagy mikrocenzus (1973) adatait használjuk a mostani helyzet bemutatására.

A népességstruktúra elemzése előtt szükséges, hogy röviden bemutassuk a népesség számának alakulását az elmúlt 30 év folyamán.

Becsléseink szerint 1945 elején az ország lakosság száma 9 082 000 fő volt, ami 30 év alatt 1 428 000 fővel (közel 16⁰/₀-kal) növekedett és 1975 elején már 10 510 000 lakost számláltunk.

A nemek aránya

A második világháború — mintegy 420 ezer főt kitevő — embervesztesége főleg a férfiak számának csökkenésében jelentkezett. Ennek következtében a felszabadulást követő első népszámlálás alkalmával a nőtöbbség jóval meghaladta a II. világháború előttit: 1949-ben ezer férfira 1081 nő jutott, 38-cal (4⁰/₀-kal) több, mint 1941-ben.

Az elmúlt harminc évben bekövetkezett békés fejlődés e tekintetben is javulást hozott: a nőtöbbség fokozatosan visszaesett: 1975-ben már csak 1062 nő jut ezer férfira, vagyis 19-cel kevesebb, mint 1949-ben, de még mindig ugyanannyival több, mint 1941-ben. Figyelemre méltó, hogy az I. világháborús veszteségek még jobban rontották a két nem arányát (az ezer férfira jutó nők száma az 1910. évi — csaknem kiegyenlített — 1007-es értékről 1920-as évre 1062-re nőtt, vagyis 5⁰/₀-kal emelkedett, de az ezt követő 20 év alatt 2⁰/₀-kal visszaesett; az utóbbi harminc évben csak 2⁰/₀-os a csökkenés).

1. A népesség nemek szerint 1930—1975

Население по полу
Population by sex
1930—1975

Időpont (jan. 1.) (1)	Férfi (2)	Nő (3)	Összesen (5)	1000 férfira jutó nő (6)	100 lakosból (7)	
	ezer fő (4)			Férfi (8)	Nő (9)	
1930	4248	4437	8 685	1044	48,9	51,1
1941	4561	4755	9 316	1043	49,0	51,0
1945	4354	4728	9 082	1086	47,9	52,1
1949	4424	4781	9 205	1081	48,1	51,9
1960	4804	5157	9 961	1073	48,2	51,8
1970	5004	5318	10 322	1063	48,5	51,5
1975	5097	5413	10 510	1062	48,5	51,5

Горизонтальная графа: (1) Срок (1 января); (2) Мужчины; (3) Женщины; (4) Тys. чел.; (5) Всего; (6) Женщины на тыс. мужчин; (7) Из 100 жителей; (8) Мужчины; (9) Женщины.

Heading: (1) Date (1st Jan.); (2) Males; (3) Females; (4) thousand; (5) Total; (6) Females per thousand males; (7) Out of 100 inhabitants; (8) males; (9) females.

A nőtöbbség változásához két egymással ellentétes jelenség kölcsönhatása járult hozzá. Így az elmúlt egész időszak alatt viszonylag magas szinten volt az újszülöttek között a fiúk aránya: kisebb ingadozásoktól eltekintve az élveszülöttek 52⁰/₀-a fiú volt (vagyis ezer élveszületett leányra 1070 körüli élveszületett fiú jutott). Ezzel ellentétes hatással járt viszont, hogy a férfiak többlethalálózása fokozódott. Ezt legjobban a születéskor várható átlagos élettartam mutatóinak változása mutatja: a II. világháború előtt még a nők életkilátásai 3 évvel (6⁰/₀-kal) voltak magasabbak, jelenleg már 6 évvel hosszabb élettartamot remélhetnek (ami közel 9⁰/₀-kal magasabb)

E két jelenség együttes hatására az elmúlt harminc évben a férfi népesség száma egy árnyalattal jobban nőtt, mint a női népesség (17⁰/₀-kal, a nők 15⁰/₀-os emelkedésével szemben). Az 1945 óta bekövetkezett népességnövekedés viszont lényegében azonos módon oszlik meg a két nem között.

Kormegoszlás

A népesedés kétirányú fejlődése — a termékenység csökkenése, illetve a halandóság javulása — legjobban a népesség-konstruktúrájának változásában mutatkozik meg. Ez az elmúlt harmincéves időszakban egyértelműen a népesség öregedésében mutatkozik meg: ez látszik a gyermekkorúak arányának csökkenésében, illetve az öregkorúak arányának növekedésében.

1945 óta a gyermekkorúak aránya jelentősen csökkent: jelenleg 10⁰/₀-kal kevesebb 15 éven aluli él az országban, mint harminc évvel ezelőtt. Arányuk 26⁰/₀-ról 20⁰/₀-ra esett vissza: ami annyit is jelent, hogy viszonylagosan egyötödével kevesebb gyermekkorú van, mint a felszabadulás időpontjában volt. A gyermekek számának visszaesése már a két világháború közötti időszakban is megmutatkozott, de jóval kisebb mértékben, mint az elmúlt harminc évben. Arányuk 1920 és 1941 között viszonylagosan csak kismértékben csökkent, szám szerint pedig lényegében ugyanolyan sokan éltek a II. világháború előtt, mint 30 évvel ezelőtt.

A munkaképes korúak együttes aránya is csökkent (de csak kismértékben 63⁰/₀-ról 61⁰/₀-ra); de közöttük a fiatalabb korúak (a 15—39 évesek) soraiban mutatkozik csak visszaesés, az idősebbek (a 40—59 évesek) aránya már emelkedett. Szám szerint a munkaképes korúak jelenleg megközelítik a 6,5 milliót, ami 1945 óta 13⁰/₀-os emelkedést jelent.

Legnagyobb arányú változás az öregkorúak (60 évesek és idősebbek) számában és arányában mutatkozik. 1975 elején az országban már csaknem megközelítette az öregkorúak száma a 2 milliót, ami harminc év alatt 87⁰/₀-os emelkedésnek felel meg. E rohamos emelkedést csak aláhúzza az a tény, hogy 1920 és 1941 között a hasonló korúak száma csupán 38⁰/₀-kal nőtt. Ma már a lakosság több mint 18⁰/₀-a 60 éves és idősebb, ugyanakkor, amikor a felszabadulás előtt a hasonló arány csak 11⁰/₀-ot tett ki. Ez annyit jelent, hogy harminc év alatt az öregek viszonylagos súlya közel kétharmadával nőtt; a két világháború közötti időszakban ugyanez a növekedés csak egyötödnyi volt.

A két nem öregedési folyamata nem volt egységes. A 60 éves és idősebb nők száma kétszeresére nőtt, ugyanakkor, amikor a férfiak között az öregkorúak száma csak háromnegyedével emelkedett. Ez más szóval azt is jelenti, hogy az öregkorúak emelkedése közel kétharmadában az idős korú nők számának emelkedéséből ered. Arányában jelenleg a férfiak között 16⁰/₀-ot (a felszabadulás előtt 10⁰/₀-ot), a nők között 21⁰/₀-ot (a múltban 11⁰/₀-ot) tesz ki a 60 évesek és idősek aránya. Az öregkorúak között e tendencia miatt erő-

2. A népesség főbb korcsoportok szerint
1930—1975

Население по основным возрастным группам
Population by main age-groups
1930—1975

Időpont (Jan. 1.) (1)	0—14	15—39 éves (2) ezer fő (3)	40—59	60—x	Összesen (4)
1930	2392	3703	1742	848	8 685
1941	2420	3787	2112	997	9 316
1945	2360	3555	2134	1033	9 082
1949	2290	3570	2272	1073	9 205
1960	2529	3662	2397	1373	9 961
1970	2177	3821	2564	1760	10 322
1975	2119	3912	2543	1936	10 510
1930	27,5	42,6	20,1	9,8	100,0
1941	26,0	40,6	22,7	10,7	100,0
1945	26,0	39,1	23,5	11,4	100,0
1949	24,9	38,8	24,7	11,6	100,0
1960	25,4	36,8	24,0	13,8	100,0
1970	21,1	37,0	24,8	17,1	100,0
1975	20,2	37,2	24,2	18,4	100,0

Горизонтальная графа: (1) Срок (1 января); (2) В возрасте ... лет; (3) Тыс. чел.
(4) Всего.

Heading: (1) Date (1st Jan); (2) years old; (3) thousand person; (4) Total.

sen megemelkedett a nőtöbbség: a felszabadulás előtt 100 öregkorú férfira 115 hasonló korú nő jutott, jelenleg pedig már 135. Mindezt az okozza, hogy a nők öregkori halandósága viszonylagosan jobban javult, mint a férfiaké: a felszabadulás előtt a 60 éves és idősebb férfiaknál mintegy 10⁰/₀-os többlethalandóság mutatkozott — a hasonló korú nőkhöz viszonyítva —, a legutóbbi években ez már megközelíti a 30⁰/₀-ot. A felszabadulás előtti állapothoz viszonyítva ui. az öregkorú férfiak halandósága csak kevesebb mint egytizedével, a nőké pedig egyötödével javult.

Családi állapot szerinti megoszlás

A demográfiai folyamatok másik formája (a házasságkötések és megszünések) mutatkozik meg a 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerinti megoszlásában.

Az elmúlt harminc évben e tekintetben a legszembetűnőbb változás a házasságra lépők száma és aránya nagymérvű növekedése és a házasságot nem kötők fokozatos visszaesése. Mindkét nem vonatkozásában erősen megcsappant a nőtlenek, illetve hajadonok száma, illetve aránya. Jelenleg — a házassági korban levő — férfiak 24⁰/₀-a nőtlen, nők 16⁰/₀-a hajadon; viszonylagos arányuk 22, ill. 29⁰/₀-kal esett vissza 1949 óta. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy eny-

nyien nem kötnek házasságot, mivel közöttük sokan vannak még olyanok, akik fiatal koruk (15—24 évesek) miatt még később lépnek házasságra. Ha egy idősebb korcsoportban (az 50—54 évesek között) nézzük meg a nem házások arányát, akkor már megállapíthatjuk azok számának visszaesését, akik „végleg” hajadonok, illetve nőtlenek maradnak. Ezek a férfiaknál kisebb mértékben (1949 óta $5\frac{0}{10}$ -ról $4\frac{0}{10}$ -ra), a nőknél jelentősebben ($8\frac{0}{10}$ -ról $5\frac{0}{10}$ -ra) esett vissza. Jelentős az is, hogy amíg a múltban a hajadonul maradt nők száma még majdnem kétszerese volt a nőtlenül maradt férfiak számának, addig ma már csak ötven százalékos a különbség.

Az előbbi jelenség mutatkozik meg a házas családi állapotúak arányának emelkedésében. Ma a 15 éves és idősebb férfiak 70, a nők $34\frac{0}{10}$ -a házas, arányuk 1949 óta viszonylagosan $8\frac{0}{10}$ -kal emelkedett. (Megjegyzendő, hogy ez a tendencia már a két világháború közötti időszakban is mutatkozott, de akkor a növekedés aránya a jelenlegi felét érte el.) 1975. elején az országban közel 2,8 millió házaspár élt, mintegy egyharmadával több, mint harminc évvel ezelőtt. A házasságkötési arányszámok fokozatos növekedésével 1960-ig egyértelműen nőtt a házas családi állapotúak száma, azóta — a házasságkötési normák a tanulási időtartam következtében történt kitolódása, illetve a válások száma növekedése miatt — a növekedés kismértékben csökkent.

Egyértelmű visszaesés következett be az özvegy családi állapotúak arányában. Ez ui. különösen a nőknél — a háborús férfi veszteségek következtében — 1949-ben különösen magas arányt mutatott (megközelítette a $17\frac{0}{10}$ -ot), most pedig — a megnövekedett férfi többlethalandóság ellenére is — visszaesett ($16\frac{0}{10}$ alá). Még mindig számottevő az özvegy családi állapotú férfiak és nők közötti különbség: jelenleg is ötször annyi az özvegy nők száma, mint az özvegy férfiaké (a különbség még növekedett is). Mindez a férfiak magasabb — és ezért korábbi — halandóságával és az özvegyen maradt férfiak jelentősebb újránházassodásával magyarázható (ez még fokozódott is: a negyvenes évek végén még az özvegy férfiak újránházassodási aránya közel négyszerese, jelenleg pedig hatszorosa az özvegy nőkének; ugyanakkor, amikor az özvegyülési arány a házas férfiaknál közel kétszerese a házas nőkének és e különbség az elmúlt harminc évben még egyharmadával nőtt).

Számottevően emelkedett az elvált családi állapotúak aránya, mind a két nemnél. Jelenleg viszonylagosan háromszor annyi az elváltak aránya, mint 1949-ben volt; a növekedés a férfiaknál még számottevőbb, mint a nőknél. 1949-ben még a férfiak kevesebb mint $1\frac{0}{10}$ -a, jelenleg $3\frac{0}{10}$ -a elvált, a nőknél ugyanezen időszak alatt $1,6\frac{0}{10}$ -ról $4,6\frac{0}{10}$ -ra történt a növekedés. Az elvált családi állapotúak számának növekedése még jelentősebb a válások számának emelkedésénél: az ezer fennálló házasságra jutó házasság felbontások aránya 1948 óta 5-ről 9 fölé emelkedett. Ezt az okozza, hogy viszonylagosan csökkent az elvált családi állapotúak újránházassodása. Ami viszont számottevő — és ez indokolja az elvált családi állapotú nők számának viszonylag kisebb mérvű növekedését —, hogy a nők között a

férfiakhoz viszonyítva nőtt az újrահázасодási arány: amíg 30 évvel ezelőtt az elvált férfiak között az újrահázасодók aránya közel két és félszerese volt a nőkének, addig ma kétszeresét sem éri el ez a különbség. A még mindig jelentős eltérés ellenére ma is 70%-kal több elvált családi állapotú nő van, mint elvált férfi (1949-ben e különbség még 90%-os volt).

3. A 15 éves és idősebb népesség nemek és családi állapot szerint
1930—1975

Население в возрасте 15 лет и старше по полу и семейному состоянию
Population aged 15 years and older by sex and marital status
1930—1975

Időpont (Jan. 1.) (1)	Nőtlen, hajadon (2)	Házас (3)	Özvegy (4)	Elvált (5)	Össze- sen (6)	Száz 15 éves és idősebb korú közül (8)			
						nőtlen, hajadon (9)	házас (10)	özvegy (11)	elvált (12)
F é r f i (13)									
1930	1035	1860	126	19	3040	34,1	61,2	4,1	0,6
1941	1085	2087	139	27	3338	32,5	62,5	4,2	0,8
1949	998	2105	129	30	3262	30,6	64,5	4,0	0,9
1960	831	2513	121	48	3513	23,7	71,5	3,4	1,4
1970	958	2715	124	87	3884	24,7	69,9	3,2	2,2
1975	961	2789	137	121	4008	24,0	69,6	3,4	3,0
N ő (14)									
1930	860	1879	476	38	3253	26,4	57,8	14,6	1,2
1941	878	2108	521	50	3557	24,7	59,3	14,6	1,4
1949	828	2160	608	57	3653	22,7	59,1	16,6	1,6
1960	676	2524	617	102	3919	17,3	64,4	15,7	2,6
1970	733	2718	649	161	4261	17,2	63,8	15,2	3,8
1975	707	2790	685	201	4383	16,1	63,7	15,6	4,6

Горизонтальная графа: (1) Срок (1 января); (2) Неженатые, незамужние; (3) Женатые, замужние; (4) Вдовы; (5) Разведенные; (6) Всего; (7) Тис. чел.; (8) Из 100 человек в возрасте 15 лет и старше; (9) Неженатые, незамужние; (10) Женатые, замужние; (11) Вдовы; (12) Разведенные; (13) Мужчины; (14) Женщины.

Heading: (1) Date (1st Jan.); (2) Single; (3) Married; (4) Widowed; (5) Divorced; (6) Total; (7) thousand persons; (8) Out of 100 persons 15 years old and older; (9) single; (10) married; (11) widowed; (12) divorced; (13) Males; (14) Females.

Termékenység

A népesség szerkezetének elemzéséhez tartozik a házас nők gyermekszám szerinti összetételének bemutatása a népszámlálások adatai alapján. Ezekből számított mutatók jól jellemzik azt a folyamatot, amely az elmúlt harminc évben a születésszám csökkenésében végbement.

1975 elején a házас nők átlagosan kevesebb, mint két gyermeket szültek; az átlagos gyermekszám 1949 óta közel egynegyedével esett vissza (e csökkenés kisebb mértékű, mint a múltban tapasztalt: 1920 és 1949 között az átlagos családnagyság közel 30%-kal lett alacsonyabb).

Az átlagos gyermekszám csökkenése annak eredménye, hogy egyre ritkábbak a nagy családok és a házas nők között a kétgyermekes család ideál vált általánossá. Pl. 1949 és 1975 között a 6 és többgyermekes anyák aránya 12⁰/₀-ról 4⁰/₀ alá, a 4—5 gyermekeseké 14⁰/₀-ról 8⁰/₀-ra esett vissza. Ugyanakkor erősen megnövekedett a 2 gyermekes házas nők aránya: 21⁰/₀-ról 35⁰/₀-ra, és emelkedett az egygyermekeseké is: 22⁰/₀-ról 29⁰/₀-ra. Viszonylag változatlan maradt a 3 gyermekes anyák aránya és számottevően csökkent a gyermektelen házas nőké.

Az elmúlt 26 éves időszakban a 2 gyermekesek viszonylagos aránya kétharmadával nőtt (hasonlóan, mint 1920 és 1949 között); az egygyermekeseknél ugyanez az emelkedés egyharmados (ugyancsak azonos nagyságrendű, mint az elmúlt 30 éves időszakban). A 6 és többgyermekesek aránya egyharmad alá, a 4—5 gyermekeseké pedig közel felére zuhant (e csoportoknál a csökkenés aránya jelenleg jóval magasabb, mint a múltban volt). Számottevő, hogy a gyermektelen házas nők relativ aránya is közel egyharmadával visszaesett 1949 és 1975 között (ezt megelőző 30 évben pedig még egy árnyalattal nőtt is). Ez utóbbi annyit jelent, hogy a termékenység általános csökkenése mellett a gyermek iránti vágy, ill. annak megvalósulása fokozódott és okozta azt, hogy egyre kisebb számmal találunk gyermektelen házaspárokat.

4. A 15 éves és idősebb házas nők az élveszületett gyermekek száma szerint 1930—1975

Замужние женщины в возрасте 15 лет и старше по числу живорожденных детей
 Married women aged 15 years and older by the number of their live born children
 1930—1975

Időpont (jan. 1.) (1)	0	1	2	3	4	5	6—x	Összesen (3)	100 nőre jut élveszületett gyermek (4)
	élveszületett gyermekkel (%-ban) (2)								
1930	17,1	16,9	16,5	12,8	9,6	7,1	20,0	100,0	327
1949	18,4	22,3	20,7	13,1	8,2	5,4	11,9	100,0	257
1960	15,1	25,4	25,8	13,9	7,5	4,3	8,0	100,0	232
1970	13,8	29,2	31,0	12,7	5,8	3,0	4,5	100,0	201
1975	12,7	29,2	34,5	12,4	5,1	2,5	3,6	100,0	195

Горизонтальная графа: (1) Срок (1 января); (2) С 0...6-х живорожденными детьми (в процентах); (3) Всего; (4) Живорожденные дети на 100 женщин

Heading: (1) Date (1st Jan.); (2) with live born children (per cent); (3) Total; (4) Live born children per 100 females.

A szülőképes korú (50 éven aluli) házas nők között a termékenység visszaesése még kisebb, mint általában. Ezt az okozza, hogy az 50 éven felüli nők körében jobban csökken a családnagyság. A nők átlagos gyermekszáma a házas nők legfiatalabb csoportjaiban még növekedett is: a 25 éven aluliak családnagysága közel egytizedével magasabb most, mint 1949-ben volt. Ezt követően a gyermek-

szám a kor előrehaladtával párhuzamosan növekvő arányban esett vissza: a 25—29 éveseké 6, a 30—34 éveseké 16, a 35—39 éveseké 23, a 40—59 éveseké 30, a 60 éveseké és idősebbeké pedig 40⁰/₀-kal.

Iskolai végzettség

Az elmúlt harminc év folyamán a szocialista építéssel párhuzamosan megvalósuló kulturális forradalom jelentős fejlődést okozott a népesség kulturális színvonalában, amely a legmagasabb iskolai végzettség szintjének emelkedésében mutatkozik.

Az iskolai végzettségi szint javulása elsősorban abban mutatkozik meg, hogy fokozatosan csökken az alacsonyabb végzettségűek aránya és növekszik a ma már kötelező végzettséget jelentő 8 általános iskolai osztályt vagy ennél magasabb színvonalat — közép- és felsőfokú végzettséget — szerzetek aránya. Jelenleg az ország 7 éves és idősebb népességének 37⁰/₀-a rendelkezik általános iskolai végzettséggel, ez az arány 1949-ben még csak 14⁰/₀ volt; a középiskolát végzetek részaránya ugyanezen idő alatt 3⁰/₀-ról 12⁰/₀-ra, a felsőfokú végzettségűeké pedig 1⁰/₀-ról 4⁰/₀-ra nőtt. Ugyanakkor jelentősen visszaesett azoknak az aránya, akik nem jártak iskolába — tehát írni-olvasni sem tudnak — valamint azoké is, akik nem végeztek el a kötelező 8 osztályt (az előbbi 6⁰/₀-ról 2⁰/₀-ra esett vissza, az utóbbi pedig 76⁰/₀-ról 45⁰/₀-ra).

Még pontosabb képet kapunk a kulturális forradalom eredményeiről az oktatási szint növekedése terén, ha nem a 7 éves és idősebb népesség megoszlását vizsgáljuk — amelyben még iskolába járó, tehát magasabb végzettséget a jövőben megszerezhető személyeket is találunk —, hanem az iskolai végzettségi szintet olyan népességszempontokhoz viszonyítjuk, akik már koruk szerint az adott szintet megszerezhették.

Így ha az általános iskola 8. osztályát végzetek számát a 15 éves és idősebb népességhez viszonyítjuk, akkor azt találjuk, hogy 1975 elején már a lakosság 58⁰/₀-a megszerezte legalább a kötelező iskolai végzettséget jelentő iskolai szintet. Ez az arány az 1949. évi 21⁰/₀-os szintről indult el és így viszonylagosan közel háromszorosára nőtt. Megjegyzendő, hogy e növekedés a két világháború között alig haladta meg az egyharmados szintet.

A 18 éves és idősebb népességben a legalább középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya jelenleg már megközelíti a 19⁰/₀-ot, ami közel három és félszerese a harminc évvel ezelőttinek. A fejlődés e szinten a legmagasabb, amit még az is aláhúz, hogy 1920 és 1941 között e téren a helyzet változatlan maradt.

A felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező 25 éves és idősebb népesség aránya 1975 elején már 5⁰/₀ volt, ugyanakkor, amikor 1949-ben még csak 1,7⁰/₀-ot ért el. Az itt mutatkozó háromszoros emelkedés szintén figyelemre méltó, különösen akkor, ha számításba vesszük, hogy a két világháború között e téren még visszaesés is mutatkozott.

5. A népesség iskolai végzettsége, 1930—1975. (‰)

Уровень образования населения, 1930—1975 гг. (в процентах)

Education level of the population, 1930—1975
(per cent)

Időpont (jan. 1.) (1)	10	15	18	25
	éves és idősebb népességből (2)			
	nem járt iskolába (3)	ált. isk. 8 oszt. végezte (4)	legalább érettségizett (5)	felsőfokú tan- intézeti oklevelet szerzett (6)
1930	9,3	12,9	4,7	1,8
1941	6,4	15,1	4,2	1,6
1949	4,8	20,6	5,5	1,7
1960	3,2	32,8	8,8	2,7
1970	1,9	51,4	15,5	4,2
1975	1,5	58,2	18,6	5,1

Горизонтальная графа: (1) Срок (1 января); (2) Из населения в возрасте 10...25 лет и старше; (3) Не ходил в школу; (4) Окончил по крайней мере 8 классов начальной школы; (5) Сдал по крайней мере экзамен на аттестат зрелости; (6) Получил диплом вуза.

Heading: (1) Date (1st Jan.); (2) out of the population aged; (3) did not attend school; (4) at least got secondary school-leaving certificate; (5) gained a diploma of higher education.

A két nem iskolai végzettségi színvonalában még ma is mutatkoznak különbségek, de ezek aránya a nők egyenjogúsításának az oktatásban is bekövetkező megvalósulása eredményeképpen egyre csökken.

A népesség összetétele gazdasági aktivitás szerint

1975 elején az ország népességének csaknem fele, 5,1 millió fő volt aktív kereső; több mint 17⁰/₀-ot tett ki az inaktív keresőnek minősülő nyugdíjas, járadékos, gyermekgondozási segélyben részesülő személy és a lakosság 34⁰/₀-a az eltartottak csoportjába tartozott (ezek kétötöde tanuló volt és alig valamivel több mint egymillió főt tett ki a 14 éven felüli eltartott).

Az aktív keresők száma 1949 óta egynegyedével nőtt, arányuk az össznépességen belül 44⁰/₀-ról 49⁰/₀-ra emelkedett. E növekedés jelentősebb volt a két világháború között tapasztaltnál: akkor 1920 és 1941 között 17⁰/₀-os emelkedést mértek; de a gazdasági válság időszakában — 1930-ban — csak a népesség 43⁰/₀-a dolgozott és ez növekedett fel — 1941-re, a háborús konjunktúra hatására — 45⁰/₀-ra. Az aktív keresők számában és arányában főleg 1949 és 1960 között mutatkozott jelentős emelkedés: akkor évi átlagban 1,5⁰/₀-kal emelkedett az aktív keresők száma, 1960 után azonban lecsökkent a növekedés üteme: 1960 és 1970 között évi átlagban 0,5, 1970 és 1975 között pedig már csak 0,4⁰/₀-os fejlődés volt tapasztalható. Ebben közrejátszott a munkaerőtartalék kiapadásán kívül az is, hogy növekedett — főleg a hatvanas évek második felétől kezdődően — az

inaktív keresők száma. Ezt az okozta, hogy a munkások és alkalmazottak teljes köre a társadalombiztosításba bevonásra került és így megnyílt nyugdíjjogosultsága, majd — a mezőgazdaságnak a hatvanas évek elején bekövetkezett szocializálását követően — az idős mezőgazdasági keresők is nyugdíjba kerültek, továbbá 1967-től a kisgyermekes anyák — gyermekük hároméves koráig — gyermekgondozási segélyben részesülnek.

Az előző intézkedések nem csupán az aktív keresők számának kisebb mérvű emelkedésében hatottak, hanem az inaktív keresők számának és arányának rohamos növekedésében is. Jelenleg már 1,8 milliót is meghaladja a számuk, ami az 1949. évihez képest több mint hétszerest tesz ki, de 1960-hoz képest is több mint négyszerezésére, 1970 óta pedig közel egyharmadával növekedett. Az inaktív keresők között a nyugdíjasok száma meghaladja az 1,6 milliót és 1975 elején már 230 ezer anya vette igénybe a gyermekgondozási segélyt.

A keresők számának növekedésével párhuzamosan fokozatosan visszaesett az eltartottak száma és aránya. Jelenleg már kevesebb mint 3,6 millió eltartott él az országban; ez alacsonyabb, mint háromnegyede az 1949. évinek. Az eltartottak között egyre nagyobb arányt képviselnek a tanulók (jelenleg már 42⁰/₀-uk ezért nem dolgozik, 26 éve még alig valamivel több, mint egynegyedük); emiatt a nem tanuló eltartottak között még jelentősebb a visszaesés: számuk 1949 és 1975 között 42⁰/₀-kal csökkent, ami szintén a munkaerő-tartalék összeszűkülését jelenti.

E többrétű változás hatására erősen módosultak az eltartottsági mutatók: száz aktív keresőnek ma összességében egyhatodával kevesebb (eltartott vagy inaktív személyt) kell eltartania, mint 1949-ben. De ezen belül a dolgozóknak hatszor annyi inaktív keresőről és 42⁰/₀-kal kevesebb eltartottról kell gondoskodniuk, mint 26 évvel ezelőtt. A száz (aktív és inaktív) keresőre jutó eltartottak száma pedig 1949 és 1975 között 112-ről 52-re csökkent, tehát ma a 26 évvel ezelőtti 46⁰/₀-át éri el.

A népesség gazdasági aktivitásának megváltozása teljes egészében a nőknek a termelő munkába való bevonásának eredménye. A férfiak gazdasági aktivitása ui. az elmúlt harminc év alatt nem hogy nem emelkedett, hanem — a nyugdíjazások, illetve a tanulási idő kiterjesztése következtében még vissza is esett.

1949-ben még az aktív keresők 71⁰/₀-a férfi volt; számuk megközelítette a 2,9 milliót, ami 1960-ra 3,1 millió közelébe emelkedett, majd azóta csökkent és jelenleg az 1949. évinél 1,1⁰/₀-kal alacsonyabb, 2 860 000-et ér el. A férfiak között az aktív keresők aránya 26 év alatt 71⁰/₀-ról 56⁰/₀-ra esett vissza.

Az aktív keresők harminc év alatt bekövetkezett több mint egymillió fős növekedése — beleértve a férfiak száma visszaesésének kiegyenlítését — teljes egészében a nők keresővé válásának következménye. 1949-ben még csak kevesebb, mint 1,2 milliót ért el az aktív kereső nők száma, a jelenlegi 2 240 000-es szám 53⁰/₀-át. Az 1949 óta bekövetkezett csaknem 90⁰/₀-os növekedést még csak alá-

húzza, hogy a két világháború közötti időszakban az aktív keresők száma csak 8⁰/₀-kal nőtt. 1949-ben még az összes aktív keresők 29⁰/₀-a volt nő, a jelenlegi 44⁰/₀-kal szemben. A női népességben pedig az aktív keresők aránya 26 év alatt 25⁰/₀-ról 41⁰/₀-ra nőtt.

6. A népesség gazdasági aktivitás szerint, 1930—1975

Население по экономической активности
Population by economic activity, 1930—1975

Időpont (Jan. 1.) (1)	Össz- népesség (2)	Ebből (3)		Ebből (7)			100 aktív keresőre jut (11)			100 kere- sőre jut eltartott (15)
		in- aktív (4) kereső	aktív (5)	eltar- tott (6)	tanuló (8)	egyéb (9)	in- aktív kereső (12)	el- tartott (13)	inaktív kereső és eltartott (14)	
1930	8 685	3737	176	4772	.	.	5	128	133	122
1941	9 316	4202	205	4909	1250	3659	5	117	122	111
1949	9 205	4085	255	4865	1343	3522	6	119	125	112
1960	9 961	4760	436	4765	1632	3133	9	100	109	92
1970	10 322	4989	1395	3938	1722	2216	28	79	107	62
1975	10 510	5100	1836	3574	1520	2054	36	70	106	52

Горизонтальная графа: (1) Срок (1 января); (2) Общая численность населения; (3) В том числе; (4) Самодельные; (5) Неактивные лица с заработком; (6) Иждивенцы; (7) Из них; (8) Ученики; (9) Прочие; (10) в тыс. чел.; (11) Неактивные лица с заработком; (12) Иждивенцы; (13) Неактивные лица с заработком и иждивенцы; (14) На самостоятельных; (15) Иждивенцы на 100 самостоятельных.

Heading: (1) Date (1st Jan.); (2) Total population; (3) Out of this; (4) active earner; (5) inactive earner; (6) dependant; (7) out of this; (8) school attendant; (9) other; (10) thousand person; (11) per 100 active earner; (12) inactive earner; (13) dependant; (14) inactive earners and dependants; (15) Dependants per 100 earners.

A férfiak között csupán 1949 és 1960 között volt tapasztalható növekedés az aktív keresők között (évi átlagban 0,6⁰/₀), azóta csökkenés tapasztalható (1960 és 1970 között évi átlagban 0,4, 1970 és 1975 között 0,5⁰/₀).

A nők között szintén 1949 és 1960 között volt tapasztalható a legjelentősebb keresővé válás: évi átlagban 3,8⁰/₀-kal nőtt az aktív kereső nők száma; azóta — részben a kereső arány növekedése, tehát a munkaerőtartalék beszűkülése, a nők tanulási arányának növekedése, újabban pedig a gyermekgondozási segély erősebb igénybevétele miatt — csökken a növekedés mértéke: 1960 és 1970 között évi átlagban 2,2, 1970 és 1975 között pedig 1,8⁰/₀-os volt. Ha a gyermekgondozási segélyen levőket is a keresőkhöz soroljuk — mint az ún. munkajogi állomány, ideiglenesen nem dolgozó tagjait — akkor e két utóbbi érték 3,0-ra és 2,5⁰/₀-ra emelkedik, de még mindig alatta marad az ötvenes években tapasztaltnak.

Még egyértelműbb képet kapunk a gazdasági aktivitás megváltozásáról, ha nem az össznépesség, hanem a munkaképes korú népesség vonatkozásában vizsgáljuk, tehát a férfiaknál a 15—59 éves, a nőknél pedig a 15—54 éves népességben.

A két nemnél együttesen nézve, 1975 elején a munkaképes korú népesség 77⁰/₀-a volt aktív kereső, 7⁰/₀-a inaktív kereső volt (ebből 4⁰/₀ gyermekgondozási segélyes, 3⁰/₀ nyugdíjas, járadékos), további 7⁰/₀-ot tett ki a tanulók száma és már csak 9⁰/₀-ot a munkaerőtartalékként figyelembejöhethető munkaképes korú nem tanuló eltartott (ezeknek is mintegy egyharmada testi vagy szellemi fogyatkozása miatt nem képes dolgozni).

7. Munkaképes korú^{a)} népesség gazdasági aktivitás szerint, nemenként
1930—1975

Население в трудоспособном возрасте по экономической активности и по полу

Population of working age by economic activity and sex,
1930—1975

Időpont (jan. 1.) (1)	Aktív (2) kereső	In- aktív (3)	Tanuló (4)	Egyéb eltar- tott (5)	Eltar- tott együtt (6)	Össze- sen (7)	100 munkaképes korúból (9)				Összes eltar- tott (6)	
							aktív (2)	in- aktív (3)	tanuló (4)	egyéb eltar- tott (5)		
1930	3212	80	1977	5269	61,0	1,5	37,5	
1949	3512	82	2014	5608	62,6	1,5	35,9	
1960	4104	56	269	1325	1594	5754	71,3	1,0	4,7	23,0	27,7	
1970	4580	268 ^{b)}	469	712	1181	6029	76,0	4,4 ^{d)}	7,8	11,8	19,6	
1975	4800	450 ^{c)}	430	550	980	6230	77,1	7,2 ^{e)}	6,9	8,8	15,7	
F é r f i (10)												
1930	2399	49	182	2630	91,2	1,9	6,9	
1949	2538	44	207	2789	91,0	1,6	7,4	
1960	2692	36	167	28	195	2923	92,1	1,2	5,7	1,0	6,7	
1970	2732	89	269	37	306	3127	87,4	2,8	8,6	1,2	9,8	
1975	2730	170	240	40	280	3180	85,9	5,3	7,5	1,3	8,8	
N ő (11)												
1930	813	31	1795	2639	30,8	1,2	68,0	
1949	974	38	1807	2819	34,6	1,3	64,1	
1960	1412	20	102	1297	1399	2831	49,9	0,7	3,6	45,8	49,4	
1970	1848	179 ^{b)}	200	675	875	2902	63,7	6,1 ^{f)}	6,9	23,3	30,2	
1975	2070	280 ^{c)}	190	510	700	3050	67,9	9,2 ^{g)}	6,2	16,7	22,9	

a) 15—59 éves férfi, ill. 15—54 éves nő; b) ebből gyermekgondozási segélyen volt: 141; c) ebből gyermekgondozási segélyen volt: 230; d) gyermekgondozási segély: 2,3%; e) gyermekgondozási segély: 3,7%; f) gyermekgondozási segély: 4,9%; g) gyermekgondozási segély: 7,5%.

Горизонтальная графа: (1) Срок (1 января); (2) Самостоятельные; (3) Неактивные с заработком; (4) Ученики; (5) Прочие иждивенцы; (6) Иждивенцы вместе; (7) Всего; (8) Тис. чел.; (9) Из 100 человек в трудоспособном возрасте; (10) Мужчины; (11) Женщины.

Heading: (1) Date (1st Jan.); (2) Active earner; (3) Inactive earner; (4) School attendant; (5) Other dependant; (6) Dependants together; (7) Total; (8) thousand person; (9) Out of 100 persons of working age; (10) Males; (11) Females.

Notes: a) Males aged 15—59 and females 15—54; b) out of this 141 females on child's care allowance; c) out of this 230 females on child's care allowance; d) child's care allowance: 2.3 per cent; e) child's care allowance: 3.7 per cent; f) child's care allowance: 4.9 cent; g) child's care allowance: 7.5 per cent.

1949 óta a munkaképes korú népességben az aktivitás aránya 63% -ról 77% -ra nőtt; az inaktív keresők beszámításával még jelentősebb a növekedés: viszonylagosan közel egyharmadával nőtt. A közép- és felsőfokú oktatás elterjedésével párhuzamosan jelentősen nőtt a tanulók száma és a nem tanuló munkaképes korú eltartottak száma 1949 óta — becslés szerint — egyharmadára csökkent és 1960-hoz viszonyítva is kétötödét éri el. Ez utóbbiak száma ma már csak 550 ezer, közöttük is a szellemi és testi fogyatékosok, valamint a három és több gyermeket nevelő anyák levonásával csupán 250 ezer főt tehet ki a munkába bevonhatók száma.

A munkaképes korú férfiak között az aktív keresők száma ugyan emelkedett (1949 és 1975 között közel 8% -kal), de arányuk (91% -ról 86% -ra) visszaesett. Ebben része van annak, hogy több mint háromszor annyi az idő előtti nyugdíjazások miatt az aktivitásból kivált személy és nőtt a munkaképes korú tanulók száma is. A férfiak között ma is — mint a múltban — csupán valamivel több mint 1 százalékot tesz ki a nem tanuló, nem kereső 15—59 évesek aránya, de ezen 40 ezer főt kitevő csoportból alig van olyan, aki nem testi vagy szellemi fogyatékosága miatt nem dolgozna.

A 15—54 éves nőknek 1975 elején már 68% -a volt aktív kereső (ha gyermekgondozási segélyen levőket is hozzájuk számítjuk, akkor ez az arány meghaladja a munkaképes korú nők háromnegyedét). A fejlődés e téren igen jelentős, ha figyelembe vesszük, hogy ugyanilyen korú nőknek 1949-ben még csak 35% -a és 1960-ban is kevesebb, mint fele dolgozott. A munkaképes korú nők között 6% -ot tesz ki a tanulók aránya (és ez alig 18% -kal marad el a férfiakétól, holott 1960-ban még csak 58% -át tette ki) és kevesebb, mint 17% -uk a nem dolgozó, nem tanuló eltartott. Ez utóbbi arány ma mintegy egynegyede az 1949. évinek és alig valamivel több, mint egyharmada az 1960. évinek. Jelenleg alig haladja meg a félmilliót ezeknek a „háztartásbeli” 55 éven aluli nőknek a száma, ugyanakkor, amikor 26 évvel ezelőtt még az 1,7 milliót is meghaladta és 15 évvel ezelőtt is 1,3 millió felett volt.

Az aktív keresők összetétele

A népgazdaságban bekövetkezett harmincéves változás tükröződik az ország aktív keresőinek struktúrájában. A gazdasági szerkezet mélyreható átalakulása főleg abban mutatkozik meg, hogy Magyarország múltbeli feudális agrárjellegű népgazdasága fokozatosan megváltozott és ipari-agrár, majd pedig ipari jellegű gazdasággá vált. Ez a keresők összetételében azzal járt, hogy fokozatosan csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma és aránya és egyre magasabbá vált a nem mezőgazdasági ágazatok aktív keresőinek száma és népgazdasági aránya. Ez utóbbin belül előbb az ipar és építőipar keresőinek száma növekedett legszámottevőbben, majd a szolgáltatás jellegű ágazatok foglalkoztatottjaié.

1949-ben még az ország keresőinek 54% -a — 2,2 millió személy — dolgozott a mezőgazdaságban (az itt foglalkoztatottak száma és

aránya — a felszabadulás után végrehajtott földosztás eredményeképpen — még magasabb volt, mint a II. világháború előtt). Az azóta eltelt 26 év alatt a mezőgazdasági aktív keresők száma jelentősen csökkent: 1975 elején már csak kevesebb mint 1,2 milliót számolt, vagyis több mint 1 millióval, 47⁰/₀-kal kevesebbet, mint 1949-ben. A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya, amely az ötvenes évek elejéig mindig a keresők többségét alkotta, ma már nem éri el a népgazdaság egynegyedét sem (23⁰/₀ alatti).

E tendenciával párhuzamosan rohamosan nőtt a nem mezőgazdasági ágazatok kereső-száma: a növekedés 1949 óta összességében több mint kétszeres volt. Ezekben az ágazatokban ma több mint 3,9 millió személy dolgozik, ugyanakkor, amikor 1949-ben még az 1,9 milliót sem érte el. A 26 éves időszakban a növekedés aránya az építőiparban volt a legjelentősebb (4,6-szeresére nőtt az itt dolgozók száma, népgazdasági aránya 2⁰/₀-ról 8⁰/₀-ra nőtt), a szállítás-hírközlés aktív keresőállománya 136⁰/₀-kal, az iparé 125⁰/₀-kal, a kereskedelemé 111⁰/₀-kal, a szolgáltatást magába foglaló többi ágazaté 41⁰/₀-kal növekedett.

A mezőgazdaság visszaszorulása és a szocialista iparosítás térhódítása abban is megmutatkozik, hogy a két világháború közötti időszakban e tendenciák nem mutatkoztak. Ugyan az ipar relatív súlya 1920 és 1941 között egyharmadával nőtt, de a felszabadulás után a növekedés már 80⁰/₀-os volt. Ezzel szemben a két világháború között a mezőgazdasági keresők száma nőtt és relatív súlya is csak egyhatodával esett vissza, addig 1975-ben a mezőgazdasági keresőknek a népgazdaságban játszott viszonylagos aránya kétötödére esett vissza. Még számottevőbb az építőipar viszonylagos növekedése: ez a két világháború között is fejlődött, de csak kétötödével, 1949 és 1975 között 3,8-szeresére emelkedett. Hasonlóképpen sokszoros a múlthoz képest a szállítás-hírközlés és kereskedelem kereső arány-emelkedése.

Ha arányában nem is, de szám szerint az ipar aktív keresőinek száma növekedett legerőteljesebben: ma egymillióval több személyt foglalkoztat, mint 1949-ben. A keresőszám emelkedés nem volt folyamatos: az évi átlagos növekedés 1949 és 1960 között még 6⁰/₀-ot ért el, 1960 és 1970 között már csak 3,5⁰/₀-ot és 1970 óta lényegében változatlan. Az építőipar keresőszám növekedésének zöme szintén az ötvenes évekre esik: akkor — évi átlagban — közel 20⁰/₀-os emelkedést mértek. 1960 és 1970 között, illetve 1970 óta szinte egyforma az építőipari létszám emelkedése, de egyik időszakban sem haladta meg a 3⁰/₀-ot. Csökkenő arányú a szállítás-hírközlés létszám-emelkedése: az ötvenes években még évi 7, a hatvanas években 2,5, a hetvenes évek első felében 1,4⁰/₀-ot tett ki. A kereskedelem létszáma viszont az elmúlt 26 évben szinte egységesen nőtt, az emelkedés évi üteme 3⁰/₀ körüli volt. Egyedül a szolgáltatás jellegű (ún. „egyéb”) ágazatoknál találunk az utolsó időszakban emelkedést a növekedési ütemben: 1949 és 1960 között 2,7⁰/₀-os arány a hatvanas évekre 1⁰/₀-ra esett vissza; de a hetvenes évek első felében a szolgáltatás,

kultúra, egészségügy, államigazgatás keresőszáma ismét évi 2,4%-kal nőtt.

A mezőgazdaságból történő kiválás sem volt egységes arányú az elmúlt 30 évben. A felszabadulást követően még kismérvű növekedésnek lehettünk tanúi, majd az ötvenes években megindult az elvándorlás elsősorban a szocialista iparosítás elszívó hatása miatt. Ekkor évi 1,5%-kal apadt a mezőgazdaság aktív keresőszáma. A hatvanas években — a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejeződése, illetve az ennek következtében a szövetkezeti mezőgazdaságra is kiterjedő nyugdíjrendszer fokozódása miatt inaktívvá váltak az eddig aktív keresőként kimutatott időskorú önálló mezőgazdasági földtulajdonosok — a mezőgazdasági aktív keresők száma évente átlagosan 3%-kal esett vissza. A hetvenes évek első felében még tovább tartott a mezőgazdaság visszaszorulása, de már jóval kisebb mértékben: 1970 és 1975 között már csak 2%-os volt évente a mezőgazdasági keresők csökkenése.

8. Az aktív keresők népgazdasági ág szerint

Самодельательные по отраслям народного хозяйства

Active earners by economic branch

Időpont (Jan. 1.) (1)	Ipar (2)	Építő- ipar (3)	Szállítás (4)	Keres- kede- lem (5)	Egyéb (6)	Nem mezőgaz- dasági együtt (7)	Mező- gazdaság (8)	Összesen (9)
1930	671	96	114	241	581	1703	2035	3738
1941	837	94	141	265	695	2032	2170	4202
1949	809	91	165	215	605	1885	2200	4085
1960	1348	289	290	298	692	2917	1843	4760
1970	1817	370	363	395	761	3706	1283	4989
1975	1823	421	389	453	854	3940	1160	5100
%								
1930	18,0	2,6	3,0	6,4	15,5	45,5	54,5	100,0
1941	19,9	2,3	3,4	6,3	16,5	48,4	51,6	100,0
1949	19,8	2,2	4,0	5,3	14,8	46,1	53,9	100,0
1960	28,3	6,1	6,1	6,3	14,5	61,3	38,7	100,0
1970	36,4	7,4	7,3	7,9	15,3	74,3	25,7	100,0
1975	35,7	8,3	7,6	8,9	16,8	77,3	22,7	100,0

Горизонтальная графа: (1) Срок (1 января); (2) Промышленность; (3) Стронтельство; (4) Транспорт; (5) Торговля; (6) Прочее; (7) Не сельское хозяйство вместе; (8) Сельское хозяйство; (9) Всего.

Heading: (1) Date (1st Jan.); (2) Industry; (3) Construction; (4) Transport; (5) Trade; (6) Other; (7) Non-agricultural together; (8) Agriculture; (9) Total.

A népgazdasági ági struktúrával párhuzamosan erősen módosult az aktív keresők foglalkozási viszony szerinti összetétele is. Itt kétirányú változás említésre méltó: a magánszektor megszüntetésével — amit a mezőgazdaság szocializálása tett teljessé — erősen növekedett az alkalmazásban állók (munkások és alkalmazottak) aránya az önállóaké és segítő családtagjaiké pedig erősen visszaesett. Jelenleg az aktív keresők 80%-a áll alkalmazásban; ez 112%-kal több,

mint 1949-ben volt (akkor arányuk 47⁰/₀-ot tett ki). 26 évvel ezelőtt még a keresők 53⁰/₀-a önálló és segítő családtag volt; e két csoport aránya jelenleg már csak kevesebb mint 4⁰/₀-ot tesz ki (az utóbbiak zöme is a termelősövetkezeti tagok háztáji gazdaságában fejt ki tevékenységet).

Másik irányú jelentős változás a fizikai és szellemi dolgozók arányában mutatkozik. A társadalmi munkamegosztás megváltozása, a bonyolultabb munkafolyamatok előtérbe kerülése, illetve bizonyos adminisztratív-szervezési feladatok megnövekedése következtében fokozatosan növekedett a szellemi dolgozók aránya. 1949-ben még az aktív keresők 9⁰/₀-a végzett nem fizikai munkát, számuk azóta 180⁰/₀-kal nőtt és ma már 1,4 millió főt tesz ki, ami az összes aktív kereső 27⁰/₀-a. A fizikai tevékenységet folytatók száma azonos az 1949. évvel (3,7 millió fő). Arányuk 91⁰/₀-ról 73⁰/₀-ra esett vissza. Figyelemre méltó, hogy a munkafolyamatok bonyolultabbá válásával párhuzamosan jelentősen nőtt a fizikai dolgozók között a szakmunkások aránya.

Az aktív keresők összetételében bekövetkezett többirányú változás eredményeképpen jelentősen módosult a magyar társadalom osztályszerkezete.

1973-ban az aktív keresők többségét (58⁰/₀-át, szám szerint közel 3 millió személyt) tett ki a munkásosztály, 15⁰/₀-ot a szövetkezeti parasztság. Közel egynegyedük értelmiségi és egyéb szellemi dolgozó, míg a kisárutermelők aránya már csak 3⁰/₀ volt.

A hosszú távú fejlődésre jellemző, hogy a felszabadulás előtt az aktív keresők többségét kitevő munkásság létszáma és aránya a földreform következtében, valamint az ipart sújtó háborús károk folytán jelentősen visszaesett (1949-ben az aktív keresők 39⁰/₀-a volt munkás). Ezt követően a szocialista iparosítás és általában a szocializmus tervszerű építése biztosította a munkásosztály fokozatos fejlődését. A mezőgazdaság területéről nagy számban áramlott át a munkaerő az iparba és az építőiparba, így 1949 és 1960 között a munkásosztály létszáma másfélszeresére, 1960 és 1973 között további 22⁰/₀-kal növekedett. Ezzel párhuzamosan változott a kisárutermelő parasztság száma és aránya: 1941 és 1949 között jelentősen nőtt (26⁰/₀-ról 43⁰/₀-ra), majd ezt követően fokozatosan csökkent (1960-ban 19, 1973-ban már csak 2⁰/₀-ot tett ki). Ebben az iparosítás mellett része volt a mezőgazdasági termelősövetkezeti mozgalom fejlődésének. Fokozatos emelkedést figyelhetünk viszont meg az értelmiségi és szellemi dolgozók rétegénél: arányuk a felszabadulás előtt még csak 7⁰/₀-ot és 1949-ben is csak 8⁰/₀-ot képviselt; 1973-ra pedig már az összes aktív keresők 24⁰/₀-át tette ki. A szellemi munkakörben foglalkoztatottak közül elsősorban az értelmiségiek és szakalkalmazottak száma és aránya nőtt folyamatosan, az irodai dolgozóké viszont az utóbbi néhány évben már csökkent.

A munkásság összetétele a felszabadulás előtt lényegesen különbözött a maitól. 1941-ben 40⁰/₀-át a döntő mértékben bér munkából élő mezőgazdasági dolgozók (agrárproletariátus) alkották, és mindössze 30⁰/₀-os arányt képviseltek az ipar és építőipar fizikai dolgozói.

Jelenleg a munkásságnak 58⁰/₀-át az iparban és építőiparban foglalkoztatják, és csak 8⁰/₀-uk tartozik a mezőgazdaság fizikai dolgozói körébe.

Az osztálytagozódás megváltozása hatására az aktív keresők társadalmi szektor szerinti összetételében is jelentős eltolódást eredményezett. Jelenleg az aktív keresők 95⁰/₀-a a szocialista szektorhoz tartozik; ennek aránya 1960-ban még csak 75⁰/₀ volt. A szocialista szektoron belül az állami szektor aránya 58⁰/₀-ról 71⁰/₀-ra nőtt, a szövetkezeti szektoré pedig 17⁰/₀-ról 24⁰/₀-ra. Ez utóbbi főleg a mezőgazdasági termelőszövetkezetek dolgozóit jelenti, ők képviselik a szövetkezeti szektor kétharmadát; itt dolgozik ma is a mezőgazdasági aktív keresők kétharmada. Az utóbbi években viszonylag jelentősen nőtt az építőipari szövetkezetek foglalkoztatottjainak száma is. A magánszektorhoz tartozók száma erősen lezsugorodott; ez 1949-ben még az aktív keresők 60⁰/₀-át jelentette.

9. Az aktív keresők osztály- és rétegtagozódása
1941—1973

Самостоятельные по социальным классам и слоям, 1941—1973

Active earners by classes and strata, 1941—1973

Osztály, réteg (1)	1941	1949	1960	1970	1973
1. Munkás					
2. Fizikai dolgozó	53,6	37,6	49,3	54,4	55,0
3. Termelés közvetlen irányítója	0,4	1,2	1,5	2,7	3,0
4. Együtt	54,0	38,8	50,8	57,1	58,0
5. Szövetkezeti paraszt	—	0,3	12,0	17,4	14,6
6. Értelmiségi és egyéb szellemi	7,0	8,3	16,0	22,3	24,0
7. Kisártermelő					
8. Kisiparos, kiskereskedő stb. és segítő családtagja	8,8	8,1	2,4	1,6	1,7
9. Mezőgazdasági önálló és segítő családtag	25,8	42,6	18,7	1,6	1,7
10. Együtt	34,6	50,7	21,1	3,2	3,4
11. Tőkés, földbirtokos	4,4	1,9	0,1	—	—
12. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Классы, слои.

Вертикальная графа: 1. Рабочие; 2. Работники физического труда; 3. Лица, управляющие непосредственно производством; 4. Вместе; 5. Кооперативные крестьяне; 6. Работники интеллектуального и прочего умственного труда; 7. Лица, занимающиеся производством мелких товаров; 8. Мелкие ремесленники, мелкие торговцы и т. п. и помогающие члены семьи; 9. Самостоятельные сельскохозяйственные работники и помогающие члены семьи; 10. Вместе; 11. Капиталисты, землевладельцы; 12. Всего.

Heading: (1) Class, strata.

Literal text: 1. Worker; 2. Manual worker; 3. Direct manager of production; 4. Together; 5. Co-operative farmer; 6. Intellectual and other non-manual; 7. Small-scale producer; 8. Artisan, shopkeeper etc. and their family helper; 9. Own-account farmer and family helper; 10. Together; 11. Capitalist, land-owner; 12. Total.

Összefoglalás

A felszabadulás óta eltelt harminc év jelentős mértékben megváltoztatta Magyarország népességének strukturáját. A jelentősebb változásokat az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. A II. világháború után — a háborús veszteségek hatására — létrejött magas nőtöbblet fokozatosan csökkent; az ezer férfira jutó nők száma 1975 elején már csak 1062 volt, ami 24-gyel alacsonyabb, mint 1945-ben volt.

2. A harminc év alatt a népesség reprodukciójában bekövetkezett változások — a halandóság javulása, ill. a termékenység csökkenése — nagymértékben hatottak a népesség kormegoszlására: csökkent a gyermekkorúak aránya (26⁰/₀-ról 20⁰/₀-ra) és erősen megnövekedett az öregkorúaké (11⁰/₀-ról 18⁰/₀-ra), mindez fokozta a népesség öregedési folyamatát.

3. A magas házasságkötési gyakoriság hatására jelenleg jóval többen élnek házasságban, mint harminc évvel ezelőtt: arányuk a 15 éves és idősebb férfiak között 65⁰/₀-ról 70⁰/₀-ra, az ugyanilyen korú nők között 59⁰/₀-ról 64⁰/₀-ra nőtt; ezzel párhuzamosan erősen visszaesett a házasságot nem kötötték (nőtlenek és hajadonok) aránya, de a megnövekedett válási gyakoriság miatt jelentősen emelkedett az elvált családi állapotúaké.

4. A születési gyakoriság visszaesése következtében alacsonyabbá vált a házas nők termékenysége: 1975 elején már a házas nőknek átlagosan kevesebb, mint két gyermekük született, ami csak háromnegyede a 26 évvel ezelőttinek. Főleg a két-, valamint az egygyermekes anyák aránya növekedett, és erősen visszaesett a 4 és több gyermeket szült házas nőké. Viszont öröndetes, hogy egyre kevesebbé vált a gyermektelen nők száma — arányuk a szülőképes kor végén levő nőknél már a biológiai meddőség közelében van.

5. Jelentős mértékben javult a népesség iskolai végzettségi színvonala, ami minden szinten megmutatkozik. A megfelelő korú népességhez viszonyítva az általános iskolát elvégzettek aránya 1949 és 1975 között 21⁰/₀-ról 58⁰/₀-ra, a középiskolai végzettségűeké ugyanezen idő alatt 6⁰/₀-ról 19⁰/₀-ra, a felsőfokú végzettségűeké pedig 2⁰/₀-ról 5⁰/₀-ra növekedett. Ezzel egyidejűleg nagymértékben lecsökkent a nők viszonylagos kulturális elmaradottsága.

6. A társadalmi-gazdasági fejlődés hatására nagymértékben nőtt a népességben az aktív keresők száma és aránya. 1975-ben már 5,1 millió személy dolgozott, egynegyedével több, mint 1949-ben. E növekedést teljes egészében a nők termelő munkába való bevonása okozta, közöttük az aktív keresők aránya 25⁰/₀-ról 41⁰/₀-ra nőtt; és ma már az 1949. évi 29⁰/₀-kal szemben az aktív keresők 44⁰/₀-a nő. A társadalombiztosítás kiterjesztésével, ill. a gyermekgondozási segély rendszerének kialakításával párhuzamosan rohamosan megnőtt az inaktív keresők száma: jelenleg már 1,8 milliót is meghaladják, ami több, mint hétszerese az 1949. évinek. Az eltartottak között a tanulók száma jelentősen nőtt, a nem dolgozó, nem tanuló eltartottaké pedig erősen visszaesett, alig képezve munkába vonható mun-

kaerőtartalékot. A munkaképes korú népességben az aktív keresők aránya 63⁰/₀-ról 77⁰/₀-ra nőtt, ezt is a nők keresővé válása okozta (közöttük a munkaképesek 68⁰/₀-a dolgozik a gyermekgondozási szabadságon levőkkel együtt háromnegyedük áll munkaviszonyban), az 1949. évi 35⁰/₀-kal szemben.

7. A gazdasági átalakulás megmutatkozik az aktív keresők népgazdasági ági összetételének megváltozásában: 1949 óta erősen visszaesett a mezőgazdasági keresők száma (alig valamivel több, mint felére) és aránya (54⁰/₀-ról 23⁰/₀-ra). A nem mezőgazdasági ágazatok közül mindenütt jelentős növekedésnek lehetünk tanúi: az ipar aktív keresőinek száma 125⁰/₀-kal nőtt, aránya 20⁰/₀-ról 36⁰/₀-ra emelkedett; arányában még jelentősebb a növekedés az építőipar és a szállítás aktív keresőinél.

8. A gazdasági struktúra módosulása a társadalom osztályszerkezetét is erősen megváltoztatta. Ma már a munkásosztály szám szerint is a magyar társadalom uralkodó osztálya (az aktív keresők aránya 1949 és 1973 között 39⁰/₀-ról 58⁰/₀-ra nőtt); kialakult a szövetkezeti paraszti osztály (15⁰/₀-ot képviselve) és ezzel egyidejűleg szinte eltűnt a kisárutermelőké (ez még 1949-ben 51⁰/₀-os súlyt képviselt a jelenlegi 3⁰/₀-kal szemben). Erősen nőtt az értelmiségiek és egyéb szellemi dolgozók rétege (8⁰/₀-ról 24⁰/₀-ra).

ИЗМЕНЕНИЕ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ВЕНГРИИ

(Резюме)

За 30 лет, прошедших с момента освобождения, значительно изменилась структура населения Венгрии. Из значительных перемен мы считаем самыми важными нижеследующие.

Социально-экономическое развитие хорошо показывается фактом, что число самодельных увеличилось на одну четверть в период 1949—1975 гг. При этом значительно изменилась отраслевая структура: доля работников сельского хозяйства, которая в 1949 г. составила 54%, уменьшилась до 23% к 1975 г. За этот же период удельный вес работников промышленности увеличился с 20% до 36%. Основным источником повышения численности самодельных являлось включение женщин в работу. В настоящее время 44% самодельных — женщины. Вследствие распространения общественного страхования число неактивных лиц с заработком повысилось в два раза, по сравнению с 1949 г. и общее число пенсионеров, рантье и женщин на отпуске по воспитанию детей — свыше 1,8 млн.

Параллельно с развитием промышленности произошла и урбанизация. В 1949 г. 36,5%, а в настоящее время половина населения живет в городах.

Все эти изменения оказывали влияние и на демографические процессы. Улучшение смертности и снижение плодовитости способствовали изменению возрастной структуры населения: доля лиц в детском возрасте, соответствовавшая 26%-ам в 1949 г., снизилась до 20% к 1975 г., причем удельный вес старых увеличился с 11% до 18%.

В начале 1975 г. у замужних женщин родилось — в среднем — меньше двух детей, что составляет три четверти среднего значения 26 лет тому назад.

Вследствие увеличения доли браков в настоящее время число лиц, живущих в браке, гораздо выше, чем 30 лет тому назад: их доля у мужчин в возрасте 15 лет и старше повысилась с 65% до 70%, а у женщин такого-же возраста — с 59% до 64%.

CHANGES IN HUNGARY'S POPULATION STRUCTURE

(Summary)

Thirty years since the liberation have significantly altered the structure of Hungary's population. Out of the changes the following are regarded as the most important ones.

Socio-economic development is well shown by the fact that the number of active earners grew by its one-quarter from 1949 to 1975. Meanwhile a considerable restratification took place: the share of those working in the agriculture fell from the 54 per cent in 1949 to 23 per cent by 1975. During the same period the share of those working in the industry rose from 20 per cent to 36 per cent. The main source of the increase of the number of active earners was the activizing of women. Presently 44 per cent of the active earners is female. By widening the coverage of social insurance the number of inactive earners has doubled since 1949 and the total number of pensioners, annuitants and those being on child's care leave surpasses 1,8 million.

Industrial development has been accompanied by considerable urbanization, too. In 1949 36,5 per cent of the population and at present half of it lives in towns.

All these changes were greatly affected by population processes, too. Improvement of mortality and decline of fertility resulted in the alteration of the age-composition of the population: the share of children fell from 26 per cent in 1949 to 20 per cent in 1975, meanwhile the share of the aged grew from 11 per cent to 18 per cent.

At the beginning of 1975 married women — on the average — gave birth to less than two children what is only the three-quarters of the average of 26 years earlier.

In consequence of the rise in nuptiality rate at present much more people live in matrimony than 30 years ago: their share among males aged 15 and over grew from 65 per cent to 70 per cent, that for females of the same ages from 59 per cent to 64 per cent.

HÁZASSÁG — VÁLÁS, CSALÁDALAKULÁS. A CSALÁDOK ÉS HÁZTARTÁSOK ÖSSZETÉTELE

DR. TAMÁSY JÓZSEF

Társadalmunkban a felszabadulás óta eltelt 30 év alatt végbe ment változások okai és tényezői között — a politikai és gazdaságiak mellett — jelentős szerepe volt a demográfiai tényezőknek. Ezzel párhuzamosan a társadalmi, gazdasági változások erőteljesen hatottak a demográfiai folyamatokra. A kölcsönhatások egyik vetülete a családok és háztartások számában, nagyságában és összetételében bekövetkezett átalakulás (1).

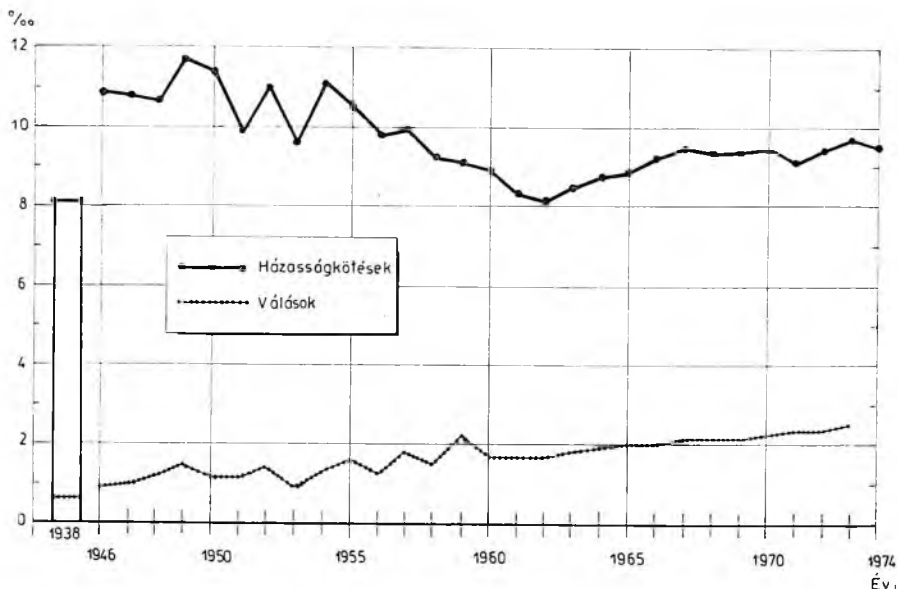
A következőkben először a családok létesülésének és megszűnésének tényezői közül a házasságkötések és a válások alakulását tárgyaljuk, majd a családok és a háztartások közötti összefüggést, illetve kapcsolatot érintve, a háztartások és családok összetételével foglalkozunk¹.

A családok keletkezése és megszűnése

A családok számának és összetételének alakulásával a legszorosabb kapcsolatban vannak a népmozgalmi események. Minden házasságkötés egy új család alakulását, gyermek, vagy gyermekek születése a család növekedését jelenti. A válás és a halálozás a családok felbomlását, esetleg megszűnését okozza. A családoknak az egyénekhez hasonlóan, meghatározott életfolyamata van. A családok létrejönnek, növekednek, összetételükben változnak, csökkennek, majd megszűnnek. A család életútjának ezek az állomásai elsődlegesen a népmozgalmi eseményekben gyökereznek. A családok életfolyamata mintegy szintetizálja a népmozgalmi eseményeket.

A családalakulást befolyásoló népmozgalmi események közül a házasságok és a válások dinamikáját és a családalakulás folyamatában betöltött szerepüket vizsgáljuk meg. (A házasságok és a válások három évtizedes változását az I. ábra mutatja.)

¹ A népszélettudományi irodalom a következőkben tárgyalandó témákkal, azok módszertani vonatkozásaival, a jelenségek alakulásának elemzésével sokoldalúan foglalkozott. Ezekből néhányat — a teljességre való törekvés igénye nélkül — az irodalomjegyzékben tüntetünk fel.

I. A házasságkötések és válások alakulása.

Динамика бракосочетаний и разводов

Marriages and Divorces

Házasságkötések

A házasságkötések alakulásában három jellegzetes változás figyelhető meg. Sokkal többen kötnek fiatalabb korban házasságot mint korábban; az átlagos házasságkötési kor — mind a férfiaknál, mind a nőknél — folyamatosan csökken. Növekedett a házassági mobilitás, több más társadalmi-foglalkozási csoporthoz tartozó személy lépett házasságra mint korábban. Megnőtt az újránházasulók aránya a házasságra lépők között.

Kétségtelen, hogy a házassági mozgalom évtizedes távlatokban figyelve, viszonylag stabil, mert a házasságra képes generációk nagysága adott, a házasulók köre megszabott keretek között ingadozik. A háborúk, a kedvezőtlen gazdasági körülmények miatt elmaradt házasságot később megkötik és fordítva, a hátráltató tényezők túlsúlyra jutása esetén elhalasztják. A házasságkötési arányszámoknak az adott időszakban vizsgált változása a társadalmi, gazdasági helyzet változását tükröző jelzőszámként is interpretálható.

A második világháború befejezése után megváltozott társadalmi helyzetet, a gazdasági körülmények javulását, az anyagi javak kiegyenlítődsét tükrözi a nyers házasságkötési arányszám is, amely mintegy egy évtizeden keresztül nemzetközi viszonylatban is a legmagasabbak közé tartozott. A házassági kedvnek az ötvenes évek közepétől bekövetkezett csökkenésében, amely 1962-ben érte el mélypontját, majd az újabb fellendülésében és a nemzetközi mércével mérve is eléggé magas szinten történt stabilizálódásban ismét

csak az említett, a „társadalmi közérzetet” formáló tényezők hatása is jelentkezik.

A vázolt folyamat fontosabb állomásait a házasságkötések számának és a nyers házasságkötési arányszámnak az alábbi táblában feltüntetett ötéves átlagai jelzik:

Időszak	Házasságkötések száma	
	összesen	1000 lakosra (ötéves átlagok)
1936—1940	76 771	8,4
1941—1945	73 944	7,9
1946—1950	101 756	11,1
1951—1955	100 041	10,4
1956—1960	92 889	9,4
1961—1965	85 201	8,5
1966—1970	95 454	9,3
1971—1974	98 722*	9,4*

* Négy év átlaga.

Magyarországon az elmúlt 30 éves időszakban évente átlagosan 95 000 házasságot kötöttek. Arra vonatkozóan, hogy a házasságkötések alakulásának stabilitása rövidebb időszakra mennyire viszonylagos, bemutatjuk a szélső értékeket:

	Év	Házasságkötések	
		száma	1000 lakosra
Maximum	1949	107 820	11,7
Minimum	1962	81 354	8,1

A házasságkötések száma 1962-ben 26 500-zal, közel 25⁰/₀-kal volt kevesebb, az arány 31⁰/₀-kal alacsonyabb mint 1949-ben. Második csúcs csaknem azonos számú házasságkötéssel 1954-ben volt. Ezenkívül még az 1950, 1952 és 1955 években, majd hosszú idő után 1973-ban kötöttek ismét 100 000-nél több házasságot. Az 1962. évi mélypontéval azonos alacsony arányt — a háborús évektől eltekintve — csak 1932-ben és 1938-ban találhatunk.

Ha a házasságkötések gyakoriságát nem az egész népességhez, hanem csak a 15 éves alsó korhatárral megjelölt, ún. „házasságra képes” nem házas népességhez viszonyítva mérjük az ún. *tisztított házasságkötési arányok* alapján némileg eltérő képet kapunk. Ezt néhány kiragadott, jellegzetes év adataival mutatjuk be. A tisztított

arány — a férfiaknál és a nőknél egyaránt — 1954-ben volt a legmagasabb és a nőknél 1962-ben, a férfiaknál 1971-ben a legalacsonyabb. Az 1967. év a hatvanas évek csúcspontját jelzi.

Év	Ezer 15 éves és idősebb nem házas férfit jutó házasságkötés	Ezer 15 éves és idősebb nem házas nőre jutó házasságkötés
1941	62,9	54,3
1954	100,6	76,5
1962	80,1	57,8
1967	87,1	64,5
1971	78,1	59,7
1973	83,1	63,7

Az 1962. évi mélypontjához viszonyítva a nyers arányszám emelkedése jelentősen meghaladta a tisztított arányszámokét és a csökkenése is sokkal kisebb mértékű volt. Jellegzetes sajátossága a tisztított arányszámnak, hogy a férfiaké, elég nagy állandósággal, mintegy harmadával magasabb a nőkénel.

Az arányszámok szintjének, trendjének eltérését és a férfi és női arány közötti különbséget a családi állapot szerinti összetételben bekövetkezett jelentős változások magyarázzák². A tisztított házasságkötési arányszámok alakulása mutatja, hogy a nyers arányszámok csökkenésében a nőtlen-hajadon családi állapotú népesség megfigyeltetésében is jelentős szerepe volt.

A *házasulók kormegoszlásában* bekövetkezett változás legfontosabb tényezője, hogy mindkét nemnél megnövekedett a fiatal korúak aránya. Folyamatos emelkedést követően 1971 óta a házasságra lépő férfiak több mint fele 20—24 éves korban, a nők 38%-a 20 évesnél fiatalabb korban köt házasságot, szemben a 30-as évek végének 20, ill. 28%-os körüli arányával. E folyamat szintetikus mutatója a házasságra lépők átlagos életkorának alakulása.

	Átlagos életkor a házasságkötéskor (év)					
	1941	1948	1960	1965	1970	1973
Férfiak	29,6	28,8	28,8	28,0	27,1	26,7
Nők	24,5	24,5	24,7	24,3	23,6	23,3
Különbség	5,1	4,3	4,1	3,7	3,5	3,4

A vizsgált időszakban a férfiaknál a csökkenés lényegesen nagyobb volt, mint a nőknél. Az 1941. évvel összehasonlítva 1973-ban a férfiak átlagosan 3 évvel, a nők csak alig több mint egy évvel fiatalabb korban házasodtak. A férfiak és nők közötti korkülönbség öt évről három és fél évre csökkent. Említésre méltó, hogy számottevő, tartós és folyamatos csökkenés csak a 60-as évek elején kezdődött, előtte többször volt átmeneti emelkedés is. A férfiaknál elsősorban 1966-ban került 28 és 1972-ben 27 év alá, a nőknél pedig 1967-ben 24 év alá a házassági kor átlaga.

² A népesség családi állapot szerinti struktúrájának alakulásával a folyóirat e számának egy másik tanulmánya foglalkozik (2).

A menyasszonyok és vőlegények korát egybevetve a leggyakrabban előforduló nárosítások 1971-ben elég szűk korhatárok közé koncentráltak. 1938-ban a szóródás lényegesen nagyobb volt és a módusz is más csoportban jelentkezett.

Az alábbi felsorolásban a gyakoriságokat az 1971. évi rangsor sorrendjében tüntetjük fel:

A vőlegény korcsoportja	A menyasszony	1000 házasságkötésből a jelzett korcsoportba tartozók házassodá- sainak száma	
		1971	1938
20—24 éves	20 éven aluli	255	102
20—24 éves	20—24 éves	235	69
25—29 éves	20—24 éves	111	150
25—29 éves	20 éven aluli	59	104
20 éven aluli	20 éven aluli	49	27
25—29 éves	25—29 éves	37	96

A szélsőséges korkülönbségek a nők társadalmi helyzetének megváltozása következtében úgyszólván teljesen eltűntek.

A gyakoriságokat *korévenként* vizsgálva 1973-ban a legtöbb házasságot — 1000-ból 25-öt — 22 éves férfi kötötte 18 éves nővel. Minimálisan csökkenő arányban a 22—19, 23—18, 23—19, 21—18, 22—20 és a 23—20 éves párok következnek.

A házasságkötések alakulásának jellegzetességeként szokták említeni az *idősebb* — 50 éven felüli — *korban kötött házasságok* arányának a növekedését. Tény, hogy 1961-ben — akkor volt arányuk a legmagasabb — az 50 éves és idősebb férfiak 7,5%-kal, az azonos korú nők 4,4%-kal voltak képviselve, szemben pl. az 1941. évi 4,0, illetve 1,9%-os részesedésükkel, de ettől kezdve mindkét nemnél folyamatosan csökkenve 1973-ban arányuk 4,6, illetve 2,8%-ra esett vissza.

A házasságkötések közül minden negyedikben legalább az egyik fél újabb kísérletet tesz az előzőnél jobbnak remélt házasságra. Az *újránházasságok* arányának emelkedése elsősorban a válások nagy számával függ össze. Száz házasságkötésből 1941-ben 18, 1961-ben 28 esetben legalább az egyik fél már korábban is házas volt. Ez a szám a hatvanas évek végétől 25 körül állandósult. Mindkét fél előzőleg már házas volt 1941-ben az összes házasságok 5,1%-ában, 1960-tól 10—11%-ában. Csak az újránházasságokhoz viszonyítva arányuk az 1941. évi 29%-ról 43%-ra emelkedett és e körül ingadozik.

A házasságok *társadalmi-foglalkozási csoportok* szerinti vizsgálata azt mutatja, hogy a különböző csoportokhoz tartozók házasságkötései, az ún. heterogén házasságok aránya emelkedik, de a házasságok többségét jelenleg is az azonos társadalmi csoportokon belül kötik. A párválasztás napjainkban is a munkahelyi, lakóhelyi vagy családi ismeretség köréből történik. 1973-ban pl. a házasságkötések 61%-ában a házasfelek a házasságkötés előtt ugyanabban a városban vagy községben, ezen belül több mint 13%-ában ugyanabban a házban laktak³.

³ A lokális endogámiával részletesen foglalkozik a (3) alatt hivatkozott tanulmány.

Az azonos, illetve a különböző társadalmi-foglalkozási csoportokból kötött házasságok gyakoriságát a homogámia, illetve a heterogámia indexe fejezi ki:

Év	Homogámia indexe	Heterogámia (%)
1948	72,3	27,7
1955	68,0	32,0
1960	67,6	32,4
1970	62,6	37,4

A homogén házasságkötések aránya 1948 és 1970 között több mint 13⁰/₀-kal csökkent, a heterogén házasságkötéseké viszont 25⁰/₀-kal emelkedett.

A házassági *mobilitás* — az eltérő csoportokból történő házasságkötések gyakorisága — változik társadalmi csoportonként és a férfiaké különbözik a nőkéétől.

1952 és 1970 között a legnagyobb változás a mezőgazdasági fizikai foglalkozású férfiaknál következett be: ebben a csoportban a homogén házasságok aránya 88⁰/₀-ról 47⁰/₀-ra csökkent. Az ugyanilyen foglalkozású menyasszonyok aránya lényegesen alacsonyabb volt mint a vőlegényeké (59⁰/₀) és csak kismértékben csökkent (55⁰/₀-ra). A nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak csoportja a legkevésbé mobil: a férfiaknál a párválasztási arány saját csoportjából változatlanul 61⁰/₀, a nőknél 82⁰/₀-ról 79⁰/₀-ra módosult. A szellemi foglalkozású férfiak csoportja az egyetlen, amelyben a homogén házasságok aránya emelkedett: 65⁰/₀-ról 76⁰/₀-ra. A szellemi foglalkozású nők közül az azonos csoporthoz tartozó férjet választók aránya 62⁰/₀-ról 45⁰/₀-ra csökkent.

Válások

A válások számának és gyakoriságának rohamos emelkedése világjelenség. Hátterét, okait, következményeit a társadalomtudományok szinte minden ága vizsgálja, kutatja. Abban többé-kevésbé egyetértenek, hogy a válási „boom”-ban elsődleges szerepe van a társadalmi viszonyokban bekövetkezett változásnak, a női egyenjogúságnak, gazdasági függőségük megszűnésének, vagy legalábbis e függőség bármikori megszüntetése lehetőségének, a családi funkciók megváltozásának, az egyházi kötöttségek fellazulásának, a társadalmi szokások és az erkölcsi közfelfogás átalakulásának, és végül, de nem utolsósorban a megváltozott viszonyoknak megfelelő jogi szabályozásnak és joggyakorlatnak. A válás társadalmi szerepe, funkciója tekintetében, arra vonatkozóan, hogy pozitív vagy negatív jelenség-e, már erősen megoszlanak a vélemények.

Azt, hogy a válás tulajdonképpen nem a házasság intézményéről mondott ítéletet, hanem egy rosszul sikerült házasság végső következményeinek a levonása, igazolni látszik az elváltak jelentős szá-

mának újránházassodása. Tény, hogy napjainkban minden negyedik házasság válással végződik, de az is igaz, hogy három elvált férfi közül kettő, és öt elvált nő közül három újabb kísérletet tesz a házasságra, mégpedig a — 1973. évi adatok szerint —, a férfiak 44, a nők 34⁰/₀-a a válást követő éven belül.

A válásokkal foglalkozó elemzések az elmúlt harminc évben többször kezdődtek azzal a megállapítással, hogy a válások aránya eddigi legmagasabb szintjét érte el, hozzáfűzve, hogy ez az arány magasabb mint bármelyik európai ország válási arányszáma. E „csúcs” évek közül is kitűnik az 1959. év 22 000 válással, 2,2 ezrelékes válási aránnyal, amely másfélszerese volt az előző évének. Azt is lehetne mondani, hogy ez az arány egy évtizeddel megelőzte a korát, mert az 1960. évi 1,7 ezrelékről kitarotán és folyamatosan emelkedve, csak 1970-ben érte újra el az 1959. évi „rekord” szintet. 1971-ben, majd 1973-ban a válási grafikon újabb csúcsoakat ért el. 1973-ban több mint 25 000 házasságot bontottak fel, közel négy és félszer annyit, mint pl. 1938-ban. A 2,4 ezrelékes arány nemzetközi összehasonlításban is változatlanul a legmagasabbak között van.

Más összefüggésben világítja meg a válások rendkívüli magas gyakoriságát a fennálló házasságokhoz és házasságkötésekhez viszonyított arányuk. (1. tábla)

1. A válások számának és arányának alakulása

Динамика числа и коэффициентов разводов

Number and rates of divorces

Év (1)	Válások száma (2)	1000 lakosra (4)	1000 fennálló házasságra (5)	1000 házasság- kötésre (6)
			j u t ó v á l á s (3)	
1938	5 754	0,6	2,8	77,5
1948	11 058	1,2	5,3	113,2
1950	11 263	1,2	5,0	106,0
1955	15 989	1,6	6,5	155,2
1958	14 916	1,5	5,9	163,1
1959	21 927	2,2	8,7	242,8
1960	16 590	1,7	6,5	187,3
1965	20 363	2,0	7,7	227,2
1970	22 841	2,2	8,4	236,4
1971	23 560	2,3	8,6	250,1
1972	24 190	2,3	8,8	247,6
1973	25 354	2,4	9,2	249,5

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Число разводов; (3) Разводм; (4) На 1000 жителей; (5) На 1000 существующих браков; (6) На 1000 бракосочетаний.

Heading: (1) Year; (2) Number of divorces; (3) divorces per; (4) 1000 inhabitants; (5) 1000 existing marriages; (6) 1004 new marriages.

A házasulók korösszetételében bekövetkezett, az előzőekben ismerttetett változásokat tükrözi az *elválók kora* is. Az elvált férfiak közül a 25 éven aluliak aránya az 1938. évének öt és félszeresére, az ilyen korú nőké közel kétszeresére emelkedett. Az összes elvált nők több mint negyede ebből a korcsoportból kerül ki.

Jellemző még az idősebb korúak válási gyakoriságának emelkedése. Az ötven éves és idősebb férfiak részaránya az elváltak között közel 30⁰/₀-kal (1973-ban 13,5⁰/₀) a nőké több mint 70⁰/₀-kal (1973-ban 8,7⁰/₀) volt több mint 1938-ban.

Év	25 éven aluliak aránya az elváltak között (%)	
	Férfi	Nő
1938	2,2	13,9
1960	7,3	21,1
1973	12,0	26,6

A harmincas évek végén viszonylagosan a legtöbb férfi 30—34 éves korában (25⁰/₀), a legtöbb nő 25—29 éves korában (27⁰/₀) vált el, 1973-ban a 25—29 éves korú férfiak és a 20—24 éves korú nők válásának volt a legmagasabb a gyakorisága (egyaránt 23—23⁰/₀).

Az elváltak átlagos életkora kismértékben, a közöttük levő korkülönbség jelentősebben csökken:

Év	Átlagos életkor a váláskor		A férfi és a nő kora közötti különbség
	Férfi	Nő	
1938	38,0	33,7	4,3
1960	37,6	33,9	3,7
1973	36,3	32,8	3,5

1973-ban a férfiak átlagosan egy és háromnegyed évvel, a nők valamivel kevesebb mint egy évvel fiatalabb korban váltak el mint 1938-ban.

Az elváltak korát egymással egybevetve azt találjuk, hogy 1973-ban legtöbben (11,3⁰/₀) olyan házaspárok közül váltak, amelyekben a férj 25—29, a feleség 20—24 éves. Meglepő, hogy ezután az a csoport következik, amelyben mind a férj, mind a feleség 40—49 éves. Úgy látszik, hogy minden száz válás közül tizben a való felek úgy gondolják, hogy még ebben a korban is érdemesebb új életet kezdeni, mint beletörődni a megváltozhatatlanba.

A házasságok stabilitásának közvetett mutatója a *felbontott házasságok tartama*. A harmincas évek végéhez képest a rövidebb tartamú házasságok felbomlásának az aránya emelkedett, a közepes és hosszú idő óta fennállóké tartósabbnak bizonyult, kivéve a nagyon hosszú, a 20 évnél hosszabb idő óta fennálló házasságokat. Arányuk már közvetlenül a felszabadulás után több mint kétszeresére emelkedett, majd átmenetileg csökkenve ismét megközelítette az 1948. évi maximumot.

A válásoknál a legnagyobb konfliktust a gyermek sorsa okozza. A gyermek léte a válással kapcsolatos döntést kétségtelenül befolyásolja. A válásoknak a *gyermek*ek száma szerinti vizsgálata mégis azt látszik igazolni, hogy ennek a motívumnak ma kisebb a súlya és mindinkább csökken. Ez nem szükségszerűen negatív jelenség, ha a gyermek, különösen a kiskorú gyermek szempontjából előnyösebb a válás, mint a jóvátehetetlenül megromlott családi légkör.

Házasságtartam (év)	A válások megoszlása (%)	
	1938	1973
0	3,2	3,4
1	7,2	8,1
2—5	27,7	32,1
6—9	24,5	19,1
10—19	30,7	23,4
20—X	6,7	13,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A harmincas években a felbontott házasságok többsége, 55—56%-a gyermektelen volt. 1973-ban a válással megszűnt házasságok közel kétharmadában nem bizonyult a gyermek elég erős összekötő kapcsolatra. Természetesen a gyermekes házasságok válási arányának a növekedése ellenére, a házastársak ma is annál kevésbé válnak, minnél több a gyermek. Bizonyára eleve azok a családok vállalnak több gyermeket, amelyek megalapozott bizalommal ítélik meg a házastársi kapcsolat jövőjét. A gyermekek számának növekedésével párhuzamosan csökken a válások valószínűsége, bár a korábbi évekhez viszonyítva az egy- és a kétgyermekes felbomlott családok aránya emelkedett:

Gyermekek száma*	A válások megoszlása (%)	
	1960	1973
0	44,9	39,3
1	33,6	38,3
2	14,7	16,4
3	4,4	3,9
4—x	2,4	2,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* A felbontott házasságból született életben levő gyermek.

1973-ban 100 felbontott házasságból 71-ben érintett a válás a megszüntetett házasságból született kiskorú gyermeket. Ezek több mint felében a gyermek 6 éves vagy annál fiatalabb volt.

A válások szakadatlan emelkedése egyre inkább felkelti az érdeklődést a *válások okainak* kutatása, a házasság felbontásához vezető körülmények vizsgálata iránt. A Központi Statisztikai Hivatal három alkalommal — 1957-ben, 1962-ben és 1971-ben — végzett ilyen célú felvételt (4) (5). A válásokkal kapcsolatos jogszabályok és a joggyakorlat változásai, részben ezzel összefüggésben az alkalmazott vizsgálati módszerek eltérései, amelyek ismertetésére itt nem

térhetünk ki, megnehezítik az összehasonlítást. Ehhez járul még, hogy a válások okai szerteágazóak, és a házasságok felbomlására vezető körülmények igen összetettek. A rangsorolás, annak megállapítása, hogy melyik ok volt elsősorban a felelős a házasság megromlásáért, melyik volt a másodlagos, harmadlagos ok, gyakran elég nehéz és viszonylagos szerepük alig súlyozható. Mindezt figyelembevéve is a 2. tábla, amely a válások elsődleges okait tünteti fel jó tájékoztatást ad a legfőbb okok előfordulási arányairól és az okokban, azok gyakoriságában bekövetkezett változásokról.

2. A házasságfelbontás elsődleges oka

Первичная причина расторжения брака

Primary grounds of the dissolution of marriage

Válóok (1)	Elsődleges válóokok százalékos megoszlása (2)				
	Férfiaknál és nőknél együtt (3)			Az 1971. évből (4)	
	1957	1962	1971	férjnél (5)	feleségnél (6)
1. A házasságkötéskor is fennálló okok	21,3	19,6	10,8	9,4	12,2
2. A házasság folyamán létrejött okok	78,7	80,4	89,2	90,6	87,8
3. Ebből:					
4. Elhidegülés	13,2	15,1	37,0	19,8	54,1
5. Szexuális meg nem értés	3,0	3,3	1,2	1,2	1,2
6. Iszákosság	11,1	16,9	15,4	29,0	1,7
7. Durva bánásmód	4,8	5,1	5,5	10,2	0,8
8. Szerelmi kapcsolat létesítése	19,5	18,1	12,0	10,8	13,3
9. Sok időt tölt otthonán kívül	11,8	8,6	5,2	5,6	4,8
10. Egyéb	15,3	13,3	12,9	14,0	11,9
11. Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Причина развода; (2) Процентное распределение первичных причин смерти; (3) У мужчин; (4) У женщин; (5) Вместе; (6) Из разводов 1971 г.; (7) У мужа; (8) У жены.

Вертикальная графа: 1. Причины, которые существовали и при заключении брака; 2. Причины, возникшие при браке; 3. В том числе; 4. Охлаждение; 5. Непонимание в сексуальном отношении; 6. Пьянство; 7. Грубое обращение; 8. Создание любовной связи; 9. Проведение много времени вне дома; 10. Прочее; 11. Всего.

Heading: (1) Ground of divorce; (2) Percentage distribution of primary grounds; (3) Males and females together; (4) Out of the cases in 1971; (5) at the husband; (6) at the wife.

Lateral text: 1. Grounds existing at contracting the marriage; 2. Grounds coming into existence during the married life; 3. out of these; 4. alienation; 5. sexual disagreement; 6. alcoholism; 7. brutality; 8. love-affair; 9. spending much time out of home; 10. Other; 11. Total.

Az 1971. évi vizsgálat szerint a válóperek 45⁰/₀-ában csak egyetlen okot említettek, 32⁰/₀-ában kettőt, 17⁰/₀-ában hármat és 6⁰/₀-ában négyet vagy annál többet is. A válókok között előtérbe került az elhidegülés, különösen a nőknél, amelynek előidézésében nyilvánvalóan nagy szerepe van a férj iszákosságának és durva bánásmódjának. A szerelmi kapcsolat létesítése a nőknél gyakoribb, mint

a férfiaknál. Az „egyéb” kategória magas aránya tanúsítja, hogy a főbb okok mellett még elég sokféle indítéka van annak, hogy a házasság a válóperes bíró előtt ér véget.

A népesedéssziszatiztika csak arra a kérdésre tud választ adni, hogy egy adott időpontban mennyi az elvált családi állapotúak száma, vagy arra, hogy egy adott évben hány házasságot bontottak fel jogerős bírói ítélettel. A házasság felbomlások valóságos méreteiről csak akkor lehetne képet kapni, ha valamilyen felmérés azokat is számbavenné, akik a házastársi életközösséget megszakították, de jogi aktussal nem fejezték be. Ebbe a csoportba tartoznak a *különélők*, szélsőséges esetként azok is, akiket a lakáshelyzet együtta- kásra kényszerít, továbbá azok, akik mással tartanak fenn nem legalizált *élettársi kapcsolatot*.

Szociológiai felmérések csak kellő óvatossággal általánosítható eredményei szerint a főváros két kerületében (II. és IV.) a különélők száma közel ugyanannyi, illetve még magasabb is, mint a törvényesen elváltaké (6).

Másoldalú megközelítésre adnak lehetőséget az 1970. évi népszámlálásnak a háztartási állást⁴ a családi állapotall egybevető adatai. „Élettárs” háztartási állásúnak 62 300 személy vallotta magát. Ez az összes házaspároknek 2,5⁰/₀-a. Számuk bizonyosan ennél magasabb, mert az élettársi kapcsolatot nem minden esetben vallották be. Az élettársak közül 14 400-an voltak házas családi állapotúak. Ha az élettársi közösségek háztartásfői közül is legalább ennyire becsüljük a házas családi állapotúak számát, továbbá a 81 000 házas családi állapotú egyedülálló mintegy felét ténylegesen különélőnek tekintjük⁵ alsó határként 70 000 főre tehető azoknak a házas családi állapotúaknak a száma, akik törvényesen nem váltak el, de a házassági életközösségüket megszakították. A ténylegesen elvált családi állapotúak számához viszonyított arányuk 30⁰/₀ körül lehet.

A háztartások és a családok összetétele

A családok és háztartások száma, nagysága, összetétele és a közöttük levő különbség attól függ, hogy mi a család és a háztartás fogalmi meghatározása. A meghatározás is többféle, így például biológiai, demográfiai, szociológiai, gazdasági szempontból történhet. Itt most csak a magyar népszámlálások gyakorlati igényeinek figyelembevételével kialakított család- és háztartás koncepció alapján vázoljuk fel a magyar népesség család-, ill. háztartás összetételét és az abban bekövetkezett változásokat. A család demográfiai fogalma is változott és az 1970. évi népszámlálás óta a család a legszűkebben értelmezett koncepciónak felel meg. *Családnak* tekintjük az ún. családmagot, amely állhat: 1. gyermek nélkül élő házaspárok-

⁴ A háztartási állást a háztartásban élő személyeknek a háztartásfőhöz fűződő rokonsági (pl. házastárs, gyermek, szülő, stb.) vagy egyéb (gazdasági) kapcsolata határozza meg.

⁵ Az 1973. évi mikrocenzus adatai szerint az egyedülállók közül mintegy 36 000 azért minősült egyedülállónak, mert házastársa ún. huzamosan távollevő (általában munkavégzés miatt él távol a családjától).

ból, 2. nem házas (nőtlen, hajadon) gyermekkel együtt élő házaspárokból és 3. nem házas gyermekkel együtt élő házastárs nélküli (özvegy, elvált, különélő) szülőből. (A gyermek lehet bármilyen korú.) A *háztartás* viszont az együttlakó, a létfenntartási költségeket közösen viselő (közösen gazdálkodó, közös háztartást vezető) személyek bármilyen összetétele, függetlenül a rokonsági kapcsolatoktól is.

A háztartás állhat egy vagy több családból (családmagból). Egy család esetében, ha a családmagon kívül más személy nem tartozik a háztartáshoz, a család és a háztartás azonos. Az egy- és többcsaládos háztartások alkotják a „család-háztartásokat”. A háztartások sajátos és a népesség öregedése következtében különös figyelmet érdemlő csoportja a teljesen egyedül lakó egyedülálló személyek háztartása, az ún. „egyszemélyes háztartás”⁶.

Háztartások

1973. január 1-én az ország népessége — az intézeti háztartásokban élőket figyelmen kívül hagyva — 3 millió 352 ezer háztartásban élt⁷. Ebből az egyszemélyes háztartások száma kerekén félmillió volt. Az összes háztartások 83⁰/₀-a „család-háztartás”.

A háztartások demográfiai összetételéről csak az 1960. évi népszámlálás óta vannak adataink. 1973-ban a háztartások száma 9⁰/₀-kal, ezen belül a család-háztartásoké 7⁰/₀-kal, az egyedülállóké 12⁰/₀-kal volt több mint 1960-ban. Elgondolkodtató változás, hogy a család-háztartások között megnőtt a több családból álló háztartások száma és aránya és feltehetően, — közvetett adatok alapján becsülve — emelkedett a rokonnal élő családoké is. Felvetődik, hogy a rokonnal, rokon családdal való együttélés gyakoriságának az emelkedése — annak ellenére, hogy a lakáshelyzet általában jelentősen javult — a kényszerű együttlakások (pl. fiatal házaspár és a szülők) növekedését jelenti-e, vagy esetleg tudatos, szándékolt folyamat következménye. A népesedéspolitikai, lakáspolitikai intézkedéseknél mindkét lehetőséggel számolni kell és az utóbbi áramlást nagyobb lakások biztosításával lehetne támogatni.

A család-háztartások közel négyötöde olyan háztartás, amely kizárólag a családmagból áll. Ezekben az esetekben a háztartás azonos a családdal. Az egycsaládos háztartások 15⁰/₀-ában él a családdal rokon is. 100 család-háztartás közül hétben közösödik két család. A két családból álló háztartások száma 24⁰/₀-kal nőtt, túlnyomó többségükben — 100 közül 98-ban — szülők élnek egy fedél alatt házastársat hozott gyermekükkel. Három családból álló vagy annál nagyobb háztartás mindössze 8340 van az országban, de számuk több mint kétszerese az 1960. évinek. Ezekről az adatokról a 3. tábla ad áttekintést:

⁶ A családok és a háztartások fogalmának elvi és módszertani kérdéseivel részletesen foglalkozik a (7) alatti tanulmány.

⁷ Itt és a továbbiakban az 1973. évi adatok az 1973. január 1-i állapotnak megfelelően végrehajtott, a népesség 2⁰/₀-ára kiterjedő mikrocenzus adatai, az 1949., 1960. és az 1970. évek népszámlálási eredmények.

3. A család-háztartások összetétele

*Состав семейных домашних хозяйств**Composition of family-households*

Háztartás összetétel (1)	A család-háztartások (4)			
	1973. évi száma (2)		százalékos megoszlása (3)	
	ezerben (5)	az 1960. évi %-ában (6)	1960	1973
1. Egy családból álló háztartás	2560,4	105,6	93,7	92,5
2. Két családból álló háztartás	199,0	124,1	6,2	7,2
3. Három és több családból álló háztartás	8,3	212,8	0,1	0,3
4. Család-háztartások összesen	2767,7	106,9	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Состав домашнего хозяйства; (2) Число 1973 г.; (3) Процентное распределение; (4) Семейных домашних хозяйств; (5) В тыс.; (6) В процентах от 1960 г.

Вертикальная графа: 1. Домашнее хозяйство, состоящее из одной семьи; 2. Домашнее хозяйство, состоящее из двух семей; 3. Домашнее хозяйство, состоящее из трех и больше семей; 4. Всего семейных домашних хозяйств.

Heading: (1) Household composition; (2) number in 1973; (3) percentage distribution; (4) of family-households; (5) thousand; (6) in the percentage of 1960.

Lateral text: 1. One-family household; 2. Two-family household; 3. Three- or more-family household; 4. Family-households total.

Tovább folytatódott a háztartások, és ezen belül a családok nagyságának a csökkenése. Ezt fejezi ki a háztartások és a családok átlagos nagyságának állandó zsugorodása. A folyamat elemzésére még visszatérünk, itt csak az összehasonlítás kedvéért állítjuk egymás mellé a mutatókat:

Év	háztartásra	S z á z család-háztartásra j u t ó s z e m é l y	családra
1949	—	—	339
1960	310	347	312
1970	295	341	301
1973	299	338	298

Arra, hogy a háztartások átlagos nagysága alatta marad a családokénak az a magyarázat, hogy a háztartások száma — félmillió nagyságrenddel — az egyedülállókét is tartalmazza. Megemlítjük még, hogy a több családú háztartások átlagos nagysága — száz háztartásra számítva — 550 személy, öttenél több mint 1960-ban.

Az átlagok csökkenése a háztartások nagysága szerinti összetételben bekövetkezett változást fejezi ki. A kisebb — 2-4 tagú —

háztartások aránya kismértékben emelkedett, a nagyobbaké jelentősebben csökkent. Száz háztartás közül csupán kettőben él hatnál több személy együtt.

Háztartás tagjainak száma	Háztartások megoszlása (%)	
	1960	1973
1	14,5	14,9
2	26,2	26,8
3	23,7	24,7
4	18,6	20,0
5	9,8	8,4
6	4,2	3,3
7—x	3,0	1,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Családok

Jól ismert tény, hogy a társadalmi-gazdasági tényezők hatására Magyarországon is már évtizedekkel ezelőtt megkezdődött a családok nagyságának egyre gyorsabb ütemű zsugorodása. Talán nem tévedünk nagyot — és erre közvetett adatok is utalnak — ha az átlagos családnagyság csökkenésének folyamatában a kétgyermekes családot reprezentáló 4 személy átlépésének idejét az első világháborút megelőző évtizedre tesszük. Az 1930. évi népszámlálás adatai alapján végzett becslések (8) szerint az átlagos családnagyság akkor már a 3,8 főt sem érte el, 1949-ben 3,4 volt, majd a legutóbbi években, 1970 és 1973 között 3 alá süllyedt. A magyar társadalomban az egygyermekes családmódel lett a tipikus.

A családok összetételének fő vonásaiban jellegzetes változás nem történt. Tíz közül 9 család házaspárból áll és csak minden tizedik családban él egyedülálló szülő gyermekkel. A házaspárok között azonban 1949 óta 60%-kal nőtt a gyermeknélküliek száma. A családok több mint egyharmada gyermek nélkül él. A családoknak a gyermekek száma szerinti alakulására még visszatérünk, itt csak a *családtípust* meghatározó ismérvként vesszük figyelembe. A családösszetétel változásának fontosabb arányait a 4. tábla tünteti fel.

A családok száma és aránya, amelyekből az egyik házaspár hiányzik csökkent, annak ellenére, hogy a válások száma többszörösére emelkedett. Ebben a többi komponens súlyának a változása játszott szerepet. Az egy szülőből és gyermekből álló családok nagyon heterogén rétegekből állnak. Csak az apa nélkül maradt családokat vizsgálva (100 családból amelyekben csak egy szülő van 88 esetben az anya a családfő) megállapítható, hogy az ilyen családok 45%-ában a házastárs halála, 27%-ában a válás szüntette meg a házasságot, mintegy ötödében különélés vagy tartós távoli munkavégzés⁸ miatt hiányzik az apa, végül több mint 8%-ában az anya haldon.

A családok nagysága elsősorban a *családban élő gyermekek szá-*

⁸ Az 1973. évi adatok szerint az „anya gyermekkel” típusú családok 2,5%-ban volt az apa ilyen ok miatt ún. „huzamosan távollevő”.

mától függ. Kétségtelen ezért, hogy az átlagos családnagyság csökkenésében legnagyobb szerepe a termékenység közismert alakulásának van, az okok azonban mégis összetettebbek. A családban élő gyermekek számát nemcsak a termékenység befolyásolja, hanem a házasságtartam, illetve a családi életciklus meghosszabbodása és a gyermekek gyorsabb kiválása a családból. A korábbi házasságkötés, a korábbi önállósulás, keresővé válás — amelyet ugyan az oktatásban töltött idő megnövekedése részben ellensúlyozott — jelentősen előre hozták a családból való kiválás⁹ időpontját.

4. A családok összetétele

Family structure

Состав семей

Családtípus (1)	A családok százalékos megoszlása			A családok száma 1973-ban az 1949. évi %-ában (3)
	1949	1960 (2)	1973	
1. Házaspár				
2. gyermek nélkül	26,8	30,8	34,1	159,1
3. gyermekkel	60,3	55,8	56,3	116,8
4. Együtt	87,1	86,6	90,4	129,8
5. Egy szülő gyermekkel				
6. anya gyermekkel	11,2	12,2	8,4	93,7
7. apa gyermekkel	1,7	1,2	1,2	90,5
4. Együtt	12,9	13,4	9,6	93,3
8. Családok összesen	100,0	100,0	100,0	125,1

Горизонтальный графа: (1) Тип семьи; (2) Процентное распределение семей; (3) Число семей в 1973 г. в процентах от 1949 г.

Вертикальная графа: 1. Супружеская пара; 2. С ребенком; 3. Без ребенка; 4. Вместе; 5. Родитель с ребенком; 6. Мать с ребенком; 7. Отец с ребенком; 8. Всего семей.

Heading: (1) Family type; (2) Percentage distribution of the families; (3) Number of families in 1973 as the percentage of 1949 data.

Lateral text: 1. Couple; 2. without child; 3. with child; 4. Together; 5. One parent with child; 6. mother with child; 7. father with child; 8. Families total.

Számottevően növelte a gyermekenélkül élő családok számát — és arányát — pusztán az a tény is, hogy meghosszabbodott az életkor és megnőtt az élettartam. Több idősebb házaspár marad gyermek nélkül, mert a gyermekek már kiváltak a családból. Megnőtt az idősebb korban kötött házasságok aránya is, amelyekből már nem született gyermek. Mindebből következik, hogy a családtípusok „házaspár gyermek nélkül” csoportja „minőségileg” potenciálisan különböző rétegekből tevődik össze: 1. a reprodukív korokban levő házaspárokból, ahol még várható gyermek és 2. azokból az idősebb házaspárokból, amelyeknél, ha volt is gyermekük, már kivált a családból. Tulajdonképpen ehhez a csoporthoz sorolhatók a reprodukív kor késői szakaszában levő gyermek nélküli családok is. Az 1960. évi népszámlálás adataiból végzett vizsgálat (9) alapján megállapít-

⁹ Család-demográfiai szempontból az is kiválásnak minősül, ha a fiatal házaspárral valamelyik házastárs szülője megosztja lakását.

hatjuk, hogy a gyermek nélkül élő házaspárok több mint kétharmada tartozhat az utóbbi csoporthoz. Ennyi család van, amelyekben a családfő 50 éves vagy annál idősebb. Ide számítható még — több mint 11%-os arányával — az a csoport is, amelyben a családfő 40—49 éves.

A vázolt tendenciák hatásának eredményét foglalja össze a családoknak a gyermekek száma szerinti összetételét bemutató 5. tábla.

5. Gyermekek száma a családokban

Число детей в семьях

Number of children in the families

Gyermekszám (1)	A családok százalékos megoszlása (2)			A családok 1973. évi száma az 1949. évi %-ában (3)
	1949	1960	1973	
0	26,8	30,8	34,1	159,1
1	31,7	34,7	35,8	141,5
2	21,8	21,6	22,8	130,4
3	10,2	7,8	4,9	60,5
4	4,8	2,9	1,4	35,1
5—x	4,7	2,2	1,0	27,2
1. Összesen	100,0	100,0	100,0	125,1

Горизонтальная графа: (1) Число детей; (2) Процентное распределение семей; (3) Число семей в 1973 г. в процентах от 1949 г.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Number of children; (2) Percentage distribution of the families; (3) Number of families in 1973 as the percentage of 1949 data.

Lateral text: 1. Total.

Amellett, hogy minden harmadik család gyermek nélkül él, az elmúlt negyedszázad alatt a 3 és többgyermekes családok száma kevesebb mint a felére csökkent, ezen belül az igazi nagy családok még nem is nevezhető 4 gyermekes családok száma harmadára esett és az ennél nagyobb családokból — alig 30 000 van az egész országban — lassan már csak hirmondó marad.

A családokban élő gyermekek átlagos száma már 1949-ben is csak 1,52 volt és 1973-ban még éppen felülmúlta az egyet (1,08). Csak a gyermekes családokat figyelembevéve, 1949-ben az egy családra jutó gyermekek száma — ha egy árnyalattal is — több volt a kettőnél (2,08), most csak 1,63.

Itt kell megjegyeznünk, hogy még a népesedési-népszámlálási adatok felhasználásában jártas személyek is gyakran figyelmen kívül hagyják, hogy a „gyermek nélkül élő” családok, nem azonosak a „gyermektelen” családokkal, az olyan családokkal, amelyekben egyáltalán nem született gyermek. A családok gyermekszámát — amint már említettük — elsődlegesen a termékenység határozza ugyan meg, de a családok gyermekszám és a termékenységgel kapcsolatos átlagos gyermekszám között lényeges különbség van. A termékenység különböző mérőszámai közül a legegyszerűbb azt mutatja, hogy egy adott időpontig a nőknek (vagy a nők családi állapot

és kor szerint differenciált valamilyen csoportjának) átlagosan hány gyermeke született és ebből hány van életben. Közömbös, hogy a gyermek a családdal együtt él-e vagy sem. Ezzel szemben a család-demográfia csak a családdal ténylegesen együttélő, nőtlen, hajadon gyermeket veszi számba. Hozzá kell még tenni, hogy a „gyermek” családi állást viszont annyiban tágabban értelmezi, hogy gyermeknek minősíti az örökbefogadott, vagy nevelt gyermeket is (természetesen csak ha a családdal együtt is él). Azt is meg kell említeni, hogy míg a közfelfogás a gyermekek közé általában a kiskorúakat sorolja, a családdemográfiában „gyermeknek” minősül bármilyen korú személy, ha szüleiivel (vagy egyik szülőjével) együtt él.

A különbségek érzékeltetésére bemutatjuk a szóban levő átlagos gyermekszámokat:

Év	100 házas, özvegy és elvált nőre jutó összesen született	és elvált nőre jutó életben levő gyermek száma	100 családra jutó
1949	278	198	152
1960	250	195	126
1973	211	—	108

A családok gyermekszám szerinti összetételének elemzésénél célszerű különbséget tenni a „gyermek” családi állású személyek eléggé heterogén kategóriája és a koruknál, eltartottságuknál fogva ténylegesen gyermeknek tekinthető családtagok között. A határ megvonása itt eléggé önkényes. A magyar népszámlálások és mikrocenzusok gyakorlata ebben a vonatkozásban a 15 évesnél fiatalabb gyermekek számának vizsgálatára ad lehetőséget. Az erre vonatkozó adatok közvetve alkalmasak arra is, hogy a termékenység csökkenésének a családok gyermekszámában mutatkozó hatását jobban érzékeltessék.

Az 1960. évi népszámlálás és az 1973. évi mikrocenzus között eltelt 13 esztendő alatt 586 ezerrel (24⁰/₀-kal) kevesebb gyermek született, mint az ezt megelőző azonos tartamú időszak alatt (1947—1959). Ennek következtében, ezzel összefüggésben 1973. január 1-én a családi közösségben élő 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma 467 ezerrel (19⁰/₀-kal) volt alacsonyabb mint 1960. január 1-én. 1973-ban még minden második családban sem volt ilyen korú gyermek, a gyermekes családok közül pedig minden harmadikból hiányzott. Három vagy annál több 0—14 éves gyermek fele annyi családban sem volt mint 1960-ban. A családoknak a 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma szerinti megoszlását a 6. tábla részletezi.

A 15 évesnél fiatalabb gyermekek családonkénti átlagos száma már 1960-ban is egy alatt volt és utána folyamatosan tovább csökkent; száz családra számítva az 1960. évi 90-ről 1973-ban 67-re.

A népesedéspolitikai intézkedések hatásának biztató jelei remélni engedik, hogy a családzsugorodás túljutott azon a mélypontra, amelyet most az utolsónak ismertetett adatok tükröznek a legkifejezöbben.

Az utóbbi években nem csak a szakirodalomban, hanem még a napi sajtóban is gyakori téma a család mai szerepe és jelentősége. Szociológusok, jogászok, közgazdászok vitatják, hogy korunkban nem tekinthető-e a házasság intézménye elavultnak, nem jutott-e válságba a család, vagy ha nem is tartunk még itt, nem kell-e ezzel a nem is túlságosan távoli jövőben számolni.

6. Tizenötévesnél fiatalabb gyermekek száma a családokban

Число детей ниже 15 лет в семье

Number of children younger than 15 years in the families

15 évesnél fiatalabb gyermekek száma (1)	A családok százalékos megoszlása (2)		A családok 1973. évi száma az 1960. évi %-ában (3)
	1960	1973	
0	48,4	56,7	126,9
1	26,7	25,0	101,1
2	16,4	14,5	95,7
3	5,4	2,6	51,5
4—x	3,1	1,2	42,6
Osszesen	100,0	100,0	108,2

Горизонтальная графа: (1) Число детей ниже 15 лет; (2) Процентное распределение семей; (3) Число семей в 1973 г. в процентах от 1960 г.

Heading: (1) Number of children younger than 15 years; (2) Percentage distribution of the families; (3) Number of families in 1973 as the percentage of 1960 data.

Lateral text: 1. Total.

A házasság és a család válságára utaló, családdemográfiai adatokkal dokumentálható külső jelek közül a két legjellemzőbb éppen a gyermekek számának rohamos csökkenése a családokban és a válások által, de azon kívül is, felbomló családok magas és állandóan emelkedő száma. Éppen a demográfusok által szolgáltatott adatokkal érvelve nálunk is sokat vitatkoznak a család válságának problémájáról. A magyar demográfusok a kedvezőtlen jelek ellenére sem osztják a család jelentőségének hanyatlását hangoztató aggodalmakat [többek között (10), (11)]. Kétségtelen, hogy a családról alkotott hagyományos képhez viszonyítva lényegesen megváltozott a családok szerkezete, szerepe, funkciórendszere, de a család ma is változatlanul a társadalom alapsejtje, a népesség reprodukciójának kerete, az utódok személyiség-formálásának műhelye. E szemlélet érvényesül népesedéspolitikánk koncepciójában is, amelyben a családok megerősítésének, a családi élet egészséges fejlődésének elősegítése központi helyet foglal el.

I R O D A L O M

I. Az adatok forrásai

A családok és háztartások adatai I—II. 1960. évi népszámlálás 7. és 12. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1963. és 1964.

Háztartás és család adatok I. 1970. évi népszámlálás 25. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1973.

Az 1973. évi mikrocenzus adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1974.

Demográfiai Évkönyv. 1973. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1975

Házasság — házasságkötések. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1975. (Kézirat).

A válás, a válások okai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1975.

II. Szemelvények a témával foglalkozó magyar szakirodalomból.

- Bevezetés a demográfiába. Szerk. Dr. Szabady E. Budapest, 1964. Közgazdasági és Jogi Kiadó
- Dr. Klínger András—Dr. Szabady Egon: A házasságkötések alakulása Magyarországon. Statisztikai Szemle. 1956. 3. sz. 218—238.
- Pallós Emül—Dr. Vukovich György: A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetessége: házassági táblák. Demográfia. 1960. 2. sz. 159—191.
- Dr. Tamásy József: Magyarország népességének családösszetétele. Demográfia. 1961. 2. sz. 135—170.
- Dr. Vinkovich György: A magyarországi házassági mozgalom néhány jellegzetessége. Demográfia. 1961. 4. sz. 459—467.
- Dr. Vukovich György: A három alapvető társadalmi réteg házassági mobilitása. Demográfia. 1962. 3. sz. 288—314.
- Dr. Tamásy József: A családok társadalmi foglalkozási összetétele. Demográfia. 1962. 4. sz. 588—593.
- Dr. Tamásy József: A magyar családok nagysága és összetétele. Demográfia. 1964. 3—4. sz. 409—418.
- Dr. Szabady Egon: A magyar családok demográfiai sajátosságai. Statisztikai Szemle. 1966. 11. sz. 1059—1074.

III. Hivatkozások

- (1) Dr. Szabady Egon: A magyar társadalom változásai az elmúlt 25 évben. Statisztikai Szemle. 1970. 4. sz. 371—391.
- (2) Dr. Klínger András: Magyarország népességstruktúrájának változása. Demográfia. 1975. 2—3. sz.
- (3) Dr. Tamásy József: A lokális endogámia alakulása Magyarországon. Demográfia. 1969. 1—2. sz. 79—86.
- (4) A válások okai. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének Közleményei, Budapest, 1965.
- (5) A válás, a válások okai. Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 1975.
- (6) Lőcsei Pál: Felbomlott házasságú budapestiek. Megjelent a „Család és házasság a mai magyar társadalomban”. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 271—310.
- (7) Dr. Tamásy József: A család és a háztartás fogalma, összefüggései és az 1960. évi népszámlálás család- és háztartás-felvételének alapelvei. Demográfia. 1960. 2. sz. 192—216.
- (8) Dr. Thirring Lajos: Adatok és becslések a háztartások és családok 1930. évi számáról. Statisztikai Szemle. 1937. 2. sz. 67—70.
- (9) Dr. Tamásy József: A magyar családok korösszetétele. Demográfia. 1968. 1. sz. 139—152.
- (10) Dr. Szabady Egon: A magyar családok demográfiai sajátosságai. Statisztikai Szemle. 1966. 11. sz. 1059—1074.
- (11) Népesedési helyzetünk néhány tanulsága. Demográfia. 1968. 3—4. sz. 476—505.

БРАКИ, РАЗВОДЫ, ФОРМИРОВАНИЕ СЕМЬИ. СОСТАВ СЕМЕЙ И ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ

(Резюме)

Из факторов образования и прекращения семей первая часть статьи излагает динамику бракосочетаний и разводов, затем упоминает связь между семьями и домашними хозяйствами, занимается составом домашних хозяйств и семей.

Бракосочетания — разводы. В Венгрии общий коэффициент брачности, которой достиг максимума в 11,7‰ в 1949 г., снизился до 8,1‰ в 1962 г., затем, после медленного повышения стабилизировался на уровне около 9,5‰ в последние годы. В динамике бракосочетаний наблюдаются три характерных изменения: 1) Гораздо больше лиц заключает брак в более молодом возрасте, чем раньше; средний возраст вступления в брак снижается непрерывно; в 1973 г. у мужчин он составил 26,7 года, у женщин — 23,3 года, что на 3 года или на 1 1/4 года ниже, чем в 1941 г. Разница в возрасте между мужчинами и женщинами уменьшилась с 5 лет до 3,5. 2) Среди вступающих в брак повысилась доля лиц, вступающих в новый брак; из 100 бракосочетаний в 14—15 случаях не менее одна сторона, в 10—11 случаях обе стороны жили уже в браке (в 1941 г. 13 или 5). 3) Увеличилось брачное переименение; доля гетерогенных браков, которая составила 28‰ в 1948 г., повысилась до 37‰ в 1970 г.

В 1973 г. были расторгнуты 25 тыс. браков; это количество почти в четыре с половиной раза выше, чем например в 1938 г. Коэффициент в 2,4‰ все еще считается очень высоким и в международном сопоставлении. В настоящее время каждый четвертый брак закончится разводом, но из трех разведенных мужчин

двое и из пяти разведенных женщин трое вступают в новый брак, а именно — по данным 1973 г. — 44% мужчин и 34% женщин вступают в новый брак уже в пределах одного года после развода.

Среди разведенных мужчин доля лиц в возрасте ниже 25 лет увеличилась в пять с половиной, а доля женщин в таком же возрасте — почти в два раза, по сравнению с 1938 г. Больше одной четверти (26,6%) общего числа разведенных женщин относится к этой возрастной группе.

По сравнению с концом 1930-ых годов, больше лиц разводится после более короткого брака (продолжительностью 0—5 лет) (в 1973 г. 44% разведенных). Интересно, что доля расторжения браков продолжительностью выше 20 лет в два раза выше, чем в 1938 г. Разводится гораздо больше супружеских пар с детьми. В 1973 г. из 100 расторгнутых браков в 71 были малолетние дети, родившиеся из прекращенного брака. В больше половины этих случаев ребенок был в возрасте 6 лет или моложе.

При высоком количестве разводов имеется также много лиц, которые прекратили брачное сожитие, но не закончили его юридическим актом. По оценкам имеется в среднем одно живущее раздельно лицо на трех законно разведенных.

Домашние хозяйства — семьи. Размер домашних хозяйств и семей дальше сократился. Без учета пол миллиона состоящих из одного лица домашних хозяйств одиноких в 1973 г. средняя величина так называемых семейных домашних хозяйств составила 3,4 лица. У 15% односемейных домашних хозяйств также и родственник живет с семьей. Среди семейных домашних хозяйств увеличилось число и доля домашних хозяйств, состоящих из нескольких семей. В 1973 г. число двухсемейных домашних хозяйств было приблизительно на одну четверть выше, чем в 1960 г. Из ста семейных домашних хозяйств в семи живут две семьи вместе. Имеется только несколько тысяч домашних хозяйств, состоящих из трех или больше семей.

В последние годы средняя величина семьи снизилась ниже 3. В этом играет самую большую роль общеизвестная динамика плодovitости. Однако, также и продление цикла семейной жизни, более ранний уход детей из семьи оказывают влияние на число детей, живущих в семье. Все больше и больше пожилых супружеских пар остается без ребенка, потому что дети оставили уже семью. По данным 1960 г., больше двух третей супружеских пар без детей относится к последней группе.

В 1973 г. число семей, живущих без детей, было на 60% выше, чем в 1949 г. Каждая третья семья живет еще или уже без ребенка. За прошедшие 25 лет число семей, имеющих 3 и больше детей, снизилось ниже половины. Пять или больше детей бывает только в одной семье из ста (в 1949 г. еще в пяти семьях из ста).

Динамика числа более молодых детей лучше показывает влияние снижения плодovitости на число детей семей. В 1973 г. у 57% семей не было ребенка ниже 15 лет. Числосемей, в которых жили 3 ребенка или больше, было ниже половины, по сравнению с 1960 г., их доля снизилась с 8,5% до 3,8%. Среднее число детей в возрасте 0—14 лет на семью было ниже 1 уже в 1960 г. и после этого дальше уменьшилось: с 90 в 1960 г. до 67 на сто семей.

С учетом поощрительных признаков влияния мероприятий демографической политики мы надеемся, что уменьшение семей уже поднимается с минимума, выраженного изложенными данными.

**MARRIAGE — DIVORCE, FAMILY FORMATION. STRUCTURE
OF FAMILIES AND HOUSEHOLDS****Summary**

The first part of the paper studies marriages and divorces as factors of establishing and terminating families, afterwards mentioning the relation and interdependence between families and households deals with the structure of households and families.

Marriages — divorces. Crude nuptiality rate in Hungary fell from 11,7 per thousand of 1949 as maximum to 8,1 per thousand in 1962, and after a moderate rise it got stabilized in the recent years around 9,5 per thousand. In the development of nuptiality three characteristic changes can be observed: 1. Much more people marry in younger age than earlier; the average age at marriage gradually decreases: in 1973 it was 26,7 years for males and 23,3 for females, three years resp. one and a quarter less than in 1941. The difference between the ages of males and females decreased from five years to three and a half year. 2. The share of the re-marrying grew: out of 100 marriages in 25 cases at least one of the spouses, in 10—11 cases both of them had been married already earlier (in 1941 13 and 5 resp.) 3. Marriage mobility increased; the share of heterogeneous marriages grew from 28 per cent in 1948 to 37 per cent in 1970.

In 1973 25 000 marriages were dissolved, nearly four and a half times more than e.g. in 1938. The rate of 2,4 per thousand is constantly among the highest ones also in international comparison. At present each fourth marriage ends with divorce, but two of three divorced men and three of five divorced women make an attempt at a new marriage, and according to 1973 data 44 per cent of males and 34 per cent of females even within a year after divorce.

The share among divorced men of those aged under 25 years grew to the five and a half times that in 1938, that of women of the same age nearly to its double. More than one quarter of divorced women (26,6 per cent) belong to this age-group.

Compared to the late 1930s more people divorce after a short span (0—5 years) of marriage (in 1973 44 per cent of the divorced). It is conspicuous that dissolving marriages of more than 20 years duration has doubled since 1938. Significantly more spouses having children divorce. In 1973 out of 100 dissolved marriages in 71 cases children under age, born from the dissolved marriage, were touched. In more than half of these children were 6 or younger.

Beside the great number of divorces the number of those who broke married life without legal action is significant. As to certain estimations there is on average one separated per three legally divorced.

Households — families. The decreasing of the size of households and families continued. Disregarding the one-person-households amounting half a million in number in 1973 the average size of the so-called family-households was 3,4 persons. In 15 per cent of the one family households also relatives are living with the family. Among family-households the share and number of households consisting of more families grew. In 1973 there were households with two families by nearly their one quarter more than in 1960. Out of 100 family-households two families live together in seven. There are only a few thousands of households consisting of three or more families.

The average family size fell under 3 in the recent years. Well-known decline of fertility is the main contributor of this fact. The number of children, however, is affected also by the lengthening of the family life cycle and the earlier leaving of children. More and more spouses remain without children because children already left the family. On the basis of 1960 data more than three quarters of spouses living without children can belong to the latter group.

The number of families living without children exceeded in 1973 that of 1949 by 60 per cent. Every third family lives already or still without

children. The number of families with 3 or more children fell to less than its half during the last quarter of century. Five or more children can be found already in one of hundred families (in 1949 there were still five).

The effect of fertility decline on the number of children in families is better shown by the tendency of the numbers of young children. In 1973 there were no children younger than 15 years old in 57 per cent of the families. Three or more children of that age could be found in less than the half of the families than in 1960, their share decreased from 8,5 per cent to 3,8 per cent. The average number of children aged 0—14 years per family was under 1 already in 1960, and since then it continued to decline from 90 that of 1960 to 67.

Favourable marks of the effect of population policy measures taken, allow to hope that the shrinking of family size overtook the nadir reflected by the data presented.

A HALANDÓSÁG ALAKULÁSA, HALÁLOKOK

DR. MARTON ZOLTÁN—PALLÓS EMIL

Általános halandóság

Magyarország halandósága a második világháborút megelőző években az európai országok között a közepesnél valamivel rosszabb, annak ellenére, hogy az 1920-as évek magas halandósági szintjének csökkenési üteme a harmincas évek folyamán meglehetősen gyors volt. A második világháború folyamán észlelt növekedés után már közvetlenül a felszabadulás utáni években (1947—1948) ismét 11—12⁰/₀₀-re csökkent a halandóság. Az ezt követő időszakban a halandóság javulása tovább tartott az 1960-as évek közepéig, amikor is elérte a 10⁰/₀₀ körüli értéket.

1. A nyers halálozási arányszámok és az átlagos halálozási életkorok alakulása

Динамика общих коэффициентов смертности и средних возрастов при смерти

Crude death rates and average ages at death

Év (1)	A meghaltak aránya 1000 lakosra (2)	átlagos életkora (3)
1920	21,3	32,9
1930	15,5	37,6
1940	14,3	47,7
1950	11,4	49,8
1960	10,2	62,2
1965	10,7	65,1
1970	11,6	65,6
1973	11,8	66,1

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Удельный вес умерших на 1000 жителей; (3) Средний возраст умерших.

Heading: (1) Year; (2) rate per 1000 inhabitants; (3) average age; (4) of the dead.

A múlthoz viszonyítva a javulás igen erőteljes, pl. az 1948-as nyers halálozási arány az 1911. évinek csak a 41⁰/₀-a.

Az 1965-ös évtől kezdve a nyers halálozási arány lassú ütemű növekedése volt észlelhető. A növekedést a népesség korösszetételében bekövetkezett változások idézték elő.

2. A népesség kormegoszlásának alakulása

Динамика возрастной структуры населения
Age distribution of the population

Év (1)	Összesen (2)	éves (3)			
		0—14	15—39	40—59	60—x
1949	100,0	24,9	38,8	24,7	11,6
1960	100,0	25,4	36,8	24,0	13,8
1970	100,0	21,1	37,0	24,8	17,1
1973	100,0	20,0	37,5	24,5	18,0

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Всего; (3) . . . лет.

Heading: (1) Year; (2) Total; (3) years old.

A lakosság kor szerinti összetételének változása fékezte a nyers halandósági arányszámok javulását. A születési arányszámok gyors csökkenésének következtében a kormegoszlás „öregebb” lett és így a fiatalabb korosztályokban jelentkező halandósági javulás kevésbé éreztette hatását.

A 60 éves és idősebbeknek az össznépességhez viszonyított aránya a felszabadulást követő évtizedekben nagymértékben növekedett. Tekintettel az idősebb korosztályok magas halandóságára, minél „öregebb” egy népesség, annál többen hálnak meg és a nyers halálozási arányszám ily módon növekedik. Hasonló jelenség észlelhető máskülönb, számos fejlett európai ország népességeinél is.

A népesség öregedésének következménye az is, hogy a meghaltak átlagos kora eltolódott. Míg 1920-ban a meghaltak átlagos kora 33 év volt, 1973-ban ez az érték megkétszereződött, vagyis 66 év lett (1. sz. tábla).

A halálozások gyakorisága az egyes életkorokban rendkívül különböző. A halandóság az összes korcsoportokat érinti, de nem minden korcsoportot egyformán.

Az ezer megfelelő korú lakosra jutó halálozási arány (a kor-specifikus halandóság) a 3. tábla tanúsága szerint, valamennyi korcsoportban csökkent. A javulás mértéke — az 1 éven aluliakat nem tekintve, ahol a csökkenés jelentős — a kor emelkedésével mind kisebb, de még a 70 éves és idősebbeknél is közel 25⁰/₀-ot ért el. A legnagyobb, mintegy 80⁰/₀-os csökkenés, az 1—14 éveseknél következett be és közülük is elsősorban az 1—4 éveseknél javult a halandóság.

Mindezek a tények arra utalnak, hogy a halandóság javulása elsősorban a csecsemő- és gyermekkorúak halandóságának számottevő csökkenésének eredménye és így a halandóság jövőbeni csökkenése főleg az öregkorúak halandóságának javításával érhető el.

Az életkor és nem szerinti halálozási viszonyok vizsgálatának egyik fontos eszköze a halandósági tábla. Elsősorban a halandósági tábla életkor szerinti halálozási valószínűségei (q_x), és a várható átlagos élettartam (e_x^0) alkalmas összefoglalóan a halandósági viszonyok jellemzésére, időbeli és területenkénti változásuk mérésére.

3. A halandóság alakulása korcsoportok szerint

Динамика смертности по возрастным группам

Mortality by age-groups

Korcsoport (1)	1948/1949	1960	1970	1973
0	92,5	47,6	35,9	33,8
0—4	25,6	10,0	8,5	7,8
5—9	1,4	0,5	0,4	0,3
10—14	1,1	0,4	0,4	0,4
15—19	2,1	0,9	0,8	0,7
20—24	3,3	1,1	1,0	1,0
25—29	3,3	1,3	1,2	1,1
30—34	3,5	1,6	1,4	1,5
35—39	3,9	2,2	2,2	2,1
40—44	5,1	2,8	3,3	3,3
45—49	7,0	4,6	4,9	5,2
50—54	9,7	7,3	7,2	7,5
55—59	14,2	12,2	11,6	12,4
60—64	21,3	19,5	19,6	18,7
65—69	33,2	32,2	33,0	31,9
70—74	55,1	54,6	53,8	52,2
75—79	90,6	93,0	89,1	85,9
80—84	144,3	151,0	142,8	139,0
85—x	238,4	249,9	250,5	236,4
1. Összesen	11,5	10,2	11,7	11,8

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Age-group.

Lateral text: 1. Total.

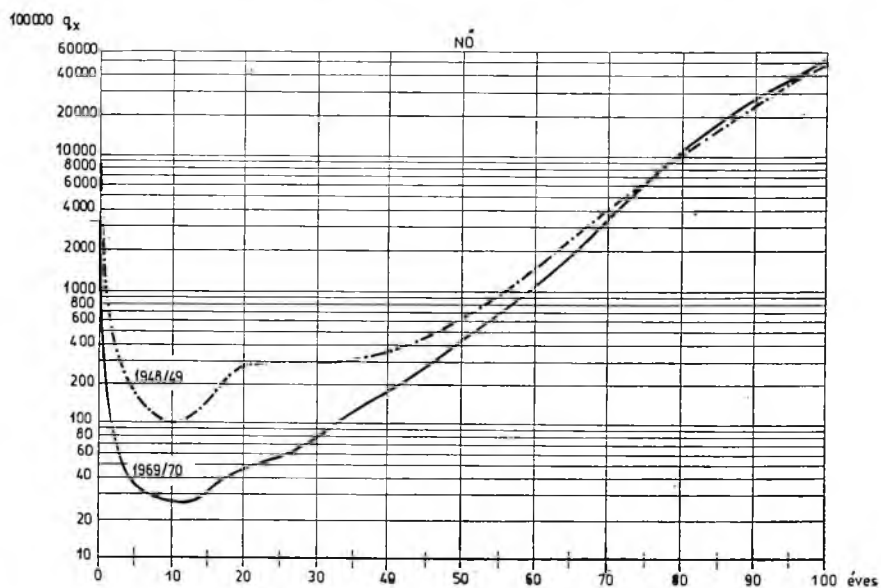
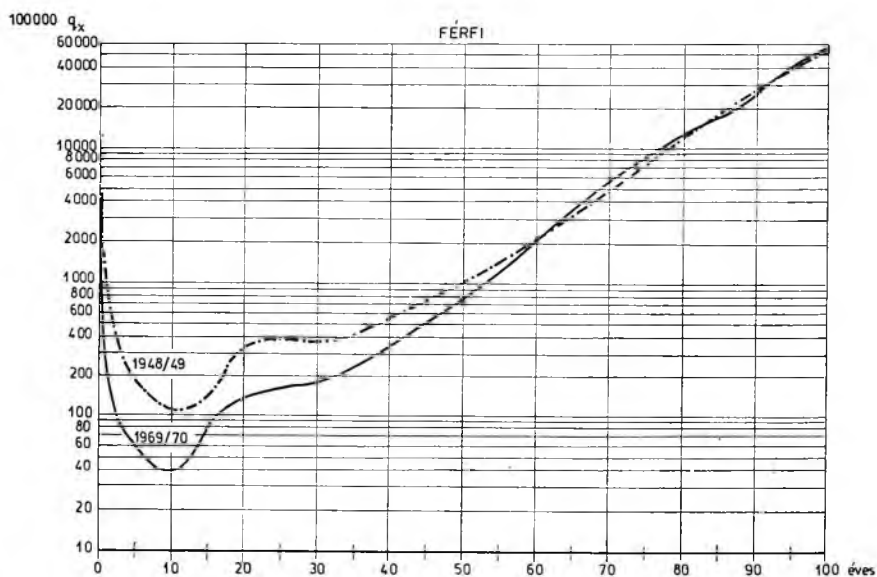
Az I. ábra jól szemlélteti a halandóságban beállott javulást. A nők halandósága nagyobb mértékben javult mint a férfiaké, amit az ábra két vonala közti távolság mér.

Az átlagos élettartam az évek folyamán fokozatosan növekszik, ami újabb jelzője a halandóság állandó javulásának. A növekedés azonban nem minden korévben és nem minden időszakban azonos.

Az 1948-tól 1959-ig tartó időszakban a növekedés általában nagyobb, mint a következő intervallumban. Úgy tűnik mintha az 1948—1959 közötti időszakban nagyjából már kimerült volna a lehetséges javulás mértéke.

Megvizsgálva a férfiak és nők egymáshoz viszonyított halandóságát azt tapasztaljuk, hogy a férfiak elhalálási valószínűségei a nők elhalálási valószínűségeinek százalékában korévenként változnak.

Látható, hogy a különbségek általában — némely korévnél pedig, így a 15, 20, 30-nál különösen — egyre határozottabbá válnak. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a férfiak halandósága rosszabbodott volna az elmúlt évtizedekben, hanem csak azt, hogy a javulás kisebb mértékű, mint a nőknél. A férfiak és nők elhalálási valószínűségei 1948/49-ben jóval közelebb álltak egymáshoz, mint 1972-ben.

I. A magyar halandósági táblák elhalálozási valószínűségei
nemek és életkor szerint

Вероятности смерти венгерских таблиц смертности по полу и возрасту
Probability of Death by Sex and Age in the Hungarian Life Tables

4. Az egyes életkorokban még várható átlagos élettartam alakulása

Средняя продолжительность предстоящей жизни в отдельных возрастах
Average expectation of life at certain ages

A halandósági tábla éve (1)	Férfi (2)				Nő (3)	
	0	15	60	0	15	55
	évesek (4)					
1948/49	58,8	52,4	15,8	63,2	55,8	21,2
1959/60	65,2	54,8	15,3	69,6	58,6	21,5
1969/70	66,5	54,7	15,2	72,1	59,9	22,3
1972	66,9	54,9	15,6	72,6	60,2	22,7

Горизонтальная графа: (1) Годы таблицы смертности; (2) Мужчины; (3) Женщины;
(4) В возрасте . . . лет.

Heading: (1) Year of the life table; (2) Males; (3) Females; (4) years old.

5. A férfiak halandósága a nők elhalálozási valószínűségeinek százalékában

Смертность мужчин в процентах от вероятностей смерти женщин
Male mortality in the percentage of the female probability of death

Életkor (év) (1)	1948/49	1959/60	1969/70	1972
	években (2)			
0	123,8	121,5	119,5	126,6
5	112,4	117,9	181,8	129,7
10	109,1	172,4	148,1	164,0
15	104,6	185,4	256,3	191,2
20	118,9	216,2	293,5	270,0
30	129,2	168,2	244,2	246,7
40	151,3	131,3	198,3	183,6
55	150,3	172,8	171,6	172,5
60	142,7	163,1	189,1	177,3

Горизонтальная графа: (1) Возраст (годы); (2) В . . . гг.

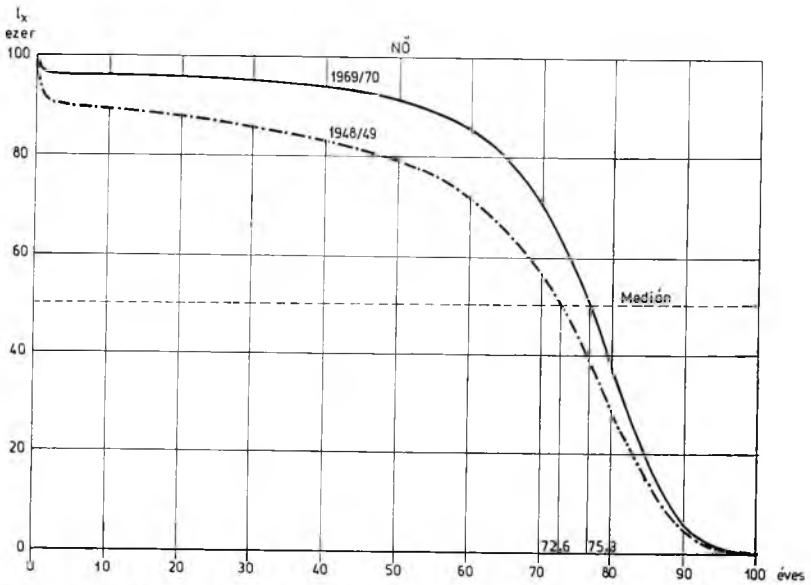
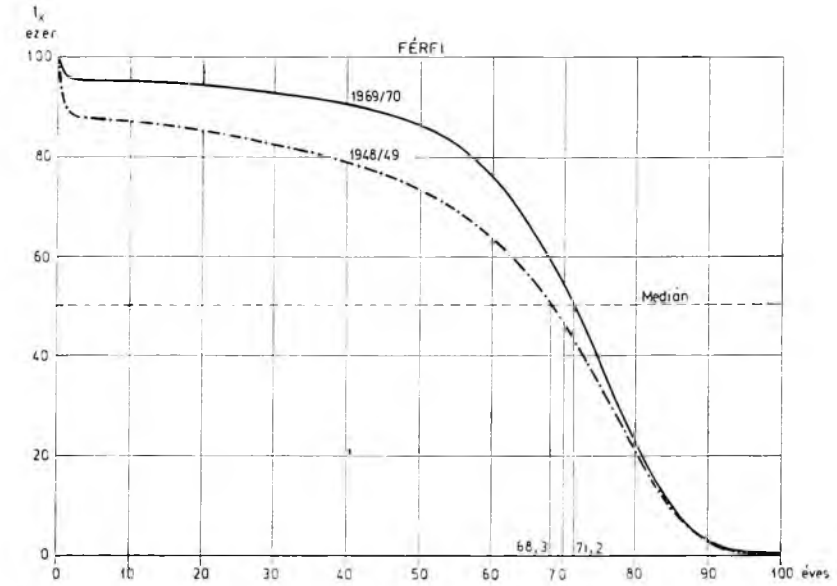
Heading: (1) Age (year); (2) in the years.

A halandósági táblák kihalási rendjének ábráin (II. ábra) jól kifejezésre jut a halandóságnak a felszabadulás óta tartó következetes javulása.

Figyelemre méltó, hogy a javulás — amit a görbék egymáshoz viszonyított távolsága mér — már az első korévben jelentős és a következő korról egyre kifejezettebbé válik. Az idősebb korban a javulás lelassul.

A halandósági viszonyok javulását a kihalási rend medián kora (valószínű életkor = az a kor amelynek betöltéséig az élveszültek fele meghal) is jól jellemzi.

Értéke a századforduló óta majdnem megkétszereződött. A felszabadulás után ez az életkor hossza tovább tolódik a magasabb életkorok felé, mégpedig a nőknél jelentősebben, mint a férfiaknál.

II. A kihalási rend alakulása a magyar halandósági táblák szerint

Динамика порядка вымирания по венгерским таблицам смертности

Survivors in Hungarian Life Tables

6. A valószínű életkor alakulása a halandósági táblák szerint

Динамика вероятной продолжительности жизни по таблицам смертности
Life expectancy according to the life tables

	1900/01	1948/49	1969/70	1972
1. Férfi	39,2	68,3	71,2	71,8
2. Nő	40,8	72,6	75,3	76,9

Вертикальная графа: 1. Мужчины; 2. Женщины.

Lateral text: 1. Males; 2. Females.

A halandóság regionális különbségei az egyes területek népességének eltérő korösszetételére, kulturális, egészségügyi ellátottságára, stb. vezethetők vissza.

A második világháború előtt a városok népességének halandósága volt a legnagyobb. A felszabadulás után, a társadalmi-gazdasági változások következtében fellépő nagy népességmobilitás, vándorlás megfiatalította a városok korstruktúráját, és arra vezetett, hogy ma már a városok halandósága kedvezőbb mint a községeké.

7. Az ezer lakosra jutó meghaltak száma

Число умерших на 1000 жителей
Deaths per thousand inhabitants

	1948/49	1960	1970	1973
1. Budapest	10,2	10,0	12,3	12,8
2. Városok	12,4	9,7	10,2	10,2
3. Községek	11,6	10,4	12,1	12,4
4. Országos	11,5	10,2	11,6	11,8

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Города; 3. Села; 4. Страна в целом.

Lateral text: 1. Budapest; 2. Towns; 3. Villages; (4) Country total.

A meghaltak átlagos korának vizsgálata is azt mutatja, hogy a városi népesség idősebb korban hal meg, mint a községek lakosága. (Városban 62, falun 60 év az elháltak átlagos kora.)

Korévek és nemek szerint vizsgálva a régiók halandóságát, megállapítható, hogy a községek férfi lakosainak halandósága 15 éves kortól 40 éves korig lényegesen — általában 0,4⁰/₀₀-kel — meghaladja a városi férfi népesség halandóságát. A 40—80 éves korok között már a városok férfi népességének halandósága rosszabb valamivel, mint a falun lakó férfiaké. Az idősebb korban, 80 éven felül, újra a községek férfi lakosainak halandósága a magasabb.

Más a női népesség halandóságának változása. A 19 éves kortól kb. 30 éves korig, a halandóság nagyobbára azonos szinten, fokozatosan növekedik. A további korévekben a községek női népességének halandósága rosszabb, mint a városi nőké.

A halandósági viszonyok részletesebb vizsgálata azt is kimutatja, hogy a városi férfiak közül többen érik el a 65 éves kort, mint a falvakban lakó férfiak. Az öreg korban — 65 éven felül — a községek férfi lakosainak továbbélése jobb, mint a városiaké. A városban élő nők továbbélési rendje születésüktől kezdve, minden korban jobb, mint a falvakban élő női népességé.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Magyarország halandóságának a két világháború közötti időszakban észlelt csökkenése, az elmúlt évtizedekben tovább folytatódott. Legnagyobb mértékben a csecsemő és a gyermekkori arányszám esett, az idősebb korosztályoknál a javulás üteme lassúbb lett.

A felszabadulást követő szociális-gazdasági változások, a társadalmi átrétegződés és az ezzel együttjáró foglalkoztatottság kiszélesedése, valamint a népesség belső vándormozgalma, mind olyan tényezők, amelyek döntően befolyásolták a halandóság jelenlegi szintjének kialakulását és meghatározzák egyúttal, jövőbeni alakulásának tendenciáit is.

Halálokok

A háború befejezése után eltelt 30 év folyamán a halálokok, illetve a halál alapjául szolgáló okok¹ összetételében azok a változások, amelyek a II. Világháborút megelőző harmincas években is észlelhetők voltak már, lényegesen nagyobb mértékben tovább folytatódtak. E változások hatására, amelyek elsősorban az orvostudomány, az egészségügyi ellátás és a közegészségügyi viszonyok fejlődésével hozhatók szoros összefüggésbe, alakult ki a fent már vázolt korspecifikus halandóság (1., 3. sz. tábla), amely végső soron az elhaltak és a népesség korösszetételében alapos változásokhoz vezetett.

8. Az elhaltak korcsoport szerinti megoszlása (‰-ban)

Распределение умерших по возрастным группам (в процентах)

Percentage distribution of the dead by age-groups

Ev(ek) átlaga (1)	0	1—14 éves (2)	15—59	60— és +	Összes (3)
1948—1949	16,7	4,5	28,8	50,0	100,0
1959—1960	7,3	1,9	21,5	69,3	100,0
1969—1970	4,6	0,9	18,2	76,3	100,0
1973	4,3	0,8	17,4	77,5	100,0

Горизонтальная графа: (1) Годы (средняя годов); (2) В возрасте . . . лет; (3) Всего.

Heading: (1) Years (average); (2) years old; (3) Total.

¹ Halálokok a halálóki orvosi bizonyítványra bevezetett mindazon betegségek, kóros állapotok vagy sérülések, amelyek vagy eredményezték, vagy hozzájárultak a halálhoz, valamint a baleset vagy erőszak körülményei, amelyek ilyen sérüléseket létrehoztak:

A halál alapjául szolgáló ok (a) az a betegség vagy sérülés, amely a közvetlen halálhoz vezető események sorozatát elindította, vagy (b) a baleset vagy erőszak körülményei, amelyek a halálos sérülést előidézték (Betegségek Nemzetközi Osztályozása 8 revízió, 595. oldal).

A negyvenes évek végén az elhaltak több mint egyötöd része 15 éven aluli gyermek; különösen magas az összhalálozáson belül a csecsemők részaránya (16,7^{0/0}), a 60 évesek és idősebbek viszont mindössze csak felét képviselik az elhaltaknak. Az 1973. évi korcsoport megoszlásban a 15 éven aluli gyermekek öt százalékkal szerepelnek az elhaltak között, a csecsemők részaránya csupán 4,3 százalék, ezzel szemben a 60 évesek és idősebbek részesedése igen jelentősen megnövekedve, majdnem eléri a 80 százalékot. Alig negyedszázadnyi idő alatt a kisgyermekek súlya egyhatodára, a csecsemőkét egynegyedére csökkent az összhalálozásban, ugyanakkor a 60 évesek és idősebbeké jóval több mint felével növekedett meg.

Bár az előző részekben foglalkoztunk már azzal, hogy a férfiak halandósága mennyivel rosszabb mint a nőké, speciális halálóki vonatkozásai miatt itt is szükségesnek látszik röviden visszatérni e kérdésre. 1973-ban a nők nyershalandósági aránya 13 százalékkal volt alacsonyabb, mint a férfiaké. Érdemes felfigyelni arra, hogy még a nők halandósága minden korcsoportnál — sok esetben igen jelentősen — csökkent a negyvenes évi adatokhoz viszonyítva, nyers halandósági arányuk mégis 4,2 százalékkal magasabb 1973-ban, mint 1948—49 években volt. A férfiaknál viszont, ahol csupán a 65 éves korig javult — megközelítően sem olyan mértékben azonban, mint a nőknél — a korcsoport-halandóság és azon túl minden korcsoportnál rosszabbodott 1948—1949-hez képest, a nyers halandósági arány csak 1,6 százalékkal magasabb 1973-ban.

Az a körülmény, hogy a 60 éves és idősebb népesség körében a negyvenes évek végén kialakult 14,5 százalékos női többlet a megfigyelési időszak alatt 34,3 százalékra növekedett és e többlet az átlagon belül a halálozások szempontjából különösen jelentős 75 éves és idősebb korcsoportoknál jóval meghaladja a 60—100 százalékot is, magyarázza a súlyarányok nagymérvű eltolódásából eredő fenti jellegű változásokat.

Nyilvánvaló, hogy a halálozások számszerű alakulása mellett már 30 évvel ezelőtt is a halálókokra, különösen a leggyakrabban halált okozó betegségekre — mai elnevezéssel a vezető halálókokra — vonatkozó információk szabták meg elsődlegesen azokat az egészségügyi és társadalompolitikai feladatokat, célkitűzéseket, amelyeket ahhoz, hogy a népesség egészségi állapotában javulás következék be és viszonylag normális korösszetételű halandóság alakuljon ki, végre kellett hajtani, meg kellett valósítani. Hogy valójában milyen hihetetlen nehézségekkel álltak szemben a háború után közvetlenül az egészségügyi irányító szervek és milyen nehéz feladatokat oldottak meg csak akkor tudjuk megfelelően értékelni, ha ismerjük az indulás pár éves időszakának főbb halálozási jellegzetességeit.

1945-ben az év első negyedében még súlyos háború dúlta ország rendkívüli halálozási eseményei érthetően nem nyújthatnak megfelelő adatokat a halálozások összehasonlító vizsgálatához. A háborús időszakban és a háborút közvetlenül követően a nyilvántartások vezetése rendkívüli módon megnehezült és hiányossá vált, még

azt sem tudták rögzíteni sok esetben ki hol és mikor halt meg, nem azt, hogy miben halt meg az év folyamán. A tömegsírokba jóformán számolatlanul temették el a bombázások és egyéb háborús cselekmények széttroncsolt áldozatait, a személyazonosítás elvégzésének lehetősége és mindenféle haláloki bizonylat kiállítása nélkül.

211 320 halottat nyilvántartunk így is 1945-re vonatkozóan, halandósági arányszámot azonban nem közlünk, mert a kockázatnak kitett népesség számát nem ismerjük. Azt tudjuk azonban, hogy 28 600 volt a csecsemőhalottak száma, a fenti összhalálozásnak 13,5 százaléka és azt is tudjuk, hogy az elveszültek közül minden hatodik meghalt anélkül, hogy megérte volna az első születésnapját. Bár érdemleges haláloki feldolgozás érhetően nem áll rendelkezésünkre, feltételezhető, hogy az elhaltak megközelítően fele háborús cselekmények áldozata lehetett, a csecsemők zöme pedig ezen túlmenően hiányos táplálkozás, illetve gondozás következtében halt el.² A népvándorlás korabeli életkörülmények kedveztek a fertőző betegségek elterjedésének, járványok kialakulásának; és 13 389 személy — a fenti összes nyilvántartott elhaltak 6,3 százaléka — tbc miatt halt meg.

1946-ban a háború utáni első teljes békés évben a halálozások száma az előző évhez képest jelentősen (36⁰/₀-kal) visszaesett, összesen 135 490 elhalálozást jelentettek, a csecsemőhalottak száma 19 700 volt és bár részarányuk az összhalálozásban emelkedett (14,5⁰/₀-ra), halandóságuk lényegesen csökkenve 116 ezrelék volt. Ez évben már csak minden kilencedik elveszülött halt meg egy éven aluli korban. Erdemes megjegyezni, hogy az összes elhaltak 53 százaléka férfi volt. Haláloki feldolgozás is készült már az 5. revízió átesett részletes Nemzetközi Haláloki Névjegyzék³ alapján férfi-nő és összevont korcsoportok szerinti megbontásban.

Mi volt a fő jellegzetessége 1946-ban és a későbbiekben majd az összehasonlítás tárgyát képező 1947—1948-ban a halálokok alakulásának? Elsődlegesen az jellemezte ezekben az években még a halálokok alakulását, megoszlását, hogy az aggság, öregkor és egyéb, kórismével nem identifikálható állapotok igen magas részarányban fordultak elő az összhalálozáson belül. 1946-ban a besorolások több mint egynegyed része történt ilyen bejegyzések alapján, de még 1947—1948 évek átlagában is majdnem elérték a 24 százalékot. Ez a körülmény igen megnehezíti a halálokok alakulásának érdemleges összehasonlító vizsgálatát, még azoknál a betegségekknél, betegségcsoportoknál is körültekintően kell eljárni, ahol a maival azonos tartalmú kategóriákat tételezünk fel.

Betegség által nem azonosítható osztályozási csoportok, így a tünetek, aggság, öregkor és egyéb rosszul meghatározott állapotok (mint pl. a debilitas congenita, éretlenség) a fel nem ismert betegségek, illetve állapotok gyűjtőhelye, arányukban bekövetkezett vál-

² A folyóirat e számában a csecsemőhalálozás 30 éves alakulásával külön tanulmány foglalkozik. Az átfedések elkerülése miatt e cikk keretében épp ezért csak a legszükségesebb vonatkozásokban érintjük ezt a témát.

³ A 6. revízió után elnevezése Betegségek Nemzetközi Osztályozása (BNO).

tozások nincsenek semmiféle módosító hatással az összhalandóságra, mivel gyakoriságuk csökkenése a betegségek, betegségi csoportok kisebb-nagyobb mérvű emelkedésével jár együtt. Ez a látszólagos emelkedés különösen azoknál a betegségeknel lehet igen jelentős, amelyeknél a kórismezés lehetősége a múlthoz képest megnövekedett és a korszerűbb vizsgáló eljárások következtében (pl. a daganatoknál) pontosabbá vált.

Hogy milyen jelentős mértékben javult a haláloki bejegyzések minősége az elmúlt 30 év folyamán, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy 1973-ban betegséggel nem kifejezhető bejegyzések részaránya 0,1 százalék volt csupán, a csecsemőhalottaknál a k.m.n. éretlenség pedig alig három százalék. Ez az igen jelentős javulás annak a következetes munkának az eredménye, amelyet az elmúlt időszakban a haláloki bejegyzések minőségének a megjavítására fordítottunk.

Bármennyire durván torzítja is az összképet 1946-ban az a körülmény, hogy a halálokok negyedrésze nem használható fel értékelésre, a megoszláson belüli nagyságrendek, a főbb tendenciák megismerése céljából mégis indokolható a fennmaradó rész vizsgálata. Miután a BNO egyes betegségi főcsoportjai a 6. revízió óta jelentős tartalmi változásokon mentek keresztül, a főcsoportokat összehasonlításra felhasználni nem célravezető. Csak olyan kategóriákat érdemes figyelembe venni, amelyek tartalmilag megegyeznek vagy nagyjából azonosak a jelenleg használtakkal. Ezt figyelembevéve a 9. táblán állítottuk össze a vezető halálokokat 1946 évre vonatkozóan.

A 10 vezető halálok halálozásainak száma 1946-ban az összhalalózásnak csupán 57,5 százaléka. A nagyságrendben további 15,6—10,0 százezrelék közötti halandóságú érlemeszesedés, nem meningococcus okozta agyhártyagyulladás, diftéria, sérv és bélelzáródás, gyomor- és nyombélfekély, valamint gyilkosság, emberölés esetszámaival együtt is csak 62,6 százalékot kapunk. Megállapíthatjuk, hogy a háború utáni évek haláloki megoszlásának egyik jellemző vonása a halálokok nagymérvű szétaprózódása.

Az elmúlt 30 év folyamán a halálokok megoszlását érintő igen jelentős koncentrálódási folyamat zajlott le. Amint a későbbi táblában látjuk majd, 1973-ban az összhalalózásnak 65 százaléka az első három vezető haláloki csoportba halmozódik és a 10 vezető halálok együtt pedig igen magas arányban, 87 százalékkal szerepel az összhalalózásban. Ezt a nagymérvű koncentrálódási folyamatot magyarázza az a körülmény, hogy a népesség elöregedésével párhuzamosan mindinkább megnövekedett a súlya a halalózásban az idősebbek és öregkorúak specifikus halálokainak.

A halálokok összetételének alakulására 1946-ban még erősen rányomta a bélyegét a fertőző betegségek domináló szerepe. A vezető halálokok között a második, illetve harmadik helyen álló influenza és tüdőgyulladás (az 5. revízió szerint a fertőző betegségekhez tartoztak) és tbc után igen magas volt még a diftéria halandósága 13,7 százezreléssel; viszonylag magas volt a szifilisz (7,6), a

vérmérgezés (5,7), a hastifusz (5,5), a tetanusz (5,4), a vérhas (4,8), a szamárköhögés (3,3) és az orbánc halandósága (2,6^{0/0000}); előfordult a kiütéses tífusz (1,6), a skarlát (1,1), a kanyaró (0,6), a gyermekbénulás és a malária (0,2—0,2^{0/0000}) halandósága.

A felsorolt betegségek az elmúlt időszak folyamán végrehajtott következetes prevenció (védőoltások) és nagy hatású (antibiotikumok és chemotherapiás) gyógyszerek alkalmazására vagy teljes felszámolásra kerültek vagy lényegesen kisebb súllyal szerepelnek ma már a halandóságban. 1973-ban az influenza és tüdőgyulladás (jelenleg a 8. revízió szerint a légzőrendszeri betegségekhez tartozik) 17,5, a tbc 16,0 és a szifilisz 0,6 százszázalékos értékkel az 1946. évnek 11,4, 12,0, illetve 10,9 százaléka csupán. A diftéria és a hastifusz egy-egy, a szamárköhögés pedig mindössze öt esetben fordult elő a halálozások között, a kiütéses tífuszt és maláriát már kezdetben, a gyermekparalízist pedig a hatvanas évekre már teljesen felszámoltuk, de a többi fel nem sorolt fertőző betegség is csak igen alacsony halandósággal szerepel (pl. a tetanusz 0,4 százszázalékos csupán 7,4 százaléka az 1946. évnek).

9. A vezető halálokok 1946-ban

Главные причины смерти в 1946 г.

Leading causes of death in 1946

Betegség (halálok) (1)	száma (2)	Meghaltak részaránya (3)	aránya 100 000 lakosra (4)
1. Szívbetegségek	20 944	15,5	232,0
2. Influenza, tüdőgyulladás	13 478	9,9	149,3
3. Tuberkulózis	12 050	8,9	133,5
4. Rosszindulatú daganat	10 071	7,4	111,6
5. Agyérbetegség	7 302	5,4	80,9
6. Összes baleset	4 972	3,7	55,1
7. Hasmenés és bélhurut	3 398	2,5	37,6
8. Öngyilkosság	2 144	1,6	23,8
9. Vesegyulladás és nephrosis	2 038	1,5	22,6
10. Bronchitis, tüdőtágulat és asztma	1 464	1,1	16,2

Горизонтальная графа: (1) Болезни (причины смерти); (2) Число умерших; (3) Доля умерших; (4) Умершие на 100 тыс. жителей.

Вертикальная графа: 1. Сердечные болезни; 2. Грипп, воспаление легких; 3. Туберкулез; 4. Злокачественные опухоли; 5. Артериальное заболевание мозга; 6. Все несчастные случаи; 7. Понос и катар кишечника; 8. Самоубийство; 9. Воспаление почки и нефроз; 10. Бронхит, расширение легких и астма.

Heading: (1) Diseases (causes of death); (2) number; (3) share; (4) rate per 100 000 inhabitants; (5) of the dead.

Lateral text: 1. Heart diseases; 2. Influenza, pneumonia; 3. Tuberculosis; 4. Malignant neoplasms; 5. Cerebrovascular diseases; 6. All accidents; 7. Diarrhoea and enteritis; 8. Suicide; 9. Nephritis and nephrosis; 10. Bronchitis, emphysema and asthma.

A hasmenés és bélhurutos megbetegedésekkel, mivel különleges szerepet játszottak a múltban a csecsemők halálozásában pár sorban kiemelten foglalkozunk. E betegségek az 5. revízió szerint az

emésztőrendszer betegségeihez tartoztak, jelenleg a 8. revízió szerint a fertőző betegségekhez tartoznak. A fenti táblában látjuk, hogy 1946-ban a 10 vezető halálok között a hasmenés és bélhurut 3400 halálesettel és magas, 36,7 százalékkal halandósággal a hetedik helyen áll. E betegségek halandósága néhány év alatt jelentősen csökkenve az elmúlt időszakban nem okozott különösebb problémát; 1973-ban már csak 217 esetben okoztak elhalálozást, halandóságuk pedig igen alacsony értékkel, 2,1 százalékkal az 1946. évinek csupán 5,7 százaléka.

A fertőző betegségek, ezeken belül is elsősorban a csecsemőket és a kisgyermeket leginkább veszélyeztető heveny, járványos fertőző betegségek halandóságának igen jelentős csökkenése az elmúlt 30 év alatt nagymértékben megnövelte e korcsoportokban a túlélés valószínűségét.

A 10. táblában összeállítottuk az 1973. évi adatok alapján a vezető halálokok sorrendjét. Az összeállítás az érzelmesedés kivételével a BNO speciális B jegyzéke szerint történt, a teljesség kiegészítése céljából a táblában alul közöljük még a B jegyzék szerinti 10. halálót is. Az érzelmesedés (440) kiemelése után teljes B jegyzék szerinti felsorolást kapunk azzal a módosítással, hogy az 5—10. helyen álló halálokok mindegyikét egy helyezéssel feljebb soroljuk és 10. helyre felkerül így a májzsugorodás (B37).

A következőkben a 10. táblában szereplő 1973. évi vezető halálokok időbeli alakulását 25 év távlatában, 1947—1948 évek átlag értékeivel összehasonlítva vizsgáljuk.

A szívbetegségek (B25—B29) az összehasonlítás alapját képező években is az első helyen álltak a vezető halálokok között, súlyuk azonban az összhalálozásban lényegesen kisebb volt, mint napjainkban. Az összhalálozáson belüli 16,1 százalékos részarányuk az elmúlt évek folyamán 31,5 százalékra, halandósági arányuk pedig a bázisévek adataihoz képest 89 százalékkal emelkedett.

1973-ban e betegségi csoporton belül legnagyobb részaránnyal (63,4⁰/₀-kal) az ischaemias szívbetegségek (B28) szerepelnek; az összes szívbetegség miatt elhaltak 87 százaléka 60 éves és idősebb, a nők részaránya (50,2⁰/₀) minimális mértékben meghaladja a férfiakét, a férfiak halandósági aránya (383,4) azonban 5,5 százalékkal magasabb, mint a nőké (363,3⁰/₀₀₀₀).

A rosszindulatú daganatok (B19) a negyvenes évek végén viszonylag alacsony részaránnyal (9,8⁰/₀-kal) már a második helyen szerepelnek a vezető halálokok sorrendjében. Súlyuk az összhalálozásban az elmúlt időszak alatt igen jelentősen, majdnem kétszeresére megnövekedve halandóságuk 90,3 százalékos emelkedését okozta. Ezen átlag emelkedésen belül a férfiak rákhalandósága 117, a nőké 68 százalékkal emelkedett. Még a negyvenes években a nők rákhalandósága 8,6 százalékkal magasabb volt mint a férfiaké, addig 1973-ban a férfiaké 18,8 százalékkal meghaladja a nőké.

A rákhalálozáson belül az elmúlt 25 év folyamán legnagyobb mértékben a tüdőrák halandósága emelkedett; 1973-ban 37,0 százalékkal halandósága öt és félszerese az 1947—1948 évek átlagának;

a férfiaknál a tüdőrák halandósága megelőzve a gyomorrákét, 60,8 százalékkal az első rákhalálok. A rosszindulatú daganatoknak a halálozásban igen nagymértékben megnövekedett jelentősége különösen a férfiaknál, elsődlegesen a tüdőrák halandóságának fent vázolt igen nagyarányú emelkedésével függ össze.

10. A tíz vezető halálok 1973-ban

Десять основных причин смерти в 1973 г.

The ten leading causes of death in 1973

Halálok megnevezése (jegyzékszámmal) (1)	száma (2)	Meghaltak részaránya % (3)	aránya 100 000 lakosra (4)
1. Szívbetegségek B25—B29	38 916	31,5	373,0
2. Rosszindulatú daganatok, a nyirok és a vérképző szövet daganatai is B19	23 888	19,4	229,0
3. Agyérbetegség B30	17 224	14,0	165,1
4. Érelmeszesedés 440	7 837	6,4	75,1
5. Összes balesetek BE47, BE48	5 745	4,7	55,1
6. Öngyilkosság BE49	3 845	3,1	36,9
7. Perinatalis mortalitás okai B43, B44	3 478	2,8	33,3
8. Bronchitis, tüdőtgulat és asztma B33	2 596	2,1	24,9
9. Influenza és tüdőgyulladás B31, B32	1 828	1,5	17,5
10. Tuberkulózis B5, B6	1 667	1,3	16,0
11. Egyéb	16 345	13,2	156,7
12. Az érelmeszesedés nélkül a 10. halálok			
13. Májzsugorodás B37	1 501	1,2	14,4
11. Egyéb	22 678	18,4	217,4
14. Összesen	123 366	100,0	1182,6

Горизонтальная графа: (1) Наименование причин смерти (с номером, указанным на списке); (2) Число умерших; (3) Доля умерших (%); (4) Умершие на 100 тыс. жителей.

Вертикальная графа: 1. Сердечные болезни «B25—B29»; 2. Злокачественные опухоли, опухоли лимфы и кроветворяющей ткани «B19»; 3. Артериальное заболевание мозга «B30»; 4. Артериосклероз 440; 5. Все несчастные случаи «BE47, BE48»; 6. Самоубийство «BE49»; 7. Причины перинатальной смертности «B43, B44»; 8. Бронхит, расширение легких и астма «B33»; 9. Группы и воспаление легких «B31, B32»; 10. Туберкулез «B5, B6»; 11. Прочее; 12. Без артериосклероза; 13. Цирроз печени «B37»; 14. Всего.

Heading: (1) Causes of death (with code number); (2) number; (3) share (per cent); (4) rate per 100 000 inhabitants; (5) of the dead.

Literal text: 1. Heart diseases B25—B29; 2. Malignant neoplasms including neoplasms of lymphatic and haematopoietic tissue B19; 3. Cerebrovascular diseases B30; 4. Arteriosclerosis 440; 5. All accidents BE47, BE48; 6. Suicide BE49; 7. Causes perinatal mortality B43, B44; 8. Bronchitis emphysema and asthma B33; 9. Influenza and pneumonia B31, B32; 10. Tuberculosis B5, B6; 11. Other; 12. Excluding arteriosclerosis; 13. Cirrhosis of liver B37; 14. Total.

Az agyérbetegségek (B30), amelyeknek zöme agyvérzés, a negyvenes években csupán 6,5 százalék részarányal még az ötödik helyen szerepel, a vezető halálokok között. Halandósága az elmúlt időszak folyamán szintén igen jelentősen (107⁰/₀-kal) emelkedett. 1973-ban agyérbetegség miatt elhaltak 54,4 százaléka nő volt, halandósága a nőknél (174) 12 százalékkal magasabb, mint a férfiaknál (156⁰/₀₀₀₀).

Az érelmeszesedésnek (440), amelyet a BNO részletes jegyzéke alapján iktattunk a táblába, részaránya az összhálalozásban az

1947—1948 évek átlagában igen alacsony, mindössze 1,0 százalék. Halandósága az elmúlt időszakban majdnem hatszorosára emelkedett, így súlya lényegesen megnövekedett a halálozásban. 1973-ban az érlelmeszedés miatt elhaltak 54,5 százaléka nő volt, a nők halandósága (79,3) 12,2 százalékkal magasabb, mint a férfiaké (70,7^{0/0000}). Az érlelmeszedésnek, mint halálóki bejegyzésnek szépséghibája az aggság, öregkorhoz hasonlóan, hogy nagyon gyakran takarnak el vele specifikusan meghatározható betegségeket. Ezt az értékeléskor minden esetben figyelembe kell venni.

Az összes balesetek (BE47, BE48) a B jegyzék rangsorolása szerint (a későbbieknél is csak ezt vesszük figyelembe) a negyedik vezető halálok. A negyvenes évek végén viszonylag alacsony, 2,8 százalék részarányval szerepel a vezető halálokok között. Súlya az elmúlt időszak alatt jóval több mint másfélszeresére növekedett az összhalálozáson belül, halandósága 1973-ban 63 százalékkal magasabb, mint 1947—1948 években volt.

A baleset-összetevők közül a motoros járműbalesetek súlya 11,4 százalékról 30,3 százalékra emelkedett a megfigyelési időszak folyamán. Halandósága is igen jelentősen emelkedett, még a megjelölt negyvenes évek átlagában százezer lakos közül csupán négy halt meg ilyen baleset miatt, addig 1973-ban több mint négyszerese, 17 halt meg.

A baleseteken belül legnagyobb súllyal (39,5^{0/0}-kal) 1973-ban is a balesetszerű esések szerepelnek. Részarányuk a negyvenes években még csak 16,2 százalék, halandóságuk az elmúlt időszak alatt majdnem négyszeresére — 21,7 százalékre — emelkedett. Napjainkban a motoros járműbalesetek halandóságát 28 százalékkal haladja meg a balesetszerű esések halandósága.

1973-ban a baleset miatt elhaltak 62 százaléka férfi, a férfiak baleseti halandósága (70,6) majdnem háromnegyedével magasabb, mint a nőké (40,6 százalékre). Különösen magas a férfiak túlsúlya a motoros járműbaleseteknél (76^{0/0}), a balesetszerű eséseknél viszont jelentős a női többlet (61^{0/0}). A férfiak halandósága a motoros járműbaleseteknél 26,8, a nőké 7,8, a balesetszerű eséseknél a nők halandósága 25,6, a férfiaké pedig 17,7 százalékre. A balesetszerű esések leggyakrabban az idősebb korúaknál okoznak elhalálozást, 1973-ban az esések miatt elhaltak 90 százaléka volt 60 éves és idősebb (a nőknél 97, a férfiaknál 80^{0/0}). Fordított a helyzet a motoros járműbaleseteknél, ahol 1973-ban az elhaltak 72 százaléka volt 60 évesnél fiatalabb (a férfiaknál 76, a nőknél 61^{0/0}-a).

Az öngyilkosság (BE49) a másik nem természetes halálok 1973-ban viszonylag eléggé magas részarányval (3,1^{0/0}-kal) az ötödik helyen álló vezető halálok. A negyvenes évek végén is a vezető halálokok között találjuk két százalék rész- és 24,2 százalékre halandósági aránnyal. Lassú, folyamatos emelkedés után 1973-ban halandósága 52,5 százalékkal magasabb szinten van, mint a negyvenes években volt. Miután az öngyilkosságnak külön irodalma van hazánkban, epidemiológiai kérdésekkel itt nem foglalkozunk, csupán a halálozásuk főbb jellemzőit érintjük.

Az öngyilkosok zöme — 70 százaléka — 1973-ban férfi volt; még százezer férfi közül 53, addig ugyanannyi nő közül csak 22 lett öngyilkos az év folyamán. A férfiak öngyilkossági halandósága majdnem másfélszeresével magasabb, mint a nőké. 1973-ban az összes öngyilkosok 38,4 százaléka 60 éves és idősebb, ez az arány a nőknél sokkal magasabb, 48,6 százalék, a férfiaknál viszont csak 34 százalék. Elgondolkoztató, hogy már a 14 éven aluliak is 13 esetben követtek el öngyilkosságot.

A perinatalis mortalitas okai (B43, B44), amelyek az újszülöttek első élethetében bekövetkezett halálozásokra vonatkoznak, 1973-ban az összes csecsemőhalottak 73 százalékát képviselve a vezető halálokok között a hatodik helyen állnak. 1948-ban az összhálaözáson belüli súlyuk viszonylag még igen magas (7,0 százalék), a csecsemőhalottak között viszont csak 41 százalékban fordulnak elő. Az 1000 élveszülöttre számított halandóságuk az 1948. évi 39-ről az elmúlt időszak alatt 25-re csökkent. Az a körülmény, hogy 1973-ban még a halálozások száma 48, addig a halandósági arányé csak 36 százalékkal alacsonyabb, mint 1948-ban volt, a negyvenes év igen magas élveszületési arányával (21,0^{0/00}) függ össze. 1973-ban a fiú újszülöttek halandósága e kategóriában 38,2 százalékkal magasabb volt, mint a leányoké.

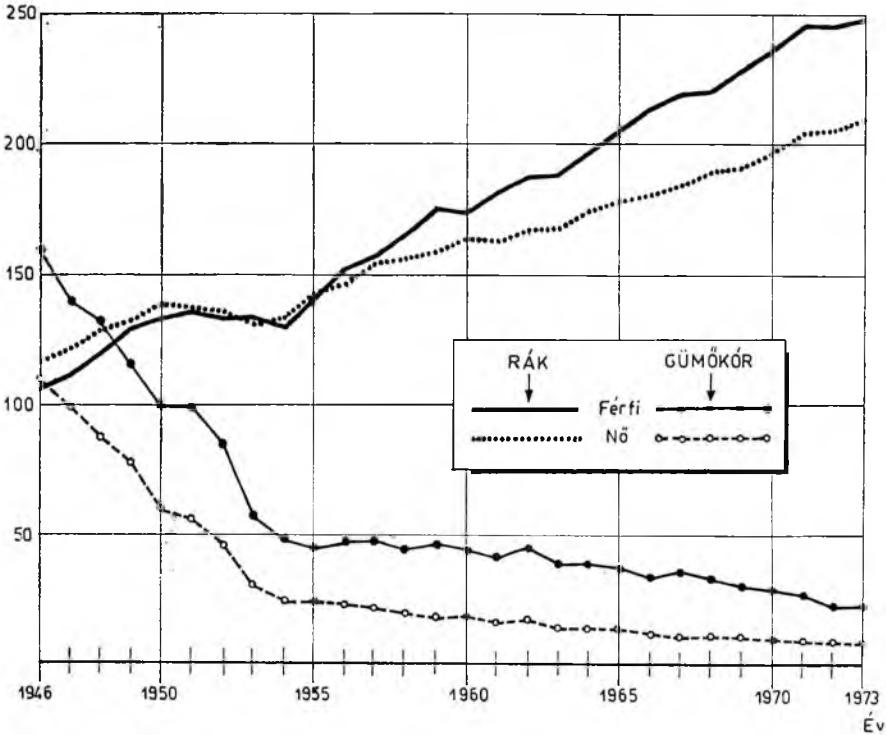
A bronchitis, tüdőtágulat és asztma (B33) a vezető halálokok között 1973-ban a hetedik helyen szerepel. Részaránya az 1947—1948 évek átlagában mindössze 1,3 százalék az összhálaözáson belül. 1973-ban halandósága majdnem 63 százalékkal magasabb, mint a negyvenes években (15,3) volt. Az összetevők közül a bronchitis és a tüdőtágulat egyformán 44—44 százalékkal fordult elő 1973-ban a betegségi csoportban, halandóságuk is így egyformán 10,9—10,9 százezrelék, az asztmáé csupán 3,1. A férfiak halandósága 34,4, több mint kétszerese a női halandóságnak.

Az influenza és tüdőgyulladás (B31, B32), amely mint halálok a negyvenes évek végén még igen jelentős szerepet játszott a halálozásban, 1973-ban már csak a nyolcadik vezető halálok. 1947—1948 évek átlagában 8,8 százalék rész- és 107,4 százezrelék halandósági aránnyal a tbc után következve még a negyedik vezető halálok. Mind kiválóbb új gyógyszerek alkalmazásának hatására halandósága az elmúlt időszak folyamán igen jelentősen csökkent és 1973-ban már csak 16,3 százaléka volt a negyvenes évekének. E kategórián belül, amelynek a tüdőgyulladás 61 százaléka volt 1973-ban, a férfiak halandósága (19,5) kerek egynegyedével magasabb, mint a nőké (15,6^{0/0000}).

A tuberkulózis (B5, B6) a megjelölt negyvenes években még 9,3 százalék rész és 113,3 százezrelék igen magas halandósági aránnyal a vezető halálokok között a szívbetegségek és a rosszindulatú daganatok után a harmadik helyen állt. 1973-ban a B jegyzék szerint már csak a kilencedik vezető halálok. Hagyományos régi súlyát a halandóságának meredek csökkenése után már az ötvenes évek közepére elvesztette. Halandósága 1973-ban csupán 14,1 százaléka a negyvenes évek halandóságának.

A tbc halálozások zömét — több mint háromnegyed részét — a légzőrendszeri gümőkór (B5) okozza. E kategória halandósága 1973-ban százezer lakosra számítva 12,2, ezen belül a nők halandósága lényegesen alacsonyabb szinten (6,5) a férfiak halandóságának (18,3) csupán 36 százaléka.

Az alábbi grafikonon együtt ábrázoljuk a tbc és a rákhalandóság nemek szerinti alakulását. A nagyjából ugyanazon szintről kiinduló vonalak jól szemléltetik a két betegség ellentétes alakulását, valamint a férfiak-nők halandóságbeli különbségeit.

III. A tbc- és rákhalandóság alakulása nemek szerint
(100 000 lakosra számítva)

Динамика смертности туберкулезом и раком по полу (на 100 тыс. жителей)

T. B. — and cancer-mortality by sex
(per 100 000 inhabitants)

A májzsugorodás (B37) az érelmeszesedés elhagyása után 1973-ban a B jegyzék szerint a 10. vezető halálok. A negyvenes években nem találjuk a vezető halálokok között, súlyaránya mindössze 0,3 százalék volt 4,2 százezrelék halandósági aránnyal. 1973-ban mind rész-, mind halandósági aránya jelentősen magasabb mint a múlt időszakban volt. A férfiak halandósága 1973-ban 19,9 százezrelék, több mint kétszerese a női halandóságnak (9,2⁰/₀₀₀₀).

Вégső soron a kiemelt halálokok fenti rövid összehasonlító vizsgálata alapján a következő megállapítások vonhatók le. A halálokok jelenkori megoszlását, összetételét elsődlegesen a csecsemők és kisgyermekek halálkozásában bekövetkezett kedvező irányú változások eredményezték. E korcsoportoknál — főleg a múltban domináló fertőző és heveny enterális betegségek felszámolás, illetve nagymérvű visszaszorítása következtében — a halandóság igen jelentősen csökkent, ami a várható átlagos élettartam fokozatos meghosszabbodásához vezetett. E folyamat természetes következményeként a halálkozásban mindinkább előtérbe kerültek azok a betegségek, amelyek az idősebb korúak, illetve az öregek halálát okozzák, így e betegségek napjainkban már igen jelentős részét képezik az összhalálkozásnak. Kedvezőtlen jelenség, hogy ezek mellett az idült, elfajulással járó betegségek mellett a nem természetes halálokok — baleset, öngyilkosság — súlya is jelentősen megnövekedett az elmúlt időszak folyamán.

ДИНАМИКА СМЕРТНОСТИ, ПРИЧИНЫ СМЕРТИ

(Резюме)

В годы перед второй мировой войной смертность населения Венгрии была немножко выше средней смертности европейских стран. Смертность достигает высокого уровня — 25^{0}_{00} — во время второй мировой войны, но снижается до $11-12^{0}_{00}$ уже в годы непосредственно после освобождения. С 1965 г. наблюдается медленный рост общего коэффициента смертности. Повышение вызывается изменениями возрастной структуры населения. Сдвиг среднего возраста умерших тоже является последствием «старения» населения.

Изменение смертности касается всех возрастных групп, но не в одинаковой мере. Самое большое улучшение показывается у младенцев и у детей в возрасте 1—14 лет, где смертность снизилась почти на 80^{0}_{0} . Смертность женщин уменьшилась в большей мере, по сравнению с мужчинами. Средняя продолжительность жизни постепенно увеличивается, что тоже указывает на постоянное улучшение смертности. В период 1948—1959 гг. рост вообще выше, чем в следующий промежуток времени. Вероятности смерти мужчин и женщин были ближе одна к другой в 1948/49 гг., чем в 1972 г. Увеличение вероятного возраста таблиц смертности хорошо характеризует улучшение смертности.

Региональные различия смертности иллюстрируют преобразования, имевшие место в населении городов и сел. В годы непосредственно после освобождения смертность городов была выше, чем смертность населения сел. В настоящее время уже смертность городов ниже, по сравнению с селами. В городах больше мужчин достигает возраста 65 лет, чем в селлах. Порядок дожития в городах женщин лучше в каждом возрастном году, начиная с рождения, чем у женского населения, живущего в селлах.

В Будапеште в годы перед освобождением уровень смертности тоже снизился и был ниже средней смертности страны. Начиная с 1960-ых годов с увеличением смертности резко снизилось число живорождений и таким способом естественный прирост Будапешта показал отрицательную величину. Прирост населения был обеспечен только миграционным движением. Миграция оказала большое влияние на структуру населения по возрасту и полу. Под действием этих факторов общий коэффициент смертности в Будапеште стал хуже, чем в селлах и был гораздо выше средней смертности страны.

Из короткого сравнительного исследования причин смерти можно сделать следующие выводы. Теперешнее распределение и состав причин смерти были вызваны прежде всего благоприятными изменениями смертности младенцев и

маленьких детей. В этих возрастных группах — главным образом благодаря ликвидации или большему сокращению преобладающих в прошлом инфекционных и острых кишечных заболеваний — смертность снизилась в большой мере, что способствовало постепенному продлению средней предстоящей жизни. Как естественное последствие этого процесса в смерти все больше и больше продвигались на передний план болезни, вызывающие смерть пожилых или старых лиц, таким способом в настоящее время эти заболевания представляют собой уже очень значительную долю общей смертности. Неблагоприятным явлением считается, что наряду с этими хроническими болезнями, которые сопровождаются вырождением, также и удельный вес неестественных причин смерти — несчастных случаев, самоубийств — резко увеличился за прошлый период.

MORTALITY, CAUSES OF DEATH

Summary

Mortality in Hungary in the years preceeding World War II was somewhat worse than the average among European countries. The high level — 25 per mille — developed during World War II decreased in the years immediately after the liberation to 11—12 per mille. From 1965 on a slow rise can be observed in the crude death rate. The cause of this rise can be found in the changes of the age-structure of the population. An other consequence of the „ageing” of the population is the higher average age at death.

Change of mortality refers to each age-group, but not not to the same extent. Improvement is the greatest among infants and those aged 1—14 years being nearly 80 per cent. Mortality of females better improved than that of males. Average life span has been gradually growing indicating also the improvement of mortality. The increase was greater in the period between 1948 and 1959 than in the following interval. Probabilities of death for males and females were nearer to each other in 1948,49 than in 1972. The increase of life expectancy in life tables excellently characterizes the improvement of mortality.

Regional differences in mortality reflect the changes taken place in the populations of towns and villages. In the years following the liberation mortality was higher in towns than that of rural populations. Recently the mortality is better in towns than in villages. In towns more men survive to the age of 65 than in villages. Survival of females living in town is better in each year from birth on than that the rural female population.

Also in Budapest, in the years following the liberation the level of mortality decreased and it was better than the national average. From 1960 on simultaneously rose mortality and decreased the number of births bringing about the situation that natural increase of Budapest became negative. Population increase is solely due to net migration. Migration had a great influence on the composition of the population by age and sex. The consequence of the effect of these factors is that the crude death rate of Budapest is even worse than that of villages and much higher than the national average.

From a brief comparison of causes of death the following conclusions can be drawn. The present distribution of deaths by causes is the result of favourable changes taken place in the mortality of infants and children. In these age-groups in consequence of the termination or forcing back infectious and acute enteral diseases dominating mainly in the past mortality significantly decreased leading to the gradual lengthening of the average expectation of life. As a natural consequence of this process, in mortality those diseases are coming into prominence which cause the death of the old, thus such causes of death represent a significant share among all causes of death. An unfavourable phenomenon, however, can be observed, i.e. beside these chronic and degenerating diseases the weight of non-natural causes of death — accidents, suicide — significantly increased during the last period.

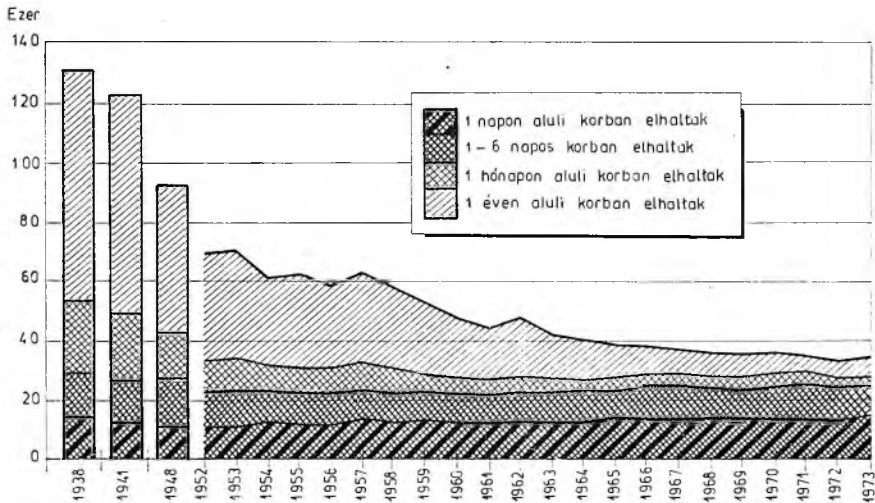
A CSECSEMŐHALANDÓSÁG ALAKULÁSA

PONGRÁCZ TIBORNÉ DR.

A két világháború közötti időszakban Magyarország a magas csecsemőhalandóságú európai országok közé tartozott, 1938-ban az utolsó békeévben 1000 élveszülöttre 131,4 csecsemőhalott jutott.

A második világháborút követően a csecsemőhalandóság csökkenése meggyorsult, a javulás azonban, mint ezt az I. ábra is mutatja, hazánkban korántsem volt egyenletes. Annak ellenére, hogy a csökkenés irányzatában töréseket is tapasztalhattunk, a csecsemőhalandóság 1973-ra 33,8⁰/₁₀₀-es értéket vett fel, ami az 1938-as arányszámnak kb. az egynegyede.

A csecsemőhalandóság két és fél évtized folyamán tapasztalt alakulásának legszembetűnőbb jellegzetessége, hogy a halálozások mind nagyobb hányada a születést közvetlenül követő időszakra esik.

I. A csecsemőhalandóság alakulása korcsoportonként

Динамика детской смертности по возрастным группам

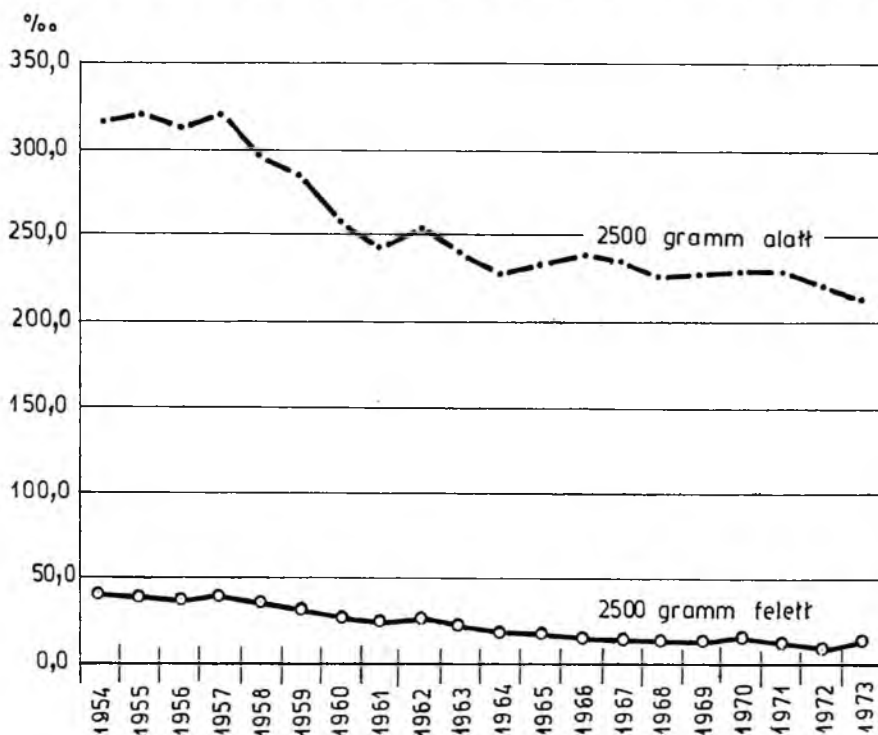
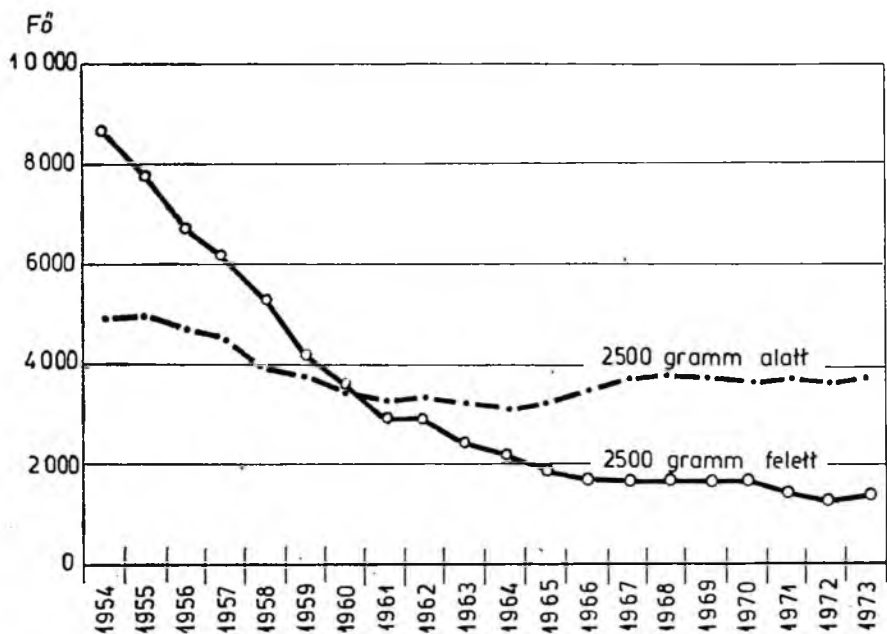
Infant mortality by age-groups

Az egy hétnél idősebb csecsemők halandósága, és aránya oly mértékben csökkent, hogy ma már hazánkban több csecsemő hal meg a születést követő első héten belül, mint az év hátralevő időszakában együttvéve. 1973-ban a 0—6 napos csecsemők halandósága $24,6\text{‰}$ volt, míg az életük első hetét túlélők halandósági arányszáma csak $9,2\text{‰}$. Az első héten belül a mortalitás az első napon a legnagyobb, amikor is 1973-ban az élveszülöttek $14,3\text{‰}$ -e halt meg.

Az általános csecsemőhalandóság tartós javuló tendenciájával párhuzamosan tehát nem csökkent, hanem az összes csecsemőhalottakhoz viszonyítva arányában nőtt az egy napon aluli, illetve az 1—6 napos újszülöttek halandósága. E jelenség egyik oka a 2500 gramm alatti súllyal születettek (koraszülöttek) arányának növekedése. Míg 1950-ben 10 831 csecsemő született kis súllyal ($5,5\text{‰}$), addig 1973-ban 18 193 koraszülött jött élve a világra, az élveszületéseknek $11,6\text{‰}$ -a. Kedvezőtlenül hatott az első életnap, illetve az első élethét halandóságának alakulására a 2500 gramm születési súlyú élveszülötteken belül az 1500 grammnál kisebb súllyal születettek arányának növekedése is. Míg 1950-ben az élveszülöttek $0,7\text{‰}$ -a született 1500 gramm alatt, addig 1973-ban ez az arány $2,0\text{‰}$ -ra emelkedett. Ismeretes, hogy a koraszülöttek halandósága lényegesen kedvezőtlenebb mint az érett csecsemőké, s így a koraszülöttek és azon belül az 1500 grammnál kisebb súlyúak arányának növekedése önmagában is kedvezőtlenül hatott a csecsemőhalandóság alakulására. A kis súllyal születettek hátrányosabb életfeltételeit bizonyítja, hogy míg 1973-ban az érett csecsemőknek 1‰ -a halt meg egyéves kora betöltése előtt, addig ez az arány a 2500 grammnál kisebb súllyal születetteknél mintegy 21‰ . A koraszülöttek és az érett csecsemők halandóságának eltérő alakulását tükrözi a II. ábra.

A magyarországi csecsemőhalandóság csökkenése nagyrészt társadalmi, kisebb részben biológiai tényezők hatásának tudható be. A biológiai tényezőknek elsődleges szerepe van a kor, nem és halálok szerinti halandóság alakulásában ezek azonban a társadalmi változások, behatások által módosíthatók, egyes esetekben megváltoztathatók.

Társadalmi vonatkozású tényező az egyes foglalkozási csoportoknál tapasztalható eltérő csecsemőhalandóság. A második világháborút megelőzően a szellemi és fizikai dolgozók között az ezirányú eltérés jelentősnek volt mondható. Ez a különbség — bár még napjainkban is tapasztalható, mert 1973-ban a mezőgazdasági fizikai dolgozók csecsemőhalandósága $39,9\text{‰}$, a nem mezőgazdasági fizikaiaké $34,4\text{‰}$, míg a szellemieké csupán $29,1\text{‰}$ — ez azonban csekély töredéke a második világháborút megelőző, illetve közvetlenül követő (1948) években tapasztalt rendkívül nagy eltéréseknek. (1. tábla). Mindez arra utal, hogy azok az életszínvonalban, egészségügyi kultúrában mutakozó társadalmi különbségek, amelyek e két réteg között — elsősorban a második világháború előtt, de még az azt követő években is — fennállottak, egyre inkább csökkennek és jelenleg már a csecsemőhalandóság vonatkozásában e két réteg közel

II. A csecsemőhalandóság alakulása születési súly szerint

Динамика детской смертности по весу при рождении

Infant mortality by birth-weight

került egymáshoz. Az eltelt közel három évtized csecsemőhalandósági viszonyai alakulásának másik szembevetendő vonása a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági foglalkozási ágakba tartozók csecsemőhalandósági arányszámaiban mutatkozó eltérések olyan mérvű csökkenése, hogy egyes években a mezőgazdasági foglalkozásúak csecsemőhalandósága alacsonyabb is volt, mint a nem mezőgazdaságiaké.

1. Csecsemőhalálozási arányszámok az eltartó
társadalmi-gazdasági csoportja szerint
(ezrelék)

Коэффициенты детской смертности по социально-экономической группе кормильца
(в промиллах)

Infant mortality rates by the socio-economic
group of the supporter (per mille)

Év (1)	Mezőgazdasági fizikai (2)	Nem mezőgazdasági fizikai (3)	Szellemi (4)	Összesen (6)
1948	123,0	78,8	45,6	94,0
1952	81,8	67,4	50,4	69,0
1955	68,6	61,9	48,1	60,0
1958	68,1	57,6	40,1	58,1
1960	48,9	49,1	36,1	47,6
1967	36,6	39,3	28,9	37,0
1970	40,9	38,8	28,4	35,9
1973	39,9	34,4	29,1	33,8

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Сельскохозяйственные работники физического труда; (3) Несельскохозяйственные работники физического труда; (4) Работники умственного труда; (5) Всего.

Heading: (1) Year; (2) Agricultural manual; (3) Non-agricultural manual; (4) Non-manual; (5) Total.

A Magyarországon végbement társadalmi-gazdasági átalakulás hozzájárult tehát a csecsemőhalandóság kedvezőbb alakulásához, mégpedig két vonatkozásban. Egyrészt a társadalmi-gazdasági fejlődéssel párhuzamosan valamennyi foglalkozási csoportban csökkent a csecsemőhalandóság, másrészt csökkentette a 0-évesek halálozását a második világháború óta végbement társadalmi átrétegződés is. A társadalmi mobilitás eredményeként ugyanis jelentősen megnőtt az alacsony csecsemőhalandóságú szellemi foglalkozásúak számára, és csökkent a fizikai dolgozók, azonbelül is elsősorban az 1 éven aluli meghaltak szempontjából legkedvezőtlenebb mezőgazdasági-fizikai aránya.

A globális csecsemőhalandóság csökkenésével átalakult a meghaltak haláloki struktúrája is. Az endogén és exogén haláloki főcsoportok aránya az utóbbi javára tolódott el, az endogén halálozások aránya évről évre nő (2. tábla).

Az exogén halálozások csökkenését részletesebb haláloki bontásban vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy legnagyobb mértékben az emésztőrendszer és a légzőrendszer betegségeiben meghaltak száma csökkent, míg az idegrendszer és érzékszervek betegségeinél a csök-

2. Endogén és exogén csecsemőhalálozások alakulása (1955—1971)

Динамика эндогенных и экзогенных детских смертей (1955—1971 гг.)

Endogenous and exogenous mortality of infants
(1955—1971)

Év (1)	Endogén (2)		halálok (4)	Exogén (3)	
	‰	%		‰	%
1955	32,46	55,04	25,52	44,96	
1956	33,02	56,96	24,95	43,04	
1957	32,87	53,18	28,94	46,83	
1958	31,32	54,60	26,04	45,40	
1959	30,26	59,15	20,90	40,85	
1960	29,26	61,81	18,08	38,19	
1961	28,40	64,87	15,38	35,13	
1962	30,10	62,87	17,78	37,13	
1963	29,99	68,90	13,54	31,10	
1964	28,49	71,30	11,47	28,70	
1965	29,90	76,84	9,01	23,16	
1966	30,64	79,09	8,10	20,91	
1967	31,11	82,43	6,63	17,57	
1968	29,57	82,85	6,12	17,15	
1969	26,47	73,96	9,32	26,04	
1970	27,76	77,74	7,95	22,26	
1971	28,37	80,44	6,90	19,56	
1973	27,33	80,76	6,51	19,24	

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Эндогенные; (3) Экзогенные; (4) Причины смерти.

Heading: (1) Year; (2) Endogenous; (3) Exogenous; (4) causes.

kenés nem volt jelentősnek mondható (3. tábla). Ez a jelenség meg-
egyezik a más országokban tapasztalható, s így általánosítható ten-
denciával, azzal, hogy a globális csecsemőhalandóság csökkenésével
az exogén halálozások számaránya is csökken, azonban belül először a
nyári csecsemőhalálozási csúcst okozó enterális betegségeket tudják
kiküszöbölni, majd ezt követi az egy éven aluliak halálozási gör-
béjén a téli csúcst előidéző légúti megbetegedések, illetve halálo-
zások csökkenése. Az idegrendszer betegségeiben meghaltak aránya
viszonylag stabilnak mondható, ami arra is visszavezethető, hogy ez
az exogén halálok sok vonatkozásban közel áll az endogén, tehát
nehezebben csökkenthető halálozásokhoz.

A halálteki struktúra említett változásának okát, mind biológiai,
mind társadalmi tényezőkre visszavezethetjük, elsődleges szerepük
azonban a társadalmi tényezőknek van. Társadalmi-gazdasági jel-
legű különbség elsősorban az exogén halálozások vonatkozásában áll
fenn; az endogén halálozások arányában ilyen jellegű eltéréseket
alig találunk, ez utóbbiak gyakoriságát túlnyomórészt biológiai té-
nyezők határozzák meg.

1973-ban Magyarországon az 1 éven aluli meghaltak 80,8 ‰ -a
(27,3 ‰) halt endogén, és 19,2 ‰ -a (6,5 ‰) exogén ok következté-
ben. Az átlag körül azonban az egyes társadalmi rétegek adatai
elég jelentős szóródást mutatnak. A különbség elsősorban az exogén

3. Fő exogén halálokok alakulása az általános
csecsemőhalandóság százalékában

Динамика основных экзогенных причин смерти в процентах общей детской смертности
Main exogenous causes of death in percentage of total infant mortality

Halálokok (1)	1960	1965	1968	1973
1. VI. Az idegrendszer és érzékszervek betegségei	3,7	4,0	3,2	3,2
2. VIII. A légzőrendszer betegségei	22,0	11,2	8,0	9,2
3. IX. Az emésztőrendszer betegségei	6,4	4,4	3,1	0,6

Горизонтальная графа: (1) Причины смерти.

Вертикальная графа: 1. VI. Болезни нервной системы и органов чувств; 2. VIII. Болезни органов дыхания; 3. IX. Болезни органов пищеварения.

Heading: (1) Causes of death.

Lateral text: 1. VI Diseases of the nervous system and sense organs; 2. VIII Diseases of the respiratory system; 3. IX Diseases of the digestive system.

halálokok vonatkozásában áll fenn. A mezőgazdasági fizikaiaknál mintegy háromszorannyi ($9,0^{0,00}$) csecsemő halt meg nem veleszületett halálokok következtében, mint a szellemi foglalkozásúaknál ($3,5^{0,00}$). A nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak csecsemőhalandósága az említett két réteg között foglal helyet, e foglalkozási csoportban az 1 éven aluliak $7,1^{0,00}$ -e ($20,8^{0,00}$) halt meg exogén okok következtében. A fizikai és a nem fizikai dolgozók csecsemőhalandósága között tapasztalható különbség azonban csökkenő tendenciájú, hiszen 1959-ben még ez az arány fizikaiaknál $42,9^{0,00}$, szellemieknél $24,0^{0,00}$ volt. Az eltérések csökkenése is az exogén tényezők külső, társadalmi behatásokkal, intézkedésekkel elérhető befolyásolhatóságát, kedvezőbb alakíthatóságát bizonyítja. A különböző szerzett haláloki főcsoportok tekintetében a társadalmi eltérések nagysága változó. A legnagyobb arányú a légzőrendszeri megbetegedéseknél, amely halálok következtében a fizikai dolgozók (mezőgazdasági és nem mezőgazdasági) gyermekeinek mintegy $10^{0,00}$ -a hal meg 1 éves korának betöltése előtt, míg a szellemieknél ez az arány csak $5^{0,00}$. Az idegrendszer és érzékszervek megbetegedéseinél a különbség kisebb mértékű, a fizikai dolgozóknál e haláloki főcsoport aránya az össz-csecsemőhalandóságon belül $3,6^{0,00}$, míg a szellemieknél $1,5^{0,00}$. Az emésztőrendszer megbetegedései következtében 1973-ban az 1 éven aluliaknak átlagosan mindössze $0,6^{0,00}$ -a halt meg, s ezen belül társadalmi rétegek szerinti eltérések gyakorlatilag nem mutathatók ki (mezőgazdasági fizikaiaknál ez az arány $0,7^{0,00}$, nem mezőgazdasági fizikaiaknál $0,5^{0,00}$, szellemieknél $0,6^{0,00}$). E haláloki főcsoportnál a társadalmi különbségek csökkenése még az eltelt 10—15 év viszonylatában is jelentős volt, hiszen 1959-ben még a bélhurut következtében elhalt csecsemőknél ezer fizikai eltartójú elveszülöttnél több mint három és félszer annyi halálozás jutott mint szellemire. Endogén halálokok vonatkozásában is kimutathatók, bár arányukban

kisebb mértékű eltérések. Mezőgazdasági fizikai foglalkozású eltar-tóknál az endogén csecsemőhalandóság 1973-ban 30,9⁰/₀₀ volt, nem mezőgazdasági fizikaiaknál 27,3⁰/₀₀, és szellemieknél valamivel ala-csonyabb, 25,8⁰/₀₀.

A csecsemőhalandóságban mutatkozó társadalmi különbségek arra utalnak, hogy a csecsemőhalandóság szintjét a közvetlen anyagi-gazdasági helyzet különbözősége mellett az egyes rétegek eltérő kulturális, iskolázottsági színvonala is motiválja. A magasabb kul-turális színvonal egyúttal az egészségügyi kultúra magasabb ismer-etét, alacsonyabb kulturális színvonal az egészségügyi ismeretek terén kisebb fokú jártasságot jelent. Az anya iskolai végzettsége és a csecsemőhalandósági arányszám között közvetlen kapcsolatot talá-lunk, amennyiben a végzett osztályok számának növekedésével pár-huzamosan csökken az egy éven aluliak halandósága (4. tábla).

4. Csecsemőhalandósági arányszámok alakulása
az anya iskolai végzettsége szerint
(ezrelék)

Динамика коэффициентов детской смертности по уровню образования матери (в промилах)
Infant mortality rates by the mother's educational level
(per mille)

Év (1)	Az anya (2)							Össze- sen (4)
	0	1—3	4—5	6—7	8	9—12	13—x	
	osztályt végzett (3)							
1960	95,4	60,6	53,6	48,6	43,0	32,6	29,1	47,6
1967	61,9	51,1	41,7	42,9	36,0	30,8	21,9	37,0
1971	55,7	49,9	52,9	46,6	35,4	27,3	22,3	35,1
1973	60,3	57,8	54,9	48,2	32,5	28,8	24,6	33,8

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Мать; (3) Окончила . . . классов; (4) Всего.

Heading: (1) Year; (2) The mother; (3) completed classes; (4) Total.

A csecsemőhalandóság iskolai végzettség szerinti eltéréseinek tendenciája 1960—1973 között lényegében nem változott, a 8 álta-lánosnál kevesebbet végzetek körében fellelhető csecsemőhalandó-ság az egész periódus alatt jóval az átlagos arányszám felett alakult.

Az iskolai végzettség szerinti különbségek azonban, melyek még 1959-ben is igen jelentősnek voltak mondhatók, 1973-ra számot-tevően csökkentek. 1959-ben a legalacsonyabb iskolai végzettségű anyák csecsemőhalandósága mintegy három és félszerese volt a leg-magasabb iskolai végzettségűekének; 1973-ban az eltérés már csak mintegy két és félszeres volt. Közelebb kerültek egymáshoz a 8 osz-tályt végzetek és a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők is csecsemőhalandóság tekintetében. 1959-ben e két iskolai végzett-ség szerinti csoport közötti különbség még 21⁰/₀₀-es volt, míg 1973-ban már csak mintegy 8⁰/₀₀-es.

Összefüggés mutatható ki a csecsemőhalandósági arányszám és a települések nagysága között is. A felszabadulás után a csecsemő-

mortalitási értékek tekintetében legkedvezőbb helyen Budapest áll, ezt követték a városok, majd a községek. 1950-ben a fővárosban 1000 élveszülöttből 66,7 halt meg 1 éves korának betöltése előtt, a városokban 86,2, a községekben 89,3. Az arányszámok évről évre csökkentek ugyan, de a településkategóriák helye a rangsoron belül egészen a 60-as évekig nem változott. 1960-ban már a városok csecsemőhalandósági arányszáma a budapestinél alacsonyabb értéket vett fel, majd 1965-re a községek csecsemőmortalitási arányszáma is a budapesti arányszám alá esett. A főváros „vezető” helyét a csecsemőhalandóság vonatkozásában azóta is megtartotta, s 1973-ban településtípusonként az alábbi arányszámok alakultak ki: Budapesten $39,1\%_{00}$, községekben $33,4\%_{00}$, városokban $31,7\%_{00}$.

Magyarazza bizonyos fokig ezt az egészségügyi és kulturális színvonaltól, ellátottságtól eltérő sorrendet az endogén és exogén halálokok település-típusonkénti aránya. A veleszületett halálokokból származó halálozások 1973-ban a következőképpen alakultak: Budapesten $35,2\%_{00}$, városokban $26,3\%_{00}$, községekben $25,6\%_{00}$, vagyis a főváros magasabb mortalitási értéke az endogén halálozások magas számára vezethető vissza. Az exogén halálozásoknál a sorrend fordított, itt a községek mortalitása a legnagyobb $7,8\%_{00}$, városoké $5,4\%_{00}$ és Budapesté $3,9\%_{00}$. A csecsemőhalandóság településtípusok szerinti differenciáltságát nagymértékben befolyásolja az 1 éven aluli meghaltak születési súly szerinti összetételének területi differenciáltsága. Budapesten 1973-ban a csecsemő halottak mintegy $78,4\%_{00}$ -a volt 2500 gramm alatti, a városokban $74,8\%_{00}$ -a, a falvakban $69,5\%_{00}$ -a. Ezek az arányszámok egy korábbi évvel összehasonlítva, ugyanakkor a koraszülöttek összhalandóságon belüli részarányának emelkedését mutatják: 1967-ben Budapesten a csecsemőhalálozások $78,6\%_{00}$ -a a koraszülötthalálozás, ez az arány városokban $71,3\%_{00}$, községekben $62,3\%_{00}$ volt.

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a csecsemőhalandóság Magyarországon a második világháborút követően — elsősorban a társadalmi-gazdasági átalakulás, valamint a meghozott egészségügyi intézkedések eredményeként — csökkent, ez a csökkenés azonban halálokonként, társadalmi-gazdasági csoportonként, településtípusonként eltérően ment végbe.

I R O D A L O M

1. Dr. Szabady Egon: A csecsemőhalandóságot befolyásoló társadalmi és biológiai tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 1961. 4. sz.
2. Dr. Szabady Egon: A csecsemőhalandóságot befolyásoló biológiai-társadalmi tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 1969. 4. sz.
3. Dr. Klinger András: Magyarország népesedési helyzete az 1960-as években. *Statistikai Szemle*, 1970. 12. sz. .

ДИНАМИКА ДЕТСКОЙ СМЕРТНОСТИ

(Резюме)

В Венгрии после второй мировой войны наблюдалось резкое снижение детской смертности. За 25 лет детская смертность характеризовалась главным образом тем, что все большая и большая доля смертей происходила в период непосредственно после рождения, вследствие чего удельный вес смертности ниже 1 дня и в возрасте 1—6 дней увеличился. Это явление объясняется прежде всего повышением доли преждевременно родившихся детей (весом при рождении ниже 2500 гр.) и в пределах этого детей, родившихся весом ниже 1500 гр. Большое снижение смертности младенцев старше 1 недели, а также увеличение доли детей, умерших в пределах 1 недели тесно связаны с изменением отношений между главными группами эндогенных и экзогенных причин смерти; доля экзогенных смертей уменьшается из года в год, причем удельный вес эндогенных смертей увеличивается из года в год.

Кроме биологических факторов, также и общественные факторы играли важную роль в более благоприятной динамике смертности детей ниже 1 года. Перед второй мировой войной были значительные различия в смертности ниже 1 года между детьми работников физического труда и детьми работников умственного труда, но с тех пор эти различия резко уменьшились. Этот факт указывает на то, что общественные различия в уровне жизни, санитарной культуре все больше и больше исчезают, и по детской смертности эти два слоя приближаются друг к другу. Тенденция связи между уровнем образования матери и коэффициентом детской смертности хотя по характеру не изменилась за исследованный период — с увеличением числа законченных классов снизилась смертность детей ниже 1 года —, но различия в коэффициентах значительно снизились.

Наблюдаемое по всей стране уменьшение детской смертности произошло по разному у отдельных типов поселений. С 1965 г. самые высокие значения имеются в Будапеште, затем в селах и городах. Более высокие величины смертности столицы объясняются более высокими долями преждевременно родившихся детей, а также эндогенных смертей.

INFANT MORTALITY

Summary

In Hungary after World War II considerable decrease of infant mortality could be observed. The most striking feature of the pattern of infant mortality in the two and a half decades is the fact that a growing share of deaths occur immediately after birth, consequently the mortality of newborn aged less than one day and of those who were 1—6 days old grew. The main cause of this phenomenon is the increase of the share of early births (with birth weight under 2500 g) and among them of those with less than 1500 g birth weight. The significant decrease of mortality of infants older than one week, as well as the increase of the share of those who died within one week after birth are in close relation with the alteration of the rates between endogenous and exogenous main groups of causes of death; the share of deaths due to exogenous causes decreases year-by-year, while that due to endogenous causes increases year-by-year.

In the favourable tendency of mortality under one year of age — beside biological factors — also social factors play a significant role. Differences between mortality of infants of manual — and non-manual earners — so significant before World War II — have decreased considerably. This fact indicates that social differences in life standard and health conditions (culture) tend to diminish, and the two strata — in relation of infant mortality — approaches each other.

The trend of the relation between the educational level of the mother and infant mortality rate has not changed in its character during the period studied — the mortality of infants under 1 year of age parallelly declined with the growth of the number of classes completed — but the differences between the rates significantly decreased.

The decrease in infant mortality observed on country level took place on different way by type of settlements. The highest values can be found in 1965 in Budapest followed by villages and towns. Higher values in the Capital can be attributed to the higher rates of premature births and endogenous causes of deaths.

A BELSŐ VÁNDORMOZGALOM HÁROM ÉVTIZEDE

DR. BENE LAJOS

Az elmúlt három évtizedet a népesség rendkívül nagy mozgása jellemzi. A lakóhely tömeges megváltoztatása természetesen nem megy végbe lényeges hatókok nélkül; erre a történelmi események kezdeti kényszerítő körülményei után a nagy gazdasági-társadalmi átalakulás adta meg az indítékot, amelynek a szocialista iparfejlesztés, a mezőgazdaság gépesítése, az ezzel járó társadalmi-foglalkozási átrétegződés voltak fő mozgató tényezői.

Közvetlenül a felszabadulás után a háború okozta eltávozások és visszatérések, az újrendeződés zűrzavaros, szerencsére rövid tartamú időszaka következett. Budapestre vonatkozólag erre közvetlen adataink is vannak: az akkori, kis-budapesti terület népessége az 1945. március 25-i népszámlálás szerint 833 000 volt a megelőző 1 165 000 helyett. Az elmenekültek jó része azonban rövidesen visszatért: az élelmiszerjegy-nyilvántartások szerint az év végére a népességszám már megint elérte az egymilliót. Az ország többi részén feltehetőleg kisebb volt a népesség átmeneti területi mozgása.

Vándorlási egyenlegek a népszámlálások szerint

Tételes statisztikai adatokkal nem a teljes 3 évtizedre, hanem csak az 1949. évi népszámlálás óta tudjuk a népesség helyváltoztatását figyelemmel kísérni. Ezt az időpontot azonban jelentősnek tekinthetjük: nagyban-egészében a helyreállítási periódus befejezését és a tervgazdálkodás, a szocialista iparosítás kezdetét jelzi.

Két évtized, pontosabban 21 év alakulását az 1. tábla adatai szemléltetik.

Ezek az adatok — bár a vándormozgalomnak csak egyenlegét mutatják városok és községek tekintetében — már jelzik a népességmozgás nagyságát. Budapest vándorlási nyeresége ugyan kisebb, mint amekkora a múlt század utolsó évtizedeiben és a két világháború között volt, de már a többi város vándorlási többlete és a községek népességvesztesége az 1949 utáni két évtizedben ért el tetőpontot. Nagy változás a távolabbi múlttal szemben, hogy már nem a főváros, hanem vidéki városaink vándorlási nyeresége, s ezzel ténylegesen népszaporulata volt nagyobb, teljes összhangban település-

rendezési politikánk irányelveivel. Utóbbit, a tényleges szaporodás alakulását egyébként a vándormozgalom mellett e két évtizedben a természetes szaporodás csökkenése is lényegesen befolyásolta.

A kép teljességéhez még megemlítendő, hogy a tárgyalt első évtizedben a vándorlások mérlege országos vonatkozásban 160 ezer főnyi hiánnyal zárult, míg a második évtizedben már csak belföldi vándorlások alakították a népesség területi eloszlásának képét.

1. Népszaporodás és vándorlási különbözet. 1949—1970.

Прирост населения и разница миграции
Population increase and net migration. 1949—1970

	Tényleges (1)	Természetes (2)	Vándorlási külön- bőzet (4)	Tényleges (1)	Természetes (2)	Vándorlási külön- bőzet (4)
	szaporodás (3) ezer fő (5)			szaporodás (3) százalék (6)		
1. a) 1949 és 1960 között ¹ (1949. I. 1—1959. XII. 31.)						
2. Budapest	214	85	+129	13,5	5,3	+8,2
3. 4 megyei város	92	36	+56	23,4	9,1	+14,3
4. Többi város	287	142	+145	20,9	10,3	+10,6
5. Községek	162	653	—491	2,8	11,2	—8,4
6. b) 1960 és 1970 között (1960. I. 1—1969. XII. 31.)						
7. 1. Lakónépesség tekintetében:						
2. Budapest	218	—18	+236	12,2	—1,0	+13,2
3. 4 megyei város	127	22	+105	26,0	4,5	+21,5
4. Többi város	320	87	+233	17,4	4,8	+12,6
5. Községek	—313	261	—574	—5,4	4,5	—9,8
8. 2. Állandó népesség tekintetében:						
2. Budapest	137	—18	+155	7,7	—1,0	+8,7
3. 4 megyei város	104	22	+82	21,8	4,5	+17,3
4. Többi város	278	87	+191	15,4	4,8	+10,6
5. Községek	—167	261	—428	—2,8	4,5	—7,3

¹ Jelenlevő népesség alapján.

Горизонтальная графа: (1) Фактический; (2) Естественный; (3) Прирост; (4) Разница миграции; (5) В тыс. чел.; (6) В процентах.

Вертикальная графа: 1. а) Между 1949 и 1960 гг.; 2. Budapest; 3. 4 комитатских города; 4. Другие города; 5. Села; 6. б) Между 1960 и 1970 гг.; 7. 1 В отношении проживающего населения; 8. 2) В отношении постоянного населения.

Heading: (1) Actual; (2) Natural; (3) increase; (4) net migration; (5) thousand person; (6) percentage.

Lateral text: 1. a) Between 1949 and 1960; 2. Budapest; 3. Four county towns; 4. Other towns; 5. Villages; 6. б) Between 1949 and 1960; 7. 1. Considering resident population; 8. 2. Considering permanent population.

Note: 1. On the basis of present-in-area population.

A belső vándorlások folyamatos statisztikája

A lakásbejelentéseken alapuló rendszeres, folyamatos vándormozgalmi adatokkal 1955 óta rendelkezik a magyar statisztika. Teljesnek mondható adatok, melyek az ideiglenes lakóhelyükről vissza-

vándorlókat is magukban foglalják, 1960 óta vannak. Minthogy itt a primér adatok csak erős összevonásban mutathatók be, nyomatékosan utalni kell a forrásmunkák igen részletes adatkincsére. (1) Az adatok megbízhatóságára és sokirányú részletességére jellemző, hogy külföldi kutató is magyar adatokra támaszkodott a vándorlások összefüggéseinek modern statisztikai módszerekkel való elemzésénél. (2)

A folyamatos statisztika megkülönbözteti — a bejelentési rendszerhez igazodva — az állandó lakóhelyváltoztatásokat az ideiglenes be- és kijelentésektől, ill. visszaköltözésektől. (A definíciókat és egyéb tudnivalókat lásd közelebbről az (1) alatti kiadvány függelékében, „Megjegyzések” cím alatt.) Ez a rendszeres adatgyűjtés nem terjed ki az ingavándorlásra, melyről más forrásból kapunk tájékoztatást.

A vándorlások volumene

A vándormozgalom nagyságának jellemzésére idézzük fel a lakóhelyváltoztatók összes számát: az állandó lakóhelyükről elköltözők évenkénti száma 1960 óta 250 ezer és 340 ezer között ingadozik; a lakóhelyüket ideiglenesen változtatók száma még nagyobb tömegeket érint: évenként 450 ezer és 630 ezer között mozog. Ha az évi adatok hosszabb időszakra nem is adhatók össze, mert ugyanaz a személy — főként az ideiglenes lakóhelyüeknél — több ízben is változtathatja lakóhelyét, az idézett számok mégis azt mutatják, hogy egy-két évtized alatt az ország lakosságának jelentékeny részét érinti a lakóhely megváltoztatása.

Az is figyelemre méltó azonban, hogy a jelzett globális számok közül a kisebb vonatkozik az újabb évekre, vagyis a népességmozgás volumene csökkenő irányzatú, ami nyilván megfelel a kialakult ipartelepítési és területrendezési elgondolásoknak.

A fenti adatok még nem is foglalják magukban a lakásváltoztatások teljes volumenét, mert a községen, ill. városon belüli lakáscserékre nem terjednek ki. Ezek száma szintén igen jelentős és társadalmi szerepük sem közömbös, ha Budapest területén belüli (pl. új lakótelepekre) költözésekre vagy tanyás településekről a város, ill. község belterületére irányuló mozgásra gondolunk.

A vándorlás intenzitására jellemző az 1000 lakosra jutó vándorlás alakulása: az állandó vándorlások aránya 1960-ban 34,0, az ideigleneseké 63,3 volt. Azóta ezek az arányszámok is csökkentek: 1970-ben ezer lakosra már csak 26,2, 1973-ban 23,8 állandó jellegű lakóhelyváltoztatás esett, ugyanígy az ideigleneseké 50,8-ra, legújabban 43,5-re csökkent.

Időbeli alakulás településtípusok szerint

A népességmozgás időbeli alakulását az I. sz. grafikus ábra, ötéves átlagokban pedig a 2. sz. táblázat mutatja be, városkategóriák és községek szerinti tagozásban.

Az 1950-es évtized második felének igen erős népességmozgása után a vándorlási görbe alakulása megnyugodott. Irányzata meglehetősen egyértelmű: a Budapest felé irányuló mozgás erőteljesen csökken, főként az állandó lakóhelyváltoztatások tekintetében. A többi város vonzóereje növekvő jellegű, vagy legalábbis töretlen erejűnek bizonyul. A községek népvesztesége e két irányzat összehatasaképpen némileg csökkenő.

2. Belföldi vándormozgalom öt éves átlagokban, 1955—1973.

Внутреннее миграционное движение в среднем за пять лет, 1955—1973

Five-year averages of internal migration, 1955—1973.

	Állandó vándorlások (1)				Ideiglenes vándorlások és visszavándorlások (2)		
	1955—59	1960—64	1965—69 évi átlag (3), ezer	1970—73	1960—64 tő (4)	1965—69	1970—73
1. Odavándorlások							
2. Budapest	48,4	42,9	31,0	23,4	135,6	125,5	109,8
3. Többi város	89,7	85,0	83,6	82,3	165,8	158,4	150,1
4. Községek	233,5	203,0	188,3	155,7	296,3	278,4	222,0
5. Elvándorlások:							
2. Budapest	25,0	22,7	20,3	16,3	126,8	118,1	103,4
3. Többi város	74,1	58,7	57,5	54,3	157,2	154,8	141,9
4. Községek	272,5	249,5	225,1	190,8	313,7	289,4	236,6
6. Vándorlási többlet (+) vagy hiány (—):							
2. Budapest	+23,4	+20,2	+10,7	+7,1	+8,8	+7,4	+6,4
3. Többi város	+15,6	+26,3	+26,1	+28,0	+8,6	+3,6	+8,2
4. Községek	—39,0	—46,5	—36,8	—35,1	—17,4	—11,0	—14,6
7. Vándorlási különbség jelzőszámai,							
8. 1960—64. évi átlag = 100:							
2. Budapest	116	100	53	35	100	84	72
3. Többi város	59	100	99	106	100	42	96
4. Községek	84	100	79	75	100	63	84

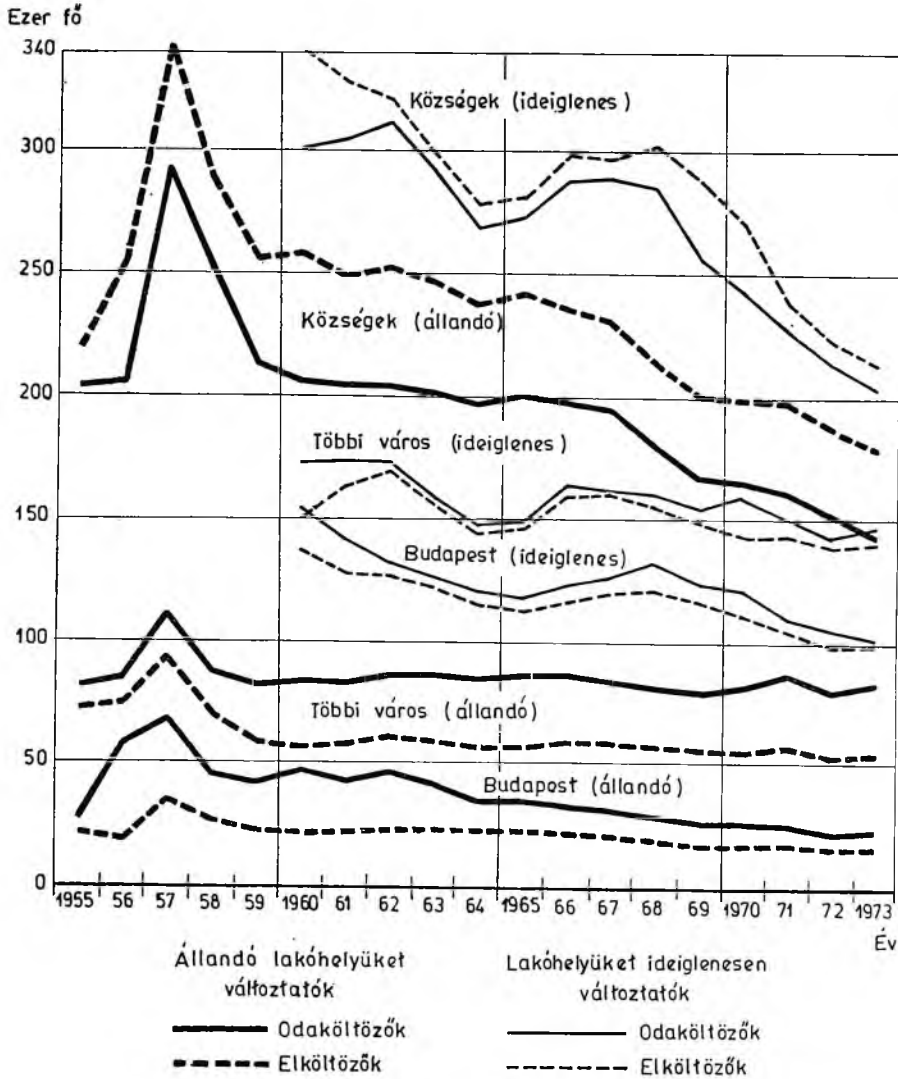
Горизонтальная графа: (1) Постоянные миграции; (2) Временные миграции и ремиграции; (3) В среднем за . . . гг.; (4) В тыс. чел.

Вертикальная графа 1. Прибытия; 2. Будапешт; 3. Другие города; 4. Села; 5. Выбытия; 6. Миграционный избыток (+) или недостаток (—); 7. Показатели разницы миграции; 8. Средняя 1960—1964 гг. = 100; 9.

Heading: (1) Permanent migration; (2) Temporary migrations and re-migrations; (3) average of years; (4) thousand person.

Lateral text: 1. Immigration; 2. Budapest; 3. Other towns; 4. Villages; 5. Emigration; 6. Migratory surplus (+) or loss (—); 7. Indices of balance of migration; 8. Average of the years 1960—64 = 100.

Jól kifejezik ezt a tendenciát az öt éves átlagok. Ha az 1960—64 évötödöt 100-nak vesszük, akkor az utolsó négy év (1970—73) átlagában a Budapest felé irányuló állandó jellegű lakásváltoztatások egyenlege 35, az ideigleneseké 72 szintre esett vissza. Többi városunk irányában az index a 100-as szint körül marad (106, ill 96).

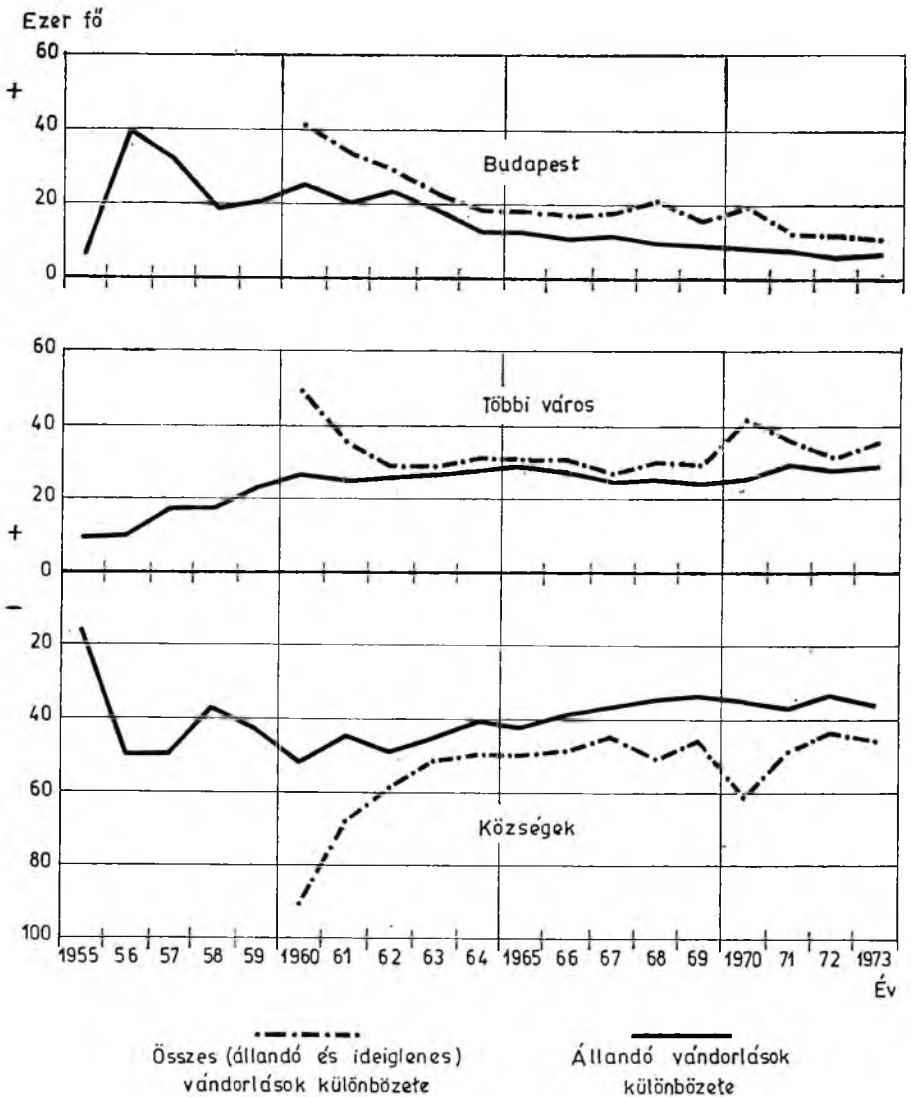
I—II. Belföldi vándorlások száma és a vándorlási különbözet

Число внутренних миграций и разница миграций

Internal migration and net migration

A vándorlás gazdasági hatótényezői

A nagy gazdasági-társadalmi átrétegződés, melynek során tíz-évenként a mezőgazdasági aktív keresőknek 360—560 ezerral való csökkenése az iparban foglalkoztatottak még nagyobb mértékű (740,

ill. 570 ezer fős) növekedésével párosult, folyóiratunk e számában külön tanulmány tárgyát képezi. Természetes, hogy a gazdasági szerkezet megváltozása erős területi mozgással járt együtt. Ennek során a beruházási tevékenység és az ebből folyó munkaalkalomteremtés a vándorlási mozgalom jelentős ható tényezője volt. Ezeket az összefüggéseket Dányi Dezső ezirányú kezdeményezését (3) követően az 1960. évet megelőző évtizedre végeztük el behatóbban. (4) Abban az évtizedben tervgazdálkodásunk az iparfejlesztés előfelté-

teleivel rendelkező területekre összpontosította a beruházásokat és ezzel munkaalkalmak teremtését. Az erős beruházási tevékenység az ipari megyékben és a fővárosban jelentékeny bevándorlási többletet eredményezett. Azokban a megyékben, ahol a beruházási tevékenység közepes volt, már elvándorlási többlet mutatkozott, melyet azonban a természetes szaporodás még kompenzált. Kisebb fokú beruházási tevékenység mellett az elvándorlás elérte, vagy túlhaladta a természetes szaporodást és így a lakosság stagnált, vagy fogyó jellegűvé vált. Különleges helyzetet foglalt el Pest megye, a főváros vonzása és ezzel a Budapest-környéki agglomeráció népességi felduzzasztása miatt, továbbá Szabolcs-Szatmár megye, ahol a nagy természetes szaporodás ekkor (1949—60 között) még igen nagy elvándorlás mellett is biztosította a népességszám növekedését.

Minthogy az erősen iparosodott megyék — Baranya megye kivételével — az ország északi részén, pontosabban északkeletről délnyugat irányában húzott vonaltól északra fekszenek, ezért a vándorlások fő iránya az ország közepe mellett az északi rész volt.

Ezt követőleg az újabb ipartelepítési politika előtérbe helyezte a munkahelyek területileg jobban elosztott biztosítását és az iparilag elmaradottabb megyék fejlesztését. Ugyanakkor sor került a budapesti ipartelepítés korlátozására és egyes üzemek vidékre való áttelepítésére. Az Országos Tervhivatal 15 éves távlati fejlesztési terve kidolgozta a területi tervezés szempontjait; az 1971 március havi kormányhatározatban foglalt településhálózat-fejlesztési koncepció pedig kitűzte a tennivalókat. Mindezek hatása részben már 1970 előtt, főként azonban az ezt követő évtizedben jelentkeztek.

Táblázatunk (3. sz.) helykímélés céljából csak a megyék jellegzetes csoportjaira összevonva mutatja be az adatokat. (Az egyes megyék adatai tekintetében utalunk a (4) alatt idézett közleményre, az újabb adatok tekintetében a Statisztikai Évkönyvek „Megyei adatok” című fejezetére.)

A táblázatban összefoglalt adatokból a következő főbb megállapítások olvashatók ki:

A beruházási tevékenység valóban ma sokkal egyenletesebben terül el az ország területén, mint korábban. Ezt a táblázatban az egy főre eső beruházási összegek jelzőszámai szemléltetik, az országos fejenkénti átlagot véve 100-nak. Míg az 1957—59. évek átlagában ennek a jelzőszámnak maximuma (Budapesten 214,5, Komárom megyében 226,6) és a minimum (Szabolcs-Szatmár 25,6, Bács-Kiskun megye 30,8) között 7—9-szeres az arány, addig az 1973. évi adatok szerint sokkal kisebbek az eltérések. A maximális jelzőszám (ez alkalommal Veszprém megye 151,4 és Budapest 143,7) alig több mint kétszerese a legkisebb fejenkénti beruházási összegeket mutató megyéknek, ahol a jelzőszám 65 és 70 között mozog.

A beruházási összegek nagy növekedése, ami nemcsak folyó áron, hanem összehasonlítható áron is kifejezésre jut, nem tárgya ennek a beszámolóknak. Természetes, hogy ezek a globális számok nem alkalmasak behatóbb elemzésre, elsősorban azért, mert a különböző beruházási ágazatok nagyon eltérő mértékben teremtenek

3. Beruházások, iparfejlődés és vándormozgalom. 1949—1973.

Капиталовложения, развитие промышленности и миграционное движение, 1949—1973

Investments, industrial development and migratory movement, 1949—1973.

	Budapest (1)	Pest megye (2)	Megyék megyei várossal ¹ (3)	Ipari jellegű megyék (5)		Többi megye (6)
				1. csoportja ² (4)	2.	
1. Teljesített beruházások egy főre eső összege, jelzőszámok, országos átlaga = 100:						
2. 1957/59. évi átlag	214,5	37,8	101,5	161,0	74,9	37,9
1973	143,7	83,1	100,4	127,7	79,2	70,1
3. Ipari, építőipari aktív keresők aránya az összes aktív keresőkhöz, 1970	53,8	52,2	43,0	50,4	45,9	33,3
4. Ipari, építőipari aktív keresők számának növekedése 100 lakosra: ⁴						
1949—1959	11,1	11,9	6,8	10,3	8,4	4,1
1960—1969	2,0	9,2	6,1	7,4	6,1	5,7
5. Népesedési mérleg, ‰-ban ⁵						
1949—1959:						
6. Tényleges szaporodás	13,5	13,8	8,3	18,4	9,9	1,4
7. Természetes szaporodás	5,3	10,2	11,3	13,4	9,6	10,4
8. Vándorlási különbözet	+8,2	+3,6	-3,0	+5,0	+0,3	-9,0
5. Népesedési mérleg, ‰-ban ⁵						
1960—1969:						
6. Tényleges szaporodás	7,8	12,0	4,4	8,2	0,7	-2,1
7. Természetes szaporodás	-1,0	4,6	5,3	6,1	3,5	3,7
8. Vándorlási különbözet	+8,8	+7,4	-0,9	+2,1	-2,8	-5,8
9. Vándorlási különbözet egy évi átlaga, ‰ ₀₀						
1970—1973 ⁶	+6,7	+6,9	-1,3	+0,3	-3,0	-4,8

¹ Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Győr-Sopron és Hajdú-Bihar megyék, a megyei városokkal együtt.

² Megyék 1970-ben 40%-nál nagyobb arányú ipari és építőipari aktív kereső népességgel. — 1. csoport: Fejér, Komárom és Veszprém megyék. — 2. csoport: Heves és Nógrád megyék.

³ Bács-Kiskun, Békés, Somogy, Szabolcs-Szatmár, Szolnok, Tolna, Vas és Zala megyék.

⁴ A két-két népszámlálás átlagaként számított időszak közepi népességhez viszonyítva.

⁵ Népszámlálási adatok, az időszak eleji népességszámhoz viszonyítva. Összehasonlítás érdekében az 1960—69. időszakra is a jelenlevő népesség alapján számítva. (1960-ra egyébként a lakó- és állandó népességre népszámlálási adat nem, hanem csak visszaszámított adat állna rendelkezésre.)

⁶ Folyamatos vándormozgalmi statisztika adatai.

Горизонтальная графа: (1) Будапешт; (2) Комитат Пешт; (3) Комитаты с комитатским городом; (4) Группа 1—2; (5) Комитаты промышленного характера; (6) Прочие комитаты.

Вертикальная графа: 1. Сумма выполненных капиталовложений на душу населения, показатель, средняя страны = 100; 2. Средняя 1957/59 гг.; 3. Доля самодельных, занятых в промышленности и строительстве к общей численности самодельных; 4. Рост численности самодельных, занятых в промышленности, строительстве на 100 жителей; 5. Баланс народонаселения в процентах; 6. Факторский прирост; 7. Естественный прирост; 8. Разница миграции; 9. Среднегодовая разница миграции, ‰.

munkaalkalmat, főként a beruházás befejezése után, tartós foglalkoztatási jelleggel. Az ipari beruházások e tekintetben egészen más megítélés alá esnek, mint a kommunális beruházások, pl. az utóbbi években annyira fellendült lakásépítés. Mindezeknek a vándorlások kapcsán való behatóbb vizsgálata nagyobb tanulmányt igényelne.

A céltudatos beruházási politika eredményeképpen az iparosodás, amit az ipari keresők számának növekedési arányával jellemezhetünk, egyenletesebbé vált. Budapesten ez a növekedés erősen lelassult (száz lakosra számítva 1949—59 között 11,1, 1960—69 között csak 2,0 volt). Pest megyéé az agglomeráció további duzzadása és fokozottabb beruházási tevékenység révén újabban is igen jelentős. A korábban iparosodott megyékben a növekedés lelassult, az elmaradottakban meggyorsult.

Milyen hatást gyakorolt mindez a vándormozgalmra? Budapest népességfelvételének folyamatos csökkenéséről már volt szó. A vándorlási egyenlegek általában kisebbek, kivéve Pest megyét, ahol az említett okokból tovább növekedett. Szinte meglepő, hogy az egyenletesebb iparfejlesztés mellett is a legtöbb megyében továbbra is negatív a vándormozgalom egyenlege. A megyei város-központú megyékben is a megyei város bevándorlási többlete csak éppen kiegyenlítette — azt sem mindenütt — a megye többi részének fogyását.

Ugyanez az irányzat folytatódik 1970 után is: a vándorlások intenzitása csökken, különösen Budapest irányában, Pest megye változatlanul nagy tömegeket vonz magához; az elvándorlás mégis tovább tart azokban a megyékben, mint korábban, csak csökkent mértékben. Az egyes megyék közül feltűnő a korábban iparilag hátterbe szorult és elvándorló Csongrád megye felkerülése (Szegeddel) a bevándorlást mutató megyék közé és Somogy megye mérlegének javulása.

A népesedési mérleg kialakulásában, egyben a vándorlások intenzitásában nagy szerepe van a természetes szaporodásnak is. Ennek csökkenése révén már kisebb mértékű elvándorlás is fogyóvá teszi a megye népességét. Egyben a kisebb természetes utánpótlás előbb-utóbb az elvándorlásnak is gátlója lehet.

Heading: (1) Budapest; (2) County Pest; (3) Counties with county-towns; (4) group of; (5) Counties of industrial character; (6) Other counties.

Lateral text: 1. Per capita volume of completed investments, indices, national average = 100; 2. Average of the years 1957/59; 3. Active earners in industry and construction related to all active earners, 1970; 4. Increase of the rate of active earners in industry and construction per 100 inhabitants; 5. Population balance in percentage; 6. Actual increase; 7. Natural increase; 8. Net migration; 9. Yearly average of net migration, per mille.

Notes:

1. Counties Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Győr-Sopron and Hajdú-Bihar including county-towns. 2. Counties with more than 40 per cent active earner population engaged in industry and construction. Group 1.: Counties Fejér, Komárom and Veszprém. — Group 2.: Counties Heves and Nógrád. 3. Counties Bács-Kiskun, Békés, Somogy, Szabolcs-Szatmár, Szolnok, Tolna, Vas and Zala. 4. Related to the mid-period populations of each two censuses. 5. Census data related to the population of the beginning of the period. For the sake of comparison calculations were performed for the population present also for the period 1960—69 (otherwise no census data only retrograde estimations for resident permanent populations are available for 1960.) 6. Data on current migration statistics.

Úgy tűnik — behatóbb elemzés híján is — hogy a munkaalkalmak jobban eloszlott teremtése során a helyi munkaerőtartalékok is jobban aktivizálódtak úgy, hogy még elvándorlásra is jutott a népességből. Nyomatékosan figyelembe kell venni, hogy a vándorlásoknak nem egyedüli tényezője a munkakeresés; a többi hatótényező is mozgatja a mobilabbá váló népességet.

A vándorlások célja

A vándorlások céljáról a statisztika annyit tud közölni, amennyi a költözők által kitöltött bejelentőlapokból kiderül.

A százalékszámok szerint a munkavégzés céljából történő helyváltoztatás csak az ideiglenes költözéseknél túlnyomó, ott 64⁰/₀-ot tesz ki. Ugyanott a tanulás 23⁰/₀-ot motívál. Az állandó vándorlásoknál a munkavégzés mellett igen jelentős számban a házasságkötés indítja útnak a vándorlókat. Zavarja azonban a képet, hogy igen

4. A belföldi vándorlók a vándorlás célja szerint, 1973.

Внутренние переселенцы по целям миграции

Internal migrants by the purpose of migration, 1973.

A vándorlás célja (1)	Ezer fő (2)		Százalékban (5)		A konkrét célt megjelölők százalékában (6)	
	állandó vándorlások (3)	ideiglenes bejelentések (4)	állandó (3)	ideiglenes (4)	állandó (3)	ideiglenes (4)
1. Munkavégzés	72,4	156,5	29,2	63,6	65,2	70,1
2. Tanulás	1,1	56,8	0,4	23,1	1,0	25,4
3. Házasságkötés	35,1	3,2	14,1	1,3	31,6	1,4
4. Gyógykezelés, látogatás, üdülés	2,4	6,0	1,0	2,4	2,2	2,7
5. Nyaralójába jelentkezik be	—	0,9	—	0,4	—	0,4
6. Együtt	111,0	223,4	44,7	90,8	100,0	100,0
7. Családi ok	32,3	4,7	13,0	1,9	—	—
8. Eltartóval, családfővel költözik	88,4	11,0	35,6	4,5	—	—
9. Ideiglenes lakását állandóra változtatja	12,2	—	4,9	—	—	—
10. Ismeretlen	4,4	6,9	1,8	2,8	—	—
11. Összesen	248,3	246,0	100,0	100,0	—	—

Горизонтальная графа: (1) Цель миграции; (2) В тыс. чел.; (3) Постоянные миграции; (4) Временные прописки; (5) В процентах; (6) В процентах от лиц, указывающих конкретную цель.

Вертикальная графа: 1. Выполнение работы; 2. Учение; 3. Вступление в брак; 4. Лечение, визит, отдых; 5. Прописка в дачу; 6. Вместе; 7. Семейная причина; 8. Переселение вместе с кормильцем, главой семьи; 9. Перемена временной квартиры на постоянную; 10. Незвестно; 11. Всего.

Heading: (1) Purpose of migration; (2) Thousand person; (3) permanent migration; (4) temporary migration; (5) In percentage; (6) In percentage of those indicating a definite purpose.

Lateral text: 1. Work; 2. Learning; 3. Marriage; 4. Medical treatment, visit, recreation; 5. Registration into the own summer residence; 6. Together; 7. Family affairs; 8. Accompanying the supporter, head of the family; 9. Changing the temporary residence to a permanent one; 10. Unknown; 11. Total.

nagy az „eltartóval, családfővel együtt költözés” tétele, ezek valószínűleg zömükben munkakeresőkkel együtt költöző családtagok. Sokféle célt rejthet a „családi ok” feliratú rubrika; feltehetőleg nem kis számban szerepelnek ebben a már korábban munkahelyükre, városba költözött családfőhöz utólag költöző családtagok, esetleg falusi lakásukat feladó öreg szülők, stb. Ezért talán világosabb képet kapunk, ha e kevésbé konkrét tételek nélkül számítjuk a százalékot. Így a munkahelyválttatás — a családfőhöz költözésekre is tekintettel — az állandó vándorlásoknál is túlnyomó szerepet visz.

A vándorlás irányai részletesebben: megyén belüli mozgás

A magyarországi belső vándormozgalomnak jellemző vonása, hogy a lakóhelyüket változtatók nagy része megyéjén belül vándorol. Különösen áll ez az állandó jellegű lakóhelyválttatásokra. A megyén belül vándorlók általában 45 és 65⁰/₀ közötti arányokban részesednek az állandó helyválttatók összes számában. Egyes olyan megyékben, ahol megyei város is van a megye területén belül, az ideköltözők számításba vételével a megyén belüli mozgás aránya a 73—75⁰/₀-ot is eléri. (Így Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben.) Országos szinten, Budapestről elköltözők nélkül számítva, a megyén belüli vándorlások a következő képet mutatják (1973. évi adatok):

Az elköltözők közül	Állandó jelleggel, %-ban	Ideiglenes
saját megye városaiba költöznek	16,5	10,7
saját megye községeibe költöznek	39,0	16,8
saját megye területén fekvő megyei városba költöznek	4,3	4,6
együttvéve	59,8	32,1
más helyre, Budapest beszámításával	40,2	67,9

Figyelemre méltó, hogy igen nagy számú a megye községeibe költözők száma. A házasságkötés vagy más családi okból költözők nagy része nyilván ide tart. De a munkavállalók nem kis része szintén községbe költözik, eredményeképpen annak az ipartelepítési irányzatnak, amely nemcsak városokba, hanem nagyobb, városiasodó községekbe is helyez ipartelepeket, ezzel biztosítva a munkakeresőknek közeli állandó, ideiglenes, vagy akár napi ingázással járó helyválttatását.

Az ideiglenes jelleggel költözők között a megyén belüli mozgás sokkal kisebb arányú. Itt ugyanis a munkavégzés és a tanulás a döntő többségű kiváltó ok, s ezeknek a vándorlóknak nagyobb része költözik a fővárosba, vagy más, távolabbi munka-, ill. tanulási központba, ahol munkásszálláson vagy diákotthonban helyezkedik el.

Az áramlás irányai egyes jellegzetes megyékben

A megyéből megyébe való vándorlások részletes adataira, melyeket község-város bontásban közölnek a kiadványok, e helyen részletesen kitérni nem lehet. Példa gyanánt tekintsünk be két kelet-magyarországi elvándorló megye, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár adataiba! Az állandó jelleggel elköltözők zöme mindkét megyében a megyén belül változtat lakhelyet: Szabolcsban 57,4⁰/₀, Hajdúban 36,0⁰/₀ és ehhez Debrecen által felvett 22,7⁰/₀ járul. A Budapestre állandó jelleggel költözők számaránya (9,7, ill. 7,0⁰/₀) nem mondható túl magasnak. Az ideiglenes bevándorlóknak azonban már Szabolcs-Szatmárból 51,7⁰/₀-a, Hajdú-Biharból 44,4⁰/₀-a a fővárosba tart. Egyéb vándorlási célok tekintetében Pest megye, valamint a közeli megyék és megyei városok említendők.

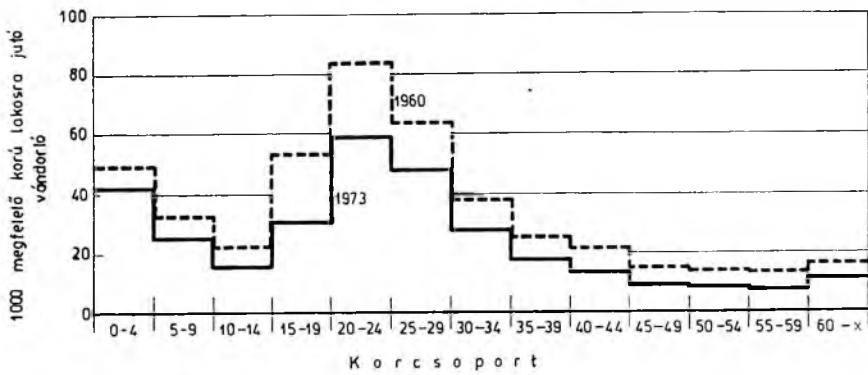
Pest megye vándormozgalmánál feltűnő jelenség, hogy mind az állandó, mind az ideiglenes vándorlásoknál a Budapesttel való vándorlási mérleg közel kiegyenlített. Az ideigleneseknél a visszajelentkezések nagy szerepet játszhatnak, ezenkívül említhető a Pest környéki, dunakanyari nyaralókba, családi otthonokba való ideiglenes bejelentés. A mérleg kiegyenlítése — 6400 fővárosba vándorlóval és kb. ugyanennyi onnan Pest megyébe költözővel — az állandó lakóhelyváltoztatásoknál is megfigyelhető. Ez a jelenség annál érdekesebb, mert Magyarországon még nem számottevő a zsúfolt nagyvárosokból való kitelepedés mozgalma, ami egyes külföldi országokban nagymértékben észlelhető. Pest megye egyébként az egész országból toborozza odaköltözőit, legnagyobb számban Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, valamint a szomszédos Szolnok és Bács-Kiskun megyékből.

Lényegileg hasonló Budapest bevándorlóinak megyék szerinti megoszlása is, itt még Békés, Heves és Fejér megye részesedése is kiemelhető.

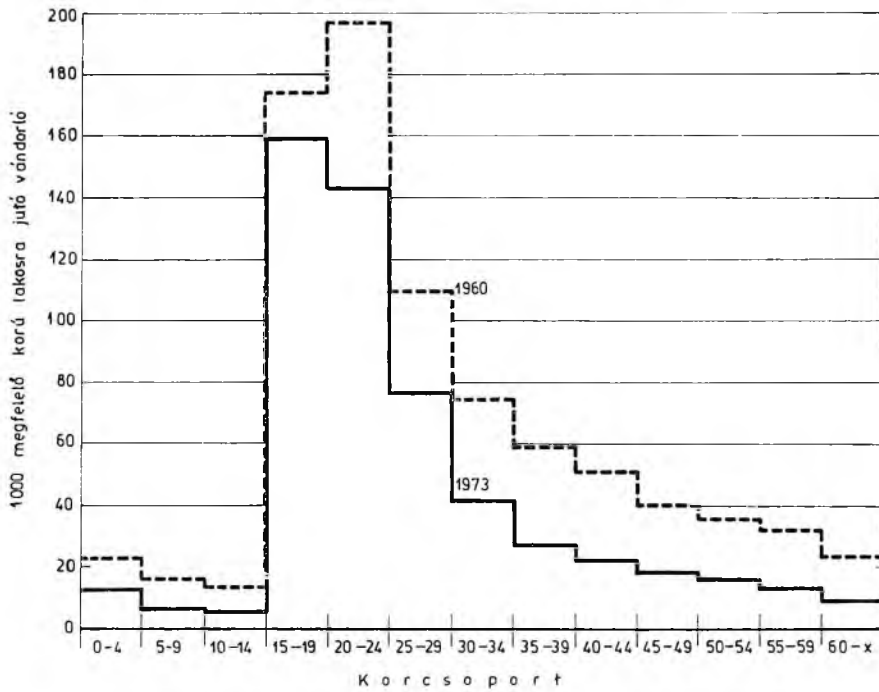
A vándorlók demográfiája: nem és életkor

A vándorlók kormegoszlása sokat elárul a népességmozgás motíválásáról is. Mind az állandó, mind az ideiglenes vándorlás a produktív korúakat mozgatja meg leginkább, ami természetesnek mondható. A kiemelkedő évjáratok már a 15. életévnél kezdődnek, kiváltképpen az ideiglenes vándorlásoknál, ahol a tanulók városokba, intézetekbe kerülése az indíték. Munkavállalás elsősorban a 20—30 éveseket mozditja ki régi otthonukból, a magasabb életkorokban a vándorlás intenzitása erősen csökken. Mindezt táblázat helyett a mellékelt III. sz. grafikon élesen szemlélteti. Feltűnő azonban a csecsemő és kis gyermekkorúaknak — nyilván szüleikkel együtt történő — valamint az egészen időseknek is nem elhanyagolható mérvű vándorlása. Utóbbi jelenség idős szülőknek fiatal családjukhoz való költözésével vagy nyugdíjbavonulásuk utáni helyváltoztatásukkal függhet össze. A múlttal való grafikus összehasonlítás a népesség-

ÁLLANDÓ VÁNDORLÓK

IDEIGLENES VÁNDORLÓK ÉS VISSZAVÁNDORLÓK

Vándorlások kor szerint, 1000 megfelelő korú lakosra számítva.

Миграции по возрасту на 1000 жителей соответствующего возраста

Migrations by age per 1000 inhabitants of the corresponding age

számhoz viszonyított vándorlási intenzitásnak általános csökkenéséről tanúskodik, mely minden korcsoportra kiterjed.

Nemek szerint a férfiak nagyobb vándorlási kedve csak az ideiglenes helyváltoztatásoknál érvényesül, ott azonban erőteljesen: 100 férfire eső nők aránya 1963-ban 51 volt, ami 1973-ig növekedett: 66. Az állandó lakásváltoztatók között a nők vannak csekély mérvű túlsúlyban (100 vándorló férfire 109, ill. legújabban 106 nő jut).

A vándorlók foglalkozása

A munkavállalási motivumok túlsúlya miatt fontos kérdés a vándorlók foglalkozása. Az eltelt 30 év nagy társadalmi átrétegződése mutatja, hogy a területi helyváltoztatás gyakran foglalkoztatás változtatással is volt egybekötve — generáción belül, vagy generációk között. E kérdésről külön tanulmány szól a Demográfia jelen számában. Vándorlási statisztikánk bőséges adatokkal szolgál a foglalkozás tekintetében, ezek elbírálását azonban némileg nehezíti az a kérdés, hogy a bejelentőlapon jelzett foglalkozás az eredeti, (falusi) vagy a változott (városi) foglalkozást jelöli-e? Abból a tényből, hogy aránylag kis részük jelölte a mezőgazdaságot foglalkozásnak, valószínű, hogy többségüknél már az ipari vagy más, célállomásban folytatandó foglalkozás szerepel a statisztikában. Sok esetben nyilván az a helyzet, hogy az idősebb, mezőgazdaságban, tsz-ben dolgozó szülők gyermekei választanak ipari pályát és szakmunkástanulói éveik után kerülnek munkát adó ideiglenes, majd végleges lakóhelyükre. Az állandó vándorlók társadalmi-foglalkozási csoportosítása a következő képet adja:

Állandó vándorlók	Százalékban		Az aktív keresők százalékában	
	1960	1973	1960	1973
mezőgazdasági fizikai dolgozó	9,6	6,0	21,3	11,1
nem mezőgazdasági fizikai dolg.	26,2	31,7	58,2	58,1
szellemi dolgozó	9,3	16,8	20,5	30,8
aktív kereső együtt	45,1	54,5	100,0	100,0
nyugdíjas	1,9	4,7	—	—
eltartott	53,0	40,8	—	—
összesen	100,0	100,0	—	—

A mezőgazdasági foglalkozásúak népességi arányuknál kisebb mértékben szerepelnek az adatokban, a többi fizikai foglalkozások és kiváltképpen a szellemiek nagyobb arányban. Az ideiglenesen vándorlók között viszont a szellemi dolgozók aránya valamivel kisebb a népszámlálási aránynál. Ugyancsak jóval kevesebb itt a nyugdíjasok és az eltartottak szerepe; az ideiglenes vándorlók nagy része ugyanis fiatal munkaerők és tanulók közül kerül ki.

Ingavándorlás

Meg kell még emlékeznünk a lakóhely és munkahely közötti napi — esetleg ritkább időközönkénti — utazásokról, az ingavándorlásról. Nem egészen újkeletű jelenség; már az 1930-ban végzett felvétel szerint (5) 140 ezer ipari-forgalmi kereső dolgozott lakóhelyétől különböző községben, városban, az akkori létszám 12,3⁰/₀-a. Időszakunk közepéről az 1960. évi népszámlálás ad bő ismeretanyagot. (6) Ekkor az összes aktív dolgozók közül 612 900, azaz 12,5⁰/₀ ingázott. Nagy többségük férfi (81⁰/₀-uk). Az ingázás főként a fiatalabb korosztályokat érinti: a 14—29 évesek 18⁰/₀-át, a 30—39 évesek 15⁰/₀-át. A fizikai dolgozók 18⁰/₀-a, a szellemieknek 11⁰/₀-a nem lakóhelyén dolgozik. Az iparban 20,7⁰/₀, az építőiparban 22,4⁰/₀, sőt a közlekedésben 29,3⁰/₀ az ingázók aránya.

A Központi Statisztikai Hivatal az ingázókról külön adatfelvételeket is végzett; így az ipari dolgozókról 1956-ban (7), az összes ingázó keresőkről 1966-ban. (8) Utóbbi évben 901 ezer ingavándorlóról adtak számot, ebben azonban a munkahelyükre naponként utazókön kívül befoglalták azokat a dolgozókat is, akik hetenként, kéthetenként utaztak családjukhoz. Utóbbiak az ingázóknak kb. 20⁰/₀-át teszik. Ebben bizonyos átfedés van belső vándorlási adatainkkal, mert a ritkább időközökben ingázók munkahelyükön (pl. munkásszálláson) nyilván ideiglenes bejelentéssel tartózkodnak. A keresőkön kívül 100 ezerre becsülték az ingázó tanulók számát.

Az ingavándorlás nem küszöbölhető ki és nem is minden esetben hátrányos; fontos feladat a közlekedési viszonyok javítása mellett az ingázás távolságának és az utazásra fordított időnek a csökkentése. E tekintetben említésre méltó adat, hogy 1960-ban a községekből eljárók 54⁰/₀-a saját megye városaiba járt dolgozni, harmadrészü pedig községből községbe ingázott, főképpen a városiasabb, ipari vagy bányász községekbe. Azóta a kisebb centrumokba történt ipartelepítés bizonyára javította is a helyzetet.

Részletes adatok készülnek az 1970. évi népszámlálás alapján, melyek az utazás időtartamára és az igénybevett közlekedési eszközökre is kiterjednek. Érdekes szempontunkból a budapesti agglomeráció adatairól megjelent kiadvány (9), 1970. évi adatokkal. Ennek a területnek (2 város és 42 község) aktív keresői közül $\frac{1}{3}$ rész, 62 ezer fő dolgozik csak lakóhelyén, kétharmaduk (121 ezer fő) eljár, közülük 101 ezren Budapestre. A népgazdasági ágak közül itt is a szállítás és az ipar állnak első helyen az ingázás tekintetében.

I R O D A L O M

a) A szövegben hivatkozott munkák:

- (1) Központi Statisztikai Hivatal: Demográfiai Evkönyv. Magyarország népesedése c. sorozat „Belföldi vándorlások” című fejezetek.
- (2) Compton, P.: A régiók közötti vándorlás vizsgálata matrix-módszerrel. Demográfia. 1966. 4. sz. 475—498. p.
- Compton, P.: A határnépesség mint vándorlási index. Demográfia, 1968. 3—4. sz. 428—441. p.
- Compton, P.: A magyar városok belföldi vándorlási jellemzőinek többváltozós elemzése. Demográfia, 1969. 3. sz. 273—306. p.

- Compton, P.: A városok közötti vándorlási áramlás Magyarországon. Statisztikai Szemle, 1970. 7. sz. 751—766. p., valamint szerző más tanulmányai.
- (3) Danyi Dezső dr.: A beruházások hatása a belső vándorlásra. Demográfia, 1962. 4. sz. 554—558. p.
- (4) Bene Lajos dr. és Tekse Kálmán: Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon, 1900—1960. Népeségtudományi Kutató Csoport közleményei, 9. sz. 1966/1.
- (5) Thirring Lajos dr.: Tájékoztató adatok az iparforgalmi kereső népesség ingavándorlásairól. Magyar Statisztikai Szemle, 1935. 1. sz. 12—22. p.
- (6) Központi Statisztikai Hivatal: 1960. évi népszámlálás. 9. A keresők munkahelye és lakóhelye. A népesség 1949. és 1960. évi lakóhelye. Budapest, 1963.
- (7) Zala György: Ipari dolgozók ingavándorlása. Demográfia, 1958. 1. sz. 108—116. p.
- (8) Losonczy Károly: Az ingázás iránya, költsége és az ingázók utazási ideje. Statisztikai Szemle, 1968. 7. sz. 731—746. p.
- (9) Központi Statisztikai Hivatal: 1970. évi népszámlálás. 27. A budapesti agglomeráció településeinek népességi jellemzői. A fővárosba dolgozni járók adatai. Budapest, 1974.

b) Néhány további munka a harminc év magyar vándormozgalmáról:

- (10) Szabady Egon dr.: Magyarország népességszámának alakulása a népszámlálások adatai alapján. Demográfia, 1960. 1. sz. 5—26. p.
- (11) Acsádi György dr.: A vándorlás és a regionális tervezés néhány kérdése. Demográfia, 1960. 3—4. sz. 390—423. p.
- (12) Acsádi György dr. Belföldi vándorlások. Bevezetés a demográfiába. Szerk.: Szabady Egon dr. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963. 443—460. p.
- (13) Központi Statisztikai Hivatal Budapest Városi Igazgatósága: A főváros környéki ingavándormozgalom problémái és az ingázók közlekedésének helyzete. Budapest, 1963.
- (14) Palotás Zoltán dr.: Városaink jellege és az ingavándorforgalom. Városépítés. 1966. 2. sz. 12—15. p.
- (15) Palotás Zoltán dr.: Gondolatok a lakóhely és a munkahely távolodásának problematikájáról. Budapest, 1968. Akadémiai Nyomda. Klny. a Földrajzi Ertesítőből.
- (16) Központi Statisztikai Hivatal. Népesedésszatisztikai Főosztály: Az állandó és lakónépesség száma, a népmozgalom és a belső vándorlás főbb adatai közösenként, 1970—71. Budapest, Statisztikai Kiadó, 1973.

ТРИ ДЕСЯТИЛЕТИЯ ДВИЖЕНИЯ ВНУТРЕННЕЙ МИГРАЦИИ

(Резюме)

Три десятилетия, прошедшие с момента освобождения Венгрии, характеризовались очень большим движением населения. Это явление связано с большим социально-экономическим преобразованием, механизацией сельского хозяйства, переходом сотни тысяч работников из сельского хозяйства в сильно развивающуюся промышленность и к другим, главным образом городским профессиям. Веденная с 1955 г. и укомплектованная в 1960 г. систематическая статистика по миграционному движению на основе прописок регистрирует каждый год 250—340 тыс. лиц, меняющих свое постоянное местожительство, и 450—630 тыс. лиц, меняющих свое временное местожительство. Миграционное движение в Будапешт показывается особенно интенсивным в начале периода, но иммиграционный избыток других городов все увеличивается и превышает даже столицу в этом отношении при миграционном убытке сел. По сути дела, размещение промышленности определяет основное направление миграции: кроме середины страны, миграция направилась главным образом к промышленным комитатам, находящимся главным образом в северных частях. В последние годы в результате целеустремленного децентрализованного размещения промышленности объем миграционного движения — особенно в столицу — снизился и оно стало более равномерным, но оно является значительным и в настоящее время. Все еще наблюдается большое движение в агломерацию окрестности Будапешта. Имеются интересные данные о цели миграции (особенно принятие работы, учение и заключение брака представляют собой главные мотивы), а также о распределении мигрирующих по возрасту и профессиям. Картина дополняется данными о маятниковом движении, то есть о лицах, путешествующих между местожительством и местом работы каждый день или возможно, в более редкие промежутку времени.

THREE DECADES OF INTERNAL MIGRATION**Summary**

The three decades passed since the liberation of Hungary have been characterized by an extraordinary great population movement. This phenomenon has a connection with the great socio-economic change, with the mechanization of agriculture followed by going over of numerous hundreds of thousand workers to the considerably developed industry and other, mostly urban, jobs. Regular migration statistics collected since 1955 and made complete by 1960, based on residence-registration gives account of yearly 250—340 thousand persons changing their permanent residence and of 450—630 thousand of those changing their temporary residence. Immigration to Budapest is considerable mainly at the beginning of the period, but the net immigration of the other towns is ever increasing — exceeding also that of the Capital — against the migratory losses of the villages. The main direction of the migration is essentially determined by the location of industrial investments: this tended toward the middle of the country and besides mostly to the industrialized counties situated in the northern regions. In the recent years, as a consequence of the purposeful decentralization of the industry, the volume of the migratory movement — mainly toward the Capital — has decreased and became more balanced, but continued to be significant. Movement in the direction of the agglomeration around Budapest has remained considerable. Interesting data relate on the aim of migration (main motives like employment, education and marriage) and on the distribution of migrants by age and occupation. The picture is completed by the data on commuting, i.e. on those travelling to and from work daily or at some other intervals.

A VÁROSOK ÉS A KÖZSÉGEK NÉPESSÉGE, LAKÁSVISZONYAI

DR. VUKOVICH GYÖRGY

A települések népességének alakulása, a városok és a községek népessége

Az ország településhálózata a felszabadulás előtt közismerten rendkívül elmaradott volt, Budapest és néhány nagyobb város belterülete volt csak városias jellegű, az ország lakosságának túlnyomó része községekben és tanyákon élt, elmaradott körülmények között. amit még tetézt is az infrastrukturális ellátottság lényegében teljes hiánya.

A felszabadulás után a népi demokrácia létrejötte, a szocializmus építésének megkezdése a magyar városok és községek fejlődésében is fordulópontot jelentett. Az 1950—51-ben végrehajtott közgazdasági reform, a tanácsok megalakulása, a városok és a községek igazgatását és gazdálkodását is új alapokra helyezte, és megnyitotta az utat a szocialista társadalom építésének megfelelő város- és településpolitika előtt.

A települések fejlődésének talán legfontosabb tényezője azonban az ország iparosítása, és az ezzel összefüggő, addig sohasem látott mértékű ipari munkaerőkereslet volt. E folyamat hatására a városbavándorlás rendkívül nagy mértéket öltött, amelynek eredményeként a városi népesség száma rohamosan növekedett, a települések lélekszámnagyság-csoportok szerinti megoszlása megváltozott. A városi népesség számának növekedéséhez a fentiekén kívül természetesen — az új, szocialista városok (Dunaújváros, Leninváros) kialakításán kívül — egyes községek városi rangra emelkedése, bizonyos esetekben pedig községeknek egyes városokhoz történő csatolása is hozzájárult. A városok száma (Budapesttel együtt) 1949—1973 között 54-ről 83-ra növekedett, mindenkori népességszámukat egybevetve a községekével, az 1. tábla adatai jellemzik. A táblán feltüntetett szélső időpontok között eltelt 24 év alatt a városi népesség aránya az összlakosság egyharmadáról a felére növekedett és ez a fejlődés elsősorban a vidéki városokban lakók arányának rendkívül nagy mértékű növekedésére vezethető vissza.

A városi népesség számának és súlyának növekedéséhez lényeg-

1. A városok és a községek népességszámának alakulása, 1949—1974*

Динамика численности населения городов и сел: 1949—1974 гг.

Population of towns and villages,
1949—1974*

Időpont január 1.	Budapest (2)		Többi város (3)		Községek (4)		Összesen (5)	
	Népesség (ezer fő) (6)	% (6)	Népesség (ezer fő) (6)	% (6)	Népesség (ezer fő) (6)	% (6)	Népesség (ezer fő) (6)	% (6)
1949**	1589	17,3	1750	19,0	5866	63,7	9205	100,0
1960	1804	18,1	2154	21,6	6003	60,3	9961	100,0
1970	1945	18,8	2684	26,0	5693	55,2	10322	100,0
1974***	2047	19,6	3120	29,9	5260	50,5	10428	100,0

* Kerekített adatok. A százalékos megoszlás az eredeti adatok alapján számítva.

** Az 1950. I. 1-1 közigazgatási állapot szerint.

*** A népmozgalmi statisztika alapján továbbvezetett lakónépességszám adatai.

Горизонтальная графа: (1) Срок (1 января данного года); (2) Будапешт; (3) Другие города;
(4) Села; (5) Всего; (6) Население (тыс. чел.)Heading: (1) Date (1st January of the year); (2) Budapest; (3) Other towns;
(4) Villages; (5) Total; (6) population (thousand person).

gében mind a természetes szaporodás, mind pedig a vándorlási különbözet hozzájárult, de különböző, és időben is változó mértékben. Az 1949—1959. közötti időszakban e két tényező hatása jóval kiegyensúlyozottabb, a vándorlások különbözetéé magasabb ugyan, de a vidéki városok esetében csak igen kis mértékben. Az 1960—1969 közötti időszakban azonban a természetes szaporodás jelentősége nagymértékben csökkent, sőt Budapesten természetes fogyás volt tapasztalható, a vándorlások egyenlege pedig tovább nőtt. A városok népességének tényleges szaporodása ezért ebben az időszakban csak kismértékben csökkent. Amint az ezt a folyamatot bemutató 2. tábla adatai tanúsítják, a legdrámaibb változások a községek esetében következtek be, részben a negatív vándorlási különbözet megnövekedése, részben pedig a természetes szaporodás nagy mértékű csökkenése következtében. A községekben az 1949—1959. időszakban még tapasztalható kismértékű tényleges szaporodást elsősorban a természetes szaporodás visszaesése miatt a rákövetkező évtizedben tényleges fogyás váltotta fel.

A városi és a községi népesség számában bekövetkezett arányeltolódások mellett — részben ezzel összefüggésben is — jelentős mértékben csökkent a külterületeken élő népesség aránya. 1949-ben a külterületi népesség száma meghaladta a másfél milliót, az 1970. évi népszámlálás során ezzel szemben már csak 865 ezer külterületen élő lakost írtak össze. Arányuk ennek megfelelően 17,1 százalékról 8,3 százalékra csökkent. A külterületi népesség fogyása az utóbbi időszakban megélné vált, eléri az évi 2—3⁰/₀-ot. Ennek alapján jelenleg 740 ezer körülre becsülhető a külterületeken élők aránya. A külterületi népesség problémájával itt most nem foglalkozunk, de megjegyezzük, hogy a lakás- és a kommunális ellátás terén bekövetke-

zett jelentős mértékű fejlődés ellenére a külterületek helyzete sok tényező hatására a belterületekéhez képest még mindig mostoha. Így például az 1970. évi népszámlálás adatai szerint az ország lakóházainak majdnem 11⁰/₀-a, lakásainak közel 9⁰/₀-a található külterületen. A lakóházak négyötöde vályog, sár, vagy vertföld falazatú. (A községek belterületén a lakóházak kétharmada hasonló minőségű.) Amíg a belterületeken a lakások 95⁰/₀-a van villannyal ellátva, addig a külterületeken csak 42⁰/₀-uk. Vízvezetékekkel a külterületi lakások 6⁰/₀-a van ellátva, ugyanakkor a belterületi lakások 38⁰/₀-a részösen vízvezetékes ellátásban.

2. A községek és a városok népességszám alakulásának komponensei (százalékban)*

Компоненты динамики численности населения сел и городов (в процентах)
Components of population development by settlement type
(Percentage)

Terület (1)	1949. I. 1—1959. XII. 31.			1960. I. 1—1969. XII. 31.		
	Természetes szaporodás (2)	Vándorlások egyenlege (3)	Tényleges szaporodás (4)	Természetes szaporodás (2)	Vándorlások egyenlege (3)	Tényleges szaporodás (4)
1. Budapest	5,3	8,2	13,5	—1,0	13,2	12,2
2. Többi város	10,1	11,3	21,4	4,7	14,5	19,2
3. Községek	11,2	—8,4	2,8	4,5	—9,9	—5,4

* A jelenlevő népesség alapján számított adatok.

Горизонтальная графа: (1) Территория; (2) «Естественный» прирост; (3) Сальдо миграции; (4) Фактический прирост.

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Другие города; 3. Села.

Heading: (1) Settlement type; (2) Natural increase; (3) Net migration; (4) Actual increase;

Lateral text: 1. Budapest; 2. Other towns; 3. Villages.

Note:

* Estimated data referring population present-in-area.

A városok és a községek népességében bekövetkezett nagymértékű területi átrendeződés az ország településhálózatának nagyság szerinti megoszlásában is megmutatkozik. A városok száma — mint említettük — 54-ről 83-ra növekedett, népességük nagyságcsoporthoz szerinti megoszlása pedig az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben átalakult. A 3. tábla adatai, amelyek megoszlásaik jellegzetességeinek kidomborítása céljából Budapest figyelembevétele nélkül kerültek kiszámításra, arra utalnak, hogy a kisvárosok száma és népességüknek az összes vidéki városok népességéhez viszonyított aránya alig változott, vagy csökkent, míg a 100 000 lakoson felüli városok kategóriájába jutó városok viszonylagos jelentősége rendkívüli mértékben megnövekedett.

A községek esetében a lélekszámnagyság-csoport szerinti megoszlás sokkal stabilabb, 1949. és 1970. között alig változott.

3. A városok* és népességszámuk megoszlása nagyságcsoportok szerint, százalékban

Распределение городов и численности их населения по группам величины, в процентах
Distribution of towns and their population by size-groups, percentage*

Népességszám — nagyság- csoport (fő) (1)	Időpont, zárójelben az államigazgatási területi állapot (2)					
	1949. I. 1. (1951. I. 20.)		1960. I. 1. (1960. I. 1.)		1970. I. 1. (1973. IV. 15.)	
	Városok száma (3)	Népesség- szám (4)	Városok száma (3)	Népesség- szám (4)	Városok száma (3)	Népesség- szám (4)
— 9 999	5,7	1,5	3,2	0,9	4,9	1,3
10 000—19 999	24,5	11,5	25,8	11,6	31,7	13,1
20 000—29 999	28,3	21,4	29,1	20,7	26,8	18,9
30 000—49 999	28,3	32,2	22,6	22,8	19,5	20,9
50 000—99 999	9,4	20,3	14,5	26,0	11,0	20,5
100 000 és több	3,8	13,1	4,8	18,0	6,1	25,3
1. Városok összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2. Városok száma, ill. népességszám (ezer fő) ténylegesen	53	1752	62	2154	82	2851

* Budapest főváros adatai nélkül.

Горизонтальная графа: (1) Численность населения — группа величины; (2) Срок, в годах состояние административной территории; (3) Число городов; (4) Численность населения.

Вертикальная графа: 1. Всего городов; 2. Фактическое число городов и численность населения (в тыс. чел.).

Heading: (1) Population size group (inhabitant); (2) Date, between brackets the status of administrative area; (3) Number of towns; (4) Number of population.

Lateral text: 1. Towns together; 2. Actual number of towns and population (thousand) resp.

Note:

* Without the data of the capital, Budapest.

A városok növekedése, gazdasági funkcióik átalakulása, a vándorlások és a természetes szaporodás eltérő trendjei változásokat okoztak a városi és a községi népesség alapvető demográfiai jellemzőiben is, elsősorban kor megoszlásukban. Az ország népességére, kor megoszlásának alakulására a felszabadulástól az 1970-ig eltelt időszakban alapvetően az volt a jellemző, hogy a 15 éven aluliak aránya kezdeti növekedés után csökkent, a 15—59 éves korúaké kezdeti csökkenés után kismértékben növekedett, a 60 éves és idősebb korúaké pedig állandóan növekvő tendenciát mutatott. Budapest, a többi város és a községek csoportjai esetében hasonló irányú eltolódások tapasztalhatók, de e településcsoportok eltérő gazdasági, vándorlási és termékenységi mutatóinak hatására a változások hangsúlyozottabbak. A munkaképes korú népesség aránya Budapesten volt a legnagyobb az egész vizsgált időszakban, valamivel alacsonyabb a vidéki városokban és a legalacsonyabb a községekben. Az öregkorúak arányainak változása a községekben lényegében megegyezett az országos adatokéval, legnagyobb mértékű az előresedés Budapesten és a

legkisebb a vidéki városokban. A gyermekkorúak aránya még 1970-ben is a községekben volt a legnagyobb, Budapesten ezzel szemben rendkívül alacsony. Az adatokat a 4. táblán tüntettük fel.

4. Népességszám megoszlás nagyobb korcsoportok szerint, százalékban

Распределение численности населения по сводным возрастным группам, в процентах

Population distribution by main age-groups, percentage

Korcsoport (év) (1)	Ország összesen (2)			Budapest (3)		
	1949	1960	1970	1949*	1960	1970
0—14	24,9	25,4	21,1	18,0	19,7	14,3
15—39	38,8	36,8	37,0	41,2	36,7	37,9
40—59	24,7	24,0	24,8	29,4	28,5	28,5
60—x	11,6	13,8	17,1	11,4	15,1	19,3
I. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

	Többi város (4)			Községek (5)		
	1949**	1960	1970	1949**	1960	1970
0—14	24,0	24,7	21,4	27,0	27,4	23,3
15—39	39,0	38,8	39,5	38,1	36,1	35,5
40—59	25,0	23,3	23,9	23,3	22,9	24,0
60—x	12,0	13,2	15,2	11,6	13,6	17,2
I. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Budapest adata az 1950. I. 1-i közigazgatási állapot szerint. (Nagy-Budapest megalakulása 1950. január 1-e volt.)

** A Budapesthez csatolt városok, illetve községek nélkül.

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы (годы); (2) Всего по стране; (3) Будапешт; (4) Другие города; (5) Села.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Age-group (year); (2) National total; (3) Budapest; (4) Other towns; (5) Villages.

Lateral text: 1. Total.

A városiasodás folyamata természetesen nemcsak abban nyilvánul meg, hogy növekszik a városi népesség, megnövekszik a városok száma, hanem abban is, hogy a községek infrastrukturális ellátottsága is átalakulóban van. A felszabadulás utáni években a párt és a kormány új politikájának egyik fontos szempontja volt a város és a falu közötti nagy, örökölt különbségek fokozatos felszámolása. Az e téren tett különböző intézkedések azonban lényegében csak 1958—1960 után váltak olyan méretűvé, hogy a községekben gyorsuló ütemben fejlődött a gázellátás, a vezetékes víz és a csatornázás. Mindamellet a községek lakossága — a villamosenergia-ellátás kivételével — még mindig hátrányos helyzetben van a városokéval szemben, és a különbségek felszámolása valószínűleg csak hosszabb idő múlva várható.

A nagymértékű iparosodás, a nagyobb városokban fellépő munkaerőkereslet és az ezzel kapcsolatos letelepedési nehézségek hatására nagymértékben megnövekedett a környező, de sokszor a távoli településekből is a nagyobb ipari centrumokba bejárók száma. A

bejárók részben a helyi őslakosság köréből kerülnek ki, de nagy számmal vannak közöttük olyanok, akik a városban nem kapván lakást, a környező településekre költöznek, abból a célból, hogy a városi munkahelyükhöz mégis közelebb kerüljenek. A legnagyobb és hivatalosan is definiált város körüli gyűrű a budapesti agglomeráció, amelyhez jelenleg 44 település (2 város és 42 község) tartozik. Az 5. tábla adatai az agglomerációhoz tartozó települések együttes népességszámának változását veti egybe a többi, eddig is megfigyelt kategóriával és jól jelzi az agglomeráció népességszámának rendkívül nagymértékű növekedését. A növekedés már 1949 és 1960 között is nagy volt és meghaladta mind Budapest, mind pedig a vidéki városok népességszámának szaporodási ütemét, 1960 és 1970 között azonban még meg is gyorsult és jóval nagyobb ütemű volt, mint a dinamikus növekedést mutató vidéki városoké. A budapesti agglomeráció kialakulásának, növekedésének okaival, hatásaival itt természetesen nem tudunk részletekbe menően foglalkozni, de bizonyos, elsősorban az életkörülményekkel kapcsolatos kedvezőtlen és gazdaságpolitikai döntéseket igénylő jelenségekre rá kell mutatnunk.

5. A népesség alakulása területcsoportok szerint
1949—1970

Динамика населения по территориальным группам 1949—1970 гг.
Population by areal-groups, 1949—1970

Terület	Jelenlevő népesség (1)					
	1949	1960	1970	1949	1960	1970
	szám (1000-ben) (2)			százalék (1949 = 100) (3)		
1. Budapesti agglomerációs terület (44 település)	206	260	334	100,0	125,9	162,0
2. Magyarország	9205	9961	10322	100,0	108,2	112,1
3. Budapest	1591	1804	1945	100,0	113,3	122,3
4. A többi város	1941	2343	2722	100,0	120,7	140,2
5. Községek	5673	5814	5655	100,0	102,5	99,7

Forrás: 1970. évi Népszámlálás 27. kötet.

Горизонтальная графа: (1) Наличное население; (2) Число; (3) Процент.

Вертикальная графа: 1. Агломерационная территория Будапешта (44 поселений); (2) Венгрия; (3) Будапешт; (4) Другие города; (5) Села.

Heading: (1) Population present-in-area; (2) number of; (3) percentage of;

Lateral text: 1. Budapest agglomeration (including 44 settlements); 2. Hungary; 3. Budapest; 4. Other towns; 5. Villages.

A fentebb bemutatott adatok már egymagukban is kifejezésre juttatják azt a tendenciát, hogy az agglomeráció növekedését — a csekély természetes szaporulaton kívül — csak a főváros vonzereje hatásként, a fővárosba áramló, de ott letelepedni nem tudó vidékiek áramlása okozza. A terület népességének gazdasági aktivitása számottevő: 1970-ben a népesség 54%-a, 183 ezer fő aktív kereső (ennél magasabb arány csak a fővárosban található: 56%).

	Aktív keresők a népesség százalékában
Budapesti agglomerációs terület	53,8
Ország	48,3
Budapest	56,4
A többi városok	49,5
Községek	45,4

Forrás: 1970. évi Népszámlálás 27. kötet.

A foglalkoztatottság magas arányán kívül sajátos a terület aktív keresőinek népgazdasági ágak szerinti összetétele is. Az ország és a főbb területi csoportok népgazdasági ág szerinti megoszlását figyelembe véve a főváros agglomerációs területén élő népesség keresőinek ágankénti megoszlásában három alapvető jellegzetesség mutatható ki:

- az ipari keresők aránya még Budapest ipari keresőinél is magasabb,
- a mezőgazdasági keresőké a városokénál alacsonyabb,
- az egyéb ágakban dolgozók aránya a községeknél alig magasabb.

1970-ben az ország keresőinek mintegy 80%-a dolgozik lakóhelyén és 20%-a jár el dolgozni. Az agglomerációs terület keresőinek csupán egyharmada dolgozik ott ahol lakik, kétharmada pedig eljár dolgozni. Döntő többségük (84%-uk) Budapesten dolgozik (Pest megyén kívül csak 1%-a). Az eljárók többsége (61%) ipari dolgozó, a többi népgazdasági ág dolgozói csak 4—9%-os aránnyal szerepelnek az eljárók között. A főváros összes ipari munkahelyeinek 12%-át az agglomerációs terület keresői töltik be.

Az eljárók között a Budapestre bejárók aránya jól jelzi az agglomerációhoz tartozó települések függését a fővárostól. 19 település esetében az arány 90—98% között van, 15 esetben pedig 70—86% között, és csak 7 település esetében esik 50% alá.

Az agglomeráció népességében részben a munkahelyi hatások, részben pedig a főváros közelsége miatt nagyobb mértékben fejlődnek ki a városias életkörülmények iránti igények, mint a távolabbi községekben. E téren mindamellett elég nagy különbség tapasztalható a kívánatos és a tényleges állapot között.

A budapesti agglomeráció területén a lakásállomány 1960 óta igen jelentősen — a lakónépességgel közel azonos mértékben — 39%-kal növekedett. Ez a növekedés a lakásállomány országos növekedési arányát (14%) több mint két- és félszeresen, a budapesti növekedés arányát (17%), illetve a többi város elért fejlődését (28%) is jelentősen meghaladta.

Kedvezőtlenebb az országos adatoknál az egyszobás lakások aránya, és a nagyarányú bevándorlás folytán nagy a laksűrűség. A 100 lakásra jutó lakók száma mind az országos átlagot, mind a városok, Budapest és a községek adatait nagymértékben meghaladja. Igen magas az al-, illetőleg ágybérletben lakók aránya is, csak Budapest adata nagyobb az agglomerációra számított aránynál. A

községekéhez képest kedvezőbb, de mind a vidéki városokéhoz, mind Budapesthez képest jóval kedvezőtlenebb a lakások közművesített-sége, a villannyal, vízvezetékekkel, fürdőszobával ellátott lakások aránya. Az agglomeráció tehát sok szempontból kedvezőtlenebb képet mutat, mint az ország többi részei, az infrastrukturális ellátottság terén Pest megye van a legrosszabb helyzetben. Az így kialakult helyzet sok szempontból nem szerencsés „mellékterméke” a főváros igen gyors ütemű fejlődésének, és ha nem is ilyen mértékben, de tapasztalható a többi nagyváros körzetében is. Az agglomerációkra vonatkozó részletes kutatások sokat segíthetnek e kedvezőtlen jelenségeket fokozatosan felszámoló gazdaságpolitikai lépések meghatározásában.

A magyar településhálózat, a felszabadulás után eltelt harminc év folyamán addig sohasem látott mértékben fejlődött, és ebben a minőségi fejlődés volt a döntő. Megváltoztak az egyes települések funkciói, a gazdaság szerkezet, korszerűsödött a mezőgazdaság és alapvetően megváltozott mind a városi, mind pedig a községi népesség életmódja. A további fejlődés kétségkívül a fokozott urbanizáció, a közepes nagyságú városok gyorsuló ütemű fejlődése irányába halad, miközben természetesen a budapesti agglomeráció példáján változott problémák megoldása is szükségessé válik.

A népesség lakáshelyzete

A lakáshelyzettel a tanulmány keretében elsősorban abból a szempontból foglalkozunk, hogy az elmúlt harminc év folyamán végbement gazdasági fejlődés, társadalmi átalakulás miképpen tükröződik a népesség egyes csoportjainak lakásviszonyaiban.

1975 elején az ország lakásállománya közel járt a három és félmillióhoz, ami az 1949-ben összeírt 2400 ezer lakással szemben mintegy 44%-os növekedést jelent. A számszerű növekedéssel együtt a minőségi javulás is együtt járt. A lakásépítések üteme, amely 1960-ig viszonylag alacsonyabb volt, az 1960—1969 időszakban a határozott lakáspolitika következtében megélenkült, a hetvenes években pedig nemzetközi viszonylatban is magas szintet ért el. Mint ismeretes, a 15 éves lakásépítési tervben előirányzott egymillió lakásnál valamivel több épül fel a IV. ötéves tervidőszak végére.

A lakások számának növekedését mindamelletts elsősorban abban az értelemben célszerű vizsgálni, hogy megfelel-e a népesség, illetőleg a háztartások száma növekedésének és alkalmas-e a fennálló lakáshiány belátható időn belüli fokozatos megszüntetésére. A 6. tábla adatai a lakásállomány alakulását a háztartások számához viszonyítva tünteti fel. A lakásállomány növekedése a vizsgált időszakban nagyobb volt, mint a háztartásoké, és ily módon a száz lakásra jutó háztartások száma 1973-ban már alig haladta meg a 100-at. A 100-hoz közel álló érték természetesen korántsem jelenti a lakáshiány megszűnését, a finomabb; a családok, az egyszemélyes háztartások, a nem rokon egyedülállók közös háztartásai és az egyéb, e szempontból figyelembe vehető háztartások számán alapuló becs-

léseink arra utalnak, hogy a városokban (Budapesttel együtt) a lakáshiány 1970-ben mintegy 310 000 lakás volt. Ha a háztartások és családok, valamint a lakások nagyság szerinti megoszlását is figyelembe vesszük, úgy a lakáshiány jelentős mértékben emelkedik, meghaladja a 424 ezret. Feltehető, hogy egyéb minőségi tényezők bevonásával (felszereltség, komfort, stb.) a lakáshiány még nagyobb.

6. A lakásállomány és laksűrűség általános mutatói

Общие показатели жилищного фонда и плотности жителей

General indices of housing stock and population density

Időpont (Január 1.) (1)	A lakások (3)		Háztartás 1949 = = 100% (4)	100 lakásra jutó háztartások (6)		100 lakásra jutó népesség (8)	
	száma 1000 db (2)	1949 = = 100% (3)		száma (5)	1949 = = 100% (6)	száma (7)	1949 = = 100% (8)
1949	2385,2	100,0	100,0	115,3	100,0	386	100,0
1960	2757,6	115,6	112,0	111,7	96,9	361	93,5
1963	2908,0	121,9	115,3	109,0	94,5	346	89,6
1970	3150,3	132,1	122,8	107,2	93,0	327	84,7
1973	3334,7	139,8	125,3	103,4	89,7	312	80,8

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Число (в тыс.); (3) Квартир; (4) Домашние хозяйства; (5) Число; (6) Домашних хозяйств на 100 квартир; (7) Число; (8) Населения на 100 квартир.

Heading: (1) Date; (2) number of (thousand); (3) housing units; (4) Households; (5) number of; (6) households per 100 housing units; (7) number of; (8) population per 100 housing units.

A lakáshelyzetet összefoglalóan jellemző 6. tábla arról is tájékoztat, hogy a száz lakásra jutó népesség száma a vizsgált időszakban gyorsabban csökkent, mint a háztartásokra számított laksűrűség, ami főleg a háztartás-nagyság csökkenésével magyarázható.

Ami a lakásállomány nagyság szerinti összetételét illeti, az elmúlt 26 év (1949—1975) alatt nagymértékben csökkent az egyszobás lakások aránya (66⁰/₀-ról 34⁰/₀-ra) és jelentősen megnövekedett a kétszobás, valamint a három- és többszobás lakások aránya. A nagyobb szobaszámú lakások arányának megnövekedése rendkívül fontos jelenség és eredmény, és hozzájárul a nagyobb családok, elsősorban a többgyermekesek lakáskultúrájának fejlődéséhez, életkörülményeinek javításához. 1949-ben a lakások kétharmada volt egyszobás, 1975-ben pedig a kétszobás lakások aránya megközelítette az 50⁰/₀-ot, a három- és többszobásoké pedig a teljes lakásállomány egyötödét. A nagyobb szobaszámú lakások aránya főleg 1970 és 1975 között emelkedett nagyobb mértékben.

A laksűrűség tisztított mutatója a száz szobára jutó népességszám, amely kiküszöböli mind a családok, mind pedig a lakások változó nagyságára visszavezethető torzításokat. A továbbiakban e mutató alapján kíséreljük meg bemutatni a felszabadulás óta eltelt időszak alatt bekövetkezett változásokat.

A száz szobára jutó népesség száma a felszabadulás után meghaladta a 250 főt, azaz átlagosan több mint két és fél lakó jutott egy szobára 1949-ben. A szobánkénti laksűrűség 1949—1960 között csak lassan csökkent, majd a javulás üteme meggyorsult, a legnagyobb javulás 1970—1973 között következett be, amikor is országosan több mint 13⁰₀-kal csökkent a laksűrűség (a vizsgált egész időszak alatt a csökkenés mintegy 34⁰₀-os volt). Társadalmi-foglalkozási csoportok szerint vizsgálva, a legnagyobb arányú javulás a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak között következett be, ez azonban az építkezések mellett a nagy arányú elvándorlásokra is visszavezethető. A legkisebb javulás az inaktív keresők (nyugdíjasok) esetében volt tapasztalható. A lakásépítkezések ütemének a hetvenes években történt nagymértékű megélénkülése hatására a laksűrűség 1970 és 1973 között ugrásszerűen javult, az egész vizsgált időszak folyamán bekövetkezett javulás mintegy 40⁰₀-a 1970 és 1973 között következett be. Ebben az időszakban elsősorban a munkások (nem mezőgazdasági fizikai dolgozók); és ennél valamivel kisebb mértékben a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak körében javult a laksűrűség. Az adatok a 7. táblán láthatók.

7. A szobánkénti laksűrűség alakulása a háztartásfő társadalmi-foglalkozási csoportja szerint*

Динамика плотности жителей на комнату по общественно-профессиональным группам глав домашних хозяйств

Density per rooms by the socio-economic group of the head of the household*

Időpont (Január 1.) (1)	100 szobára jutó lakó (2)				Összes (7)
	mg. fizikai (3)	nem mg. fizikai (4)	szellemi (5)	inaktív kereső (6)	
1949**	294	287	191	206	263
1960	262	257	173	183	236
1963**	251	248	170	176	225
1970	227	228	163	160	199
1973	199	197	144	142	172

* Lakónépesség alapján számítva.

** Becsült adat, publikálva még nem volt.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Жители на 100 комнат; (3) Сельскохозяйственные работники физического труда; (4) Несельскохозяйственные работники физического труда; (5) Работники умственного труда; (6) Неактивные лица с заработком; (7) Всего.

Heading: (1) Date; (2) Population per 100 rooms; (3) Budapest; (4) other towns; agricultural manual; (5) non-manual; (6) inactive earner; (7) Total.

A városok és a községek laksűrűségi mutatói is sokkal kiegyenlítettebbé váltak, 1949-ben a községeké közel 300, Budapesté majdnem 200, míg a többi város értéke a kettő között a középtájon helyezkedik el. 1975-ben ezzel szemben a legnagyobb értéket a vidéki városokban találjuk (169), míg a legkisebb értéket felmutató köz-

ségek laksűrűségi mutatója ennél nem sokkal kisebb, 158. A legnagyobb csökkenés ily módon a községek esetében következett be, a legkisebb pedig Budapesten. Az időbeli változásokat vizsgálva Budapest esetében a laksűrűség csökkenése lényegében csak 1970 óta tapasztalható, a vidéki városokban a csökkenés üteme kiegyenlített volt, a községekben szintén. 1960 és 1970 között a vidéki városokban a laksűrűség csökkenése különben ugyanolyan mértékű volt, mint 1970 és 1975 között. 1949 és 1960 között Budapesten növekedett, a vidéki városokban változatlan volt, a községekben pedig kissé csökkent a laksűrűség (8. tábla).

8. A szobánkénti laksűrűség alakulása településcsoportonként

Динамика плотности жителей на комнату по группам поселений

Density per room by settlement-group

Időpont (Január 1.) (1)	A 100 szobára jutó népességszám (2)		
	Budapest (3)	többi város (4)	községek (5)
1949	197	252	296
1960	210	250	265
1963*	202	226	232
1970	190	206	200
1973	171	176	172
1975	163	169	158

* Részben becsült adatok.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Число жителей на 100 комнат; (3) Будапешт; (4) Другие города; (5) Села.

Heading: (1) Date; (2) Population per 100 rooms; (3) Budapest, (4) other towns (5) villages.

*Note: * Partly estimated data.*

A lakáshelyzet vizsgálatának egyik fontos tényezője a lakások nagyság (szobaszám) szerinti megfigyelése, és a különböző nagyságú lakásokban lakók lakáshelyzetének elemzése. Fentebb már említettük, hogy a lakások nagyság szerinti megoszlása az 1949—1975 közötti időszakban kedvezően alakult. Ha a lakások száz szobára jutó laksűrűségét nagyságkategóriák szerint vizsgáljuk meg, kitűnik, hogy a nagyobb lakás mindig egyben a kedvezőbb laksűrűség szempontjából is előnyös, a nagyobb lakások növekvő aránya a kedvező laksűrűségi körülmények között élők számát növeli.

Az 1949. évi népszámlálási adat még súlyos laksűrűségi helyzetet tükröz. A már idézett országos 265-ös arányszám az egyszobás lakások rendkívül magas (347), a kétszobások magas (201), valamint a 3 és többszobások kedvezőtlennek már nem mondható, 135 értékű arányszámainak az átlaga. Tekintettel az egyszobás lakások akkor is igen magas arányára, elmondható, hogy az ország lakosságának döntő többsége elfogadhatatlan lakáskörülmények között élt, több mint három személy lakott átlagosan egy szobában. A kis és a nagyobb lakások sűrűsége közötti rendkívül nagy különbségek ma-

gyarazzák azt, hogy idősorban vizsgálva az egyszobás lakások laksűrűsége csökkent a legjobban, mintegy a negyedével. Ennél kisebb mértékű csökkenés tapasztalható a kétszobás lakások esetében, míg a három- és többszobásoké csak kismértékben, 10—15%-ban volt kisebb 1970-ben, mint 1949-ben. Az országos adatok alapján egyelőre csak a három- és többszobás lakásokban közelíti meg a laksűrűség a távlatilag ideálisnak tekintett szobánként egy személyt, és a még mindig viszonylag nagy számú egyszobás lakások 100 szobára számított laksűrűsége 1970-ben az említett csökkenés ellenére 270 fő volt.

A legnagyobb laksűrűséget mind a vizsgált időszak elején, mind pedig 1970-ben a községekben találjuk, kivéve a három- és többszobás lakásokat. Budapesten a laksűrűségi mutatók valamivel kedvezőbbek voltak, mint a vidéki városokban, amelyeknek hátránya a fővárossal szemben az egyszobás lakásokra vonatkozó mutatók esetében a vizsgált időszak folyamán fennmaradt, a nagyobb lakásoknál viszont kiegyenlítődött.

A laksűrűség vizsgálatából levonható következtetés az, hogy az örökölt súlyos lakáshelyzet csak a nagyobb lakások építésével számolható fel, a kislakások a zsúfoltságot konzerválják.

A lakásépítési tevékenységet részben az állam maga végezte és végzi, részben pedig — gyakran állami támogatással, kölcsönrel — az állampolgárok. 1960 óta az épített lakások között egyre nagyobb arányban szerepeltek az állampolgárok építkezései, és a lakásállományban ezért a személyi tulajdonban levő lakások aránya lassan növekszik. 1975-ben az ország lakásállományának háromnegyede volt személyi tulajdonban (családi ház, öröklakás, társasház, szövetkezeti lakás) és egynegyede állami tulajdonban. A lakáshelyzet javításához a lakosság lakásépítkezései nagymértékben hozzájárultak, de a lakáskérdés végleges megoldásához szükséges az állami lakásépítkezések számának és arányának növelése. Mint ismeretes, az MSZMP XI. kongresszusa ilyen irányú határozatot hozott.

Népesedéspolitikánknak is egyik fontos eleme a lakáskérdés megoldásának a meggyorsítása, a fiatal házások, gyermekes családok mielőbb megfelelő lakáshoz juttatása. A közelmúltban bevezetett népesedéspolitikai intézkedések — többek között — a három- és többgyermekes családok lakáshelyzetének gyors és végleges megoldását írták elő, a végrehajtás jelenleg folyamatban van. Már korábban, 1971-ben is történt jogszabályi intézkedés a fiatal házások lakásgondjainak enyhítésére, amennyiben a Kormány a lakások elosztását végző tanácsi szakigazgatási szerveket kötelezte, hogy a tanácsi elosztás körébe eső lakások bizonyos hányadát fiatal házások részére utalja ki. Az arányt a helyi körülmények figyelembevételével állapították meg a tanácsok, átlagosan 40% körül mozog. Az 1973. évi, csak a városokra vonatkozó adatok alapján az új lakásba kötözők között országos átlagban 33% volt a fiatal 30 éven aluli és 49% a 35 éven aluli házások aránya. Lakástípusok szerint a 30 éven aluli házaspárok részesedése 1973-ban a következőképpen alakult: új tanácsi bérlakás 23%, tanácsi értékesítésű (szövetkezeti) lakás

38⁰/₀, társasházban levő lakás 52⁰/₀ és családi házban levő lakás 31⁰/₀. A társasházi lakások esetében tapasztalt magas részarány feltehetőleg az előnyös kölcsönfeltételek és a szociálpolitikai kedvezmény eredménye.

9. A szobánkénti laksűrűség alakulása lakásnagyság szerint*

Динамика пустоты жителей на комнату по величине квартиры

Density per room by the size of housing units

Ev (1)	100 szobára jutó lakók száma (2)		
	1	2	3-x
	szobás lakásokban (3)		
	Ország összesen (4)		
1949	347	201	135
1960	311	189	144
1963	307	185	140
1970	297	175	131
1973	270	163	120
	Budapest (5)		
1949	290	182	148
1960	272	178	167
1963	264	174	148
1970	247	165	130
1973
	Többi város (6)		
1949	325	194	154
1960	298	190	162
1963	291	186	152
1970	276	177	130
1973
	Községek (7)		
1949	373	211	136
1960	326	192	143
1963	318	188	138
1970	300	179	127
1973

* A szoba fogalmának, valamint a lakásokban lakók körének módosításából, továbbá a jelenlevő, illetve a lakónépességre számított mutatók eltéréséből származó különbözet korrigálása részben becslés alapján történt.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Число жителей на 100 комнат; (3) В квартирах, состоящих из 1...х комнат; (4) Всего по стране; (5) Будапешт; (6) Другия города; (7) Села

Heading: (1) Year; (2) Occupants per 100 rooms; (3) in housing unit of ... rooms; (4) Country total; (5) Budapest; (6) Other towns; (7) Villages.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a demográfiai hatásaiban is nagy jelentőségű lakáshelyzet a felszabadulás és főleg 1960 óta jelentős mértékben javult, de még meglehetősen távol állunk attól, hogy kielégítőnek nevezhessük. Az elkövetkezendő 15—20 év folyamán a XI. kongresszuson elfogadott programnyilatkozat alapján mindamellett várható a lakáskérdés megoldása abban az értelemben, hogy minden család önálló lakáshoz jut majd.

НАСЕЛЕНИЕ И ЖИЛИЩНЫЕ УСЛОВИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ

(Резюме)

Основным фактором развития поселков Венгрии считается поток желаний в города под влиянием индустриализации.

По сути дела, как естественный прирост, так и разница миграции способствовали увеличению численности и удельного веса городского населения, но в разной мере и в разное время. В период 1949—1959 гг. влияние этих двух факторов показывается более выраженным, хотя действие разницы миграции выше, но только в незначительной мере в отношении провинциальных городов. Однако, в период 1960—1969 гг. значение естественного прироста резко снизилось, в Будапеште можно было наблюдать даже естественное уменьшение населения, а сальдо миграций дальше увеличилось.

При сдвигах пропорции в численности городского и сельского населения — отчасти и в связи с этими сдвигами — доля живущего на окраинах населения снизилась в большой мере.

Конечно, процесс урбанизации выражается не только в росте городского населения, в увеличении числа городов, но и в перемене инфраструктурной снабженности сел.

Под влиянием высокой индустриализации, повляющегося в больших городах спроса на рабочую силу и связанных с ним трудностей заселения, число лиц, входящих из окружающих и часто даже из далеких поселков в большие промышленные центры значительно увеличилось.

Данные таблицы 5 сопоставляют изменение общей численности населения вносящихся к агломерации вокруг Будапешта поселков с наблюдаемой и для них по категориям и хорошо показывают очень большое увеличение численности населения агломерации.

Что касается жилищного положения, статья устанавливает, что за прошедшие 30 лет густота жителей в квартирах значительно снизилась под влиянием резко увеличившегося в последние годы жилищного строительства. Это уменьшение показалось во всех формах поселков и во всех социально-экономических группах. Также и повышение доли квартир с большим количеством комнат способствовало снижению густоты жителей. Дальнейшее улучшение жилищного положения очень важно, не только для общего уровня жизни и социальной политики, но и для демографической политики.

POPULATION AND HOUSING CONDITIONS OF TOWNS AND VILLAGES

Summary

The most important factor of the development of Hungarian settlements is the influx to towns as a consequence of industrialization.

Both natural increase and net migration contributed to the increase of the number and weight of urban population, however, in various and also

chronologically changing degree. In the period between 1949 and 1959 the effect of the two factors is much more balanced, although that of the net migration was higher, but in cases of country towns only in a small extent. On the contrary, in the period between 1960 and 1969 the importance of natural increase significantly declined, in Budapest even a natural decrease could be observed while net migration continued to grow.

Beside the change in the shares of urban and rural populations —partly due to it— the share of the population living in outskirts considerably fell.

The process of urbanization, naturally, manifests itself not only in the increase of the urban population and in the number of towns, but also in the alteration of the infrastructure of supply in villages.

In consequence of the considerable industrialization labour demand in greater towns and housing difficulties accompanying it, the number of commuters —also often from distant settlements to industrial centres— grew at a high degree.

Table 5 compares the cumulated increase of the populations of settlements belonging to the agglomeration around Budapest to the other categories observed also earlier, and clearly shows the extraordinary great increase of the population of the agglomeration.

As to the housing conditions, the study states that —as a result of the especially great housing construction of recent years— population density significantly decreased during the thirty years passed. This diminution could be observed in cases of all settlement-types and all socio-economic groups. The growth of the share of dwellings with more rooms also contributed to density decline. Beyond its importance in view of general living standard and social policy, further improvement of housing conditions is of extraordinary importance from population political aspect, too.

TÁRSADALMI MOBILITÁS

DR. ANDORKA RUDOLF:

Magyarországon kivételes lehetőségeink vannak a társadalmi mobilitás történeti tendenciáinak elemzésére. Az 1930. évi népszámlálás kérdőívén szerepelt ugyanis az apa foglalkozására vonatkozó kérdés.¹ Ilyen korai időpontra vonatkozóan semmilyen más országból sincsen sem teljes körű, sem reprezentatívnak tekinthető mobilitás adat. Ezeket a népszámlálási adatokat kiegészítik az 1930 körül végzett budapesti úgynevezett rétegfelvételek eredményei, amelyek során szintén kérdezték az apa foglalkozását.² Ugyanez a kérdés szerepelt az 1949. évi népszámlálás kérdőívén is.³ Majd a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete 1962-től 1964-ig akkor egyedülállóan részletes társadalmi mobilitás vizsgálatot végzett egy reprezentatív mintán (1) (2) (3). Az összeírtak teljes foglalkozási történetének feljegyzése (a szülőkre, házastársakra, gyermekekre stb. vonatkozó adatok mellett) lehetővé teszi, hogy nem csak a felvétel időpontjára vonatkozó mobilitási táblázatokat szerkesszünk, hanem — a retrospektív élettörténetek alapján — korábbi időpontokra vonatkozóakat is.⁴

Ezeknek a forrásoknak alapján összehasonlítjuk a magyar társadalom mobilitását

- a két világháború között (1938-ban),
- a felszabadulás utáni nagy társadalmi változásokat követően (1949-ben),
- a szocialista iparosítás extenzív szakaszának végén, a mezőgazdaság szocialista átszervezése után (a felvétel időpontjában, vagyis 1962—1964-ben).

¹ A mobilitási táblázatok „Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. Végeredmények összefoglalása. továbbá az 1935., 1938. és 1939. évi népösszeírások végeredményei” című kötetben (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 114. kötet.) a 168—175. oldalon található.

² A budapesti rétegvizsgálatoknak a társadalmi mobilitásra vonatkozó eredményeit összefoglalja Laky Dezső (4). Az 1930. évi népszámlálás és a rétegvizsgálatok mobilitási táblázatait újraelemzte az (5) tanulmány.

³ Az 1949. évi népszámlálás VI. kötete a 88—89. oldalon és VII. kötete a 182—191. oldalon közölte a mobilitási táblázatokat a két nemre összesítve. A csak a férfiakra vonatkozó adatokat a népszámlálás kéziratosa irattárából kaptuk meg. Elemmezte őket Harcsa István (6, 7).

⁴ Részletesen összehasonlítottuk egyrészt a korabeli népszámlálásokból, másrészt az 1962—64. évi vizsgálat retrospektív adataiból készített mobilitási táblákat. Kisebbit eltéréstől eltekintve (pl. a korabeli népszámlálások több kisiparos és kevesebb munkás apát mutatnak ki) a két forrásból származó adatok egymást alátámasztották. Ezért jogosultnak látszik az 1962—64. évi vizsgálatból kapott 1938., 1949. és 1962—64. évi táblázat összehasonlítása alapján elemezni e három korszak mobilitási viszonyait (7).

Azon kívül, hogy számunkra már maga az a tény is nagyon érdekes, hogyan változott a magyar társadalom mobilitása az elmúlt évtizedekben a végbement társadalmi és gazdasági változásokkal összefüggésben, ennek az összehasonlításnak lényeges mondanivalója lehet a társadalmi mobilitás szociológiai elmélete számára is, mivel három élesen eltérő időszak mobilitását elemezhetjük:

— a két világháború közötti Magyarországot a gazdasági élet közel stagnáló állapota, valamint egy feudális maradványokkal megterhelt kapitalista társadalmi struktúra jellemezte,

— a felszabadulás utáni (1949. évi) állapot alapvető társadalmi változásokat tükröz (földreform, a nagyvállalatok, bankok stb. államosítása, a felszabadulás előtti államhatalmi és igazgatási vezetők szinte maradéktalan kicserélése), ugyanakkor a gazdaság fejlettségének szintje ekkor még körülbelül a háború előttinek megfelelő, mert az újjáépítési időszak még csupán a háborúval kapcsolatos pusztulásokat állította helyre.

— az 1960-as évek elejéig igen gyors gazdasági fejlődés ment végbe, ennek következtében megváltozott a népgazdaság ágazati struktúrája és az aktív keresők foglalkozási és ági összetétele, így többek között a mezőgazdaságban foglalkoztatott aktív kereső fizikai aránya az 1949. évi 54⁰₀-ról 1963-ban 32⁰₀-ra csökkent.

A társadalmi mobilitás történeti tendenciái

Az 1962—64. évi társadalmi mobilitás vizsgálatban összeírt férfiak 1938. évi, 1949. évi és az összeíráskori (1962—1964) társadalmi helyzetét vetjük össze az apák 1938. évi (illetve — ha ekkor már nem éltek — utolsó) társadalmi helyzetével (1—3. táblázat). A társadalmi mobilitás megnövekedését érzékelteti az a tény, hogy a táblázatban szereplő személyek közül apjához viszonyítva mobil volt (vagyis más társadalmi csoportban helyezkedett el) 1938-ban 44⁰₀, 1949-ben 47⁰₀ és a hatvanas évek elején 59⁰₀.

A társadalmi mobilitás *főirányát* mindhárom időpontban a *gazdasági fejlődésből adódó foglalkozási struktúra változások határozták meg*: a mobil személyek a parasztságból a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozások felé, a szakképzetlen munkások a szakmunkás réteg felé, végül a fizikai foglalkozású csoportokból származók a szellemi rétegbe áramlottak. A főiránnyal ellentétes mobilitás (a szellemi rétegből a fizikai csoportok felé, a munkásságból a parasztságba stb.) mindhárom időpontban viszonylag csekélyebb volt. Míg azonban a *főiránnyal ellentétes mobilitás lényegében nem változott, a főirányban haladó mobilitás több mint másfélszeresére növekedett* és ez okozta a teljes társadalmi mobilitás nagyfokú növekedését:

	1938	1949	1962—64
Immobil	56 ⁰ ₀	53 ⁰ ₀	41 ⁰ ₀
A főirányban mobil	29 ⁰ ₀	33 ⁰ ₀	45 ⁰ ₀
Ellentétes irányban mobil	8 ⁰ ₀	10 ⁰ ₀	9 ⁰ ₀
Egyéb mobilitás ⁵	7 ⁰ ₀	4 ⁰ ₀	5 ⁰ ₀
Összesen	100⁰₀	100⁰₀	100⁰₀

⁵ Ide soroltuk például az „egyéb” réteg mobilitását, a hivatalsegéd és betanított munkás réteg közötti mobilitást, a kisiparos és szakmunkás réteg közötti mobilitást stb.

A főirányú mobilitásnak körülbelül kétharmad része a mezőgazdasági fizikai foglalkozásokból a többi csoportokba, túlnyomórésztben a munkásságba való átlépéséből adódott (1938-ban az összes összeirtak 20⁰/₀-a, 1949-ben 22⁰/₀-a, a hatvanas évek elején 30⁰/₀-a).

A mobilitás megnövekedésének *elsődleges oka tehát a gazdasági fejlődés meggyorsulása* volt. Ezért 1949-ben, amikor a gazdasági fejlettségi szint a háború előttihez hasonló volt, a társadalmi mobilitás sem volt sokkal nagyobb, mint 1938-ban. A mobilitás nagy növekedése a szocialista iparosítás és a mezőgazdaság szocialista átszervezése időszakában következett be.⁶

A nemzetközi szakirodalom a főirányú és azzal ellentétes mobilitás fogalmát nem használja, hanem helyette a strukturális és cirkuláris mobilitásnak hasonló fogalmait alkalmazza.⁷ Az előbbi a strukturális hatások (a társadalmi-foglalkozási struktúra átalakulása, a differenciális termékenység) okozta mobilitás, az utóbbi pedig a kölcsönös helycserék (pl. egy munkásszármazású személy értelmiségivé válik, helyette egy értelmiségi származású kerül a munkásságba) útján megvalósult mobilitás. Ezeknek a fogalmaknak segítségével a táblázatokban szereplőket a következőképpen osztályozhatjuk:

	1938	1949	1962-64
Immobil	56 ⁰ / ₀	53 ⁰ / ₀	41 ⁰ / ₀
Strukturális mobilitás	23 ⁰ / ₀	31 ⁰ / ₀	41 ⁰ / ₀
Cirkuláris mobilitás	16 ⁰ / ₀	16 ⁰ / ₀	14 ⁰ / ₀
Egyéb mobilitás	4 ⁰ / ₀	5 ⁰ / ₀	4 ⁰ / ₀
<i>Összesen</i>	100 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀

E fogalmak segítségével is az előbbivel azonos következtetésre jutunk: a mobilitás megnövekedését a *strukturális tényezők okozták*. Indokolatlannak bizonyul azonban az a szociológiai irodalomban gyakran előforduló értelmezés, amely szerint a cirkuláris mobilitás nagysága mintegy a társadalom nyíltságát, a mobilitási esélyek egyenlőségét fejezi ki. Miközben ugyanis nálunk a cirkuláris mobilitás lényegében nem változott, a mobilitási esélyek lényegesen egyenlőbbekké váltak. Például míg 1938-ban egy segédmunkás származású férfi esélye az értelmiségbe kerülésre csak egyszázad része volt az értelmiségi származású hasonló esélyének, 1962-64-ben az esélykülönbség már nem egészen tízszeres.

⁶ A főirányú mobilitás elősegítő további tényező volt a differenciális termékenység: a parasztság viszonylag nagy gyermekszáma miatt szükségképpen bocsátott ki magából mobil személyeket, viszont az értelmiség, mivel reprodukciója igen alacsony volt, e tény következtében fogadott magába más társadalmi háttérből származókat.

⁷ A strukturális és cirkuláris mobilitás definíciója csak 2×2 méretű mobilitási táblázatok esetében teljesen egyértelmű. A cirkuláris mobilitáshoz tartozik általában az, aki valamely növekedő létszámú csoportból egy csökkenő létszámúba (pl. a munkásságból a parasztságra) lép át, valamint az, aki mintegy az előbbinek helyére lép. Nem egyértelmű azonban, hova kell sorolni azt, aki az egyik csökkenő rétegből egy másik csökkenő rétegbe (pl. a parasztságból a kisiparos kategóriába) lép át.

Az egyes társadalmi csoportok mobilitása

A fenti globális elemzésnél mélyebb betekintést nyerünk a társadalmi mobilitás változásaiába, ha azokat társadalmi csoportonként külön-külön tanulmányozzuk. Itt világosan meg kell különböztetnünk:

— a *belépési mobilitási arányszámokat* (az egy adott társadalmi csoportba tartozó összeirtak megoszlását apjuk társadalmi csoportja szerint), és

— a *kilépési mobilitási arányszámokat* (az egy adott társadalmi csoportba tartozó apáktól származó összeirtak megoszlását saját elért társadalmi csoportjuk szerint).

A belépési és kilépési arányszámok csak együttesen jellemzik egy-egy társadalmi csoport mobilitását, külön-külön téves következtésre vezethetnek.

A vezetők és más értelmiségiek csoportjában a belépési arányszámok, különösen a munkás- és parasztszármazásúak belépését jellemző arányszámok erősen megnöttek, ugyanakkor az értelmiségi származásúak kilépése az értelmiségből — az 1949. évi átmeneti kisebb növekedés után a hatvanas évek elejére csökkent a felszabadulás előttihez viszonyítva. Tehát a munkás- és parasztszármazásúak beáramlása az értelmiségbe nem annak volt a következménye, hogy az értelmiségi származásúak abból nagyobb mértékben kiszorultak volna. Lényegében ugyanez jellemzi az egyéb szellemi csoportot is azzal a különbséggel, hogy abban még nagyobb a fizikai csoportokból származók aránya.

Mind a szak-, mind a betanított és segédmunkások csoportjában erősen megnövekedett a parasztszármazásúak aránya. Az utóbbiak között ugyan nagyobb arányban fordulnak elő a szakképzetlen munkások, mint a szakmunkások között, sőt az egyes szakmák között is

Horizontális grafika: (1) Общественная группа отца в 1938 г.; (2) Общественная группа переписанного лица в 1938 г.; (3) Лица на руководящем посту, работники интеллектуального труда; (4) Прочие работники умственного труда; (5) Ремесленники, члены промысловых кооперативов; (6) Квалифицированные рабочие; (7) Полукавалифицированные рабочие; (8) Низшие служащие; (9) Неквалифицированные рабочие; (10) Поденщики; (11) Сельскохозяйственные работники; (12) Прочие; (13) Всего.

Вертикальная графика: 1. Лица на руководящем посту, работники интеллектуального труда вместе; 2. Прочие работники умственного труда; 3. Ремесленники; 4. Квалифицированные рабочие; 5. Полукавалифицированные рабочие; 6. Низшие служащие; 7. Неквалифицированные рабочие; 8. Поденщики; 9. Сельскохозяйственные работники; 10. Прочие; 11. Всего.

Heading: (1) Father's social group of 1938 (2) Social group of the enumerated in 1938; (3) manager and other professional; (4) other non-manual; (5) artisan and member of industrial co-operative; (6) skilled worker; (7) semi-skilled worker; (8) office attendant; (9) unskilled worker; (10) day-worker; (11) agricultural manual; (12) other ;(13) Total;

Lateral text: 1. Manager and other professional; 2. Other non-manual; 3. Artisan; 4. Skilled worker; 5. Semi-skilled worker; 6. Office attendant; 7. Unskilled worker; 8. Day-worker; 9. Agricultural manual; (10) Other; (11) Total.

lényeges különbségek vannak: a parasztszármazásúak aránya kisebb a bonyolultabb szakismereteket igénylő, nem hagyományos, kisebb fizikai erőfeszítést igénylő szakmákban (pl. a szerszámkészítők, villanyszerelők között) (13). Mégis azt mondhatjuk, hogy a parasztszármazásúak beáramlása a nem mezőgazdasági munkásságba a magyar társadalom egyik meghatározó és legnagyobb jelentőségű folyamata volt.

Ugyanakkor nagymértékben megnőtt a munkásszármazásúak, különösen a szakmunkások belépése az értelmiségbe és az egyéb szellemi rétegbe. Így a szakmunkás származású férfiaknak közel egyharmada szellemi foglalkozást folytat. Míg a világháború előtt a szelemi réteg utánpótlásának forrása igen nagy részben a kiskereskedő és kisiparos réteg volt, és lényegesen kevesebb munkásszármazású került az értelmiségbe, a hatvanas évek elején az utánpótlás fő forrása a munkásság és (a vidéki értelmiségben) a parasztság.

Végül a belépési arányszámok szempontjából a mezőgazdasági fizikai csoport zártsága alig csökkent: a nem parasztszármazásúak aránya igen kicsi ma is. A parasztságból való kilépés azonban közel kétszeresére nőtt azzal összefüggésben, hogy a mezőgazdaságban dolgozó fizikaiak aránya a háború előttinek közel a felére csökkent a hatvanas évek elejére. Ha pedig a mezőgazdasági fizikaiakat alcsoportokra osztjuk, nevezetesen megkülönböztetjük a háború előtti mezőgazdasági cseléd és napszámos csoportot, a birtokos parasztságot, valamint a termelészövetkezeti parasztságot, akkor a földreform és a mezőgazdaság szocialista átszervezése során majdnem minden parasztszármazású ember legalább egyszer, de inkább kétszer társadalmi helyzetet változtatott.

A társadalmi csoportonkénti elemzés is a strukturális tényezők szerepét húzza alá: azokban az irányokban nőttek a belépési és kilépési arányszámok, amelyek a mobilitás fő irányában feküdtek.

Горизонтальная графа: (1) Общественная группа отца в 1938 г.; (2) Общественная группа переписанного лица в 1949 г.; (3) Лица на руководящем посту, работники интеллектуального труда; (4) Прочие работники умственного труда; (5) Ремесленники, члены промысловых кооперативов; (6) Квалифицированные рабочие; (7) Полукавалифицированные рабочие; (8) Низшие служащие; (9) Неквалифицированные рабочие; (10) Поденщики; (11) Сельскохозяйственные работники; (12) Прочие; (13) Всего.

Вертикальная графа: 1. Лица на руководящем посту, работники интеллектуального труда; 2. Прочие работники умственного труда; 3. Ремесленники; 4. Квалифицированные рабочие; 5. Полукавалифицированные рабочие; 6. Низшие служащие; 7. Неквалифицированные рабочие; 8. Поденщики; 9. Сельскохозяйственные работники; 10. Прочие; 11. Всего.

Heading: (1) Father's social group of 1938; (2) Social group of the enumerated in 1949; (3) manager and other professional; (4) other non-manual; (5) artisan and member of industrial-co-operative; (6) skilled worker; (7) semi skilled worker; (8) office attendant; (9) unskilled worker; (10) day-worker; (11) agricultural manual; (12) other; (13) Total.

Lateral text: 1. Manager and other professional; 2. Other non-manual; 3. Artisan; 4. Skilled worker; 5. Semi-skilled worker; 6. Office attendant; 7. Unskilled worker; 8. Agricultural manual; (10) Other; (11) Total.

Mobilitási indexek

A külföldi mobilitási szakirodalomban általában nem elégedtek meg a mobilitási táblázatoknak egyszerűen a százalékos mobilitási arányszámok alapján végzett elemzésével, hanem különböző mobilitási indexeket dolgoztak ki, hogy azoknak segítségével egyrészt az egyes társadalmi osztályok, rétegek, csoportok mobilitását, ezeknek „zárttságát”, illetve „nyitottságát” összehasonlítsák, másrészt különböző országok mobilitási táblázatait egymással összevevessék. Az indexek szerkesztésénél általában arra törekedtek, hogy az eltérő struktúráknak, vagyis a táblázatok eltérő széleloszlásainak hatását kiszűrjék. Mivel a három vizsgált időpontban a társadalmi struktúra, az összeirtak társadalmi kategóriák szerinti megoszlása igen eltérő volt, célszerű megnézni, mit mutatnak ezek az indexek (4. táblázat).⁸

Először az úgynevezett asszociációs vagy *Glass* féle indexet dolgozták ki (8,9). Ez kifejezi, hogy a származási csoportban megmaradók aránya hányszorosa annak az aránynak, amely akkor fordulna elő, ha az összeirt elért társadalmi helyzete független lenne az apjától. Az utóbbi esetben minden társadalmi csoport származás szerinti összetétele azonos lenne. Ilyenkor az asszociációs index értéke 1 lenne. Ténylegesen azonban ennél sokkal többen maradnak meg a származási társadalmi csoportban. Ilyenkor az index értéke 1-nél nagyobb. Az indexnek azonban az a hibája, hogy maximuma függ a kérdéses társadalmi csoport nagyságától, másszóval kisebb csoportoknál sokkal nagyobb maximális értékek fordulhatnak elő. Tény-

⁸ A 4. táblázatban csak a mobilitási táblák főátulójában szereplő indexeket közöltük, tehát azokat az indexeket, amelyek az összeirt férfiaknak a származási (apai) társadalmi csoportba való megmaradását, vagyis az immobilitást jellemzik. Minél magasabb az index értéke, annál nagyobb fokú az immobilitás, viszont minél kisebb az értéke, annál „nyitottabb” a kérdéses társadalmi kategória.

Горизонтальная графа: (1) Общественная группа переписанного лица в 1962—1964 гг.; (3) Лица на руководящем посту, работники интеллектуального труда вместе; (4) Прочие работники умственного труда; (5) Ремесленники, члены промысловых кооперативов; (6) Квалифицированные рабочие; (7) Полукавалифицированные рабочие; (8) Низшие служащие; (9) Неквалифицированные рабочие; (10) Поленщики; (11) Сельскохозяйственные работники; (12) Прочие; (13) Всего.

Вертикальная графа: 1. Лица на руководящем посту, работники интеллектуального труда; 2. Прочие работники умственного труда; 3. Ремесленники; 4. Квалифицированные рабочие; 5. Полукавалифицированные рабочие; 6. Низшие служащие; 7. Неквалифицированные работники; 8. Поленщики; 9. Сельскохозяйственные работники; 10. Прочие; 11. Всего.

Heading: (1) Father's social group of 1938; (2) Social group of the enumerated in 1962—64; (3) manager and other professional; (4) other non-manual; (5) artisan and member of industrial co-operative; (6) skilled worker; (7) semi-skilled worker; (8) office attendant; (9) unskilled worker; (10) day-worker; (11) agricultural manual; (12) other; (13) Total.

Lateral text: 1. Manager and other professional; 2. Other non-manual; 3. Artisan; 4. Skilled worker; 5. Semi-skilled worker; 6. Office attendant; 7. Unskilled worker; 8. Day-worker; 9. Agricultural manual; 10. Other; 11. Total.

4. Különböző immobilitás indexek Magyarországon

Рзные индексы имобильности в Венгрии
Various immobility indices in Hungary

Társadalmi csoport (1)	Glass-index (2)			Yule-féle Q (3)			Tyree-féle módosított Q (4)		Yasuda-index (5)			Boudon-index (6)		
	1938	1949	1962—64	1938	1949	1962—64	1938	1949	1938	1949	1962—64	1938	1949	1962—64
1. Vezető és értelmiségi	16,9	11,4	8,5	0,96	0,92	0,92	0,91	0,91	0,52	0,45	0,46	0,54	0,48	0,57
2. Egyéb szellemi	6,6	4,7	3,5	0,86	0,77	0,71	0,73	0,71	0,46	0,30	0,28	0,37	0,36	0,36
3. Kisiparos, ktsz-tag	3,4	3,2	2,6	0,72	0,67	0,53	0,60	0,60	0,24	0,25	0,18	0,36	0,33	0,27
4. Szakmunkás	2,8	2,2	2,1	0,73	0,68	0,56	0,64	0,62	0,46	0,36	0,31	0,57	0,49	0,46
5. Betanított munkás	4,2	3,0	1,8	0,77	0,39	0,37	0,68	0,48	0,21	0,14	0,09	0,24	0,21	0,17
6. Hivatalsegéd	4,1	3,9	2,3	0,73	0,72	0,61	0,67	0,65	0,07	0,07	0,06	0,05	0,06	0,05
7. Segédmunkás	3,2	2,1	1,8	0,54	0,43	0,34	0,52	0,35	0,14	0,16	0,09	0,19	0,17	0,19
8. Napszámos	13,6	9,5	15,6	0,93	0,93	0,96	0,40	0,40	0,21	0,09	0,33	0,16	0,10	0,17
9. Mezőgazdasági	1,4	1,5	1,5	0,92	0,88	0,84	0,91	0,88	0,81	0,76	0,77	0,93	0,91	0,91

Горизонтальная графа: (1) Общественная группа; (2) Индекс Гласса; (3) Q по Юлу; (4) Модифицированное Q по Тайри; (5) Индекс Ясуды; (6) Индекс Будона.

Вертикальная графа: 1. Лица на руководящем посту, работники интеллектуального труда вместе; 2. Прочие работники умственного труда; 3. Ремесленники, члены промысловых кооперативов; 4. Квалифицированные рабочие; 5. Полукавалифицированные рабочие; 6. Низшие служащие; 7. Неквалифицированные рабочие; 8. Поденщики; 9. Сельскохозяйственные работники.

Heading: (1) Social group; (2) Glass index; (3) Q by Yule; (4) Modified Q by Tyree; (5) Yasuda index; (6) Boudon index.

Lateral text: 1. Manager and other professional; 2. Other non-manual; 3. Artisan and member of industrial co-operative; 4. Skilled worker; 5. Semi-skilled worker; 6. Office attendant; 7. Unskilled worker; 8. Day-worker; 9. Agricultural manual.

legesen is általában nagyobb immobilitási indexet kapunk a kisebb társadalmi csoportoknál.

Ezért merült fel az a gondolat, hogy helyette a Yule-féle Q indexet alkalmazzák, amely a minőségi kategóriákat tartalmazó táblázatokban mutatkozó kapcsolatot szorosságát méri és a korrelációs együtthatóhoz hasonlóan ± 1 a maximuma és minimuma, teljes függetlenség esetén pedig 0 értékű. Tyree (10) újabban ennek az indexnek olyan módosítását ajánlotta, hogy előzetesen az összehasonlítható mobilitási táblák széleloszlásait egy iteratív módszerrel egymáshoz igazítják. (Esetünkben az 1938. és 1949. évi táblát alakítottuk át úgy, hogy széleloszlásaik megegyezzenek az 1962—64. évi tábláéval.) Ezáltal az eltérő struktúrák hatása kiszűrődik.

Yasuda (11) viszont úgy akarta a Glass-féle index hiányosságait kiküszöbölni, hogy annak mind számlálójából, mind nevezőjéből kivonta a strukturális mobilitást, tehát mintegy a tényleges „tisztá” mobilitást viszonyítja az apa és fia társadalmi helyzete közötti teljes függetlenség esetén várható „tisztá” mobilitáshoz. Ez az index is ± 1 határok között helyezkedhet el.

Végül Boudon (12) mellőzte a függetlenség esetén várható tökéletes mobilitás fogalmát és a tényleges „tisztá” mobilitást a maximális lehetséges „tisztá” mobilitáshoz viszonyította.

Mindegyik index értéke — egy-két kivételtől eltekintve — csökkent 1938-tól a hatvanas évek elejéig. Ez igazolja azt a fenti következtetést, hogy a társadalom nyitottsága nőtt.

Ami a társadalmi csoportok egymáshoz viszonyított „nyitottságát”, illetve „zárttságát” illeti, a következtetések nem egyértelműek. Azt meg lehet állapítani, hogy a Glass index ebben a vonatkozásban félrevezet, mert a mezőgazdasági réteg alacsony index értékeit nem a nyitottság, hanem ennek a rétegnek viszonylagos nagysága okozza. (Megfordítva: a napszámos réteg index értékei azért magasak, mert ez a réteg kicsi.) Az összes többi indexek, amelyek a strukturális hatásokat és a szélelosztások változásainak hatását jobban kiszűrik, azt mutatják, hogy elsősorban a munkás rétegek nyitottsága nőtt (több parasztszármazásút fogadtak be és több munkásszármazásút bocsátottak ki az értelmiségi és egyéb szellemi rétegekbe). Ugyanakkor az értelmiségi rétegnek egyrészt, a parasztszágnak másrészt megfigyelt nagyobb belépési, illetve kilépési arányaszámait legnagyobb részben a strukturális tényezők okozták, ezért az ezeknek hatását kiszűrő indexek viszonylagos zárttságot jeleznek, illetve e zártzágnak csak minimális csökkenését mutatják ki. Sőt a Tyree féle módosított Q , amely szerintünk a strukturális hatásokat a legjobban kiszűrni látszik, és a Boudon index, amelyet a „legpesszimistábbnak” mondanak, mivel a tényleges mobilitást nem a függetlenség esetén előfordulóhoz, hanem a maximális lehetségeshez viszonyítja, az értelmiségi rétegnél egész kevéssé emelkedik is.

A mobilitás demográfiai összefüggései

Az 1962—64. évi társadalmi mobilitás vizsgálat lehetővé tette a társadalmi mobilitás és különböző demográfiai változók és folyamatok kapcsolatának vizsgálatát.

A nők társadalmi mobilitásának elemzése (7,14) azt mutatta, hogy a nők mobilitása a férfiakétól lényegesen különbözött. Bár a főirány azonos volt, a nők elsősorban a kisebb szakképzettséget igénylő (egyéb szellemi, betanított munkás) foglalkozási csoportokba léptek be.

A társadalmi mobilitás és *iskolai végzettség* közötti összefüggés Magyarországon igen erős: a magasabb iskolai végzettség szerzése a legtöbb esetben együttjárt a főirányú mobilitással, az ezzel ellentétes irányú mobilitás (pl. azok a szellemi származásúak, akik munkások lettek) pedig majdnem minden esetben azzal függött össze, hogy a kérdéses személy nem szerezte meg azt a magasabb iskolai végzettséget, amely a származási csoportban való megmaradás előfeltétele lett volna (15). Az iskolai végzettség meghatározó szerepe abban a vonatkozásban még erősebb is nálunk, mint a fejlett tőkés országokban, hogy az apa társadalmi helyzetének befolyása az iskolai végzettség megszerzése után már nem érvényesül. (Ígaz viszont, hogy az iskolai továbbtanulást ma is erősen befolyásolja.)

A társadalmi mobilitás nagy *belső vándorlási* folyamatokkal járt együtt (7). A községekből városokba, valamint vidékről Budapestre bevándorlók mintegy „fölfelé tolták” a helyben születetteket a társadalmi struktúrában, mert a bevándorlók foglalták el a szakképzetlen munkás pozíciók többségét. Ezért a budapesti munkásságból került ki a legtöbb értelmiségi és egyéb szellemi foglalkozású. Ugyanakkor Budapest és a városok „elszívták” a régi vidéki értelmiségnek, sőt egyéb szellemi és szakmunkás rétegnek jelentős részét is. Ennek következtében a vidéki értelmiségben sokkal több a munkás és paraszt (különösen a paraszt) származású, mint a budapesti értelmiségben, ahol a régi értelmiség aránya a legnagyobb.

A társadalmi mobilitás szerepet játszott a *termékenység* csökkenésében (15,16). A mobilitás fő iránya ugyanis a nagyobb gyermekszámú csoportokból a kisebb termékenységűek felé irányult és a mobil családok termékenysége általában az új társadalmi csoportban szokásos alacsonyabb szinthez alkalmazkodott.

Eltérő vélemények vannak a magyar szakirodalomban arról, hogy a társadalmi mobilitás a jövőben hogyan fog alakulni (17) (18). Mindenképpen kívánatosnak látszik azonban, hogy a társadalmi mobilitás lehetőségei gazdasági fejlődésünk új intenzív szakaszában ne csökkenjenek, sőt a társadalom nyíltsága fokozódjék (19). Az 1968. évi mikrocenzusról és az 1970. évi népszámlálás 25⁰/₀-os mintájánál feltett kérdések, valamint az 1973-ban végzett nagyméretű reprezentatív társadalmi mobilitás felvétel adatainak részletes elemzése fogja megmutatni, hogy a legutóbbi években milyen tendenciák érvényesültek.

IRODALOM

- (1) *Dr. Klinger András—Dr. Szabady Egon*: A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai Budapesten és a városokban. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei. No. 7. 1965. 323. p.
- (2) *Dr. Szabady Egon*: A társadalmi-foglalkozási átrétegződés Budapesten és a vidéki városokban. Valóság, 1966. No. 12. 19—28. p.
- (3) *Dr. Szabady Egon*: Adalékok a társadalmunkban végbement átrétegződéshez. Társadalmi Szemle. 1966. No. 4. 134—144. p.
- (4) *Laky Dezső*: Adalékok Budapest társadalmának összetételéhez. Különlenyomat a Városi Szemle XVIII. évfolyamából. Budapest, 1932. 69 p.
- (5) *Dr. Andorka Rudolf*: A társadalmi mobilitás Magyarországon a felszabadulás előtt. Statisztikai Szemle. 1971. No. 10. 1020—1034. p.
- (6) *Harcza István*: Társadalmi struktúra és mobilitás az 1949. évi népszámlálás adatai alapján. Demográfia. 1974. No. 2. 192—205. p.
- (7) *Dr. Andorka Rudolf—Harcza István—Kulcsár Rózsa*: A társadalmi mobilitás történeti tendenciái. Statisztikai Időszaki Közlemények. No. 343. 1975. 312. p.
- (8) *Mukerjee, R.—Hall, J. R.*: A note on the analysis of social mobility. In *Glass, D. V.* szerk.: Social mobility in Britain. London. Routledge and Kegan Paul. 1954. 218—241. p.
- (9) *Rogoff, N.*: Recent trends in occupational mobility. Glencoe. Free Press. 131. p.
- (10) *Tyree, A.*: Mobility ratios and association in mobility tables. Population Studies. 1973. No. 3. 577—588. p.
- (11) *Yasuda, S.*: A methodological inquiry into social mobility. American Sociological Review. 1964. No. 1. 16—23. p.
- (12) *Boudon, R.*: Mathematical structures of social mobility. New York. Elsevier. 1973. 168 p.
- (13) *Kemény István—Kozák Gyula*: A Csepeli Vas- és Fémművek munkásai. Budapest. Társadalomtudományi Intézet. 1971. 190. p.
- (14) *Kulcsár Rózsa*: A nők társadalmi mobilitásának vizsgálata. Szociológia. 1974. No. 2. 204—223. p.
- (15) *Dr. Andorka Rudolf*: A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai Magyarországon. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei. No. 30. 1970. 394 p.
- (16) *Dr. Miltényi Károly*: Population policy impacts on differential fertility. Előadás a Népeségtudományi Unió Konferenciáján. Liege. 1973. 12 p.
- (17) *Dr. Andorka Rudolf—Dr. Miltényi Károly*: A társadalmi mobilitás alakulásának lehetséges irányzatai. Statisztikai Szemle. 1972. No. 6. 595—611. p.
- (18) *Dr. Szabady Egon*: Social mobility and the „openness” of society. New Hungarian Quarterly. 1971. No. 43. 41—55. p.
- (19) *Dr. Andorka Rudolf—Illés János*: Társadalmi struktúrákról és különbségekről. Szakszervezeti Szemle. 1974. No. 3. 78—84. p.

СОЦИАЛЬНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ

(Резюме)

На основе проведенного в 1962—1964 гг. выборочного обследования социальной мобильности, при использовании и данных переписей населения 1930 и 1949 гг. о мобильности были составлены три таблицы о перемещении между поколениями на 1938, 1949 и 1962—1964 гг. Сопоставление трех таблиц показывает значительное увеличение социального перемещения. В этом росте структурные факторы (экономическое развитие) играли главную роль.

SOCIAL MOBILITY

Summary

On the basis of the sample survey on social mobility performed in 1962 through 1964, and considering also the mobility data of the 1930 and 1949 population censuses, three intergenerational mobility tables were constructed for the years 1938, 1949 and 1962—64. The comparison of the three tables shows the great increase of the social mobility. Structural factors (economic development) were the most important contributors to this increase.

A NÉPESSÉGFEJLŐDÉS GAZDASÁGI HATÁSAI

VALKOVICS EMIL

Minden ország gazdaságának a fejlődése függ — többek között — népességének a fejlődésétől is. A gazdasági jelenségeket ugyanis a népesség produkálja. Az ország népessége, lakosai azok, akik gazdaságilag aktívak, vagy gazdaságilag inaktívak, akik idejüket munkaidőként vagy nem-munkaidőként (szabad időként) töltik el, akik termelnek, fogyasztanak, megtakarítanak, stb. Kétségtelen tehát, hogy a gazdasági aktivitás és a gazdasági inaktivitás, a munkaidő és a nem-munkaidő (szabad idő), a termelés és a fogyasztás, a megtakarítás jelenségeinek, és számos más gazdasági jelenségnek az alakulása függ — többek között — az ország népessége számának és különböző ismérvek (nem, kor, családi állapot, iskolai végzettség stb.) szerinti összetételének az alakulásától, változásától is, és kimutatható az is, hogy a népesség száma és összetétele változatlanságának is vannak bizonyos gazdasági következményei. Az alábbiakban hazánk népessége fejlődésének a gazdasági aktivitásra és a gazdasági inaktivitásra, a termelésre és a fogyasztásra, valamint a munka termelékenységére gyakorolt hatását kívánjuk igen röviden illusztrálni a felszabadulás óta tartott három népszámlálás és az ezeket megelőző és követő egy-egy év adatain alapuló elemzés segítségével.

A népességfejlődés hatása a gazdasági aktivitás és a gazdasági inaktivitás alakulására

Hazánk népességének száma az 1949. I. 1-i 9 204 799 főről 1960. I. 1-re 9 961 044 főre, 1970. I. 1-re pedig 10 322 099 főre nőtt. A gazdaságilag aktív népesség száma ugyanakkor az 1949. I. 1-i 4 084 931 főről 1960. I. 1-re 4 759 616 főre, 1970. I. 1-re pedig 4 988 676 főre növekedett. 1960. I. 1. és 1970. I. 1. között tehát az össznépesség száma 8,2⁰/₀-kal, a gazdaságilag aktív népesség száma pedig 16,5⁰/₀-kal, 1960. I. 1. és 1970. I. 1. között pedig az össznépesség száma 3,6⁰/₀-kal, a gazdaságilag aktív népesség száma pedig 4,8⁰/₀-kal növekedett. A gazdaságilag aktív népesség számának a növekedési üteme tehát mindkét intercenzális periódusban gyorsabb volt az össznépesség számának a növekedési üteménél. Ennek következtében megnőtt a gazdaságilag aktív népességnek és csökkent a gazdaságilag

inaktív népességnek az össznépességen belüli aránya: 1949. I.1-én hazánk népességének 44,4⁰/₀-a volt gazdaságilag aktív és 55,6⁰/₀ gazdaságilag inaktív, 1960. I. 1-én a gazdaságilag aktív népesség aránya már 47,8⁰/₀-ot, a gazdaságilag inaktív pedig csupán 52,2⁰/₀-ot tett ki, 1970. I. 1-re pedig a gazdaságilag aktív népesség aránya 48,3⁰/₀-ra növekedett, a gazdaságilag inaktív pedig 51,7⁰/₀-ra süllyedt.

Vajon a gazdaságilag aktív népesség össznépességen belüli arányának a növekedéséből egyértelműen a népesség gazdasági aktivitásának (az aktivitás „szintjének”) a megnövekedésére, illetve a gazdaságilag inaktív népesség össznépességen belüli arányának a süllyedéséből a népesség gazdasági inaktivitásának a süllyedésére (az inaktivitás „szintjének” a csökkenésére) kell-e következtetnünk? A kérdésre adandó válaszunk kialakítása során figyelembe kell vennünk, hogy a gazdaságilag aktív és a gazdaságilag inaktív népesség össznépességen belüli arányának a mutatói súlyozott számtani átlagként is felfoghatók, melyek értékének az alakulása a gazdaságilag aktív, illetve gazdaságilag inaktív népességnek a különböző nemű és korú szubpopulációkban megfigyelhető arányszámain kívül a népesség nemek és kor szerinti megoszlásától is függ. Igen fontos tehát a gazdaságilag aktív, illetve gazdaságilag inaktív népesség nemek szerinti arányszáma és a népesség nemek szerinti összetételének a szóban forgó „szintek” alakulásával kapcsolatos figyelembevétel és nagy jelentősége van a kor szerinti „szintek” és a korösszetétel alakulása figyelembevételének is. Előfordulhat, hogy a gazdasági aktivitás (illetve inaktivitás) korszpecifikus arányszámai változatlanok maradnak, illetve süllyednek, a gazdaságilag aktív (illetve inaktív) népesség össznépességen belüli aránya mégis növekszik, a népesség korösszetételének a megváltozása miatt és előfordulhat ennek a fordítottja is. A standardizálás módszerének a felhasználásával kimutatható, hogy mi volt a szerepe a gazdaságilag aktív, illetve a gazdaságilag inaktív népesség össznépességen belüli arányának a megváltozásában külön e szubpopulációk korszpecifikus arányszámai és külön a népesség korstruktúrája módosulásának. Ennek az elemzésnek az elvégzésétől a terjedelem szabta korlátok miatt e helyen eltekintünk. Viszonylag nagy biztonsággal következtethetünk azonban a népesség gazdasági aktivitása, illetve gazdasági inaktivitása szintje megváltozásának az irányára és mértékére e szubpopulációk korszpecifikus arányszámai összegének az alakulása alapján is. A gazdaságilag aktív, illetve a gazdaságilag inaktív népesség egyes időpontokra vonatkozóan megfigyelt korszpecifikus arányszámainak az összege (vagyis ezen arányszámoknak a *transzverzális* összege) azt mutatja, hogy hány évet élne le élete folyamán gazdaságilag aktív, illetve gazdaságilag inaktív állapotban egy átlagos ember, ha minden életkorban olyan mértékben lenne gazdaságilag aktív, illetve gazdaságilag inaktív, amilyen mértékben a megfigyelés időpontjában a különböző korú népesség volt. A szóban forgó korszpecifikus arányszámoknak a transzverzális összegét gazdaságilag aktív, illetve gazdaságilag inaktív bruttó élettartamnak is szoktuk nevezni. A mindkét nembeli népesség gazdaságilag aktív bruttó élettartama az 1949.

I. 1-i adatok alapján számítva 37,6 évet, az 1960. I. 1-i adatok alapján számítva 40,5 évet, az 1970. I. 1-i adatok alapján számítva 37,5 évet, gazdaságilag inaktív bruttó élettartama pedig — a 0—99 éves korintervallumot véve alapul —, az 1949. I. 1-i adatok alapján számítva 62,4 évet, az 1960. I. 1-i adatok alapján számítva 59,5 évet, 1970. I. 1-i adatok alapján számítva pedig 62,5 évet tett ki.

Kitűnik tehát, hogy hazánk népességének gazdasági aktivitása 1949. I. 1. és 1960. I. 1. között valóban igen jelentősen növekedett, 1960. I. 1. és 1970. I. 1. között viszont nem növekedett, hanem súlyyodt, annak ellenére, hogy a gazdaságilag aktív népességnek az össznépségen belüli aránya 47,8⁰/₀-ról 48,30⁰/₀-ra emelkedett. A gazdasági aktivitás, ill. inaktivitás szintjének a mérésére szolgáló mutatónak a megváltoztatása ebben az esetben nem csak a változásnak a mértékéről, hanem a változásnak az irányáról alkotott képünket is módosítja.

A mindkét nembeli népesség gazdaságilag aktív, illetve gazdaságilag inaktív bruttó élettartama szintén súlyozott számtani átlag: e mutatók nemek szerinti értékeinek a fiúszületek arányával (51,7⁰/₀) és a leányszületek arányával (48,3⁰/₀) súlyozott átlaga.

A férfi népesség gazdaságilag aktív bruttó élettartama az 1949. I. 1-i adatok alapján számítva 54,7 évet, az 1960. I. 1-i adatok alapján számítva 54,2 évet, az 1970. I. 1-i adatok alapján számítva 45,4 évet, gazdaságilag inaktív bruttó élettartama pedig — a 0—99 éves korintervallumot véve alapul —, az 1949. I. 1-i adatok alapján számítva 45,3 évet, az 1960. I. 1-i adatok alapján számítva 45,8 évet, az 1970. I. 1-i adatok alapján számítva pedig 54,6 évet tett ki.

A női népesség gazdaságilag aktív bruttó élettartama az 1949. I. 1-i adatok alapján számítva 19,3 évet, az 1960. I. 1-i adatok alapján számítva 25,9 évet, az 1970. I. 1-i adatok alapján számítva 28,9 évet tett ki, gazdaságilag inaktív nettó élettartama pedig — a 0—99 éves korintervallumot véve alapul — az 1949. I. 1-i adatok alapján számítva 80,7 évet, az 1960. I. 1-i adatok alapján számítva 74,1 évet, az 1970. I. 1-i adatok alapján számítva pedig 71,1 évet tett ki.

A fenti adatokból kitűnik, hogy a gazdasági aktivitás szintjének az emelkedése 1949. I. 1. és 1960. I. 1. között kizárólag a nők gazdasági aktivitása igen nagyarányú megnövekedésének, 1960. I. 1-i és 1970. I. 1. közötti süllyedése pedig kizárólag a férfiak gazdasági aktivitása jelentős süllyedésének volt köszönhető.

A gazdaságilag aktív, illetve inaktív népesség a népszámlálások által szolgáltatott korszpecifikus arányszámainak, valamint az 1948—1949. évi, 1959—1960. évi és 1969—1970. évi halandósági tábláknak a felhasználásával kiszámíthatókká váltak a születéskor és más egzakt életkorban várható átlagos gazdaságilag aktív és átlagos gazdaságilag inaktív élettartamnak a nagyságai is.

A mindkét nembeli népesség születéskor várható átlagos gazdaságilag aktív élettartama, vagyis a gazdaságilag aktív nettó élettartam az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 28,5 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 34,7 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva 33,0 évet, születéskor várható átlagos gaz-

daságilag inaktív élettartam, vagyis gazdaságilag inaktív nettó élettartam pedig az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 32,5 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 32,7 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 36,2 évet tett ki.

A férfi népesség születéskor várható átlagos gazdaságilag aktív élettartama az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 40,5 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 45,3 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva 38,8 évet; születéskor várható átlagos gazdaságilag inaktív élettartama pedig az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 18,3 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 19,9 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 27,7 évet tett ki.

A női népesség születéskor várható átlagos gazdaságilag aktív élettartama az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 15,6 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 23,3 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva 26,7 évet; születéskor várható átlagos gazdaságilag inaktív élettartama pedig az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 47,6 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 46,3 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 45,4 évet tett ki.

A mindkét nembeli népesség gazdaságilag aktív, illetve gazdaságilag inaktív nettó élettartama a mutató nemek szerinti értékeinek a fiú- és leányszületések hányadaival súlyozott átlaga. A gazdaságilag aktív és a gazdaságilag inaktív nettó élettartam összege, továbbá a halandósági tábla születéskor várható átlagos élettartam-mutatójának (e_0^e) az értékével egyenlő. Ez utóbbi mutatónak az értéke a férfi népesség esetében az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 58,8 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 65,2 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 66,5 évet tesz ki. A női népesség születéskor várható átlagos élettartama az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 63,2 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 69,6 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 72,1 évet tesz ki. A mindkét nembeli népesség esetében e mutató értéke az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 61,0 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 67,4 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 69,2 évet tesz ki (ez utóbbiak szintén a nemek szerinti értékeknek a fiúk- és leányszületések hányadával súlyozott átlagai).

A mindkét nembeli népesség gazdaságilag aktív bruttó és nettó élettartamának a különbsége, vagyis a gazdaságilag aktív élettartamnak a halandóságból adódó vesztesége az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 9,1 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 5,8 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva 4,5 évet; a gazdaságilag inaktív élettartamnak ez a vesztesége pedig az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 29,9 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 26,8 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 26,3 évet tett ki.

A férfi népesség esetében a gazdaságilag aktív élettartamnak a halandóságból adódó vesztesége az 1948—1949. évi adatok alapján

számítva 14,2 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 8,9 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 6,6 évet; a gazdaságilag inaktív élettartam halandóságból adódó vesztesége pedig az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 27,0 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 25,9 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 26,9 évet tett ki.

A női népesség esetében a gazdaságilag aktív élettartamnak a halandóságból adódó vesztesége az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 3,7 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 2,6 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 2,2 évet tett ki; a gazdaságilag inaktív élettartam halandóságból adódó vesztesége pedig az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 33,1 évet, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 27,8 évet, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 25,7 évet tett ki.

A gazdaságilag aktív és a gazdaságilag inaktív élettartamnak a halandóságból adódó veszteségének a különböző halálokok szerinti struktúrája is elemezhető.

A népességfejlődés hatása a termelés és a fogyasztás alakulására

Hazánkban — közelítő pontosságú becslés szerint — az 1948 közepétől 1949 közepéig terjedő év alatt termelt nemzeti jövedelem 61 902,7 millió forintot, az 1959 közepétől 1960 közepéig terjedő év alatt termelté 133 118,5 millió forintot, az 1969 közepétől 1970 közepéig terjedő év alatt termelté pedig 231 674,6 millió forintot tett ki. A vonatkozó egyévnvi időszakok alatti fogyasztásnak a volumene 51 546,9 millió forintot, 103 748,5 millió forintot, illetve 167 991,8 millió forintot tett ki.¹ Az egy lakosra jutó évi nemzeti jövedelem-termelés értéke az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 6,7 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 13,4 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva 22,4 ezer forintot, az egy lakosra jutó évi fogyasztás volumene pedig az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 5,6 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 10,4 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 16,3 ezer forintot tett ki.

Használható-e azonban az egy lakosra jutó évi termelés értékének a mutatója a termelés (s alkalmasint a gazdsági fejlettség) színvonalának, az egy lakosra jutó évi fogyasztás értékének a mutatója pedig a fogyasztás színvonalának a mérésére? E mutatók szintén felfoghatók súlyozott számtani átlagként is; minthogy a termelésnek és a fogyasztásnak egy lakosra jutó évi nagyságai különbözőek a férfi és a női népesség esetében, s e szubpopulációkon és az össznépelességen belül az egyes életkorokhoz (korszoportokhoz) tartozó népesség esetében stb. is, értékeiknek alakulása csak akkor tájékoztatna megnyugtatóan a termelés, illetve a fogyasztás színvonalának a tényleges alakulásáról, ha a népesség nemek és kor (illetve

¹ A felsorolt adatok a népszámlálások időpontjait megelőző és követő egy-egy év alatt megtermelt nemzeti jövedelem, illetve elfogyasztott nemzeti jövedelem összegének a felét jelentik 1959. évi árakon számítva.

egyéb) ismérvek szerinti összetétele változatlan lenne. Minthogy azonban Magyarországon ez nem áll fenn, a standardizálás módszerének a felhasználásával ebben az esetben is célszerű megvizsgálni, hogy miként hatott e jelenségek évi összmennyiségének a változására a népesség számának, összetételének és szubpopulációk szerinti egy főre jutó évi átlagos nagyságának a módosulása; az össznépesség egy lakosára jutó volumeneiknek az alakulására pedig a népesség struktúrájának és az egyes szubpopulációkban megfigyelhető egy főre jutó évi átlagos nagyságaiknak az alakulása. E vizsgálatról a terjedelem szabta korlátok miatt itt eltekintünk. Ebben az esetben is viszonylag nagy biztonsággal következtethetünk azonban a vizsgált jelenségek szintje változásának az irányára és mértékére e jelenségek korszecifikus évi nagyságai transzverzális összegeinek az alakulásából, mely utóbbiak azt mutatják, hogy mennyit termelne, illetve fogyasztana élete folyamán egy átlagos ember, ha minden életkorban annyit termelne, illetve fogyasztana, amennyit a megfigyelt évben. E mutatókat — a gazdasági aktivitás, illetve inaktivitás szintjének a mérésére használt analóg természetű mutatókhoz hasonlóan — az élettartam alatti bruttó termelés, illetve bruttó fogyasztás mutatóinak is nevezhetjük.

A mindkét nembeli népesség élettartam alatti bruttó termelésének az értéke az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 543,7 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 1 090,7 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva 1 721,0 ezer forintot tett ki; élettartam alatti bruttó fogyasztásának értéke pedig — a 0—99 éves korintervallumot véve alapul — az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 529,0 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 993,5 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 1 539,5 ezer forintot tett ki. Az élettartam alatti bruttó termelés értékének az élettartam alatti bruttó fogyasztás értékét meghaladó többlete tehát az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 14,7 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 97,2 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 181,5 ezer forintot tett ki.

A vonatkozó évek halandósági tábláinak a felhasználásával kiszámított születéskor várható átlagos termelésnek, vagyis az élettartam alatti nettó termelésnek az értéke az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 406,6 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 917,3 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva 1477,1 ezer forintot tett ki; a születéskor várható átlagos fogyasztásnak, vagyis az élettartam alatti nettó fogyasztásnak az értéke pedig az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 338,4 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 704,9 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 1 124,4 ezer forintot tett ki. Az élettartam alatti nettó termelésnek az élettartam alatti nettó fogyasztást meghaladó többlete tehát az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 68,2 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 212,4 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján pedig 352,7 ezer forintot ért el.

Az élettartam alatti bruttó és nettó termelés különbsége, vagyis az élettartam alatti termelés halandóságból adódó vesztesége az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 137,1 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 173,4 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 243,9 ezer forintot tett ki; az élettartam alatti bruttó és nettó fogyasztás különbsége, vagyis az élettartam alatti fogyasztás halandóságból adódó vesztesége pedig az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 190,6 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 288,6 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 415,1 ezer forintot ért el. A halandóságból adódó eme veszteségeknek a halandóság színvonalának javulása (süllyedése) ellenére bekövetkező jelentős növekedése a termelés és a fogyasztás korszecifikus nagyságai a halandósági nívó süllyedését meghaladó arányú növekedésének a következménye. Az élettartam alatti termelési többlet — mint látható — jóval kisebb a halandóság hatásának a figyelembevételével mint e hatásnak a figyelembevételével számítva. A halandóságnak a 0—99 éves korintervallumon belüli kiküszöbölése esetében az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 53,5 ezer forinttal, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 115,2 ezer forinttal, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 171,2 ezer forinttal lenne kevesebb, mint amekkora a halandóságnak a szóban forgó évek színvonalán történő állandósulása esetében maradna.

Az élettartam alatti termelés és fogyasztás halandóságból adódó veszteségeinek szintén egymástól eltérő halálokok szerinti struktúrája van. Más hatású e két jelenség esetében az egyes halálokoknak a kiküszöbölése és az összes halálokoknak a 0—99 éves korintervallumon belüli kiküszöbölése is.

A népességfejlődés termelésre és fogyasztásra gyakorolt hatásának az elemzésére használt fenti mutatók értékének nemek szerinti alakulását — a kiszámításukhoz szükséges adatok hiányában — egyelőre nem tudjuk bemutatni. A termelés és a fogyasztás demográfiai tényezők általi determináltságának a fentieknél részletesebb elemzése más, az irodalmijegyzékben közölt publikációkban megtalálható.

A népességfejlődés hatása a munka termelékenységének alakulására

Hazánkban az egy gazdaságilag aktív személyre jutó évi termésnek az értéke az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 14,9 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 27,3 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 46,4 ezer forintot tett ki. Az egy gazdaságilag aktív személyre (illetve 1000 munkáórára stb.) jutó évi termésnek az értéke azonban szintén felfogható súlyozott számtani átlagként is; ha a férfiak és nők között ezen a téren kétségtelenül fennálló különbségektől el is tekintünk, tény marad, hogy a munka termelékenysége az életkor előrehaladásával változik, a népesség korösszetételének a változása tehát önmagában véve is maga után vonhatja az egy gazdaságilag aktív

személyre (az 1000 munkaóra stb.) jutó évi termelés értékének a módosulását. A standardizálás segítségével ebben az esetben is kimutatható a népesség különböző ismérvek szerinti összetételének és a munkatermelékenység szubpopulációnkénti alakulásának a szóban forgó mutató értékére gyakorolt hatása, itt azonban — a terjedelem szabta korlátok miatt — beérjük a korábbiakban használt mutatók értékeiből kiszámított alábbi adatoknak a közlésével:

— Az élettartam alatti bruttó termelésnek a gazdaságilag aktív bruttó élettartam egy évére jutó értéke az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 14,5 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 26,9 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 45,9 ezer forintot tett ki.

— Az élettartam alatti nettó termelésnek, (a születéskor várható átlagos termelésnek) a gazdaságilag aktív nettó élettartam (a születéskor várható átlagos gazdaságilag aktív élettartam) egy évére jutó értéke az 1948—1949. évi adatok alapján számítva 14,3 ezer forintot, az 1959—1960. évi adatok alapján számítva 26,4 ezer forintot, az 1969—1970. évi adatok alapján számítva pedig 44,8 ezer forintot ért el.

A fenti adatok megbízhatóbban tájékoztatnak a munka termelékenységének az alakulásáról, mint az egy gazdaságilag aktív személyre, (illetve 1000 munkaóra) jutó évi termelés értékének a mutatója.

*

Tanulmányunk a népességfejlődés gazdasági hatásairól csak néhány kiragadott szempont alapján adott igen rövid áttekintést. Elemzésünk a gazdasági jelenségek korszecifikus arányszámainak összegén túlmenően elsősorban ezen arányszámok longitudinális összegeinek és ez utóbbiak életkorok, illetve naptári időszakok szerinti megosztásainak (naptárainak) kiszámítása útján lenne elmélyíthető.

Irodalom

- (1) Dr. Szabady E.: Magyarország népességének foglalkozási megoszlása az 1960. évi népszámlálás 1%-os képviseleti feldolgozása alapján. *Demográfia*, 1961. évi 1. sz. 7—34. p.
- (2) Dr. Szabady, E.: Demographic Aspects of the Changes in the Structure of the Population by Economic Activity in Hungary. *Proceedings of the World Population Conference, Belgrade, 1965*. Vol. IV. New York 1967. *United Nations*, 337 p.
- (3) Dr. Szabady, E.: Magyarország népességének gazdasági halandósági alaptáblái. *Az Amerikai Demográfiai Társaság 1957. évi áprilisi közgyűlésén megvitatott tanulmány*.
- (4) Dr. Szabady, E.: Gazdaság és népesedés. *Gazdaság*, 1970. évi 4. sz. 28—39. p.
- (5) Dr. Szabady, E.: The Population of Hungary. V. The Labour Force. *A KSH Népeség-tudományi Kutató Intézetének 38. sz. közleménye*. Budapest, 1974. 101—137. p., 158. p.
- (6) Dr. Klínger, A.—Dr. Szabady, E.—Dr. Vukovich, Gy.: A népesség társadalmi-foglalkozási összetétele. In: Dr. Szabady, E. szerk. Bevezetés a demográfiába. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, 1963., 98—144. p., 610 p.
- (7) Dr. Klínger, A.: Magyarország népesedéspolitikája. In: Dr. Szabady, E. szerk.: Népesedéspolitika — a világ népességi problémái. *Kossuth Könyvkiadó, Budapest*, 1974. 249—334. p., 377 p.
- (8) Dr. Tamásy, J.: A munkaerő vizsgálatának demográfiai alapjai. *Demográfia*, 1959. évi 2—3. sz. 217—238. p.
- (9) Horányi, P.: A nők foglalkozási összetétele és szakképzettsége. *Demográfia*, 1966. évi 2. sz. 187—203. p.
- (10) Magyarország munkaerőhelyzete 1960—1970 között. (Készült a KSH Népeségstatisztikai Főosztály Munkaerő és Foglalkozásstatisztikai Osztályán.) *Statisztikai Kiadó Vállalat*. Budapest, 1972. 118. p.
- (11) Dr. Varga, I.: Demográfiai és gazdasági jelenségek közötti kapcsolatok. *Demográfia*, 1961. évi 3. sz. 279—308. p.

- (12) Dr. Varga, I.: Tervgazdaság és demográfia. *Demográfia*, 1962. évi 3. sz. 315—324 p.
- (13) Dr. Timár, I.: Munkaerőhelyzetünk jelene és távlatai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 198 p.
- (14) Dr. Bognár, J.: Keresletelmélet és keresletkutatás a szocializmusban. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, 1961.
- (15) Dr. Zala, F.: A népesedési viszonyok hatása a lakosság fogyasztására. *Statisztikai Szemle*, 1963. évi 1. sz. 39—53. p.
- (16) Dr. Horváth, R.: Néhány gondolat a gazdaságdemográfia alapvető konceptuális problémáiról. *Demográfia*, 1971. évi 4. sz. 351—365. p.
- (17) Dr. Andorka, R.: Demográfiai tényezők a gazdasági növekedés matematikai modelljeiben. *Demográfia*, 1964. évi 1. sz. 104—120. p.
- (18) Dr. Andorka, R.: A születésszám alakulásának gazdasági hatásai. *Demográfia*, 1964. évi 3—4. sz. 442—450. p.
- (19) Dr. Andorka, R.: A gazdasági növekedés összefüggése az emberi beruházásokkal, különösen a tudományos kiadásokkal. *Tudományszervezési Tájékoztató*, 1967. évi 2. sz. 188—199. p.
- (20) Dr. Andorka, R.: A magyar népesség termékenységének alakulását befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők. *Demográfia*, 1967. évi 1. sz. 87—102. p.
- (21) Dr. Dányi, D.: A beruházások hatása a belső vándorlásra. *Demográfia*, 1962. évi 4. sz. 554—558. p.
- (22) Pallós, E.—Valkovics, E.: A gazdaságilag aktív és inaktív élettartam. *Demográfia*, 1965. évi 1. sz. 30—59. p.
- (23) Dr. Lengyel, L.—Valkovics, E.: Mennyit termel és fogyaszt az ember élete folyamán? *Statisztikai Szemle*, 1965. évi 11. sz. 1085—1103. p.
- (24) Valkovics, E.: Magyarország népességének termelési és fogyasztási korpírámisa. *Demográfia*, 1966. évi 3. sz. 299—317. p.
- (25) Valkovics, E.: Népeségszabályozási intézkedések kialakításának néhány módszertani vonatkozása. *Demográfia*, 1972. 3—4. sz. 365—401. p.
- (26) Valkovics, E.: Gazdaságdemográfiai módszerek. *Tankönyvkiadó*, Budapest, 1973. 482 p.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ РАЗВИТИЯ НАСЕЛЕНИЯ

(Резюме)

Статья анализирует влияние развития населения на экономическую активность и экономическую неактивность, на производство и потребление, а также на производительность труда при помощи расчетов, проведенных на основе трех переписей населения, имевших место после освобождения Венгрии, а также на основе данных годовых непосредственных предшествующих этим переписям и следующих после них. Автор доказывает, что при помощи показателей долей экономически активного и неактивного населения в общей численности населения, годовых производства и потребления на душу населения нельзя анализировать с достаточной точностью динамику во времени и разницы в пространстве указанных явлений. Можно проводить более надежный анализ на основе по возрастных долей экономически активного и неактивного населения, а также показателей трансверсальной суммы по возрастных годовых величин производства и потребления. Например, между 1 января 1960 г. и 1 января 1970 г. доля самодельных в общей численности населения увеличилась, но несмотря на это нельзя сказать, что также и уровень экономической активности населения повысился, потому что за этот период сумма по возрастных коэффициентов экономически активного населения снизилась. Мы можем анализировать с большей надежностью и динамику производительности труда, если мы относим сумму по возрастных годовых величин производства к сумме по возрастных коэффициентов самодельного населения, а не при помощи показателя стоимости годового производства на одного самодельного. Статья показывает и динамику исчисленных при использовании соответствующих таблиц смертности значений средней предстоящей экономически активной и неактивной жизни при рождении, а также средних предстоящих производства и потребления при рождении.

Автор подчеркивает, что расчеты наблюдаемых в отдельные годы рождения сумм (лонгитудинальных) по возрастных интенсивностей или величин экономических явлений и их предстоящих средних величин при рождении, уста-

новленных для отдельных пород рождения, а также дальнейшие расчеты, проведенные при их использовании, имели бы еще большее аналитическое значение. Однако, в настоящее время еще не обеспечены все предпосылки для проведения этих расчетов.

ECONOMIC CONSEQUENCES OF POPULATION DEVELOPMENT

Summary

The study analyses the effects of the population development on economic activity and economic inactivity, on production and consumption, as well as on labour-productivity by the help of calculations based on the data of the three population censuses taken after the liberation of the country and on the basis of data of the individual years preceeding and following these censuses. It shows that the chronological development and spatial differences of the phenomena mentioned cannot be analysed with adequate accuracy by the shares of economically active and inactive populations within the total population and by the indices of yearly per capita production and consumption. More reliable analysis can be made by applying the age-specific rates of economically active and inactive populations and by using the transversal sums of age-specific yearly production and consumption. For instance between 1 January 1960 and 1 January 1970 the share of economically active population grew within the total population, however, it cannot be stated that also the level of economic activity of the population increased, as the sum of the age-specific rates of economically active population decreased during this period. Also the tendency of labour-productivity can be analysed more reliably by relating the sums of the age-specific yearly production to the sums of the age-specific rates of the economically active population than by the help of the index showing the yearly production volume per one economically active person. The paper presents also the economically active and inactive life expectancy, as well as the average production and consumption expectable at birth, calculated by the help of respective life tables.

The author emphasizes that further improved analitical significance could be reached by calculating and utilizing the age-specific intensities of the economic phenomena and the sums of their volume observed in the individual birth cohorts (longitudinally), as well as their expected values at birth. However, all preconditions of such calculations are not yet ensured.

NÉPESEDÉSPOLITIKÁNK ALAKULÁSA

DR. MILTÉNYI KÁROLY

Ez a tanulmány a magyar népesedéspolitikában az elmúlt 30 évben bekövetkezett fejlődés néhány vonását kísérli meg felvázolni. Nem törekszik sem a teljességre, sem a részletek ismertetésére, melyek egyébként az elmúlt évtizedekben megjelent idevonatkozó publikációkban¹ megtalálhatók. Az egyes jogszabályokra is csak annyiban történik utalás, amennyire ez a társadalom népesedéspolitikai törekvéseinek illusztrálásához szükséges.

További megszorítás témakörünket illetően az, hogy csak a kifejezetten népesedéspolitikai célzatú rendelkezéseket tekintjük át, azokat tehát, melyek egy-egy népesedési jelenség (pl. házasságkötés, válás, születés) szabályozására vagy befolyásolására irányulnak. Nem térünk ki ily módon azokra a nagy jelentőségű gazdasági, társadalmi, egészségügyi és szociálpolitikai intézkedésekre, melyeknek ugyancsak jelentős demográfiai hatásai voltak (néha jelentősebbek is, mint a népesedéspolitikai intézkedéseké), amennyiben ezeket nem népesedési szempontok motiválták.²

A tanulmány egyes témakörökben kitér a népesedéspolitika hatékonyságának kérdésére, megkísérelve vázolni az egyes intézkedések valószínűsíthető hatásait. Az ide vonatkozó megállapítások értéke szükségképpen korlátozott. Egy-egy intézkedés hatásának le-mérése ugyanis elméletileg azt feltételezné, hogy a többi változó hatását kiküszöböljük, vagyis biztosítsuk az okozati összefüggés vizsgálatához szükséges egyenlő feltételek (ceteris paribus) rendszerét. Ez a népesedési jelenségeknél nyilvánvalóan nem lehetséges. A tiszta demográfiai tényezők (nem, kor, családi állapot) strukturális hatásai még viszonylag könnyen számszerűsíthetők és kiszűrhetők, a nem demográfiai befolyásoló tényezők nagy száma és változó szerepe azonban inkább csak hatásuk irányának verbális megállapítását teszi lehetővé. A hatás nagyságrendjét legfeljebb néhány alapvető gazdasági-társadalmi mozzanat (társadalmi átrétegződés, foglalkoztatottság, városiasodás stb.) illetően lehet nyomon követni.

¹ Szelektált felsorolását a tanulmány végén feltüntetett irodalom tartalmazza.

² Ennek megfelelően a tanulmány nem foglalkozik a vándorlást befolyásoló intézkedésekkel, továbbá a halandóságot és a korösszetételt természetesen érintő egészségügyi, társadalombiztosítási stb. rendelkezésekkel sem.

Mindezt azért szükséges megemlíteni, mert a népesedéspolitika hatékonyságának megítélésében — nagyrészt éppen a fentiek figyelmén kívül hagyása miatt — szélsőségesen eltérő vélemények alakultak ki. Ez elsősorban annak a következménye, hogy a „post hoc, propter hoc” szemlélet alapján az adott intézkedés előtti és utáni helyzet összehasonlításából adódó megállapítások szükségképpen egyoldalúak és mindkét irányban torzíthatnak. Egyrészt eltúlozhatják az intézkedés hatását olyan helyzetben, amikor akár a demográfiai struktúra módosulása, akár az adott jelenséget befolyásoló nem demográfiai tényezők változása az adott jelenséget egyébként is a kívánt irányba befolyásolja. Ugyanakkor azonban egy-egy intézkedés látszólagos hatástalansága mögött is meghúzódhat olyan latens eredményesség, ami az egyéb tényezők által egyébként előidézett rosszabbodás, illetve a célkitűzéssel ellentétes irányú változás megállapításában jut csak kifejezésre.

Házasságkötés és válás

A házasságkötéssel kapcsolatos jogszabályok az elmúlt 30 évben lényegében arra irányultak, hogy elősegítsék és megkönnyítsék a házasságkötéseket, elsősorban a fiatalok számára. E tekintetben jelentős volt a nagykorúság korhatárának 1952-ben 20 évről 18 évre való leszállítása (az 1974. évi családjogi törvénymódosítás pedig a nők esetében 16 évre szállítja le a szülői, illetve gyámhatósági engedély nélkül történő házasságkötési korhatárt).

További könnyítések történtek 1952-ben az alakiságok tekintetében, továbbá a házasságkötés előtt kötelező orvosi vizsgálat megszüntetésével.

Harminc év statisztikai adatainak áttekintése alapján megállapítható, hogy a házasságkötéssel kapcsolatos alapvető célkitűzés — kapcsolódva a megfelelő gazdasági-társadalmi feltételekhez — lényegében megvalósult. A 15 éven felüli népességben a házások aránya a férfiaknál és a nőknél egyaránt jelentősen emelkedett, annak ellenére, hogy az elváltak aránya is nőtt. Ezt részben a véglegesen nőtlen, illetve hajadon lakosság arányának minimálisra (3—4⁰/₀-ra) való csökkenése, részben pedig a házasságkötési életkor előretolódása idézte elő. Különösen jelentős volt a házasságkötések arányának növekedése, mind a két világháború közötti helyzethez, mind pedig a felszabadulást közvetlen követő időszakhoz képest a 25 éven aluliaknál.

A házasságkötések számának emelkedésében a fentiekén kívül — paradox módon — szerepet játszott a válások gyakoriságának növekedése, ami az újráházasodások számát és arányát növelte.

1974-ben a házasságkötéssel kapcsolatban néhány új rendelkezés lépett érvénybe. A családjogi törvény módosítása előírta, hogy a házasságkötés időpontját csak a házasságkötési szándék bejelentése utáni 30 napon túli időpontra lehet kitűzni, annak érdekében, hogy csökkentse a megfontolatlanul kötött házasságok, és az ennek nyomán bekövetkező válások számát. A népesedéspolitikai intézkedé-

sek keretében pedig előírták a fiatal házások részére a házasságkötés előtti kötelező orvosi tanácsadáson való részvételt, melynek keretében a családtervezéssel, illetve a fogamzásgátlással kapcsolatban kapnak tájékoztatást. E rendelkezés célja a fiatal házasságok által gyakran végeztetett művi vetélések számának csökkentése, a fogamzásgátlás elterjesztése volt. Más intézkedésekkel (az orális fogamzásgátló eszközök előírásának megkönnyítése, a művi vetélések engedélyezési feltételének szigorítása) alátámasztva e rendelkezésnek feltehetően szerepe volt abban, hogy az orális fogamzásgátló eszközök használata a fiatal női korosztályokban elterjedt.

A *válásokkal* kapcsolatos jogszabályok és joggyakorlat iránya és hatása korán sem volt olyan egyértelmű, mint a házasságkötések tekintetében. Ebben a témakörben állandóan észlelhető volt az a dilemma, hogy a házasságok, a család stabilitásához fűződő társadalmi érdek milyen mértékben, formában és keretekben részesüljön jogi védelemben a válni akaró házastársak, vagy azok egyikének elhatározásával, nyilatkozatával szemben. 1945-ben egy idevonatkozó miniszterelnöki rendelet mindenestre nagymértékben megkönnyítette a válást, annak érdekében, hogy lehetővé tegye azoknak a házasságoknak a felbontását, melyeket még teljesen más gazdasági-társadalmi viszonyok között kötöttek, s melyek a háború során, vagy az azt követő változások hatására gyakorlatilag felbomlottak. E rendelet bevezette továbbá a közös megegyezésen alapuló házasságfelbontást. Részben e rendelet hatására (vagy pontosabban: a rendelet által adott jogi lehetőségeket kihasználva) a két világháború között évi 5—6000 körül mozgó válások száma a negyvenes évek végén mintegy kétszeresére emelkedett. 1952-ben a házasságról alkotott új törvény egyik kifejezett célja a válások számának csökkentése volt. Ennek érdekében — megszüntetve a megegyezéses válás intézményét — a házasság felbontását „komoly és alapos ok” feltételéhez fűzte olyan törvényhozói szándékkal kiegészítve ezt az általános fogalmat, hogy a bíróságok e tekintetben szigorúbb gyakorlatot folytassanak. Mindez azonban csupán átmeneti visszaesést (1953—54. évben) idézett elő; 1954 után a válási tendencia ismét erősödött, jelölve annak, hogy az adott igények alapján az új jogszabály kereteiben is kialakultak a bírói-ügyvédi gyakorlat megfelelő formái. A folyamatos emelkedés nyomán 1973-ban a válások száma már a 25 000-re is meghaladta. Részben annak a felismerésnek az alapján, hogy e tendenciákat a jórészt formai kérdéseket szabályozó jogi eszközökkel kevésbé vagy csak átmenetileg lehet befolyásolni, a családjogi törvény 1974. évi módosítása ismét bevezette a házastársak közös megállapodáson alapuló házasságfelbontását, feltéve, hogy a közös gyermekre, valamint a közös lakáshasználatra vonatkozó kérdésekben megegyeztek.

Születések

A népesedéspolitika legfontosabb feladata a távlati népesség fejlődést meghatározó termékenység befolyásolása. Egy-egy népese-

déspolitikai koncepció kialakulását rendszerint azok az intézkedések jelzik, melyek ebben a témakörben napvilágot látnak. Ide tartoznak voltaképpen tágabb értelemben az előbbieken tárgyalt házassággal összefüggő rendelkezések is, tekintettel arra, hogy a születések túlnyomó része házasságon belül történik és ezért a házások aránya, a házasságok stabilitása és a születésszám közötti összefüggés nyilvánvaló. Idetartoznak továbbá azok a részben vagy egészben népesedési szempontok által motivált munkajogi, társadalombiztosítási, szociálpolitikai, egészségügyi és oktatási intézkedések, melyek a gyermekvédelemmel, a gyermekekkel kapcsolatos családi teherkiegyenlítéssel, az anyák helyzetének javításával stb. kapcsolatosak. Végül, de nem utolsósorban idesorolhatók a születésszabályozásra (fogamzásgátlás, művi vetélés) vonatkozó szabályok.

A negyvenes évek végén az újjáépítés, majd a társadalmi, gazdasági és politikai élet átalakításának e sürgető kérdései álltak előtérben. A népesedési kérdésekkel való kormányzati szintű foglalkozás ezért csak az 1950-es évek elején kezdődött meg. Ennek eredménye fogalmazódott meg a 1004/1953. számú minisztertanácsi határozatban az anya- és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről. Bár e határozat számos figyelemreméltó rendelkezést tartalmaz (a terhességvizsgálat kiterjesztése, munkajogi kedvezmények, az intézeti szülészeti ellátás bővítése, társadalombiztosítási juttatások, a gyermekintézmények bővítése, stb.) és e tekintetben a később egyre erőteljesebben kibontakozó intézmény-rendszer egyik kezdeményezésének tekinthető, hatásait is figyelembe véve két jelentős fogyatékosága állapítható meg. Az egyik az, hogy hallgatólagosan azon az akkor általános feltételezésen alapult, hogy szocialista társadalmi-gazdasági rend kialakulása önmagában, automatikusan biztosítja az optimális népesedést (melynek fogalma egyébként meglehetősen keveredett a maximális népszaporodás elképzelésével). Másfelől — részben az előbb említett tényezővel összefüggésben — feltételezte, hogy a központi elhatározások (viszonylag szerény méretű anyagi juttatások mellett is) adminisztratív eszközökkel realizálhatók olyan szférában is, ahol az egyéni döntések és magatartások határozzák meg végsősoron az adott jelenséget. Ez volt a háttere az abortuszok feltételeit erősen megszigorító, továbbá a fogamzásgátlás egyes formáit eltiltó rendelkezéseknek.

Bár a határozat nyomán a születésszám átmenetileg valóban emelkedett, éppen az ebből fakadó nehézségek (zsfúfoltság a szülészeti osztályokon, gyermekintézményekben, stb.) és az ennek nyomán kialakuló közhangulat már 1954-ben bizonyos módosításokat tett szükségessé a rendelkezésekben (a fogamzásgátlásra vonatkozó korlátozó rendelkezések megszüntetése, a művi vetélések engedélyezésének könnyítése). 1956 júniusában pedig az idevonatkozó kormányrendelet a terhesség művi megszakítását a terhes nő kívánásától tette függővé.

E rendelet meghozatalában — a környező szocialista országok példáján kívül — különböző megfontolások játszottak szerepet. Egyrészt a rendelet méltányolni kívánta a gyermekvállalás önkén-

tességét, a szülői elhatározás tiszteletbentartását. Másrészt — a későbbi eredmények által nem teljesen igazoltan — feltételezte, hogy az új rendelet által biztosított légkörben is a fogamzásgátlás fog dominálni a születésszabályozásban és a nők csak kivételes esetekben fogják igénybe venni a művi vetelés egészségre ártalmas eszközét. Némileg állandósult formában tovább élt az az elképzelés is, hogy az életszínvonal javulása önmagában is kedvezően befolyásolja a szülési kedvet, és így pótolhatja a kényszerszülések következtében történő születéskiesést.

E feltételezések nem bizonyultak helytállónak. A művi vetelések száma nem csak az új rendelet utáni első években emelkedett rohamosan, hanem egészen az 1969. évi maximumig (amikor minden 100 szülésre 155 művi vetelés jutott). Ezt követően számuk 1973-ig csak lassú mértékben csökkent, annak ellenére, hogy a korszerű (orális) fogamzásgátlás elterjesztésére ebben az időszakban már jelentős erőfeszítések történtek.

Ugyanakkor a születek száma 1962-ig rendkívül gyors ütemben (13 ezrelékre) esett vissza, majd ezt követően több évig stagnált. Ez olyan időszakban történt, amikor a nemzeti jövedelem és a fogyasztás növekedése egyaránt rendkívül jelentős volt (évi 5—6%) és az életviszonyok minden tekintetben érezhetően javultak. Ez a tény, párosulva az idevonatkozó vizsgálatok eredményeivel, nyilvánvalóvá tette, hogy nincs automatikusan pozitív összefüggés az életviszonyok és a termékenység között, sőt a gazdasági-társadalmi fejlődés számos, önmagában pozitív mozzanata (mobilitás, városiasodás, iskolázottság, női aktivitás) a születéscsökkenés irányába hat. Ennek nyomán kialakult az a felismerés, hogy szükség van konzisztens, hosszú távú népesedéspolitikára, mely szerves része kell legyen a társadalom- és gazdaságpolitikának. Ennek a felismerésnek a következménye, hogy az 1960-as évek második felétől a gazdasági tervezésben, különösen a távlati tervek összeállításánál egyre nagyobb figyelmet szenteltek a népesedési szempontoknak. A Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottságon belül népesedési munkacsoport alakult, mely megfogalmazta népesedéspolitikánk céljait (az egyszerű reprodukció biztosítása, a korösszetétel egyenletlenségeinek mérséklése), alapelveit, továbbá egy komplex népesedéspolitika körvonalait.

E komplex népesedéspolitika előfutárának tekinthető az 1967-ben bevezetett gyermekgondozási segély. Népesedési szempontból legfontosabb hatása abban volt, hogy megdöntötte azt a mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban megfigyelt szabályszerűséget, mely szerint a kereső nők termékenysége alacsonyabb, mint az eltartottaké. 1967 óta a helyzet megfordult és a kereső nők termékenységi többléte egyre kifejezettebbé válik. Ennek az egyik következménye az, hogy a kereső nők részaránya szülésekben az 1967. évi 58%-ról az utóbbi években 80% fölé nőtt. A termékenység országos alakulásában tehát a kereső nők magatartása vált meghatározóvá. A segély hatását — népszerűsége, azaz igénybevételének magas aránya mellett — az is jelzi, hogy a termékenység 1967 után azokban a

rétegekben emelkedett leginkább, melyekben a gyermekgondozási segély igénybevételének aránya a legmagasabb.

Bár a gyermekgondozási segélynek kétségkívül volt hatása a termékenységre (1967 után a születési arányszám valamelyest emelkedett; számítások szerint az emelkedés fele vezethető vissza a szülőképes korba levő magasabb évjáratokra, a másik fele lényegében a egély bevezetésének tulajdonítható) a hatás mérsékelt és részben átmeneti jellegű volt. Lényeges változás a magyar népesedés alakulásában csak 1974-ben következett be, részben a szülőképes korban levő nők számának gyors emelkedése, részben pedig az 1973. évi intézkedések hatásaként.

Az 1973. évi népesedéspolitikai intézkedések több kérdést érintettek. Emelték a gyermekekkel kapcsolatos társadalmi juttatásokat (családi pótlék, gyermekgondozási segély, gyermekápolási táppénz, anyasági segély). Kedvezményeket biztosítottak a gyermekes családoknak és a fiatal házasoknak a lakás-elosztásban és lakásépítkezésben. Intézményesítették a fogamzásgátlás elterjesztését a házasság előtti kötelező család- és nővédelmi tanácsadáson való részvétel előírásával. Ugyanakkor megszüntették a terhes nők kívánságától függő abortusz engedélyezés rendszerét és a terhességmegszakítás engedélyezését széleskörűen meghatározott, de tételesen körülírt egészségügyi és szociális feltételektől tették függővé.

Az 1974-ben végrehajtott közvéleménykutatató felvétel adatai szerint az intézkedések túlnyomó részét a közvélemény általában ismerte és egyetértéssel fogadta. (Ez feltehetően összefügg azzal is, hogy az intézkedést megelőző években széles körű publicitást kapott és sokat vitatott népesedési kérdések a közvélemény érdeklődését felkeltették.) Jelentősebb arányú ellenvélemény (a válaszolók 20%-ánál) csak az abortuszok szigorítása tekintetében mutatkozott, ahol az önálló lakással rendelkező házasságú nők esetében is túlzottnak tekintették a 3 gyermek, illetve 40 éves életkor feltételének előírását. Ez feltehetően összefügg azzal is, hogy a népesség jelentős része a 2 gyermekes családtípust tekinti kívánatosnak, és a termékenységi időszak általában a nők 30—35 éves koráig tart, és gyakorlatilag 30 éven felül valóban alacsony.

A népesség egyetértő magatartása kifejeződött az 1974. évi adatokban is. A születésszám 30 000-rel (156 000-ről 186 000-re nőtt). Ugyanakkor a művi vetélések száma 67 000-rel (170 000-ről 103 000-re) csökkent. A csökkenés tehát több mint kétszerese a születésszámban bekövetkezett többletnek. Ez a fogamzásgátlás elterjesztésére vonatkozó erőfeszítések sikerét jelzi; 1973. évi 3,4 millió csomag orális fogamzásgátlóval szemben 1974-ben 4,5 millió fogyott el. Ily módon, szemben az 1960-as években kialakult helyzettel, amikor a születésszabályozásban döntő szerepet a művi vetélések játszottak (az elkerült születések mintegy kétharmad részét művi vetélés előzte meg), a születéskorlátozásban a fogamzásgátlás vált domináló elemmé. Meg kell továbbá jegyezni, hogy a művi vetélések új engedélyezési rendszerének első évében mindössze 921 terhességmegszakításra vonatkozó kérelmet (az összes kérelmek ke-

vesebb, mint 1⁰/₀-át) utasították csak el. (További 2500 nő az eljárás során elállt kérelmétől.) Úgy tűnik tehát, hogy a születésszám emelkedését a kívánt és jórészt tudatosan vállalt születek okozták.

Az eddigi adatok alapján természetesen nem dönthető még el, hogy a születésszám emelkedésében mennyiben játszanak szerepet átmeneti hatások (az egyébként is megszülető első, esetleg második gyermek születésének előbbre-hozása) és mennyiben a demográfiai magatartás tartós módosulása. Népesedéspolitikánk távlati koncepciója mindenesetre előírnyozza a népesedéspolitikai rendszer továbbfejlesztését és hatékonyságának fokozását az 1970-es évek végére, amikor az alacsony születési évjáratok kezdenek belépni a szülőképes korba. A koncepció alapvonása, hogy fokozni kívánja a jövedelmeken belül a gyermekekkel kapcsolatos társadalmi juttatások részarányát, fejleszteni a gyermekintézmények rendszerét, valamint további kedvezményeket kíván biztosítani a fiatal házások lakáshelyzetének javítására.

Irodalom

1. Népesedéspolitikai jogszabályok 1945—1958. Demográfia 1959. 2—3. szám.
2. Az új népesedéspolitikai jogszabályok. Demográfia 1974. évi 2. szám.
3. Dr. Dányi Dezső: Népesedéspolitikánk és a születek. Demográfia 1964. 3—4. szám.
4. A gyermekgondozási segély első három éve. Statisztikai Időszaki Közlemények, 1971.
5. A gyermekgondozási segély főbb adatai (1967—1974), Statisztikai Időszaki Közlemények, 1975.
6. Dr. Szabady Egon: Az európai országok termékenységét közvetlenül vagy közvetve befolyásoló törvények: Magyarország. Nemzetközi Népeségtudományi Unió — Európai Társadalomtudományi Központ, Bécs 1973.
7. Népesedéspolitika Magyarországon. A Népeségtudományi Kutató Intézet közleménye, 1972.
8. A népesedéspolitika távlati koncepciója. OT Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság, 1974.
9. Dr. Klünger András: Magyarország népesedéspolitikája. Népesedéspolitika — a világ népességi problémái. Szerkesztette Dr. Szabady Egon, Kossuth Könyvkiadó, 1974.
10. Huszár István: Népesedéspolitikánk időszerű kérdései. Népesedéspolitika — a világ népességi problémái. Szerkesztette Dr. Szabady Egon, Kossuth Könyvkiadó, 1974.
11. Népesedéspolitikai intézkedések eredményei 1974. évben. Központi Statisztikai Hivatal Népesedésszatisztikai Főosztály, 1975.

ДИНАМИКА НАШЕЙ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ

(Резюме)

Статья излагает некоторые черты развития венгерской демографической политики за прошедшие 30 лет, и в отдельных темах говорит об ожидаемых эффектах мероприятий, указывая на трудности исследований данного направления.

Законы по браку по сути дела облегчили вступление в брак, особенно для молодых. В этом отношении снижение брачного возраста показалось значительным. Под влиянием этого мероприятия число браков, заключенных в молодом возрасте, увеличилось в большой мере; отчасти в связи с этим доля женатых и замужних лиц в взрослом населении повысилась. Законы и юридическая практика в отношении разводов колебались, но это обстоятельство не

могло оказывать длительное влияние на тенденцию постоянного увеличения числа разводов.

В связи с оказанием эффекта на рождения мероприятия, принятые в 1950-ые годы, не могли уравновесить снижение плодovitости под влиянием социально-экономических факторов. Эффект принятых в 1953 г. мер отчасти административного характера показался временным. Во второй половине 1960-ых годов создались контуры консистентной перспективной демографической политики как части общей социально-экономической политики. Одним признаком этого было введенное в 1967 г. пособие по воспитанию детей, вследствие чего плодovitость самодеятельных женщин стала выше фертильности иждивенков. Универсальные мероприятия 1973 г. и вступление в фертильный возраст женщин родившихся в годы с самой высокой рождаемостью, способствовали значительному изменению демографического положения в 1974 г. На основе полученных до сих пор данных мы не можем еще установить, разве новое демографическое положение будет иметь длительный или временный характер.

THE TENDENCY OF OUR POPULATION POLICY

Summary

The study outlines some features of the development taken place in the Hungarian population policy during the last thirty years, and at certain topics it deals with the plausible effect of measures, noting the difficulties of studies on this matter.

Legal measures concerning contracting marriage essentially aimed at its facilitation — especially for young people. In this respect the lowering of the age-limit of marriage is significant. Consequently the number of marriages contracted in young age grew considerably; partly due to this phenomenon the share of married people in the adult population grew. Legal measures and practice regarding divorce were inconstant, however, this could not permanently influence the steadily growing tendency of divorces.

The provisions made in the 1950s in order to influence the number of births could not balance the decrease in fertility caused by socio-economic factors. The effects of the steps — partly of administrative nature — taken in 1953 proved to be temporary. In the second half of the 1960s the frames of a constant, long-range population policy took shape as a part of the general economic and social policy. One of its evidences was given by the institution of the child's care allowance introduced in 1967, in consequence of which the fertility of gainfully occupied women became higher than that of the dependants. Comprehensive measures taken in 1973, as well as the entering of the most populated birth cohorts in childbearing age resulted in significant favourable changes in the population situation in 1974; whether this tendency will be stable or temporary, it cannot be predicted yet on the basis of the present data.

DEMOGRÁFIAI KUTATÁSOK

KATONA TAMÁS

A magyar demográfiai kutatások két évszázados múlttal rendelkeznek. A múlt század második felében képviselői már európai színvonalon művelték a népeśsgtudományt. A XX. század első felében tovább fejlődtek a demográfiai kutatások.

A szocialista statisztikai szervezet létrehozása, a népesedésstatisztikai adatfelvételek és adatgyűjtések átszervezése, modernizálása azután lehetővé tette a korszerű, tudományos alapokon nyugvó kutatómunka megindulását.

Egy tudományág fejlődéséhez szükséges az objektív feltételek megléte és a társadalom igénye a tudományos eredmények iránt. A demográfiában a kutatások objektív feltételeit a statisztikai adatbázis létrehozása jelentette. Az 1950-es években világszerte felismerték a népesedési problémákat, amelyek megkövetelték a tudományos kutatások kiszélesítését.

A kritikus népesedési helyzet valószínűleg nagy szerepet játszott abban, hogy a demográfiai kutatások a 60-as évek elején a tudományos élet reflektorfényébe kerültek. Néhány éven belül ugrásszerű fejlődés következett be a demográfiában. Ekkor — 1962-ben — jött létre a népeśsgtudományok önálló műhelye, a KSH Népeśsgtudományi Kutató Csoport. A többes szám nem véletlen. A demográfiai kutatások egyik fő jellemzője a problémák komplex vizsgálata. A népesedési jelenségek annyira összetettek, hogy eredményesen csak több tudományág összehangolt tevékenységével tárhatók fel. Ezért a demográfiai kutatásokban egyre csökken az ún. tiszta demográfiai vizsgálatok, s növekszik a szociológiai, humánbiológiai stb. kutatások aránya.

A demográfiai kutatásokban hosszú idő óta központi helyet foglal el a termékenység vizsgálata. A kutatások célja a termékenységsökkenés okainak és körülményeinek feltárása. A vizsgálatok egyik eszköze a népmozgalmi statisztikai módszerek alkalmazása. A népesedésstatisztikai adatok alapján jól megfigyelhető egy-egy adott időszakban a születési arányszámok, a korspecifikus termékenység alakulása, valamint a termékenység differenciáltsága.

Az okok és tényezők mélyreható feltárása, a családtervezéssel és születésszabályozással kapcsolatos helyzet felmérése, a demográfiai

magatartás megállapítása azonban csak speciális demográfiai vizsgálatok segítségével végezhető el. A családtervezés vizsgálata a legutóbbi két évtizedben vált általánossá. Az erre irányuló kutatások az 1950-es évek végén kezdődtek. Az első ilyen jellegű felvétel 1958 és 1960 között zajlott le, majd ennek folytatását és egyben módszertani továbbfejlesztését jelentette az 1965—66-ban lefolytatott termékenységi, családtervezési és születésszabályozási vizsgálat. A két TCS-kutatáson kívül jelentős a művi vetelő nők reprezentatív vizsgálata (1960-ban és 1964-ben), az 1960. évi népszámlálás termékenységi felvétele és az 1963. évi mikrocenzussal egyidőben végrehajtott speciális termékenységi és családtervezési vizsgálat is.

Az 1958—1960-ban lebonyolított vizsgálat kísérleti jellegű volt, elsődlegesen az adatgyűjtés módszereinek kipróbálását célozta. A mintegy 6700 nőre kiterjedő felvételt az egészségügyi hálózaton keresztül bonyolították le. A felvétel lehetővé tette a nők családtervezési és születésszabályozási magatartásának feltárását és differenciált mutatói segítségével (kor, társadalmi réteg, iskolai végzettség szerint) megmutatta az egyes rétegek eltéréseit.

Az 1960-as évek elején a termékenység alakulása szükségessé tette újabb elemző vizsgálat megindítását. Az 1965—66. évi TCS vizsgálat átfogó képet adott a termékenységgel, családtervezéssel, születésszabályozással kapcsolatos magatartásról. Ezenkívül lehetővé tette az összehasonlítást az előző vizsgálat eredményeivel. Még két szempontból volt nagy jelentőségű ez a felvétel. Ez a TCS kutatás részét képezte a Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai Bizottsága által kezdeményezett nemzetközi összehasonlító vizsgálat-sorozatnak, így lehetővé vált az eredmények egybevetése a külföldi felvételek adataival. Mivel a nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretében elsőként Magyarországon hajtották végre a felvételt, így az összeírás tapasztalatai alapul szolgáltak más országokban végrehajtott vizsgálatok szervezéséhez is. A felvétel programja tartalmazta a férj és a feleség demográfiai adataira, iskolai végzettségére és foglalkozására vonatkozó kérdéseket, a lakás és a háztartás adatait, a családnagyságról alkotott elképzeléseket és azok változását, a termékenység és az élveszületett gyermekek részletes adatait, valamint a születésszabályozásra vonatkozó információkat.

A vizsgálat mintájának kiválasztása kétlépcsős területi mintavétellel történt, amelynek során először a népességszám nagysága és a mezőgazdasági népesség aránya alapján rendezett sokaságból véletlen kiválasztással kijelölték a településeket, majd ezen belül ugyancsak véletlenül a lakásokat. A vizsgálat a 15—49 éves korú házasságú nők 0,5%-ára, azaz 8800 nőre terjedt ki. A TCS vizsgálat nagy jelentőségű volt a termékenység kutatásában, és alapot nyújtott a családvédelmi politika feladatainak meghatározásához.

A termékenység vizsgálatához tartozik az a felvétel, amely az 1966-ban házasodottak 5%-ára terjed ki, s a családterveket tudakolja. A felvételt háromévenként megismétlik, így képet kaphatnak a családtervezési elképzelések megvalósulásáról, a házaspárok anyagi és szociális helyzetének, lakáskörülményeinek alakulásáról. 1966-ban

folyamatos adatfelvétel indult az orális fogamzásgátló szerek hatékonyságának, a szereket alkalmazó nők demográfiai jellemzőinek vizsgálatára is.

A vázolt kutatások teremtették meg a lehetőséget a népesedéspolitikai alapelveinek megfogalmazásához, a hosszú távú népesedéspolitikai koncepció kidolgozásához. A termékenység kutatása és a népesedéspolitikai között fennálló szoros kapcsolatot mutatja, hogy 1967-ben a gyermekgondozási segély bevezetése után vizsgálat indult, amelynek célja az intézkedés hatásának felmérése volt. Elemezni kellett a segély igénybevételének gyakoriságát, a szülő nők gazdasági aktivitása, társadalmi rétege, demográfiai jellegzetességei szerint.

A 60-as évek végén a termékenység alakulása arra készítette a demográfusokat, hogy a tapasztalatok alapján további területekre is kiterjesztve folytassák a népesedéspolitikai elképzelésekkel és népesedési helyzetünkkel kapcsolatos korábbi kutatásokat. Ezek a tapasztalatok alátámasztják, hogy reális, megalapozott népesedéspolitikai koncepció kialakításához mélyrehatóan elemezni kell a társadalmi-gazdasági változások hatását az alapvető népesedési folyamatokra. A hagyományos vizsgálatok mellett új irányban is indultak kutatások. Ezek közül legjelentősebb a matematikai módszerek fokozottabb alkalmazása általában a demográfiai és elsősorban a termékenységi vizsgálatok területén. Ide tartozik a termékenységi szimulációs modellek készítése, és realizálásuk lehetőségének elemzése. A szimulációs modellek módszertanának kifejlesztése minden bizonnyal jelentős lépéssel viszi majd előbbre a termékenység kutatását, s egyben a demográfia egyéb ágaiban is komoly segítséget ad a kutatómunkához.

A demográfiai kutatásoknak jelentős szerepük volt az 1973-ban hozott átfogó népesedéspolitikai intézkedésrendszer kidolgozásában. Az intézkedések bevezetését követően az egész országra kiterjedő közvéleménykutató vizsgálat kezdődött, amely módszerében ötvözi a demográfiai, szociológiai és pszichológiai szempontokat. Alapvető célja a kisgyermekes anyák otthoni és munkahelyi körülményeiről alkotott nézetek, a gyermekszám növelésével kapcsolatos beállítódás, valamint az 1973-ban hozott népesedéspolitikai intézkedések nyomán kialakult vélemények megismerése. A felvétel majd meghatározott időszakonként megismétlődik. Ezáltal ismereteket nyújthat a lakosság népesedési magatartását befolyásoló tudati tényezők változásáról, fejlődéséről.

A népességtudományi kutatások tradicionális ága, amely világszerte talán a legrégebbi múlttal rendelkezik, a halandóság vizsgálata. A magyar demográfia is évszázados eredményekkel dicsekedhet ezen a területen. A felszabadulás után is követte a demográfia e hagyományokat. Átfogó tanulmányok készültek a magyar halandóság alakulásáról, vizsgálták a halandóság korspecifikus, társadalmi-gazdasági és halálloki különbségeit. A halandósági tábla számítások keretében az 1959/60. évekre elkészültek nemcsak az országos, hanem — első ízben — a megyei halandósági táblák is.

Az egyes halállokoknak a halandóságra gyakorolt hatása jelentős

egészségügyi-szociális probléma. A kérdés konkrét vizsgálatát elősegítette, hogy halálloki halandósági táblákat állítottak össze 9 kiemelt halálloki csoportra. A kutatás nemzetközi szakmai körökben is nagy érdeklődést keltett. A halandóság kutatásának keretében nagyon fontos a csecsemőhalandóság alakulásának állandó figyelemmel kísérése, különös tekintettel a perinatális halálozások és a koraszülöttség problémáira.

A halandóság vizsgálata még egy szempontból jelentős a demográfiában. A halandóság kutatásának legfontosabb eszköze a halandósági tábla, amelyek összeállítására már több évszázaddal ezelőtt is tettek kísérleteket. A mai értelemben vett korszerű táblák készítése is több mint fél évszázados múltra tekinthet vissza. A halandóság táblamódszerű elemzésének alapján a demográfiában egyre elterjedtebbé válik az egyéb népmozgalmi jelenségek, a házasságkötések, az özvegyülések, a válások, a születések, a vándorlások táblamódszerű elemzése is. Ez hozzásegít az említett népmozgalmi jelenségek alakulásának az eddiginél egzaktabb leírásához. Természetesen nem csupán a táblamódszer segíti elő a vizsgálódásokat. Az elmúlt időszakban még nem vált általánossá a különböző matematikai modellek alkalmazása. Az utóbbi tíz esztendőben csupán néhány kísérlet történt szimulációs modellek alkotására.

A gazdaságdemográfiai kutatások a gazdasági élet és a népesezés sokoldalú összefüggéseit elemzik. A gazdasági növekedés feltételeinek kidolgozásához nélkülözhetetlen a gazdasági és népesedési folyamatok kölcsönhatásainak feltárása, a népesedési folyamatok jövőbeni alakulásának előrejelzése. Ezért a népesség jövőbeni számának és összetételének előreszámítása nagyon fontos a népgazdasági tervezés számára. Ennek megfelelően állandó kutatási témája a demográfiának a népességi prognózisok készítése.

A prognózisok megbízhatósága természetesen attól függ, hogy az alapul szolgáló feltételezések milyen módon valósulnak meg. Ezért a korszecifikus halandóság és termékenység várható alakulásának előrebecslése döntő fontosságú a számítások szempontjából. A halandóság előrebecslése korántsem okoz annyi problémát, mint a termékenysége; nagyobb változások a halandóság terén ugyanis nem látszanak valószínűnek. A termékenység előrejelzése ezzel szemben jóval nehezebb, mert — mint ismeretes — számos olyan társadalmi, gazdasági és pszichológiai tényezőn alapszik, amelynek jövőbeni hatásai nem láthatók előre. A termékenység emellett jóval nagyobb szerepet játszik a népesség számának és korösszetételének kialakításában, mint a halandóság.

Immár 15 éve rendszeresen készülnek népességi prognózisok a népgazdasági tervezés számára. A tervezési rendszer fejlődése, a hosszú távú tervezés megindulása tették, illetve teszik szükségessé a népességi prognózisok készítésére irányuló demográfiai vizsgálatokat. A kutatások a prognózisok módszertanának továbbfejlesztésére, illetve a hipotézisek kidolgozására irányulnak. Az előreszámítások készítését 1968 óta számítógépes algoritmus segíti. Ennek eredményeképpen egyre részletesebb — és megbízhatóbb — prognózisok

készülhetnek. A kezdeti öt éves korcsoportos részletezéssel szemben, korévenként és nemenként készülnek az előreszámítások, több változatban, nemcsak országonként, hanem megyénként is. A regionális prognózisok legbizonytalanabb eleme a vándorlások előrebecslése. További kutatásokra van szükség ahhoz, hogy a migrációt pontosabban lehessen előrevetíteni. A demográfiai kutatások feladata nem csupán a népesség számának és korösszetételének előrejelzése, hanem például családelőreszámítás készítése, az egyes gazdasági ágakban dolgozók számának és összetételének becslése. Folytak is ilyen kutatások, és ezek bővíthetik a demográfiai prognózisok körét.

A gazdaságdemográfiai kutatások közül jelentős a gazdasági korfák módszerének kidolgozása. Ezzel a módszerrel átfogó képet lehet adni a népesség számában, nemenkénti megoszlásában és korösszetételében végbemenő változások gazdasági következményeiről. E témakörben vizsgálták, hogy a népesség reprodukciója milyen hatást gyakorol a gazdasági jelenségek reprodukciójára. Kutatások folytak a halandóságból adódó gazdasági veszteségek haláluki megoszlásának meghatározására a gazdasági halandósági táblák — vagy pontosabb kifejezéssel: gazdasági aktivitási táblák — módszerének kidolgozásával.

Ehhez a témakörhöz tartoznak még azok a kutatások is, amelyek azt kívánják megállapítani, hogy gazdasági és demográfiai szempontból milyen korösszetételű népesség tekinthető optimálisnak. Azaz, milyen korösszetételű az a népesség, amelyben a gyermekkori és öregkori eltartás költségeinek figyelembevételével a gazdaságilag aktív népességre jutó eltartási teher minimális. A kutatások azt mutatják, hogy ez a minimális eltartási teher olyan népességnél jelentkezik, amelyben a nettó reprodukciós együttható értéke egynél valamivel magasabb.

A demográfiai kutatásokban egyre gyakrabban alkalmazzák a szociológia módszertanát. A szociológiai módszerek lehetővé teszik a népesedési és társadalmi folyamatok kölcsönhatásainak feltárását, a társadalmi folyamatokat az egyénhez közvetítő mechanizmus vizsgálatát. A társadalomdemográfiai kutatások közül legjelentősebb a társadalmi átrétegződés vizsgálata.

Már az 1949. évi népszámlálás során részletes adatokat gyűjtöttek a lakosság gazdasági aktivitásáról, a foglalkozási struktúráról. A népszámlálási adatok feldolgozásánál a foglalkozási adatokat egybevetették az apa foglalkozásával; ez bizonyos képet adott a társadalmi mobilitásról is. Az 1960. évi népszámlálás már mélyebb összefüggések feltárását is lehetővé tette. Az egyéni foglalkozás, a foglalkozási ág és viszony, a társadalmi szektor, valamint az ezekből kialakított társadalmi-gazdasági csoportok kombinált adatait egybevetették az életkorral, az iskolai végzettséggel és a szakképzettséggel. A népszámlálási vizsgálatok mellett reprezentatív adatfelvételek is segítik a társadalmi struktúra megismerését. Az 1963. évi mikrocenzus során megvizsgálták az 1960. évi népszámlálás időpontja óta bekövetkezett foglalkozásváltozásokat, egyes foglalkozási csoportok iskolai végzettségét és szakképzettségét. Összehasonlították a foglal-

kozást és a képzettséget, így lemérhetővé vált a kettő közötti eltérés mértéke.

A társadalmi átrétegződés kutatásában a legnagyobb előrelépést az 1962—1964-ben végrehajtott mobilitás vizsgálat jelentette, amely mintavételes eljárással készült, s kiterjedt az egész országra. A felvétel során körülbelül 1500 budapesti, 3400 vidéki városi és 11 000 községi család adatait írták össze. A mintavételi arány Budapesten 2⁰/₀₀, a vidéki városokban 4⁰/₀₀, a községekben pedig 5⁰/₀₀ volt. A mintába került családokban feljegyezték a családtagok teljes foglalkozástörténetét, a legmagasabb iskolai végzettség megszerzésének időpontjait, a család lakóhelyeit, valamint a házasságkötéseket, az esetleges válások, születések és elhalálozások pontos adatait. Így nemcsak az átrétegződési folyamat végeredménye vált ismertté, hanem a mobilitási folyamat alakulása is. Információt nyújtott a vizsgálat az átrétegződés és a magasabb iskolai végzettség megszerzésének kapcsolatáról, a belső vándorlás és a mobilitás viszonyáról, s nem utolsósorban az átrétegződésnek a családok gyermekszámára való hatásáról.

A társadalmi átrétegződés vizsgálata nem fejeződött be az említett adatfelvételekkel. Lehetőséget ad a további kutatásokhoz az 1970. évi népszámlálás és az 1973. évi mikrocenzus is. A társadalmi mobilitás vizsgálata társadalmi és politikai jelentőségénél fogva továbbra is a népeségtudomány kiemelt kutatási témája marad.

A demográfiai tényezők által okozott társadalmi változások közé tartozik a népesség korösszetételének módosulása. A magyar népesség ma lényegesen idősebb korstruktúrájú, mint eddig bármikor. Ez a tény adja meg a jelentőségét és szükségességét az időskorúakkal foglalkozó kutatásnak. Több reprezentatív vizsgálatot hajtottak végre ebben a témában. A felvételek segítségével azt kutatták, hogy milyen az idős emberek anyagi és szociális helyzete, milyen az egészségi állapotuk. A vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a nyugdíjasok számarányának növekedésével fokozatosan javul az idős emberek anyagi helyzete. A 60 éven felüliek jelentős része megőrzi munkaképességét, s a nyugdíjkorhatár elérésekor még nem megy nyugdíjba. Az időskorúak életében a fő probléma — s ezt is vizsgálták a kutatások során —; miként alakulnak az öregkorban az emberek társadalmi kapcsolatai, sikerül-e beilleszkedniük abba az új társadalmi környezetbe, amelybe nyugdíjazásuk után kerülnek, hogyan használják fel megnövekedett szabad idejüket. A kutatások segítséget adtak annak feltárásához, hogy a társadalom milyen területeken és miként segítheti az idős embereket.

A családdemográfiai kutatások elsősorban a családnagyság csökkenésének okaival és tényezőivel foglalkoztak. Felvétel segítségével vizsgálták a válások alakulását és okait. Az 1963. évi mikrocenzus során 0,5⁰/₀-os minta alapján áttekintették a családok lakáskörülményeit és lakásigényét. Fontos része a családdemográfiai kutatásoknak a családstruktúra változásának szociológiai szempontú vizsgálata, s a várható családösszetétel prognózisának elkészítése.

A társadalomdemográfiai kutatások keretében vizsgálatok foly-

nak a nemzetiségek demográfiai sajátosságainak megfigyelésére. Bár Magyarország népességén belül a nemzetiségi aránya nem éri el a 2⁰/₀-ot, hasznosak azok a kutatások, amelyek érdekes különbségekre mutatnak rá a népesség korösszetételében, iskolázottsági színvonalában, házas termékenységében. A nemzetiségi kutatáson belül különösen időszerűek a cigányok demográfiai sajátosságainak feltárását célzó vizsgálatok. A kutatások bizonyítják, hogy a cigánynépességén belül is terjed a családtervezés, s rámutatnak az iskolázottsági szint és a termékenység csökkenése között fennálló szoros kapcsolatra. A kutatási eredmények megmutatják, hogy már érződik azoknak a társadalmi erőfeszítéseknek a hatása, amelyek a cigánylakosságot évszázadok óta sújtó hátrányos megkülönböztetések megszüntetését célozzák a lakáshelyzetben, a foglalkoztatottság tekintetében, s amelyek arra irányulnak, hogy kulturális színvonalukat emelje.

A társadalomdemográfia területén kutatások folynak egyes elhajló, deviáns magatartások (bűnözés, alkoholizmus, öngyilkosság) jellegzetességeinek, okainak, következményeinek feltárására. E kutatások közül társadalmi, egészségügyi, szociálpolitikai jelentőségük-nél fogva kiemelkednek az alkoholizmus témakörével foglalkozó vizsgálatok. Az alkoholizmus okozta egészségügyi, szociális és gazdasági problémák tették szükségessé az alkoholizmus jelenségének sokoldalú, alapos vizsgálatát. A kutatások célja az alkoholizmus okainak, társadalmi hátterének feltárása, az alkoholisták demográfiai jellemzőinek (nem, kor, családi állapot, társadalmi réteg) megismerése. A téma összetettsége megköveteli a sokoldalú megközelítést; a vizsgálatok több tudományág képviselőinek együttműködésével folynak. Az utóbbi időben kiterjesztették a kutatásokat az alkoholizmus humánbiológiai aspektusaira, azaz az alkoholizmus hatását a leszármazottak, az öröklődés szempontjából is vizsgálják. A szociális tényezők vizsgálatának a társadalmi háttér megismerése is célja, amely oka, vagy okozata lehet az alkoholizmusnak. A társadalom szempontjából nagyon fontos annak feltárása, hogy milyen környezeti ártalmak érik az alkoholista családjában élő gyermekeket.

Az elmúlt évtizedekben a társadalmi és tudományos igényeknek megfelelően egyre nagyobb hangsúlyt kaptak azok a kutatások, amelyekben a demográfiai, a társadalmi és a biológiai tényezőket egységes szemlélet alapján vizsgálják. E célkitűzések teremtették meg a biodemográfiai kutatások alapját is. A testi fejlődés, növekedés és a biológiai helyzet vizsgálatára irányuló kutatásokat napjainkban felgyorsult életkori folyamatok teszik szükségessé. A kutatások egyes kiemelt korcsoportok vizsgálatát irányozzák elő. A 0 évesek antropometriai vizsgálatának célja a korszerű testfejllettségi normák kialakítása. Az első, 1970-ben végrehajtott felvétel a csecsemők szomatikus fejlettségét, valamint a demográfiai, környezeti és egészségügyi adatok összefüggéseit vizsgálta.

A koraszülések magas aránya indokolja azokat a kutatásokat, amelyek a koraszülések megelőzésének lehetőségeit igyekeznek feltárni. Longitudinális vizsgálatot végeztek, amely a terhesség idősza-

kát végigkövetve szándékozott meghatározni azokat az endogén és exogén tényezőket, amelyek a kis súllyal történt, ill. koraszülésekhez vezettek. A fiatalok testfejltségének kutatása keretében longitudinális vizsgálat készült a szakmunkástanulókról az egyes szakmákra való testi és szellemi alkalmasság meghatározására. 1966-ban reprezentatív felvételt hajtottak végre az egyetemi és főiskolai felvételre jelentkezők testi fejlettségének vizsgálatára is. Hasonló felvétel készült a sorkötelesek biodemográfiai és testfejltségi vizsgálatához.

Sajátos területe a biodemográfiának a relatív endogám populációk és izolátumok demogenetikai vizsgálata. E kutatások keretében nemzetközi együttműködéssel került sor Ivád község és a Bodroghöz 22 helységének komplex demográfiai, humánbiológiai és populációgenetikai vizsgálatára. A kutatások központi kérdése a változások nyomkövetése a párválasztási rendszerek, a differenciális termékenység, a differenciális halandóság, valamint a vérrokonság mértékének és fokozatainak kidolgozása alapján. Az izolátum-kutatások az izolátumok demográfiai történetének feldolgozásával és a családrekonstrukciós munkákkal egyben a történeti demográfiai kutatások részét is képezik.

A magyar népeségtudomány speciális kutatási területét képezi a prehisztórikus és a történelmi múltban élt népeségek halandósági, az emberi élettartamra vonatkozó adatainak rekonstrukciós vizsgálata. E kutatások terén az antropológiai és demográfiai módszerek kritikai megválasztásával olyan komplex módszert dolgoztak ki, amely lehetővé teszi a demográfiai jellemzők reális becslését 3 millió évtől a késő középkor végéig. A nemzetközi viszonylatban is nagy érdeklődést kiváltott paleodemográfiai kutatások teremtették meg az alapot ahhoz, hogy az emberiség népesedésének folyamatát az előzményektől napjainkig reális alapon közelítsük meg.

Történeti demográfiai kutatások folynak a népeségtudomány egyéb területein is. Ezek két szempontból is jelentősek. Hozzásegítenek a jelenlegi népesedési folyamatok jobb megismeréséhez. A történeti kutatások többnyire speciális módszertani apparátust igényelnek a források esetlegessége és hiányosságai miatt. Ezek a módszertani vizsgálatok pedig előreviszik a népeségtudomány általános módszertanának fejlesztését is.

A Központi Statisztikai Hivatal centenáriuma alkalmából megrendezett tudományos ülésszak lendületet adott a történeti kutatóknak. A XVIII. századi demográfiai források feltárásának keretében sor került az 1784—1787. évi népszámlálás anyaga alapján a háztartások nagyságának és összetételének elemzésére. Kutatások indultak a magyarországi járványok történetének feldolgozására. Ezen belül vizsgálat folyt az 1831—1832. évi első kolerajárvány lefolyásának, súlyosságának és hatásainak elemzése céljából. Ehhez kapcsolódva kezdődött a járványt megelőző évtized halandóságának, majd egyéb népesedési folyamatainak kutatása. A vizsgálat anyakönyvek reprezentatív feldolgozása alapján folyik, mintegy 20%-os minta segítségével. Nagy volumenű feltáró munka indult a főbb

népmozgalmi adatokat tartalmazó községi idősorok rekonstruálására 1828-tól napjainkig. Több évtized kutatásai alapján átfogó tanulmány készült a magyar leíró statisztikai irány fejlődésének demográfiai vonatkozásairól. A halandóság vizsgálata keretében feldolgozásra került a magyar halandósági tábla számítások története.

Egy tudományág háromévtizedes fejlődésének bemutatása egy rövid cikk keretében természetesen nem lehetséges. Nem is ez volt a célunk. Csupán a fejlődés legfontosabb állomásait akartuk felvillantani, számba venni a társadalmi élet számára legidőszerűbb problémákat, kutatási eredményeket. Így nem szóltunk külön — csak az egyes kutatási területek kapcsán — a regionális demográfiai kutatásokról, vagy a speciális módszertani kutatómunkáról — és folytathatnánk még a sort.

Még egy dologról kell befejezésül szólni, a demográfiai kutatások szervezeti kereteiről. A felszabadulás utáni első évtizedben a Központi Statisztikai Hivatal szakfőosztályain dolgoztak elsősorban a népeśségtudomány művelői. A demográfiai kutatások előtérbe kerülése csakhamar szükségessé tette a különböző helyen dolgozó demográfusok közötti tudományos kapcsolatok elősegítését; különösen a határtudományokkal foglalkozó kutatók tömörítését.

Jelentős lépés volt 1958-ban jelen folyóirat megindítása, amely egyben a szocialista országokban az első önálló demográfiai folyóirat volt. A Demográfia lehetővé tette a tudományos élet tájékoztatását a kutatási eredményekről, a közvélemény tudományos igényű informálását a népesedés aktuális problémáiról. Szerepet vállalt a folyóirat a külföldi kutatási eredmények megismertetésében, ezzel is elősegítve a hazai kutatások és a nemzetközi tudományos élet közötti kapcsolat elmélyülését. A népeśségtudomány jelentőségének felismerése vezetett az Akadémia Demográfiai Bizottságának megalakításához, amelynek működése elősegítette az egységes tudományos koncepció kialakítását, s ösztönözte annak gyakorlati megvalósítását.

Ilyen előzmények után alakult meg 1962-ben a KSH Népeśség-tudományi Kutató Csoport, amely nagyon rövid idő alatt a demográfiai kutatások központjává vált. Jelentőségének megfelelően a Csoport 1968-ban Kutató Intézeté alakult.

Hol tart ma a magyar demográfia? Minden tudományág színvonalának egyik fokmérője a nemzetközi elismerés mértéke, a nemzetközi tudományos életben elfoglalt helye. Ennek objektív megítélése pedig nem könnyű feladat. Hivatkozhatnánk a rangos külföldi folyóiratokban megjelent magyar publikációk nagy számára, a nemzetközi tudományos konferenciákon, a tudományos társaságok ülésein tartott nagyszerű előadásokra, vagy akár arra, hogy hány magyar kutató tevékenykedik aktívan a nemzetközi demográfiai életben a Nemzetközi Népeśség-tudományi Unió tagjaként. Ezek a tények — ha közvetve is — jelzik a nemzetközi elismerést. Ezt erősíti meg az is, hogy több ízben magyar demográfus kutatókat bízott meg a Nemzetközi Népeśség-tudományi Unió nemzetközileg összehangolt kutatások tudományos irányításával.

Nemegyszer előfordult, hogy a nemzetközi siker megelőzte a magyar demográfia tudományos eredményeinek hazai elismerését. Talán a népességtudomány gyors fejlődésével, több tudományágot átfogó jellegével függ össze, hogy egyetlen egyetemen sem oktatnak nálunk rendszeresen demográfiát. Valószínűleg ezzel magyarázható az is, hogy csupán három éve lehetséges tudományos fokozatot szerezni demográfiai tudományokból.

A legfontosabb egy tudományág értékelésénél, hogy az miként szolgálja a társadalmi fejlődést, hogyan gazdagítja a tudományos megismerést. Remélhetőleg a leírtak tükrözik némileg azt a fontos szerepet, amelyet a demográfia betölt a népesedési jelenségek megismerésében, a népesedési problémák feltárásában, megoldásuk keresésében.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

(Резюме)

Венгерские демографические исследования имеют прошлое двух столетий. На основе традиций этих двухсот лет можно было начать современную научно-исследовательскую работу для создания социалистической статистической организации после организации современных обследований и сбора данных демографической статистики.

В демографических исследованиях изучение плодovitости занимает центральное место. Однако, глубокий анализ причин и факторов, изучение положения в связи с планированием семьи и регулированием рождений, установление демографического поведения могут быть осуществлены только при помощи специальных демографических исследований. Первое обследование такого характера было проведено в 1958—1960 гг., затем в 1965—1966 гг. было осуществлено выборочное обследование по плодovitости, планированию семьи и регулированию рождений, охватывающее 0,5% женщин в фертильном возрасте.

В конце 1960-ых годов предыдущие научные исследования, связанные с идеями демографической политики и с венгерским демографическим положением, распространялись и на другие области. Этот опыт подтверждает, что для создания реальной, обоснованной концепции демографической политики нужно глубоко анализировать влияние социально-экономических изменений на основные демографические процессы. Наряду с традиционными или социологическими исследованиями, начались и исследования в новом направлении путем применения математических методов.

Для изучения смертности были составлены систематически таблицы смертности по всей стране и на региональном плане. При помощи таблиц смертности по причинам смерти была анализирована структура смертности по причинам смерти.

В пределах исследований в области экономической демографии проводятся систематически прогнозы по населению для планирования народного хозяйства и осуществляются исследования для усовершенствования методики прогнозов и для разработки гипотез. Из исследований экономической демографии разработка методики экономических возрастных пирамид показывается значительной.

К этой теме относятся и исследования которые установить, население какой возрастной структуры считается оптимальным в экономическом и демографическом отношениях. Исследования показывают, что минимальное бремя содержания населения, у которого величина нетто-коэффициента воспроизводства немножко выше 1.

В демографических исследованиях все чаще и чаще применяется методика социологии. Из исследований социальной демографии самым важным показывается изучение социального перемещения. Исследование мобильности, проведенное в 1962—1964 г., достигло самого большого прогресса в этом отношении; оно было проведено выборочным методом по всей стране.

Стареющая возрастная структура венгерского населения требует проведения исследований по старым лицам. Некоторыми выборочными обследованиями были изучены образ жизни и социальное положение пожилых лиц. Исследования в области семейной демографии занимают в первую очередь причинами и факторами уменьшения величины семьи. Проводятся исследования для наблюдения демографических особенностей национальностей. В области социальной демографии изучаются характеристики, причины и последствия отдельных отклоняющихся, девиантных поведений.

За прошедшие 15 лет проводились и биодемографические исследования чтобы установить, каким образом изменяет динамика плодovitости, смертности и заключений браков генетическое наследство населения. Специальной областью биодемографии считается демогенетическое исследование относительных эндогамных популяций и изолятов, которое осуществляется в рамках международного сотрудничества. Также и палеодемографические исследования показываются значительными; они основу для реального приближения к демографическому процессу человечества с предшествующих событий до настоящего времени.

В соответствии с научными результатами демографии развивались и организационные рамки исследований. Важнейшие станции этого развития: создание журнала «Демография» в 1958 г. Демографической комиссии Венгерской академии наук в 1960 г., затем: Демографической научно-исследовательской группы Центрального статистического управления ВНР в 1962 г. Научно-исследовательская группа, которая за короткое время стала центром венгерских демографических исследований, превратилась в научно-исследовательский институт в 1968 г.

DEMOGRAPHIC RESEARCH

Summary

Hungarian demographic research has a history of 200 years. Following the traditions of these two hundred years modern research work could start after establishing the socialist statistical service and organizing up-to-date population-statistical surveys and data collections.

Among demographic researches the studying of fertility has a central position. The extensive analysis of causes and factors, the appraisal of the situation concerning family planning and birth control as well as the statement of demographic behaviour can be done only by special demographic investigations. The first survey of such type was performed between 1958 and 1960, further in 1965—66 a sample survey covering 0,5 per cent of females of reproductive age studied fertility, family planning and birth control.

In the late 1960s the earlier research on population political concepts and Hungarian population situation was extended to further fields. Their experiences reinforce the opinion that in order to establish a real, profound population political concept the effects of socio-economic changes on basic population processes must be analysed deeply. Beside traditional and sociological studies investigations were begun also in new directions applying mathematical methods.

For studying mortality national and regional life tables were constructed. The structure of mortality by causes of death was analysed by means of life tables by causes of death.

In the frame of economico-demographic research population forecasts are regularly prepared for national economic planning, and investigations

deal with the improvement of forecasting methodology and elaboration of hypotheses. From among economico-demographic research the elaboration of the method of economic age-pyramids is significant.

Also studies on population optimum belong to this field seeking the age-composition of the population which is optimal from economic and demographic aspects. Recent results indicate that the burden of sustaining the dependents is minimal in a population where net reproduction rate is somewhat higher than one.

Methods of sociology are applied more and more frequently in demographic investigations. On the field of social demography the research on social restratification is the most significant. In studying social restratification the greatest advance was made by the mobility survey performed in 1962—64 on a sample of nation-wide scale.

The age-structure showing the ageing of the Hungarian population call for investigations on the aged. Several sample surveys studied the way of living and social situation of old people. Family-demography deals mainly with the causes and factors of the lowering of family size. Demographic characteristics of the nationalities are investigated, too. Social demography traces the characteristics, causes and consequences of certain deviant behaviours.

Also biodemographic research started in the last decade. These studies aim to find the way how fertility, mortality and nuptiality affect the genetic inheritance of the population. As a special field of biodemography, population-genetic research has been performed in international co-operation on relatively endogamous and isolated populations. Paleodemographic investigations are also significant by creating the base for a true approach of research on the human population process from the beginning up to the present.

The organizational frames of research developed in accordance with the scientific results of demography. Most significant points of this development are: starting the publication of the journal „Demográfia” in 1958; the foundation of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences in 1960, and the establishing of the Demographic Research Group of the Central Statistical Office in 1962. The Research Group after becoming in a short time the research centre of Hungarian demography was reorganized into Research Institute in 1968.

A GYERMEKEK FELNEVELÉSI KÖLTSÉGÉT BEFOLYÁSOLÓ DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HALANDÓSÁGRA

DR. SERFÓZÓ KLÁRA

Köztudott, hogy egyes demográfiai és gazdasági jelenségek között kölcsönhatást találhatunk. E kapcsolatot azonban többnyire nem komplex kölcsönhatásként kezeljük, hanem a vizsgálat céljától függően egyik vagy másik oldalát emelik ki. Az eddigiekben inkább a gazdasági jelenségekből — mint okból — kiinduló megközelítést részesítették előnyben. Ugyanakkor azonban a másik szemlélet — annak a megfigyelése, hogy a kialakult demográfiai tényezők, illetve ezek változása milyen gazdasági következményekkel jár — is legalább olyan fontos. A következőkben egy utóbbi aspektusú kérdésre szeretnénk választ adni: hogyan befolyásolják az egyes demográfiai tényezők — elsősorban a halandóság — a gyermekek felnevelési költségét? E kérdés aktualitását kiemeli, hogy tudatosult vagy kevésbé tudatosult formában az egész társadalmat érinti, mivel a létrehozott új érték egy jelentős részét különböző formában a gyermekek felnevelésére fordítják.

Mit értünk tulajdonképpen felnevelési költségeken? A válasz legegyszerűbben megfogalmazva: minden közvetlen vagy közvetett költség, amely az egyén munkábaállásáig, illetve addig az időpontig, amikor az egyén képessé válik a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódásra felmerül. A generáció vonatkozásában az utóbbi megállapítás annyit jelent, hogy a felnövekvő nemzedék a gazdasági fejlettség adott szintjén jelentkező feladatok megoldására képes és magában hordozza a továbbfejlődés lehetőségét. A felnevelési költség számos költségelemből tevődik össze. A táplálkozás, a ruházat, a lakás, az egészségügyi ellátás és az oktatás költségeit emelhetjük ki elsősorban, de a társadalom szempontjából történő vizsgálatnál szerepet játszhatnak a fenti meghatározásban közvetett költségnek nevezett tételek is, mint pl. az anyák inaktivitása miatt kieső nemzeti jövedelem.

Az a tény, hogy a felnevelési költségeket a létrehozott új értékből fedezik, illetve a közvetett költségek figyelembevétele esetén az új érték összege kisebb lesz, maga után vonja egyrészt az egyéb célokra fordítható fogyasztási és felhalmozási alap csökkenését, másrészt a szükségletek megváltozását. Ez utóbbi — mint kiindulási alap — befolyásolja a termelést, s adott munkatermelékenység mellett az egyes ágazatokban foglalkoztatottak létszámát.

Az összefüggések bemutatott — bár kétségtelenül leegyszerűsített — láncolata jelzi, hogy már önmagában annak is, hogy mennyit kell a gyermekek felnevelésére fordítani, az egész gazdasági életen keresztülgyűrűző hatása van. Mindemellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a felnevelési költségek összetételében — a különböző tényezők hatására — bekövetkezett változások hasonló következményeit sem. Ezért nem közömbös a felnevelési költségek vizsgálata, s ez indokolja a jelen megközelítést is.

A demográfiai tényezők felnevelési költségeket befolyásoló hatását két szempontból vizsgálhatjuk:

— a generáció felnevelésére összesen, illetve évenként fordított költségeket (longitudinális szemlélet), valamint,

— a társadalom által egy adott naptári év alatt több generáció felnevelésére fordított költségeket (transzverzális szemlélet) figyelembevéve.

Valamely i kohorsz felnevelési költségét a

$$P_{0,i} K_i \alpha_{0,i} + P_{1,i} K_i \alpha_{1,i} + P_{2,i} K_i \alpha_{2,i} + \dots + P_{i,i} K_i \alpha_{i,i} + \dots = \sum_{x=0}^{\infty} P_{x,i} K_i \alpha_{x,i}$$

összefüggés alapján kaphatjuk meg, míg egy adott naptári évre vonatkozóan ezt az értéket a következő képlet mutatja:

$$P_{0,0} K_0 \alpha_{0,0} + P_{1,1} K_1 \alpha_{1,1} + P_{2,2} K_2 \alpha_{2,2} + \dots + P_{i,i} K_i \alpha_{i,i} + \dots = \sum_{i=0}^{\infty} P_i K_i \alpha_i$$

ahol K_i — az i -edik kohorsz átlagemberének felnevelési összköltsége

$\alpha_{x,i}$ — a K_i kor szerinti megoszlása

$P_{x,i}$ — az x évesek átlagos száma az i -edik kohorszban.

Demográfiai szempontból a felírtak az egyes életkorokban életben levők abszolút számának befolyásoló szerepét jelzik, de közvetlenül a korösszetétel hatására is következtethetünk. Nyilvánvalóan nem közömbös milyen a különböző korú felnevelendők aránya. Ha — az előbbieken alapján — egy gyermek felnevelési költségét számítjuk ki, ezt közvetlenül is láthatjuk. Az első esetben az összefüggés:

$$\frac{P_{0,i}}{\sum_{x=0}^{\infty} P_{x,i}} K_i \alpha_{0,i} + \frac{P_{1,i}}{\sum_{x=0}^{\infty} P_{x,i}} K_i \alpha_{1,i} + \frac{P_{2,i}}{\sum_{x=0}^{\infty} P_{x,i}} K_i \alpha_{2,i} + \dots + \frac{P_{i,i}}{\sum_{x=0}^{\infty} P_{x,i}} K_i \alpha_{i,i} + \dots$$

a másodikban:

$$\frac{P_{0,0}}{\sum_{i=0}^{\infty} P_i} K_0 \alpha_{0,0} + \frac{P_{1,1}}{\sum_{i=0}^{\infty} P_i} K_1 \alpha_{1,1} + \frac{P_{2,2}}{\sum_{i=0}^{\infty} P_i} K_2 \alpha_{2,2} + \dots + \frac{P_{i,i}}{\sum_{i=0}^{\infty} P_i} K_i \alpha_{i,i} + \dots$$

A korösszetétel azonban maga is más demográfiai tényezők függvénye. A teljesebb kép érdekében e befolyásoló tényezőket is meg kell vizsgálnunk. A fentiekén kívül — tekintettel arra, hogy a gyermekek nevelése általában családokban történik — a családstruktúra szerepét nézzük még meg. A korösszetételt kialakító tényezők közül először a termékenységről és a vándorlásról lesz szó, míg a halandóságot, amelynek vizsgálata — más demográfiai tényezők szerepének vizsgálásán túl — tulajdonképpen a cél, az utolsó rész tárgyalja bővebben. A kérdések megközelítése elméleti jellegű, s illusztrálásul magyarországi — mint számunkra leginkább érdekes — adatokat használtunk fel.

A korstruktúra

A korstruktúra két szempontból befolyásolhatja a felnevelési költségeket:

a) a felnevelendők korösszetételén és

b) a népesség gazdasági aktivitás szerinti összetételén keresztül.

a) Az első esetben a kiindulási pont a felnevelési költségek életkoronkénti változása. Amennyiben ez a változás 0-tól i éves korig megközelítőleg emelkedő tendenciát mutat, a fiatalabb korosztályok magasabb aránya esetén a jelentkező felnevelési költségek összege is alacsonyabb lesz, mintha azonos feltételek mellett a felnevelendők idősebb korosztályainak lenne magasabb súlya.

b) E megközelítés háttérében a kor gazdasági aktivitást nagymértékben befolyásoló szerepe áll. A népesség gazdasági aktivitás szerinti összetételét alapvetően a dolgozóknak a nem-dolgozókhoz való aránya határozza meg. A felnevelési költségek szempontjából a munkaképes kor alattiaknak és a munkaképes korúakból a továbbtanulóknak a munkaképes korú és az e koron túl dolgozókhoz viszonyított aránya a döntő. Minél magasabb ez az arány, annál nagyobb terhet jelent a felnevelés a képzés azonos szintjét feltételezve, mivel a dolgozók állítják elő azt az új értéket, amelyből a felnevelési költségeket fedezik.

Az utóbbi összefüggést bizonyos feltételezéssel felhasználhatjuk a demográfiai tényezők szerepének kimutatásához is. Ha az egy dolgozóra jutó felnevelési költséget hasonlítjuk össze a felnevelés (oktatás) azonos szintjén és azonos munkaerő részvételi arányok mellett, a különbség a demográfiai tényezők összevont hatását mutatja. Ezt azonban a standardizálás segítségével elemeire bonthatjuk. A kiindulópont népességét egy-egy demográfiai tényezőt konstansnak véve vezetjük tovább a kérdéses időpontig és az így kialakított hipotetikus népesség, valamint a tényleges népesség alapján kiszámított egy dolgozóra jutó felnevelési költség különbsége adja a standardnak vett demográfiai tényező hatását. A számításokat elvégezhetjük akár több, a demográfiai fejlődés különböző szakaszaiban levő országra vonatkozóan, akár egy adott országon belül különböző időpontokra. Mindezen túlmenően a standardizálás lehetőségét ad arra is, hogy a demográfiai tényezők mellett a felnevelés szintjének (iskolabajárási arány, gyermekek korévenkénti költsége), valamint a korszpecifikus munkaerő részvételi arányok változásának hatását is kimutathassuk. Ismeretük a demográfiai faktorok reális értékelését segíti elő.

A termékenység

Akár egy generáció, akár az egy adott évi felnevelési költségeket vizsgáljuk, a korösszetételen keresztül a születések abszolút számának befolyásoló szerepéhez jutunk el. Zárt népességet feltételezve a generáció esetében a különböző életkorokban életben levők száma az adott kohorsz kezdőlétszámától és az utána következő évek halandóságától, míg az egy adott évben a különböző életkorúak száma a megelőző évek születéseinek számától és halandósági viszonyaitól függ.

Abban az esetben, ha emelkedik a születések évi száma — azonos halandósági feltételek mellett — megnő a 0 évesek, az évek múltával pedig a gyermekkorúak aránya, a népesség fiatalodik. Ennek következményeképpen növekszik az egyes generációk felnevelési költsége és a társadalom számára az egy bizonyos időszak alatt a gyermekek felnevelésére fordított összeg is mind abszolút, mind relatív értékben (ugyanis a népesség fiatalodása úgy következett be, hogy növekedett a felnevelendők produktív korosztályhoz viszonyított aránya).

Ha nem elégszünk meg ezzel a befolyásoló tényezővel, lehetőségünk van a továbblépésre, hiszen a születések abszolút száma más megközelítésből eredmények tekinthető. Így a demográfiai irodalomban jól ismert összefüggések sorozatához jutunk. Hogy ebben az ok-okozati láncolatban hol állunk meg, s milyen mélységig megyünk el, bizonyos fokig önkényes.

A felnevelési költségek szempontjából döntő szerepű születések évi számát a szülőképes korú nők évközepi száma és korévenkénti megoszlása, valamint a korszpecifikus termékenységi arányszámok alakulása határozza meg elsősorban. Bármelyik tényező emelkedése — a másik tényező változatlanul maradásának feltételezésével — a születések évi számának, s így a generáció, illetve az adott évi felnevelési költségek növekedéséhez vezet. A propagatív korú nők évközepi számának növekedését okozhatja, hogy nagyobb létszámú születési kohorszok jutottak a propagatív korba, s ugyanígy a népességszám oldaláról való növekedéshez vezet, ha a propagatív korú nők évközepi száma ugyan nem változik, de megváltozik összetételük és a magasabb termékenységű korcsoportok aránya megnő. A másik tényező, a korszpecifikus termékenységi arányszám alakulását elsősorban társadalmi tényezők — házassági szokások, kívánt gyermekszám — határozzák meg.

A befolyásoló tényezők ismeretében mit várhatunk e területen? Mivel az elkövetkezendő években a szülőképes korú nők számával mint adottsággal kell számolnunk, az aktív befolyásolás lehetősége a korszpecifikus termékenységi arányszám oldaláról áll fenn. Ezért a népesedéspolitikai intézkedések is elsősorban a kívánt gyermekszám növelésére ösztönöznek, természetesen összhangban a propagatív korú nők számában és összetételében jelentkező változásokkal. Ezek eredményeként kb. 1978-ig a születések számának emelkedése, majd az utána következő években — a termékenység megvalósuló szintjétől függően — kisebb vagy nagyobb mértékű csökkenés feltételezhető.

Ehhez kapcsolódóan kell megemlítenünk, hogy a gyakorlati életben gazdasági szempontból milyen fontos szerepe van az egymás után következő generációk közel azonos számának, illetve az egyenletes ütemű mérsékelt fejlődésnek. Elég itt a gyermekintézmények férőhelyszámának, a gyermekek gondozásával, nevelésével foglalkozó személyek számának viszonylagos stabilitására, korlátozott fejlesztési lehetőségére utalnunk. Az évről évre erősen ingadozó születések számának következménye az erőltetett ütemű beruházás, a nem megfelelő színvonalú ellátás lehet, más oldalról esetleg a kapacitások kihasználatlansága.

A vándorlás

A vándorlás a ki-, illetve bevándorlók életkorától függően befolyásolhatja a felnevelési költségeket. Ha a bevándorlás következtében

— a felnevelendők aránya növekszik, emelkedik a felnevelési költségek összege is, mégpedig attól függően kisebb vagy nagyobb mértékben, hogy a bevándorlás a fiatalabb vagy idősebb korú felnevelendők arányát növelte-e meg jobban

— a produktív korosztály aránya emelkedik, az általuk megtermelt új érték viszonylag kisebb részét kell — azonos szintű képzés esetén — e célra biztosítani. Az így felszabaduló pénzösszeg a beruházásra fordított rész arányában a gazdasági növekedés forrását jelenti. A kivándorlás hatása a fentivel ellentétes.

A gyakorlatban az országok a fiatalabb produktív korosztályt fogadják be elsősorban, s így a befogadó országban a második eset áll fenn: javul a felnevelendők és a produktív korosztály aránya. Ez a javulás ráadásul úgy következik be, hogy egyidejűleg a népesség fiatalodik. A fiatalodásért azonban nem kell olyan súlyos terhet magára vállalnia az országnak, mintha a felnevelendők száma és aránya — ezzel együtt a felnevelési költség — növekedése útján valósult volna meg. Éppen ellenkezőleg: a bevándorlók felnevelési költségét más ország fedezte. Ezért ez a megoldás a befogadó ország számára rendkívül előnyös, a kibocsátó ország szempontjából azonban hátrányos következményekkel jár (kifizetett felnevelési költség, a felnevelendők és a produktív korosztály arányának romlása). Ide tartozik, legalábbis részben, a brain drain jelensége is.

Magyarországon jelenleg a külső vándorlás gyakorlatilag figyelmen kívül hagyható.

A családnagyság és -összetétel

Míg az eddig említett tényezők a gyermekek számát határozták meg, a családnagyság és -struktúra szerinti vizsgálat eltérő megközelítést tesz lehetővé, a társadalmi tényezők hatásának jelzését. A gyerekek ugyanis nem önmagukban, elszigetelten léteznek, hanem meghatározott közösségek tagjai, városban vagy falun élnek, egygyermekes vagy többgyermekes családban nevelkednek, s családjuk is különböző társadalmi-foglalkozási csoporthoz tartozik. A gyermekek felnevelési költsége ezekre a különböző helyzetben levő gyermekekre fordított költségekből tevődik össze. S itt, ezen a ponton jut szerephez a családnagyság és -összetétel, mint egyik lehetséges — a vizsgálat szempontjából lényeges információt biztosító — csoportképző ismérv.

A felnevelési költségek vizsgálata szempontjából a gyermekes családok az érdekesek, s ezen belül is a különböző gyermekszámú családok aránya. Ugyanis e családokban más-más az egy gyermekre költött összeg nagysága (I. tábla), s ezért a generáció és az adott évi felnevelési költségek szempontjából nem közömbös, hogy milyen családtípus a jellemző. Ha az egy- és kétgyermekes családtípus az elterjedt, a szülők többet tudnak költeni gyermekeik felnevelésére, mintha a három- és többgyermekes családtípus lenne jellemzőbb. Az összköltség szempontjából ez akkor jelentkezik emelő tényezőként, ha a társadalom a többgyermekes családtípus elterjedése esetén nem tudja ellensúlyozni a szülők gyermekükre fordított jövedelmének csökkenését.

1. Egy 19 éven aluli gyermek személyes jövedelemből fedezett havi átlagos eltartási- és képzési költsége 1972-ben

Среднемесячные расходы содержания и образования ребенка ниже 19 лет, покрываемые из личного дохода

Monthly average maintenance and education costs of a child under 19 years covered from personal income in 1972

A gyermekek száma (1)	Munkás és szellemi (3) háztartásoknál (2)	Paraszt és kettős jövedelmű (4)	Átlagosan (5)	az egy gyermeknek %-ában (6)
		forint		
1	1450	1290	1380	100
2	1190	1060	1140	83
3 és több	1010	880	950	69

Forrás: A gyermekek eltartási és képzési költségei. KSH. Budapest, 1973. 10. p.

Горизонтальная графа: (1) Число; (2) В домашних хозяйствах; (3) Физических и умственных работников; (4) крестьян и лиц с двойными доходами; (5) В среднем; (6) В процентах домашних хозяйств с одним ребенком.

Вертикальная графа: 1. 3 и больше.

Heading: (1) Number of children; (2) In households; (3) of manual and non-manual workers; (4) of peasants and persons with double income; (5) Average; (6) As percentage of one-child households.

Lateral text: 1. 3 and more

2. A gyermekkel élő családok gyermekszám szerinti százalékos megoszlása, 1949—1970

Процентное распределение семей с детьми по числу детей, 1949—1970 гг.

Percentage distribution of families living with children by number of children, 1949—1970.

Év (1)	1	2	3	4	5-x	Összesen (3)
		gyermekkel élő családok (2)				
1949	43,3	29,8	14,0	6,6	6,3	100,0
1960	50,1	31,3	11,2	4,2	3,2	100,0
1970	53,4	33,7	8,5	2,6	1,8	100,0

Forrás: 1970. évi Népszámlálás 25. Háztartás és család adatok. I. KSH. Budapest, 1973. 33. p.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Семьи с детьми; (3) Всего.

Heading: (1) Years; (2) Families living with . . . children; (3) Total.

Napjainkban — a többgyermekes családok korábbi nagyobb hányada rovására — az egy- és kétgyermekes családok részaránya egyre magasabb (2. tábla). Míg 1949-ben a három- és többgyermekes családok aránya 26,9% volt, 1970-re 12,9%-ra csökkent. A jelzett tendencia — ha az egyéb tényezőket változatlanak tekintjük — a generáció felnevelési költsége növekedése irányába hat. E faktor tényleges működését bizonyítja a születéskorlátozás egyik gyakran említett oka: törekvés a meglévő gyermek(ek) minél magasabb színvonalú ellátására.

Érdemes megemlíteni még egy tényezőt: a családok társadalmi-foglalkozási csoportok szerinti megoszlását, valamint e csoporton belül a családok

gyermekszám szerinti összetételét, mivel a gyermekekre fordított összeg társadalmi-foglalkozási csoportonként is különböző, nemcsak a gyermekek száma szerint (1. tábla). Amennyiben az egyes társadalmi-foglalkozási csoportokon belül más-más családtípus az elterjedt, ez mind a felnevelési költségek összmenyiségére — bármely megközelítésből is vizsgáljuk azt —, mind pedig egy gyermek felnevelési költségére is hatással van, ugyanúgy mint a családok társadalmi-foglalkozási csoportok szerinti megoszlása. A családösszetétel a súly szerepét tölti be az egy gyermek átlagos felnevelési költségének (K) kiszámításában:

$$K = \frac{\sum f_{ij} K_{ij}}{\sum f_{ij}}$$

K_{ij} — egy gyermekre fordított összeg az i -edik társadalmi-foglalkozási csoportba tartozó j gyermekszámú családban

f_{ij} — az i -edik társadalmi-foglalkozási csoportba és j gyermekes családba tartozó gyermekek száma, illetve aránya

A felnevelési költségek összmenyiségét pedig — a fenti jelöléseket alkalmazva — a $\sum f_{ij} K_{ij}$ formulával fejezhetjük ki.

Az 1970. évi adatok alapján a családösszetételben jelentkeznek olyan különbségek, amelyek szerepet játszanak e szempontból. Az egyes társadalmi-foglalkozási csoportok gyermekkel élő családjaiknak gyermekszám szerinti megoszlása azt mutatja, hogy mindegyik csoporton belül az egy- és kétgyermekes család a tipikus, de a három- és többgyermekes családok aránya a mezőgazdasági fizikaiaknál 17,2⁰/₀, a nem mezőgazdasági fizikaiaknál 14,0⁰/₀, a szellemi foglalkozásúaknál pedig csak 6,9⁰/₀. Ami a különböző gyermekszámú családokon belül az egyes társadalmi-foglalkozási csoportok arányát illeti, minden csoportban lényegesen magasabb a nem mezőgazdasági fizikai családok aránya (57,5⁰/₀—69,4⁰/₀ között ingadozik), mint a mezőgazdasági fizikai és szellemi családoké.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ez a közelítési mód, amely — mint említettük — a társadalmi tényezők hatását jelzi, független a demográfiai tényezőktől. Itt csupán arról van szó, hogy a vizsgálat céljától függően egyik vagy másik ismérv szerinti csoportosítás kerül előtérbe. Amennyiben ugyanis az i gyermekszámú j társadalmi-foglalkozási csoportba tartozó gyermekek átlagos évi felnevelési költségét számítjuk ki (K_{ij}), amit az előzőleg felírt összefüggésben adottnak vettünk, ismét a felnevelendők kor megoszlásának befolyásoló szerepéhez jutunk el. Más oldalról pedig a különböző korúak átlagos évi felnevelési költsége — amelyből kiindulva szintén kiszámíthatjuk egy gyermek átlagos évi felnevelési költségét — is függ attól, hogy a felnevelendők milyen nagyságú és társadalmi-foglalkozási csoportú családokhoz tartoznak.

Az eddigiekben a korösszetétel, a termékenység, a vándorlás, a családnagyság és -összetétel felnevelési költségekkel való kapcsolata jellegét vázoltuk fel, azt, hogy az egyes tényezőknek és változásoknak milyen szerepük van. (Nem volt még szó a halandóságról, amelynek vizsgálata — célkitűzésünkben adódóan — súlyponti kérdésként szerepel. A tényező kiválasztását, logikai sorból való kiemelését több oldalról indokolhatjuk. Egyrészt az előbbieken említett demográfiai tényezők közül ez az, amelynek trendje leginkább állandósult, tehát a legnagyobb biztonsággal becsülhetjük hatását, szemben a termékenységgel, amelynek szintje — az emberi akarattól való függősége miatt — rövidebb időszak alatt is sokkal nagyobb ingadozásokat mutathat. A vándorlással szembeni prioritását a külső vándorlásnak országunkban tapasztalható jelentéktelensége biztosítja. Másrészt a halandóság szerepe nem merül ki abban, hogy a korstruktúrát befolyásolja, s azon keresztül a felnevelési költséget, hanem annak kialakításában közvetlenül is szerepet játszik.

A halandóság

A halandóság felnevelési költséget befolyásoló hatása nem egyértelmű. Nemcsak abban a vonatkozásban van kettős szerepe, hogy közvetetten — a korösszetételen keresztül — és közvetlenül is befolyásolja azt, hanem rész-

ben ennek a közelítésnek megfelelően más képet kapunk, ha a generáció szempontjából nézzük, s megint mást, ha egy egyén felnevelési költségét vesszük alapul.

Mivel általában a csecsemő- és gyermekhalandóság csökkenése befolyásolja elsősorban a halandóság javulását (egy bizonyos szinten ennek tartalékai kimerülnek), ezért növekszik a gyermekkorúak aránya, fiatalodik a népesség és növekszik az adott születési kohorsz, valamint az adott évi felnevelési költségek nagysága is, mind abszolút, mind relatív értékben. Abban az esetben, ha a halandóság csökkenése már főként csak az idősebb korosztályokra korlátozódik, a gyermekek felnevelési költsége relatíve változik, mégpedig oly mértékben, amennyire a halandóság javulása a produktív arányát érinti.

Egy gyermek felnevelési költségének számítása esetén azonban a halandóság hatása másként jelentkezik. A megszületett gyermekek egy része felnevelésük előtt meghal, s a halálukig rájuk fordított összeg a továbbélőket terheli, azok felnevelési költségét növeli. A fiatalkori halandóság javulása következtében így — a halandóságból adódó kisebb többletköltség miatt — csökken egy egyén felnevelési költsége.

Mindkét megközelítés tehát azt mutatja, hogy a halandóság szerepét a felnevelési költségek vizsgálata szempontjából elsősorban a gyermekhalandóság szintje határozza meg. Így mindazok a tényezők, amelyek hatással vannak szintjének alakulására (egészségügyi ellátás, gyermekek táplálkozása, születés sorszáma, szülők egészségügyi állapota, szociális, gazdasági helyzete, kulturáltsága...), hatnak a felnevelési költségek nagyságára is.

A halandóságnak különösen korábban volt nagy szerepe. A magas csecsemőhalandóság miatt sokkal nagyobb létszámú korosztályokat kellett életútjukon elindítani ahhoz, hogy meghatározott számú x éves munkaerő álljon rendelkezésre. Természetesen nemcsak a csecsemőhalandóság volt lényegesen magasabb, hanem az utána következő életévek halandósága is. Ha összehasonlítjuk erre vonatkozóan pl. Magyarország népességének 1900/01. és 1969/70. évi halandósági tábláit, azt találjuk, hogy az 1900/01. évi halandósági feltételek mellett 100 000 férfi újszülöttből 20. életévét 58 579 élte meg, míg az 1969/70. évi feltételek mellett ez a szám 94 796.

A fentiekből azonban nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy mostmár a halandósági viszonyok javulása miatt nem érdemes e tényezővel foglalkozni. Az nagy eredmény ugyan, hogy nálunk napjainkban a fiatal korokban meghaltak aránya lényegesen kisebb, mint korábban volt, de ma is létezik, s ugyanakkor — a halandóság mint költségtényező szempontjából — a megnövekedett felnevelési és képzési költségek miatt ma sokkal nagyobb súlya van a halandóság 1⁰/₀₀-es csökkenésének, mint a halandóság magasabb szintjén. Mindamellelt számos olyan ország is van, ahol a fiatalkorúak halandósága a nem megfelelő egészségügyi ellátás, táplálkozás miatt magas, s ezért a felnevelési költségek halandóságból adódó többlete további gazdasági terhet jelent az ország számára. A halandóságnak ezt a hatását nézzük meg részletesebben.

A többlet nagyságát befolyásoló tényezők

Már az eddigiekből és magából az elnevezésből is kitűnik, hogy a halandóság szintje és a felnevelési költségek abszolút nagysága játssza a fő szerepet. Minél magasabb egy ország népességének halandósági szintje és a felnevelési költségek nagysága, annál nagyobb lesz a felnevelési költségek halandóságból adódó többlete is. A halandóság szintje alatt itt a gazdasági aktivitás megkezdéséig tartó időszak halandóságát értjük. A gyakorlatban általában e két tényező nagysága ellentétesen alakul. Az összefüggés áttételes, az ország társadalmi-gazdasági fejlettsége, kulturális szintje jelenti a kiindulási pontot. Az adott terület gazdasági fejlettségétől, kulturáltságától függ a halandóság szintje, s ugyancsak az ország fejlettségétől függ a felnevelési költségek abszolút nagysága is. Minél fejlettebb egy ország, annál többet fordíthat — bár egyre kisebb hatékonysággal — a halandóság szintjének csökkentésére (általános egészségügyi ellátás bevezetése, kiterjesztése, jobb élet-

feltételek biztosítása), s annál többet költhet, illetve kell költenie a generációk felnevelésére (egyre több a magas kvalifikációt igénylő munka).

A felnevelési költségek halandóságból adódó többlete alakulásában szerepe van a gazdasági aktivitás megkezdése átlagos életkorának is, amely szintén az ország társadalmi-gazdasági fejlettségének függvénye (egyrészt az elvégzett munka hatékonysága, s ezáltal a rendelkezésre álló erőforrások, másrészt az elvégzendő feladatokhoz szükséges képzettség miatt). Magasabb értéke esetén a generáció többi tagját nemcsak a korábbi időpontig meghaltak felnevelési költsége terhel, hanem az ez időpont után meghaltaké is, amely érték az életkor függvényében egyre nő. Tehát, ha valamely országban a gazdasági aktivitás megkezdésének átlagos életkora a korábbi 14 év helyett 16 évre emelkedik, akkor a felnevelési költségek halandóságból adódó többlete is nagyobb lesz, mivel a továbbélőket a 14. és 16. életévük között meghaltak költsége is terheli.

A gazdasági aktivitás megkezdésének átlagos életkora tulajdonképpen nem önállóan, hanem a két alapvető tényezőn — halandóság, felnevelési költségek nagysága — keresztül befolyásolja a felnevelési költségek halandóságból adódó többlete alakulását. Ugyanis azáltal, hogy kijelöl egy bizonyos időpontot (a gazdasági aktivitás megkezdésének átlagos életkora), meghatározza egyrészt — a felnevelési költségek korévenkénti nagyságának ismeretében — a felnevelési költségek össznagyságát, másrészt azon meghaltak arányát, akik költsége a gazdasági aktivitás megkezdésekor életben levőket terheli. Ezt az összefüggést használjuk fel a számítások elvégzéséhez.

A számítás módszere

A felnevelési költségek halandóságból adódó többlete kiszámítására több kísérlet történt. Eltekintve a téves megoldásoktól, az azonos eredményt adó módszerek közül kettőt említünk meg. Az egyik hazai szerző, *Valkovics Emil* nevéhez fűződik, a másik pedig a nemzetközi szakirodalomban tekinthető ismertnek. A következőkben ez utóbbi eljárást mutatjuk be — *A. Savvy* publikációjában található elméleti alapot felhasználva és kiegészítve — részben az e témával foglalkozó hazai irodalom módszertani bővítése érdekében, részben a tapasztalatok alapján e megoldás egyszerűsége, kisebb munkáigényessége miatt.

Induljunk ki az I. ábrából. A függőleges tengelyen a továbbélők száma, a vízszintesen pedig a különböző élettartamok költsége szerepel. Jól látható, hogy *A. Savvy* a továbbélők költsége alatt nem az adott életkorban továbbélők költségét érti, hanem helyesen csak azokét, akik a munkábalépés korában is életben vannak. E feltételek mellett a továbbélők költségét az OIRA téglalap szemlélteti. A CIR terület a meghalt gyermekek költségének felel meg, s ebből az egy periódusban felmerülő költségét a JKLM terület mutatja.

A fenti elgondolás alapján a következő számítási módszert alkalmazhatjuk. A szükséges adatok

— az egyes életkorokban felmerült felnevelési költségek relatív nagyságának (k_x)

— a periódus végéig továbbélők számának (l'_x) és

— az adott periódusban meghaltak számának (d_x) ismerete. Ezek alapján számíthatjuk ki mind a továbbélők, mind a meghaltak felnevelési költségét, s végül pedig a továbbélők felnevelési költségének halandóságból adódó többletét.

a) A továbbélők felnevelési költségét ($K'_{l'_x}$) az adott időszak végéig továbbélők számának és az addig felmerült felnevelési költségeknek a szorzata adja meg.

$$K'_{l'_x} = l'_x \cdot \sum_{x=0}^{x'} k_x$$

ahol x' a számítás határául vett korévet jelöli.

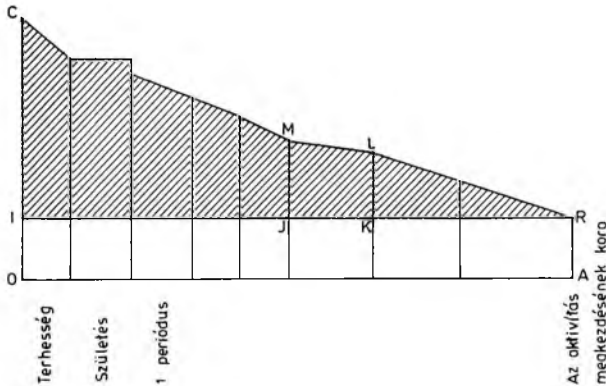
b) A meghaltak felnevelési költsége kiszámításánál az a feltételezés, hogy a halálozások időben egyenletesen oszlanak meg, s ezért annak az időszaknak, amelyben a halálozás történt átlagosan a felét élék le, azaz az idő-

szak költségének csak a fele terheli a meghaltat (kivéve a 0 éves kort). Így az egy adott időszakban meghaltak felnevelési költsége (K_{d_x}) az időszakban meghaltak számának és a halálukig felmerült költségeknek (az adott időszak előtti teljes költség + az adott időszakban felmerült költségek fele) szorzatával számítható ki.

$$K_{d_x} = d_x \left(\sum_{x=0}^{x'-1} k_x + \frac{k_{x'}}{2} \right)$$

Az egy adott időpontig meghaltak összköltségét a fenti összeg kumulálásával kapjuk meg ($\sum_{x=0}^{x'} K_{d_x}$).

c) Végül a továbbélők felnevelési költsége halandóságból adódó többlete arányát a $\frac{\sum_{x=0}^{x'} K_{d_x}}{K_{l_x}}$ hányados mutatja bármely korévben.

I. A fiatalok halandóságának költségei
(A. Sauvy nyomán)

Расходы смертности малолетних (По А. Сови)

Costs of the mortality of minors
(on the basis of A. Sauvy)

Jelenlegi értéke Magyarországon

A szükséges alapadatok közül általában a felnevelési költségek korévenkénti nagyságának meghatározása okozza a legtöbb nehézséget. Figyelembe véve azt, hogy a halandóság felnevelési költséget növelő hatása kimutatásához elégséges a költségek korévenkénti relatív nagyságának ismerete, több szerző meghatározott arányú évi növekedést tételez fel (pl. G. Mortara 7⁰/₀-ost, A. Sauvy 5⁰/₀-ost). Elméleti szempontból azonban sokkal jobbnak tekinthető a tapasztalati adatokból való kiindulás (pl. L. I. Dublin és A. J. Lotka). A gyermekek felnevelési költsége ugyanis nem egyenletesen változik, hanem stagnálás és kisebb vagy nagyobb mértékű fejlődés váltja egymást. A tapasztalati

latati adatok esetén is azonban az egyes költségtételek korévekre való bontásánál számos feltételezést kell alkalmazni, mivel sok tétel közös költségként merül fel (élelmiszer, lakás...). Ilyen esetben az élettani szükségletek vagy más feltételezések alapján lehet a költségeket elosztani. A tapasztalati adatokból való kiindulásnak azonban sok esetben gátat szab a rendelkezésre álló adatok korlátozottsága. Számításunkban a felnevelési költségek korévenkénti relatív nagyságát a KSH fogyasztási egységskála adataival közelítjük meg (3. tábla). Ez feltételezi, hogy a fogyasztási egységskála kialakításánál figyelembe nem vett nem pénzbeni társadalmi juttatások esetén is a fentihez hasonlóan alakul a különböző korú gyermekekre fordított összeg.

3. A felnevelési költség relatív nagyságának becslése

Оценка относительной величины расходов воспитания

Estimation of the relative size of the education costs

A gyermek életkora (év) (1)	Fogyasztási egység (2)	Felnevelési költség relatív nagysága (3)
0— 2	0.4	100
3— 6	0.5	125
7—10	0.6	150
11—14	0.8	200
15—	1.0	250

Горизонтальная графа: (1) Возраст ребенка (годы); (2) Единица потребления; (3) Относительная величина расходов воспитания.

Heading: (1) Age of the child (years); (2) Consumption unit; (3) Relative size of the education costs.

A másik alapadat a halandósági viszonyokat kifejező halandósági tábla. A legutolsó rendelkezésre álló tábla — az 1969/70. évekre vonatkozó — alapján végeztük el a számítást, amely leginkább mutatja, hogy jelenleg mit jelent nálunk ez a tényező.

18 éves korig minden korévre vonatkozóan kiszámítottuk, hogy hány százalékkal növeli meg a halandóság a továbbélők felnevelési költségét (4. tábla). Ez az arány korévenként változik. A legmagasabb 0 éves korban (0,912⁰), s fokozatosan csökkenve a mélypontját 11 éves korban éri el (0,282⁰), majd ismét emelkedik. Az összefüggést matematikailag az

$$y = \frac{1}{a+bx+cx^2}$$

típusú függvénnyel jól közelíthetjük ($y = \frac{1}{1,247+0,476x-0,024x^2}$; a korrelációs index értéke 0,98 — II. ábra). Ugyanezen az ábrán látható a leélt évek halandóságából adódó veszteségének korévenkénti alakulása is

$$y = \frac{1}{1,059+0,197x-0,008x^2}$$

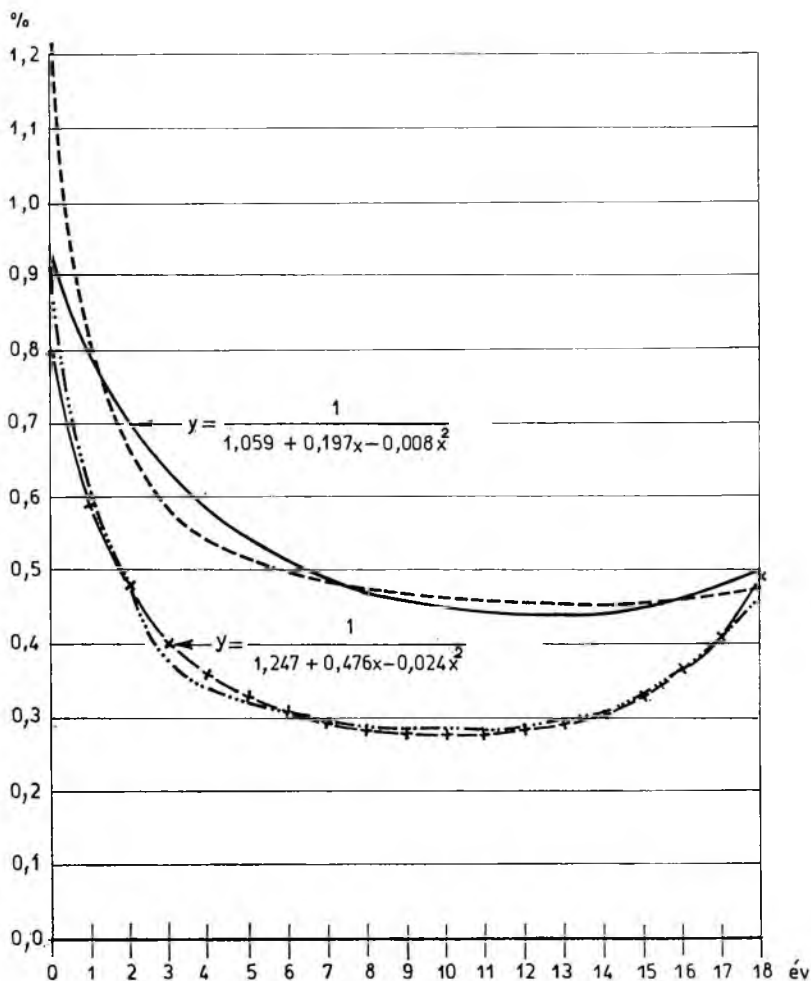
; a korrelációs index értéke 0,93). A két görbe el-
térését nyilvánvalóan a költségek korévenkénti változása okozza.

Figyelmet érdemelnek még a nálunk honos iskolatípusok befejezésének várható életkorában tapasztalható értékek. A továbbélők felnevelési költségét a 14 éves korig történt halálozások 0,315⁰-kal, 17 éves korig számítva 0,415⁰-kal, 18 éves korig pedig 0,464⁰-kal növelik meg. Ha 23 éves korig, az egyetem befejezéséig számítjuk ki ezt az értéket 0,749⁰-ot kapunk eredményül.

A valóságban a felnevelési költségek halandóságából adódó többlete a fenti értékek súlyozott számtani átlaga, ahol a súlyok szerepét a különböző életkorban munkabálpók, illetve tanulmányaikat befejezők aránya alkotja. Más oldalról: a gazdasági aktivitás megkezdése átlagos életkorához tartozó

érték mutatja egy adott országban a felnevelési költségek halandóságból adódó többletét.

A KSH számítása szerint egy gyermek felnevelése és képzése — az 1970. évi fogyasztási színvonal alapján — 14 éves koráig 211 ezer forintba, 18 éves koráig pedig 315 ezer forintba kerül. Ezeket az értékeket a halandóság mintegy 660, illetve 1460 forinttal növeli meg. S végül még egy adat, mely eltérő közefítésből, de ugyancsak a halandóság jelenlegi szerepét mutatja: a 0—18 éves korúak közül 1970-ben meghaltak miatti összeszeteség — figyelembevételére

II. A felnevelési költségek halandóságból adódó többlete, valamint a meghaltak által leélt évekből adódó veszteség korévenkénti alakulása, 1969/70

Излишек расходов воспитания вследствие смертности и динамика потери от лет, прожитых умершими, по возрастным годам, 1969/70 гг.

Surplus of education costs resulting from mortality and losses deriving from the years lived by the persons deceased by years of age, 1969/1970.

iskolabajárási arányukat — hozzávetőlegesen 164,5 millió forint, amely az említett év oktatási ráfordításainak $1,4^{10}_0$ -át teszi ki.

Az eredmények, bár nagyságrendjük nem jelentős, mégis egy létező veszteségforrásra és további teendőkre hívják fel a figyelmet. E szempontból elsősorban a felnevelési költségek halandóságból adódó többletének korévenkénti alakulása tartalmaz hasznos információkat.

Néhány további megjegyzés

A gyermekek felnevelési költségét befolyásoló demográfiai tényezők közül a halandóság fenti kiemelése nem jelenti egyben a tényező fontossági sorrendjét is. Alapvető szerepe a születések számának van, ez az amire a tervezés során elsősorban támaszkodnak, s a halandóság csak mint módosító faktor jelentkezik. Hatása és súlya azonban a demográfiai fejlődés különböző szakaszaiban levő országoknál nem azonos. Pl. India 1961. évre vonatkozó hipotetikus adatok alapján számított halandósági táblája ($e^0_0 = 45,03$ év) és a fentebb alkalmazott relatív költségkála mellett a 15 éves korukat megérték felnevelési költségét a halandóság $14,842^{10}_0$ -kal növelné meg. (Magyarország esetében a számítás alapjául vett halandósági tábla e^0_0 értéke 69,22 év volt). Ilyen esetben a halandóság az egyébként is meglehetősen szűkös erőforrásokat még nagyobb mértékben terheli, s a kevés, nem megfelelően képzett szakember a gazdasági fejlődés egyik gátjává válhat.

Ugyancsak nem feledkeztünk meg arról sem, hogy a demográfiai tényezőkből, mint okból való kiindulás a valóságban a gyermekek felnevelési költsége és a demográfiai tényezők közötti gazdag és bonyolult kölcsönhatások egyoldalú megközelítése. A vizsgálat céljától függően éppúgy lehet ok a felnevelési költségek — elsősorban család és társadalom közötti megoszlása — nagysága, s következmény a demográfiai tényezők változása. A kettő tulajdonképpen összefüggő ok-okozati láncolatot alkot. Pl. a hozott népesedéspolitikai intézkedések a felnevelési költségek költségviselők közötti arányának megváltoztatásával törekednek a születések számának emelésére, s ugyanakkor ez messzeható következményekkel jár a gyermekek felnevelésére fordított összeg (a legutóbbi határozat költségvetési hatása kb. 2 milliárd Ft többletkiadás), valamint a mögötte meghúzódó áru- és szolgáltatás szerkezet változásában.

A demográfiai tényezők oldaláról való közelítés még egy vonatkozásban magában hordja az egyoldalúságot. Ugy tűnhet, hogy a felnevelési költségeket csak e tényezők befolyásolják kisebb vagy nagyobb mértékben. Ez pedig nem áll fenn. A felnevelési költségek adott definíciójából is kitűnik, hogy változásán általában a gazdasági fejlődés szabta körülmények és lehetőségek játszzák az elsődleges szerepet (a gazdasági fejlődés meggyorsulásával egyre inkább), de a kiinduló információt a költségek tervezésénél a különböző demográfiai tényezők alakulásának és hatásának ismerete jelenti.

Горизонтальная графа: (1) Возраст (годы); (2) Расходы воспитания на 1 человека; (3) Относительная величина; (4) От рождения до возраста x' лет; (5) Расходы воспитания человека, умершего в возрасте x' лет; (6) Из 100 000 новорожденных доживающие до конца периода; (7) Число умерших; (8) Расходы воспитания доживающих (в тыс.); (9) Расходы воспитания умерших (в тыс.); (10) Кумулированные расходы умерших (в тыс.); (11) Доля расходов воспитания умерших к расходам воспитания доживающих.

Heading: (1) Age; (2) Per capita education costs; (3) Relative size; (4) From birth to the age of x' years; (5) Education costs of a person deceased at the age of x' years; (6) Of 100 000 new-born those surviving to the end of the period; (7) Number of persons deceased; (8) Education costs of survivors (in thousand); (9) Education costs of persons deceased (in thousand); (10) Cumulated education costs of persons deceased (in thousand); (11) Ratio of the education costs of persons deceased the those of the survivors (per cent).

4. A felnevelési költségek halandóságból adódó többlete

Излишек расходов воспитания вследствие смертности

Surplus of education costs resulting from mortality

Életkor (év) (1)	Az egy főre jutó felnevelési költségek relatív nagysága (2)	Az egy főre jutó költségek (2) születéstől x' éves korig (4)	Egy x' éves korban meghalt felnevelési költsége (5)	A 100 000 újszülöttről a periódus végéig továbbél* (6)	A meghaltak száma* (7)	A továbbélők felnevelési költsége (ezerben) (8)	A meghaltak felnevelési költsége (ezerben) (9)	A meghaltak kumulált felnevelési költsége (ezerben) (10)	A meghaltak felnevelési költségeinek a továbbélőkéhez viszonyított aránya (%) (11)
x	k_x	$\sum_{x=0}^{x'} k_x$	$\sum_{x=0}^{x'-1} k_x + \frac{k_{x'}}{2}$	l'_x	d_x	Kl'_x	Kd_x	$\sum_{x=0}^{x'} Kd_x$	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)=(3)×(5)	(8)=(4)×(6)	(9)	(10)=(9):(7)
0	100	100	25,0	96 479	3521	9 647,9	88,0	88,0	0,912
1	100	200	150,0	96 297	182	19 259,4	27,3	115,3	0,599
2	100	300	250,0	96 207	90	28 862,1	22,5	137,8	0,477
3	125	425	362,5	96 160	47	40 842,5	17,0	154,8	0,379
4	125	550	487,5	96 107	53	52 858,9	25,8	180,6	0,342
5	125	675	612,5	96 063	44	64 842,5	27,0	207,6	0,320
6	125	800	737,5	96 023	40	76 818,4	29,5	237,1	0,309
7	150	950	875,0	95 987	36	91 187,7	31,5	268,6	0,295
8	150	1100	1 025,0	95 954	33	105 549,4	33,8	302,4	0,287
9	150	1250	1 175,0	95 922	32	119 902,5	37,6	340,0	0,284
10	150	1400	1 325,0	95 889	33	134 244,6	43,7	383,7	0,286
11	200	1600	1 500,0	95 856	33	153 369,6	49,5	433,2	0,282
12	200	1800	1 700,0	95 820	36	172 476,0	61,2	494,4	0,287
13	200	2000	1 900,0	95 781	39	191 562,0	74,1	568,5	0,297
14	200	2200	2 100,0	95 736	45	210 619,2	94,5	663,0	0,315
15	250	2450	2 325,0	95 681	55	234 418,5	127,9	790,9	0,337
16	250	2700	2 575,0	95 615	66	258 160,5	170,0	960,9	0,372
17	250	2950	2 825,0	95 541	74	281 846,0	209,1	1 170,0	0,415
18	250	3200	3 075,0	95 461	80	305 475,2	246,0	1 416,0	0,464

* Magyarország mindkét nembeli népességének 1969/70. évi halandósági táblája alapján.

I R O D A L O M

1. *Arriaga, E. E.*: Impact of Population Changes on Education Cost. *Demography*, Vol. 9. No. 2. 275—293. p.
2. Bevezetés a demográfiába. Szerkesztette: Szabady Egon. Budapest, 1964. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 610 p.
3. *Coadle, A. J.—Demeny, P.*: Regional Model Life Tables and Stable Populations. Princeton, New Jersey, 1966. Princeton University Press, 872 p.
4. The Determinants and Consequences of Population Trends. New York, 1953. United Nations, 404 p.
5. *Espenshade, T. J.*: The Price of Children and Socio-Economic Theories of Fertility. *Population Studies*. Vol. 26. No. 2. 207—221. p.
6. A gyermekek eltartási- és képzési költségei. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1973. 26 p.
7. *Henderson, A.*: The Cost of Children. *Population Studies*, Vol. 3. No. 2. 130—150. p., Vol. 4. No. 3. 267—298. p.
8. *Keyfitz, W.—Flieger, W.*: World Population. Chicago, 1968. University of Chicago Press. 659. p., 672 p.
9. *Kovács János*: Szakképzés és népgazdaság. Budapest, 1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 174 p.
10. *Pallós Emil*: Magyarország halandósági táblái 1900 01-től 1967/68-ig. KSH Népeség tudományi Kutató Intézetének és a MTA Demográfiai Bizottságának Közleményei. No. 34. Budapest, 1971. 54. p., 221 p.
11. *Sauvy, A.*: Théorie générale de la population. Paris, 1963. Presses Universitaires de France, 310—329. p., 372 p.
12. *Valkovics Emil*: Gazdaságdemográfiai módszerek. Budapest, 1973. Tankönyvkiadó, 304—324. p., 482 p.
13. *Varga István*: Demográfiai és gazdasági jelenségek közötti kapcsolatok. Demográfia. 1961. No. 3. 279—308. p.
14. *Varga István*: Tervgazdaság és demográfia. Demográfia, 1962. No. 3. 315—324. p.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ОКАЗЫВАЮЩИЕ ВЛИЯНИЕ НА РАСХОДЫ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ, С ОСОБЫМ УЧЕТОМ СМЕРТНОСТИ

(Резюме)

Установление сложных взаимодействий между демографическими и экономическими явлениями считается одной из очень важных задач демографических исследований. Результаты дают полезную информацию для экономических планирования и управления.

Статья занимается маленькой частью этой богатой области, еще не раскрытой в многих отношениях — демографическими факторами, оказывающими влияние на расходы воспитания детей. В литературе расходы воспитания детей в большинстве случаев упоминаются в противоположном отношении — как один из факторов, оказывающих действие на плодovitость. Данное приближение обосновывается тем, что источник расходов воспитания детей — созданная новая ценность. А этот факт касается всего общества в более или менее осознанной форме, потому что он определяет величину фонда потребления и накопления, затрачиваемого на другие цели.

При исследовании влияния демографических факторов автор исходит из анализа общих расходов воспитания какой-нибудь когорты «и» или известного календарного года. Корреляция показывает непосредственно роль возрастной структуры из демографических факторов. В дальнейшем изучаются создающие возрастную структуру факторы — плодovitость, смертность и миграция. Исследование по размеру и составу семьи указывает на действие социальных факторов.

Из упомянутых демографических факторов смертность получает самый большой вес. Это объясняется отчасти относительной стабильностью фактора, отчасти же тем что он играет роль в образовании расходов воспитания не только через возрастную структуру, но и непосредственно. из-за излишка расходов воспитания вследствие смертности. Можно узнать метод исчисления этого излишка по Альфреду Сови, а также получить картину о ее величине, наблюдаемой в настоящее время в Венгрии.

**DEMOGRAPHIC FACTORS AFFECTING THE COSTS OF EDUCATION
OF CHILDREN WITH SPECIAL REGARD TO MORTALITY****Summary**

One of the main tasks of demographic research is to get acquainted with the complicated interactions between the demographic and economic phenomena. The results give a useful information for the planning and directing of economy.

This study deals with a small part of this rich field unexplored in many respects — with the demographic factors affecting the costs of education of children. In the literature the costs of the education of children can be found mostly in a relation of opposite direction — as one of the factors influencing fertility. The present approach is motivated by the fact that the source of the costs of education of children is the produced new value. In a conscious or unconscious form this fact concerns the society as a whole because it determines the size of the consumption and accumulation funds which can be used for other purposes.

At the investigation of the impact of the demographic factors the author starts from the analysis of the total expenditure of education of a certain *i* cohort and a given calendar year, respectively. Of the demographic factors the role of the age-structure is indicated directly by the correlation. Further on the author investigates the factors developing the age-structure — the fertility, mortality and migration. A study by the size and composition of the family affords an opportunity to state the effect of the social factors.

Of the demographic factors mentioned mortality has the greatest weight. This is partly due to the relative stability of the factor and partly to the fact that it plays a role in the development of education costs not only through the age-structure but also directly, because of the surplus of education costs resulting from mortality. On the basis of A. Sauvy we can get acquainted with the method of calculation of this surplus and we can get an idea on its present value in Hungary.

A SZEMÉLYISÉGFEJLESZTÉS NÉHÁNY TÁRSADALMI PROBLÉMÁJA

DR. BABICS ANTAL

A társadalmi nevelés feladata, hogy személyiségfejlődésünkben harmónikus, a társadalmi együttélés követelményeihez belső azonosulás révén alkalmazkodni tudó embereket alakítson ki. Az emberi személyiségeket olyan *dinamikus-funkcionális egységnek* kell tekintenünk, amelyben vegetatív, motoros, effektív (érzelmileg színezett, a külső hatásokra folyékonyan reagáló) és intellektuális folyamatok elválaszthatatlan kölcsönhatásban vannak. A személyiségnek bármelyik területén is éri károsodás az egyént, annak másodlagos és harmadlagos következményei mindig kifejtik hatásukat valamennyi többi személyiség elemre, az össz-személyiség struktúrájára és dinamizmusaira.

A nevelés szempontjából ez azt jelenti, hogy a nevelési feladatok *középpontjában mindig az egységes ember áll*, testi és lelki működéseivel. A testi élet és a gondolkodó szellemi élet szétválasztása — feltéve, de meg nem engedve — legfeljebb didaktikus célból vagy kutatási munkahipotézisként lehetséges, hasonlóan ahhoz, ahogyan a matematikus egy túlságosan bonyolult egyenletet a megoldás technikájának megkönnyítése érdekében két egyszerűbb képletre bont. Az ilyen értelemben felfogott nevelésen tehát az ontogenetikai (egyéni) fejlődés különböző fázisaiban levő ember harmónikusan korrelált *testi és pszichés* szoktatását, fejlesztését és oktatását értjük.

Csecsemők, gyermekek és fiatalok számára a nevelés szempontjából is elsődleges, természetes környezet a család. Ugyanakkor szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy átalakuló társadalmunkban átalakulóban van a tradicionális családi létforma is és ez átmenetileg számos olyan objektív és szubjektív nehézséget eredményez, amelyek a gyermekek személyiségfejlődésének szempontjából kedvezőtlenek. Gondoljunk elsősorban a családi keretek között *együtt töltött idő* kérdésére, amely a gyermekek szempontjából az anyák zömének munkába állásával jelentősen megrövidült. Hozzájárul ehhez, hogy a családi létforma objektív átalakulásának tendenciájával szemben a legtöbb családban a férfiak és a nők — különösen az édesanyák — még mindig ragaszkodnak a tradicionális háziasszonyi, illetve családfői szerepükhöz. A *családon belüli munkamegosztás* jelenleg is fennálló szelsőséges egyenetlenségét illusztrálja, a Ferge Sándorné által végzett szociológiai felmérés, amelyet 1. sz. mellékletünkben közlünk.

További problémát jelent, hogy számos családban szükségszerűen jelentős *szemléleti differencia* alakult ki a felnőttek és különösen a serdülő gyermekek között — öltözködés, divat, szórakozási formák, szexuális problémák, stb. tekintetében — amelyek sokszor teljesen felemészítik a szülők nevelési energiáit és igénybe veszik az amúgyis rövidre szabott együtt töltött időt.

Mindezek következtében napjainkban rendkívül *megnőtt a pedagógiai intézmények* — óvoda, iskola, napközi, stb. — *nevelési feladatának jelentősége* és a szorosan vett képzésen kívül az érzelmi és erkölcsi nevelés, a megfelelő karakter kialakításának számos problémáját kell megoldaniuk.

Pedagógiai intézményeink csak akkor felelhetnek meg e megnövekedett feladatnak, ha olyan egységes gondozási — oktatási és nevelési feladatok megoldására *alkalmas egységes intézményrendszert tudunk kialakítani*, amely

1. A megkérdezett munkás—alkalmazotti keresők hány százaléka végzett különböző házimunkákat a megkérdezés napján (3000 megkérdezett)

Сколько процентов опрошенных рабочих и служащих проводило разные домашние работы в день интервью (3000 опрошенных лиц)

Workers and employees doing housework on the day of the interview (Percentage of 3000 respondents)

Foglalkozás (1)	Gyermekekkel kapcsolatos munka (2)	takarítás (4)	A házi munkák közül (3) mosás, vasalás (5)	vásárlás (6)	fűtés (7)
F É R F I A K (8)					
1. Vezető állásúak, értelmiségiek	26	12	1	15	26
2. Egyéb szellemi dolgozó	22	17	3	13	36
3. Szak-, betanított munkás	20	10	2	12	34
4. Egyéb fizikai dolgozó	17	8	1	8	34
N Ő K (9)					
1. Vezető állásúak, értelmiségiek	34	56	31	46	20
2. Egyéb szellemi dolgozó	35	67	39	36	25
3. Szak-, betanított munkás	34	77	43	43	30
4. Egyéb fizikai dolgozó	34	78	48	39	34

Горизонтальная графа: (1) Занятие; (2) Связанная с детьми работа; (3) Из домашних работ; (4) Уборка; (5) Стирка, глажение; (6) Покупка; (7) Топка.

Вертикальная графа: 1. Лица на руководящем посту, работники интеллектуального труда; 2. Прочие работники умственного труда; 3. Квалифицированные и полуквалифицированные рабочие; 4. Прочие работники физического труда.

Heading: (1) Occupation; (2) Work in relation to children; (3) Out of houseworks; (4) cleaning; (5) washing and ironing; (6) shopping; (7) heating; (8) Males; (9) Females.

Lateral text: 1. Managers and professionals; 2. Other non-manual workers; 4. Skilled and semi skilled workers.

2. Házimunkával töltött idő napi átlagos hossza (óra, tizedóra)

Среднесуточная продолжительность времени, затраченного на домашнюю работу (в часах, десятых часов)

Daily average length of time spent on housework (hours)

Foglalkozás (1)	Férfiak (2)	Nők (3)
1. Vezető állásúak, értelmiségiek	0,6	2,2
2. Egyéb szellemi dolgozók	0,8	2,5
3. Szak-, betanított munkás	1,0	3,3
4. Egyéb fizikai dolgozó	1,0	3,8

Горизонтальная графа: (1) Занятие; (2) Мужчины; (3) Женщины.

Вертикальная графа: 1. Лица на руководящем посту, работники интеллектуального труда; 2. Прочие работники умственного труда; 3. Квалифицированные и полуквалифицированные рабочие; 4. Прочие работники физического труда.

Heading: (1) Occupation; (2) Males; (3) Females.

Lateral text: 1. Managers and professionals; 2. Other non-manual workers; 3. Skilled and semi skilled workers; 4. Other manual workers.

nemcsak esetlegesen, hanem kötelezően végigkíséri a gyermeket a felnőtté válásig terjedő életszakaszokon és ennek során összehangolt és egységes szemléleten, elméleti és módszertani elveken alapuló pedagógiai munkát fejt ki.

A bölcsődei gondozás és az óvodai foglalkoztatás problémái

A 0—3 éves korig terjedő életszakasz döntő jelentőségű a gyermek személyiségének fejlődésére, miután ekkor alakulnak ki azok az *alapvető* reflexláncrendszerek, készségek és szokások, mozgás- és beszédfunkciók, *alapvető* érzelmi reakciómodok és interperszonális kapcsolatformák, amelyek a későbbi személyiség fejlődés bázisát alkotják. Ennek érdekében *gondozási és szoktatási teendők* állnak a nevelési feladatok középpontjában, amelyeknek tudományos igényű kidolgozása és a lakosság körében való széles körű elterjesztése még csak a kezdet kezdetén tart. *A munka eredményessége orvosok, gyermekgondozók és családtagok együttes erőfeszítését és összehangolt munkáját igényli.*

Jelenleg az a helyzet, hogy számos családban megoldatlan a 0—3 éves korig terjedő gyermekek megfelelő testi és pszichikus gondozása. A kérdés megoldása anyagi lehetőségeknek is a függvénye, hiszen jelenleg sokkal több család igényelné a gyermekek bölcsődei elhelyezését, mint amire lehetőség van. Nem tekinthető megoldásnak, hogy e gyermekek jó része nagyszülők, idősebb személyek felügyelete alatt áll, akiknek idegrendszeri állapota, higiéniai és pedagógiai kulturáltsága számos kívánnivalót hagy hátra. *Jelenleg e korosztály körülbelül 590 000 csecsemőt és kisgyermeket jelent (0—3 évesek száma 1973-ban), ezzel szemben a bölcsődei és csecsemőotthoni férőhelyek együttes száma nem haladja meg a 43 000-et.*

A 0—3 éves életkori fázisra épül rá a 3—10 éves életkorig tartó életszakasz — felölelve az óvodáskort és az ún. kisiskolás kort —, amely *fejlődéslelektani* szempontból egységes fejlődési fázisnak tekinthető.

Ugyanakkor az a helyzet, hogy a beiskolázásra kerülő gyermekeknek csak egy része kap rendszeres óvodai foglalkoztatást, és azok sem mind 3 éven keresztül, hanem közülük sokan csak a beiskolázást megelőző évben kerülnek óvodába. Az óvodai évek alatt végzett rendszeres szoktató-nevelő munkának döntő jelentősége van mind az értelmi, mind az érzelmi élet fejlesztése tekintetében az iskolai terhelésekre való előkészítés szempontjából.

Az egységes és általános óvodai foglalkoztatás hiánya kövekeztében *a gyermekek rendkívül különböző fejlettségi szinten kerülnek az iskolába és ez állandóan napirenden tartja az iskolaérettség problémáját.* Pedagógusok és pszichológusok általános tapasztalata, hogy *az szomatikus (testi felépítés) szempontból iskolaérettnek tekinthető gyermekek egy része mentális (értelmi) szempontból nem tud teljesen megfelelni 6 éves korra az iskolai követelményeknek.* Ennél súlyosabb problémát jelent azonban az, hogy *az iskolaérettségnek nemcsak az értelmi fejlettség tekintetében vannak követelményei, hanem az affektív (érzelmileg színezett) élet, a szoktatási munka során kialakított magatartási és viselkedési formák tekintetében is.*

A probléma gyökeres megoldását jelentené, ha a 3—10 éves korig terjedő életszakaszban egységes — tehát 8 évre kiterjedő — gondozó-oktató-nevelő intézménytípust sikerülne kialakítani, amely magában foglalná az első 4 évben kötelező óvodai foglalkoztatást. *E kötelező óvodai foglalkoztatás feladata lenne a testi higiéniai szokások kialakítása, a mozgásnevelés, a beszéd-készség megfelelő szintre való fejlesztése és a közösségi élet alapvető követelményeinek való alkalmazkodás feltételeinek kialakítása.*

A kötelező óvodai oktatás bevezetésének eredményeképpen az iskolai oktatás megkezdésének időpontjára az iskolai követelményeknek értelmi és érzelmi szempontból megfelelően fejlett egységes követelmények és módszerek segítségével előkészített gyermekanyag kezdené meg az iskolai munkát.

Javaslatunk lényege tehát, hogy a középfokú oktatás kötelezővé tétele előtt először az *óvodai foglalkoztatást kellene kötelezővé tenni*, mert ennek jelentősége a gyermek későbbi harmónikus személyiségfejlődése szempontjából — éppen a nevelői ráhatás kedvezőbb feltételeit tekintve —, relevánsabb. Gazdasági szempontból is a kötelező óvodai foglalkoztatás bevezetése jóval

könnyebben megoldható, mint a kötelező középiskolai képzés, hiszen a jelenleg (1973) működő kb. 3800 óvodában már most is mintegy 296 000 gyermek számára tudunk óvodai férőhelyet és szakképzett óvónőt biztosítani, akiknek száma már meghaladja a 16 500-at.

Az iskolai és napközi-otthoni nevelés problémái

a) A speciális iskolatípusok és napköziotthonok hiánya.

Jelenleg hazánkban lényegében *kétfajta iskolatípus működik*: az általános iskola és az értelmi fogyatékosok számára létesített *kisegítő* iskola, ill. *gyógypedagógiai* iskola és intézet. Ez utóbbi kettő csak az értelmi fogyatékosok súlyossága szempontjából szelektálja a gyermekanyagot, amennyiben az otthoni körülmények között gondolható debilis szinten levő fogyatékosok a kisegítő iskolába, míg az ennél súlyosabb imbecilisek a gyógypedagógiai intézetekbe és iskolákba kerülnek. (Nem beszélünk most az érzékszervi fogyatékosok számára létesített speciális intézményekről, amelyek viszonylag kis létszámú gyermekanyagot érintenek.) A jelenleg fennálló gyógypedagógiai pszichológiai felfogás és áttelepítési elvek értelmében helyesen csak azokat a gyermekeket minősítik értelmi fogyatékosnak, akik az intrauterin életben, a szülés folyamán vagy az extrauterin életben — *organikus*, centrális idegrendszeri károsodást szenvedtek és ezért mentálisan és magatartásuk szabályozását tekintve képtelenek az általános iskola követelményeinek eleget tenni, ahhoz alkalmazkodni.

Nem rendelkezőnk azonban semmiféle speciális intézmény- és iskolarendszerrel a *retardáltak* (akadályozottak), a *patriálisan retardáltak* (dislexia, diszritmia stb.) a *milieuártalmak* következtében személyiségfejlődésükben visszamaradtak, az epilepsziások, a megtartott értelmi funkciókkal rendelkező, magatartási beilleszkedési zavarokban szenvedő postmeningitiszesek és postencephalitisek, valamint a mikroorganizmusos idegrendszeri károsodottak (koraszülés, asphyxia stb.) számára. Ez a gyermekanyag mentálisan képes lenne az általános iskolai tananyag elsajátítására, azonban értelmi funkcióinak enyhébb zavarai, figyelemösszpontosítás, a tanulás ütemének meglassubodása stb. területén, illetve a csökkent ideig tartó intellektuális és affektív feszültségbírási és az affektív élet zavarai (hypermotilitás, impulzivitás, hangulati labilitás stb.) miatt nem tudnak megfelelően illeszkedni az általános iskolai közösségbe, oktatásuk és nevelésük sajátos személyiségfejlődésükhöz szabott módszerű és ütemű *speciális pedagógiai eljárásokat kíván meg*.

Miután számukra megfelelő speciális intézmények nincsenek, vagy az általános iskolában maradnak, ahol az ún. „nehezen nevelhetők” népes csoportjához tartoznak, akik egyrészt zavarják a többiek munkáját, másrészt tovább sérülnek, az elszenvedett sorozatos kudarcok, fegyelmi konfliktusok stb. hatására. Amennyiben kisegítő iskolai áttelepítésükre kerül sor, az ottani súlyosan fogyatékos gyermekkörnyezet személyiségfejlődésük szempontjából egyértelműen kedvezőtlenül hat.

E gyermekanyag száma nem lebecsülhető. *Liebermann* és *P. Mirtse* felmérték egy permkerületi iskola ún. problematikus gyermekanyagát és 72⁰/₀-ban mutattak ki náluk enyhébb vagy súlyosabb organikus idegrendszeri ártalmat. *E. Kovács* 2000 iskolai magatartási és tanulási zavarban szenvedő gyermeket vizsgált meg, akik közül 1070 gyermeket (53,5⁰/₀) talált terhességi, perinatális és postnatális ártalmak következtében sérültnek.

E gyermekek számára feltétlenül szükséges volna speciális osztályokat, ill. iskolatípusokat szervezni, ahol megfelelő szelekció alapján *kis létszámú* csoportokban speciális módszerekkel folya oktatásuk és nevelésük.

Továbbá szükséges lenne e gyermekek számára ugyancsak *kis létszámú napközi foglalkoztatókat* szervezni, ahol speciális pedagógiai foglalkoztatásuk és pszichológiai ellátásuk biztosítva lenne. Ez annál is inkább szükséges, mert éppen ezek a gyermekek az *iskolai* konfliktusokon kívül — és részint annak következtében — nehezen illeszkednek a családi környezetbe is. A családok tehermentesítése érdekét szolgálná a fenti javaslat értelmében *napos intézetek* szervezése, amely egyrészt biztosítaná e gyermekek képzését és nevelését,

másrészt nem szakítanak el őket teljesen a családjuktól, hiszen oda a késő délutáni órákban visszatérhetnek.

E kérdés megoldása annál is inkább sürgető, miután éppen e gyermekanyagból kerül ki később, főleg a serdülés időszakában; *a kriminálisan veszélyeztetettek* nagy része.

b) A napközi számának és felszerelésének hiányosságai.

Jelenleg az általános és középiskolai tanulóknak kb. 29%-a veszi igénybe a napközit, ill. a tanulószobát. Már ebből a tényből is következik a napközi és tanulószobás férőhelyek bővítésének szükségessége, mert *e korosztály jó részének felügyelete nem megnyugtatóan megoldott*. Részint teljesen nélkülözik a felügyeletet (saját lakáskulccsal rendelkező ún. „kulcsos” gyermekek), másrészt pedig pedagógiailag nem megfelelően felkészült idősebb személyek felügyelete alatt élnek.

A napköziotthon igénybevevő gyermekek élete viszont rendkívül *monoton és sivár*. Napjukból 8—9 óra az iskolai környezetben telik el, tantermi viszonyok között, szükségképpen erős fegyelmi követelményekkel. *Miután a napköziki tárgyi felszerelése sem megfelelő*, általában nem megoldott olyan jellegű foglalkoztatásuk, amely kielégítené a serdülők fokozottabb élményigényét, romantikavágyát. Általános tapasztalat szerint e gyermekek élete szinte teljesen az iskolai milieuban zajlik, mert a tanításon és napközi foglalkozásokon kívül ott zajlanak le az *úttörő* foglalkozások, az iskolával járnak színházba, sokszor nyaralni is. Mindezek következtében a gyermekek nem érzik jól magukat a napköziben, miután nem tudják kiélni kaland- és mozgásigényüket. Komoly mértékű fejlesztése szükséges a napköziki *helységeinek, tárgyi felszerelésének és személyi ellátottságának*. Emellett igen hasznos volna sport- és játékeszközökkel, tudományos ismeretszerzési lehetőségekkel felszerelt területileg szervezett ifjúsági klubok létrehozása, amely számos országban szerzett tapasztalatok alapján bevált ellenszere a galeriképződésnek és egyéb kriminálisan veszélyeztetett csoportoknak.

Az állami gondozott és intézetben nevelt gyermekek személyiségfejlődését károsító tényezők

Az állami gondozásban — intézetben vagy nevelőszülőknél — élő gyermekek száma jelentős és növekvő tendenciát mutat:

Év:	Gyermekek száma:
1960	23 408
1965	33 420
1972	35 666

Az állami gondozásban levő gyermekek száma tehát 12 év alatt több mint 12 000-rel növekedett.

1972-es adatok szerint

a 35 666 állami gondozott gyermek közül

Gyermekotthonban él	24 366
Nevelőszülőknél él	11 300

a) A gyakori környezetváltás

Az állami gondozás rendszerének jelenlegi felépítésének következtében a csecsemőkortól a nagykorúságig terjedő időszak alatt egy gyermek életében optimálisan is 3—4 esetben bekövetkezik a stabil milieunak *radikális* megváltozása. Nevelése csecsemőotthonban kezdődik, majd hároméves korában óvodás intézetbe kerül, onnét általános iskolai otthonba, majd iparitanuló otthonban vagy középiskolás kollégiumban él tovább. Optimális esetet írtunk, mert általában egy-egy életkori fázison belül is gyakoriak az intézetválto-

zások, nem beszélve a nevelőszülőkhöz való kihelyezés többszöri lehetőségéről. *A személyiségfejlődés szempontjából ennek szükségképpen súlyos, ártó következményei vannak.* Ha eltekintünk is attól a közismert problémától, hogy a nevelőszülőknél vagy intézetben élő gyermekek érzelmi helyzete távolról sem megnyugtató, a sűrű környezetváltozás azt jelenti, hogy *a gyermek életében rendszeresen ismétlődik az a trauma, hogy kialakult érzelmi kapcsolatai brutálisan megszakadnak.* Az átmenet nélküli kapcsolatmegszakítás, — amely a legtöbb esetben nemcsak a nevelő személyére, hanem a gyermek barátságaira is vonatkozik — végsősoron azt eredményezi, hogy a gyermek számára stabil élménnyé és generalizált tapasztalattá válik, hogy *mindenfajta érzelmi kapcsolat időleges.* Ő a leválásos traumákkal szemben egyre inkább fokozódó érzelmi redukcióval védekezik.

b) A gyermekotthoni és intézeti csoportok létszáma.

Gyermekotthonainkban és intézeteinkben jelenleg egy pedagógus felügyelete alatt élő gyermekcsoport létszáma átlagosan 25—30 fő. Ehhez az adathoz lényegében alig szükséges reflexiót fűzni. 25 gyermekkel lehetetlen személyes intimitású érzelmi kapcsolatot kiépíteni. Ez a helyzet az állami gondozottak életében tragikus, hiszen számukra az intézeti milieu a család pótlására hivatott. *Ilyen körülmények között az intézeti pedagógus munkája felügyeletté sivárodik.* Megdöbbentő, hogy a pedagógiai szempontból rendkívül problematikus *kriminális* fiatalokat elhelyező intézményekben a létszám ugyanennyi. Ennek tudható be részint az, hogy az intézeti nevelők tényleges pedagógiai hatáslehetőségei rendkívül korlátozottak. A gyermekek életében zömmel az egymás közötti kapcsolatoknak *van érzelmi jelentőségük, s ennek megfelelően végsősoron egymást nevelik.*

c) Az intézeti nevelők metodikai felkészültsége.

Az állami gondozásban levő gyermekek zöme traumatikus, súlyosan ártalmas hatású környezetből kerül ki. Már ennek az egy ténynek is meggyőzőnek kell lennie a tekintetben, hogy különösen nehéz nevelési feladattal áll szemben a pedagógus, nem szólva arról, hogy a természetes családi környezet helyett a mesterséges intézeti viszonyok között kellene érzelmileg is megfelelő légkört kialakítania és neveltjeinek minden tekintetben *egészséges* személyiségfejlődést biztosítania. Ugyancsak nem szükséges bizonyítani, hogy e feladat számos speciális pedagógiai és pszichológiai követelményt támaszt mind *elméleti* felkészültség, mind *metodika* tekintetében a nevelővel szemben. Ezzel szemben áll az a tény, hogy *házánkban jelenleg semmilyen formában nem folyik intézeti nevelők speciális kiképzése,* pedagógiai főiskoláink és egyetemeink kizárólag szaktanárokat képeznek. *Ennek kettős negatív következménye tapasztalható.* Egyrészt miután a nevelői feladatokat általában szaktanárok látják el, ezek speciális feladatuk szempontjából metodikailag teljesen felkészületlenek. Másrészt a nevelők szubjektív helyzete szempontjából gyakran tapasztalható, hogy pályájukban félresiklottnak érzik magukat, miután eredetileg szaktanároknak készültek.

A röviden összefoglalt három tényező következményeképpen alakul ki az a közismert jelenség, hogy az állami gondozásban felnövő gyermekeknél általánosan tapasztalható a *hospitalizáltság,* különösen az érzelmi élet fejlődésének terén.

A megoldás érdekében:

1. az állami gondozottak részére olyan intézményeket kellene szervezni, amelyek csecsemőkoruktól nagykorúságukig azonos pedagógusok közreműködésével nevelik fel őket;

2. az intézeti csoportok létszámát feltétlenül csökkenteni kell és családi jellegű, stabil közösségekben kell a gyermekek nevelését megvalósítani;

3. a legsürgősebben fel kellene állítani a pedagógiai főiskolákon és bölcsészkarokon *gyermekvédelmi-nevelőtanári* szakokat, megfelelő tanszékkel, amelyek intézeti nevelőket, ifjúságvédelmi felügyelőket és gyermekvédelmi szakembereket képeznének, akiknek egyik választott szakuk lenne.

A gyermekvédelem problémái

a) Gazdasági nehézségek.

A gazdasági nehézségek elsősorban az intézeti *férőhelyek* számának alacsony voltában mutatkoznak meg. Ennek eredményeképpen a gyermekvédelmi és gyámügyi hatóságok csak a veszélyeztetett gyermekek egy töredékét tudják az ártalmas milieuból kiemelni. Példaképpen említjük meg, hogy egy-egy nagy lakószámú fővárosi kerületben átlagosan az iskolai tanulók összlétszámának 10⁰/₀-a tekinthető veszélyeztetettnek, az egy nagy kerületben tehát kb. 6—800 gyermeket jelent. Az intézeti elhelyezés lehetősége nem terjed ki a veszélyeztetettek 10⁰/₀-ára sem. Ennek következtében lényegében csak az életveszélyben levő gyermekeket lehet intézetben elhelyezni. Előáll az a paradox helyzet, hogy a gyermekvédelemnek lényegében „meg kell várnia”, míg a gyermek veszélyeztetettsége a maximumig súlyosodik, ahhoz, hogy környezetéből kiemelhesse. Ekkorra azonban már sokszor *irreverzibilis* jellegű személyiségtorzulások alakulnak ki.

b) A szakember-ellátottság hiányai.

Budapesten a kerületi gyermekvédelmi előadók vezetésével ifjúságvédelmi felügyelői hálózat működik minden kerületben. Munkájukat segítik az iskolai gyermekvédelmi megbízottak. *Vidéken e szervezeti formák hiányoznak.*

A budapesti gyermekvédelmi hálózat feladatkörében, s *adminisztratív rendkívül túlterhelt*, ennek következtében a szakembereknek a gyermekekkel való érdemi foglalkozásra, a családok szociális és pszichés gondozására alig marad lehetősége.

E helyzetben társadalmi aktivisták és társadalmi szervezetek bevonásával próbálnak enyhíteni. E téren azonban a jószándék nem elegendő. A súlyos milieuartalmaktól szenvedő, személyiségzavar tüneteit mutató gyermekek mentálhygiéniai gondozása és kezelése *szakfeladat*; — nem említve a rendkívül súlyos, büntető intézményekből szabadult *kriminális esetek utógondozását* —, akiknek társadalmi munkában való ún. „pártfogói” megoldása végképp nem eredményes.

c) A prevenció munkai hiányosságai.

Az a tény, hogy az állami gondozottak száma 12 év alatt 12 000-rel emelkedett, nem tekinthető gyermekvédelmi munkánk eredményének, ellenkezőleg, miután a családból való kiemelés végső megoldás —, az állami gondozottak számának ilyen mérvű permanens növekedése a *prevenció munkai hiányosságait bizonyítja.*

Ennek egyik legfőbb oka, hogy *nem rendelkezünk országosan szervezett, területi egységekre osztott nevelési tanácsadó hálózattal*, ahol orvosok, pszichológusok, gyógypedagógusok, pedagógusok és szociális gondozók *team-je* látná el a veszélyeztetett gyermekekkel és családjukkal való preventív — és természetes therápiás — foglalkozást.

Ilyen országos nevelési tanácsadó hálózatnak — amely megfelelő irányító, tudományos és metodikai téren felkészült központi szervvel rendelkezik — a megszervezési költségei messzemenően megtérülnének a prevenció munkai eredményessége fokozódásával.

d) A nevelőszülőkhöz kihelyezett gyermekek problémái.

A nevelőszülők részéről történő gyermekvállalás sokszor kizárólag anyagi motívumok hatására valósul meg. Higiéniai és szociális szempontból megvizsgálják a nevelőszülők alkalmasságát és rendszeresen ellenőrzik is őket. Hiányzik azonban a nevelőszülők tevékenységének *pedagógiai és pszichológiai szempontból történő rendszeres és hatékony ellenőrzése.* A nevelőszülőkhöz kihelyezett gyermek érzelmi helyzete nagyon gyakran *súlyosan problematikus*, a családi közösségekbe való illeszkedésük, a velük szemben alkalmazott nevelési eljárások és módszerek primitívek és nem megfelelőek.

További problémát jelent az, hogy a nevelőszülők nagyobb összeget kapnak a kisegítő iskolába járó, vagy pl. enuresis nocturnában szenvedő gyermekek után. Ez méltányos is. Előáll azonban az a paradox helyzet, hogy a nevelőszülők nem érdekeltek pl. abban, hogy a retardált gyermekek megfelelő nevelés, fejlesztés révén visszatelepítést nyerjenek az általános iskolába, vagy hogy enuresis nocturnájukat kezeltessek. Sokszor az is előfordul, hogy a nevelőszülők egyenesen megnehezítik, meggátolják a gyermekek ilyen irányú problémáinak rendezését és azzal fenyegetőznek, hogy gyógyulásuk után visszaviszik őket az intézetbe.

A probléma megoldása érdekében:

1. országos méretekben felmérést kellene végezni megbízható szakemberek bevonásával és egységes szempontok szerint a veszélyeztetett gyermekek számáról, és az intézetek fejlesztését a szükségletnek megfelelő ütemben kellene megvalósítani;

2. megfelelő számú szakember bevonásával országosan (vidéken is!) ki kellene építeni a *tanácsi gyermekvédelmi hálózatot*. Erre objektív lehetőséget nyújt, hogy a „demográfiai hullám” levonulásával a *pedagógusok között munkaerőfelesleggel kell számolni*, akiket a gyermekvédelmi és az intézeti nevelés területére kellene irányítani, át-, illetve kiképezni;

3. központi metodikai irányító szerv köré csoportosítva ki kellene építeni területi szervezés alapján az *országos nevelési tanácsadó hálózatot*; amelynek fő feladata a *millieuártalom* következtében károsodott gyermekek között végzett *gyermekvédelmi prevenciós és utógondozó munka volna*. Ennek gyakorlati megvalósítására ugyancsak van objektív lehetőség — illusztrációképpen megemlítjük, hogy évek óta a végzett pszichológiaszakos bölcsészhallgatók számára alig két-három; — képzettségüknek megfelelő —, státusz áll rendelkezésre;

4. a területileg szervezett nevelési tanácsadó hálózat feladata lenne a *nevelőszülőknél levő gyermekek* pszichikai helyzetének és nevelésének rendszeres *ellenőrzése*;

5. a nevelőszülőket *anyagilag is* érdekeltté kéne tenni a gyermekek fokozottabb pszichikai fejlesztésében, gyógyíttatásukban.

A szexuális nevelés problémái

Az egészségügyi felvilágosító munka feladatai közül külön ki kell emelni a mai serdülők és adolescensek *szexuális problémáit*, amelyek rendkívül sok, nagy intenzitású *konfliktus forrásai* a családon belül és kívül, felnőttek és fiatalok között és sokszor kiindulópontja a kriminalitás felé sodródásnak.

Általánosan tapasztalható a biológiai *akceleráció* jelensége, amelynek következtében — durva átlagban számítva — a nemi érés időpontja kb. 3, 3 és fél évvel jött előbbre. Ugyanakkor a mentális és affektív élet éresi üteme nem mutat hasonló gyorsulást. Ennek következtében a mai serdülők jó részénél személyiségfejlődésükben jelentős *diszkrepancia alakult ki szomatikus fejlettségük, ösztönéletük, valamint az affektív-morális élet és az intellektualitás szintje között*. Ez a helyzet már önmagában veszélyeket rejt a fokozottan jelentkező szexuális problémák megoldása tekintetében.

E vonatkozásban a kamaszok fejlődése szempontjából döntő jelentőségű, hogy a személyes és a társadalmi környezet részéről milyen állásfoglalást, segítséget kapnak.

Tömören összefoglalva a konfliktus abban élesedik ki, hogy a fiatalok jelentős része a mai felnőtt generáció morális mértékeihez viszonyítva rendkívül korán kezdi meg tényleges szexuális életét. A személyiségfejlődésben mutatkozó, már felvázolt diszkrepancia magyarázza azt, hogy a *szexuális élet érzelmi bázisai sokszor hiányoznak*. Az érzelmek nélkül folytatott szexuális kapcsolatok szükségszerűen permanens érzelmi hiányérzethez vezetnek, amely — többek között — arra készteti a fiatalokat, hogy sűrűn váltsák partnereiket stb. A helyzetet súlyosbítja a felnőttek és fiatalok *morális értékítéletei* terén tapasztalható differencia. A szexuális élet relatíve korai megkezdésére vonatkozóan természetesen nem lehet általános érvényű statisztikákat produ-

kálni, azonban a klinikai pszichológiai munka gyakorlatából, valamint a *fiatalkorúaknál* végzett *művi vetélések számának emelkedéséből* is levonható az a következtetés, hogy 15 és 17 év között már nem lebecsülendő számú fiatal él rendszeres szexuális életet. Ez világszerte tapasztalt jelenség.

Hazai vonatkozásban ehhez csak egy támpontot nyújtó adat a gyermek- és fiatalkorúaknál elvégzett, engedélyezett művi vetélések számának alakulása:

Év	14 éven aluli	15—19 év közötti
1957	41	5 405
1965	139	12 340
1970	164	18 116
1972	582	24 615

Nálunk az a helyzet, hogy a felnőtt társadalom részéről a szexuális élet korai megkezdésével szemben széles körű morális ellenvetés tapasztalható, sajtóvíták folynak a nemi élet megkezdésének optimális időpontjáról, s a fiatalok a felnőtt társadalom részéről általában tiltásokban és elítélésben részesülnek. Az a kísérlet, hogy a felnőtt társadalom megakadályozza a korai nemi életet, teljesen meddő és számos tragédia forrása. És az ezzel szembeni, kizárólag elutasító álláspont csak azt eredményezi, hogy a fiatalok magukra maradnak szexuális problematikájukkal, ami tág teret nyit a félresiklások és katasztrófák számára. A megoldás egyedül a felnőtt társadalom részéről megnyilvánuló segítség és útmutatás lehet. Ennek jelentős akadályai a számos téren megnyilvánuló előítéletek, és a mai felnőtt társadalom jórészének szexuális kulturálatlansága.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy az iskolai egészségügyi felvilágosítás — érthető okokból — nem megfelelő fórum a szexuális élet érzelmi és higiéniai problémáinak megbeszélésére. Nem is szólva arról, hogy az eredményes szexuális nevelés csak *folyamatos* pedagógiai munka és nem egyszeri felvilágosító beszélgetés eredménye lehet.

Az országosan kiépítendő nevelési tanácsadó hálózat mellett működő csoportként, később pedig önálló rendeléseként meg kellene szervezni orvosok és pszichológusok bevonásával a szexuális, illetve a *házassági* tanácsadó állomásokat is, — ahová a fiatalkorúak, de a nagykorúságukat elérték is megfelelő diszkréció mellett problémáikkal fordulhatnak.

Emellett az eddigieknél szélesebb körben és hathatósabb eszközökkel kellene szorgalmazni a szexuális élet alapvető érzelmi és higiéniai követelményeinek megismertetését, az általános, magas színvonalú szexuális kultúráltság kialakítása érdekében.

A társadalmi nevelés, nevelésügyünk tárgykörének, feladatainak, módszereinek és problémáinak áttekintése úgy gondoljuk, közelebb visz azoknak a lehetőségeknek és feltételeknek a megtalálásához, amelyek alkalmazásával, komplex metodikával elérhetjük a nevelés általános és speciális feladatainak, a problémáknak a megoldását.

НЕКОТОРЫЕ ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ**(Резюме)**

Автор изучает разные факторы, оказывающие влияние на образование личности, в первую очередь в отношении учебных заведений детей. По его мнению, в настоящее время значение задачи воспитания педагогических заведений — детских садов, школ, детских домов — увеличилось в очень большой мере. Кроме образования в узком смысле эти заведения должны решать и проблемы эмоционального, морального воспитания и образования характера. Поэтому было бы необходимым построить единую систему педагогическо-учебных заведений, которая сопровождает ребенка до взрослого возраста.

На основе указанных идей автор занимается специальными проблемами работающих в настоящее время заведений — яслей, детских садов, школ, разных специальных педагогических заведений, институтов для лиц на государственном попечении, а также вопросами охраны детей. Он рассматривает и специальные проблемы сексуального воспитания и излагает и недочеты сексуального воспитания. Статья дополняется рядом таблиц.

SOME SOCIAL PROBLEMS OF PERSONALITY FORMATION**Summary**

The author studies different factors affecting the formation of personality, mainly in relation to educational institutions. In his opinion, recently the importance of the educational task of the pedagogical institutions — nursery, school, day-school — grew considerably. These institutions — beyond the strictly teaching work — have to solve also the problems of emotional and moral education, as well as that of forming the character. It would be necessary, therefore, to construct a uniform system of teaching-educating institutions guiding the child throughout the period of becoming an adult.

On the basis of the ideas raised, the author deals with the problems of the existing institutions, like infant-nursery, kindergarten, school, the various special pedagogical institutions, those for children under state care, as well as with problems of the protection of children. Special problems of sexual education and its deficiencies are mentioned. The study is completed by several tables.

**ÉRTELMI FOGYATÉKOS GYERMEKEK ÉS CSALÁDI
KÖRNYEZETÜK SZOCIODEMOGRÁFIAI VIZSGÁLATA
BUDAPESTEN**

RÁTAY CSABA

Az utóbbi évtizedekben világszerte növekvő érdeklődés kíséri az értelmi fogyatékosokkal foglalkozó kutatásokat. Erre nemcsak a fogyatékosok számának emelkedése, hanem a kórokokra is választ adó vizsgálati eljárások nagymértékű fejlődése adhat magyarázatot. Ezen kutatások társadalmi fontosságát abban láthatjuk, hogy megkísérlik a válaszadást a népesség kb. 3⁰/₀-át kitevő sokaság adekvát ellátására, vagyis a megelőzés, gyógyítás-gondozás és rehabilitáció kérdéseire. Modern társadalmakban a gazdasági-társadalmi fejlődés hatására elsősorban az intellektuális követelmények, a szellemi megterhelés növekszik. Az értelmi fejlődést, teljesítményt befolyásoló tényezők megismerése nemcsak a pszichológiát, pedagógiát érintő kérdés, hanem a munkavégzés társadalmi jellege miatt közösségi probléma is. Különös fontosságot ad ennek a kérdésnek az a tény, hogy míg az iskolaköteles korú gyermekek száma folyamatosan csökkent Magyarországon, addig ezen belül az értelmi fogyatékosok száma rohamosan növekedett. Ezért ebben a kutatómunkában nemcsak az orvostudományoknak, genetikának van jelentősége, hanem a társadalomtudományoknak is. Kizárólag komplex, kóreredeti szempontú kutatásoktól remélhetjük annak a társadalmi szempontból rendkívül fontos kérdésnek a megválaszolását, hogy az utóbbi tizenöt évben az értelmi fogyatékosok számának megháromszorozódásáért milyen tényezők felelősek.

Az intellektuális teljesítményt befolyásoló tényezők ismeretése előtt magának az értelmi fogyatékoságnak a pontos meghatározása nélkülözhetetlen (Heber, 1961); i.) a korai életszakaszban megnyilvánuló, ii.) jelentős értelmi visszamaradottság, iii.) mely a társadalomba, szociális közösségbe illeszkedés zavaraival társul. Tehát az értelmi fogyatékoság diagnózisához nem elegendő az intelligencia-tesztekben elért teljesítmény meghatározása. A vizsgált személy csoporton, szociális közösségen belüli magatartásának vizsgálatára nélkülözhetetlen az adaptációs megfigyelések elvégzése, az úgynevezett szociális érettség megállapítása. A meghatározásból már az is teljesen egyértelmű, hogy nemcsak a genetikailag örök-

lött értelmi struktúrák, a méhen belüli élet, a szülés körülményei és az elszenvedett betegségek szerepe fontos — nagy jelentősége van a szocializációt megvalósító közegnek, a családi környezetnek is.

Az értelmi fogyatékossgát kutatók közül tehát azok járnak el helyesen, akik a prognózisukban, súlyosságukban is különböző betegség-egységeket nemcsak a genetikai ártalmak, esetleges exogén károsító tényezők, testi és szellemi anomáliák tekintetében vizsgálják részletesen, hanem a családi környezetet is, mint a gyermek intelligenciáját befolyásoló biológiai, társadalmi egységet.

Ezen kutatásoknak köszönhetjük, hogy az értelmi fogyatékos-
ságokat két teljesen eltérő etiológiájú csoportra oszthatjuk. Az első csoportba tartozó pathológiás (defectes) személyek esetében a potenciálisan ép fejlődésmentet durva sérülést szenved valamilyen genetikai, vagy peri-, prae-, postnatalis exogén ártalom hatására. A környezeti, családi anamnézisben a szülők átlagos biológiai és szellemi állapotot mutatnak, tehát itt általában egyedi, sporadikus ártalomról van szó. A pathológiás eseteknél a súlyos értelmi fogyatékossg kísérő tünet, mely az egyéb szimptomáknak csak egyik megnyilvánulási formája.

Az értelmi fogyatékossgok másik nagy csoportja a specifikus kóreredit, illetve családi anamnézis szempontjából — vagyis az elsőfokú rokonok intelligencia-teljesítményét illetően — teljesen eltérő képet mutat. Itt sem a szokásos kórerediti tényezők, sem pedig az esetleges kisfokú értelmi lemaradás nem ad magyarázatot önmagában az értelmi fogyatékossgá válás okaira. Ilyen esetben perdöntő bizonyíték az elsőfokú rokonságon belül nagy számban található alacsony intellektusú egyének léte, tehát a családon belüli halmozódása, továbbá a rossz szociális légkör. A fenti eseteket nevezzük familiáris (subnormális) kórereditűeknek.

Az értelmi fogyatékosok számát, adott népességen belüli arányát meghatározó tényezőket vizsgálva először a kialakulási gyakoriságot — incidenciát — befolyásoló tényezőket kell megvizsgálni. Ebből a szempontból a koraszülöttek, valamint az élveszületéseken belül az elsőszülöttek arányának növekedése — hipotézisünk és az irodalmi adatok szerint — potenciálisan emeli az értelmi fogyatékosok számát. Az incidencia értékét növelheti az is, hogy a biológiai ártalmakkal fokozottan sújtott, rossz szociális helyzetű családok gyermekszáma lényegesen magasabb az átlag értékeinél. Amerikai eredmények (Reed és Reed 1965) a kutatások fontosságát a kvalitatív népességtervezés szempontjából hangsúlyozzák. Ezen esetekben az intelligencia öröklésénél a családi hasonlóság növeli a szellemileg retardáltak arányát. Természetesen ahhoz, hogy a fenti tényeket, mint az incidencia értékeit befolyásoló hatásokat vegyük tekintetbe — bizonyítandó ezek etiológiai jelentősége.

A második lehetőség szerint nem a kialakulási gyakoriságot változtatásai okozzák a nyilvántartott esetek számának növekedését. Ez esetben a kialakult esetek száma objektíve változatlan, de a „leplezett” diagnosztizált betegek száma emelkedik. Ebből a szempontból a korai szűrővizsgálatok, adekvátabb körismezés, a kisegítőiskolai

hálózat fejlődése, a tanulmányi követelmények emelkedése fokozza a szelektáló lehetőségek számát, hatékonyságát. Az értelmi fogyatékosok súlyosságától függő életkilátások, a halandóság szerepét is a prevelanciát befolyásoló tényezők között említjük meg. Húsz évvel ezelőtt a súlyos debilisek közül nagyon kevesen érték meg a serdülőkort — szemben a mai helyzettel, mely a javuló egészségügyi ellátás következtében lényegesen megnövelte átlagos élettartamukat.

Az incidencia, illetve prevelancia értékének változásától függetlenül a nyilvántartási technika tökéletesedése is növelheti relative az értelmi fogyatékosok számát.

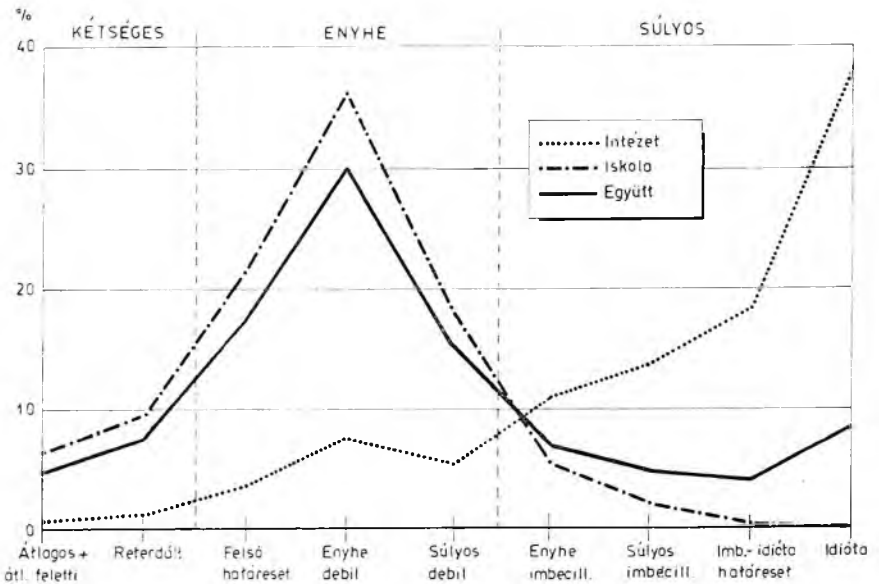
Saját vizsgálatunk kutatási célja azon tényezők felderítése, melyek fontos szerepet kapnak a gyermek értelmi visszamaradásában, vagyis a kisegítő iskolai felvételen. Ebben természetes elsődleges jelentőségű az általános iskolai tanulmányok teljesítését akadályozó intellektuális fogyatékoság. A tanulmányi képtelenséget részben biológiai, részben szociális környezeti károsodások jelenténe, egységének tulajdoníthatjuk. Vizsgálati feltevésünk szerint a szociális tényezők szerepe lényeges, de az értelmi fogyatékoság két fő csoportján belül eltérő jelentőségű. A patológiás esetekben „kórjelző”, tehát egy olyan következmény, melyet a súlyosan fogyatékos gyermek jelenléte eredményez a család anyagi, társadalmi státuszában, belső légkörében. A familiáris eseteknél viszont a mikroszintű biológiai defektusokat provokáló szociális károsodásoknak „kórokozó” szerepe van. Feltételezésünk értelmében minél súlyosabb a fogyatékoság mértéke, annál kisebb a szociális tényezők etiológiai szerepe.

A feltett kérdések megválaszolhatóságát elsődlegesen a vizsgálat során alkalmazott mintavételi eljárás, a felvételre kerülők összetételének ismeretében tudjuk eldönteni. A jelenleg ismertetendő felvételt megelőző munkálatokról, általános és teljes körű adatgyűjtésről, az orvosi, pszichológiai vizsgálatok technikai lebonyolításáról már beszámoltunk (Rátay, 1974). Ezen előzetes adatok birtokában kezdtük meg az 1972/73-as tanévben az összes budapesti kisegítő iskolára kiterjedő vizsgálatunkat. Minden második I—V. osztályos gyermek felvételét, személyes vizsgálatát terveztük. Kimaradás, betegség miatt ezt nem sikerült teljesen megvalósítani, végül is az alsó tagozatba járó budapesti tanulók 47,45⁰/₀-ánál a vizsgálatokat elvégeztük.

Az ismertetendő esetek kizárólag kisegítő iskolai tanulók — tehát fontos ezen tény következményeinek felmérése is. A fogyatékosok közül kisegítőbe a kevésbé súlyos esetek kerülnek (1. sz. ábra), akik tehát még családi környezetben gondolhatók. Értelmi képesség szerinti megoszlásukat a jobb szemléltetés érdekében folyamatos vonallal ábrázoltuk. Természetesen, ha vizsgálatunkat az egészségügyi gyermekotthonokra is kiterjeszthettük volna, lényegesen teljesebb képünk lehetne az értelmi fogyatékosokról. Ennek legfőbb akadálya az volt, hogy az intézetben elhelyezett gyermekek anamnesztikus adatai rendkívül hiányosak. Az átfogó kép érdekében terjesztettük ki vizsgálatunk körét a normál általános iskolák alsó

tagozatába járó budapesti gyermekekre is. Az összes — 128 643 — gyermekből bármilyen arányú reprezentatív minta vétele meghaladta lehetőségeinket, de a módszertani problémák azonos szempontú megközelítése érdekében 317 tanulónál elvégeztük a kérdőívek felvételét, tehát a szociodemográfiai vizsgálatot. Eredeti célunk megvalósítására azért alkalmasak, mivel a kontroll minta kiválasztásánál a kisegítőbe járókhoz való illesztés volt a fő szempont. Ezt úgy értük el, hogy teljesen azonos kerületi eloszlás szerint kértük az összes budapesti általános iskola címjegyzékét, melyből kerületenként egy iskolát választottunk ki véletlenszerűen. Mindkét vizsgált sokaságnál egy kerület kimaradt, mivel az I. kerületben nincs kisegítő iskola, így az általános iskoláknál is kihagytunk egy budai kerületet. Ezek után a kisegítő gyermekek életkorát átszámítva osztályfokokra, bekértük a kiválasztott iskola adott évfolyamának teljes névsorát. Ebből választottuk ki — ismét véletlenszerűen — az iskolánként felvételre kerülő 15 tanuló nevét. A tagozatos iskolák, vagy osztályok eleve nem kerültek címjegyzékünkre. Ezzel az eljárással kívántuk elérni, hogy a kisegítő sokasághoz képest a normál iskolások 30%-os mintája megfelelő kontrollt biztosítson.

A vizsgálat jellege a személyes interjú, illetve a kérdőíves technikát tette szükségessé a szociodemográfiai elemzéshez. A kérdőív első részében a későbbi longitudinális nyomonkövetéshez nélkülözhetetlen személyi „A” kérdéscsoportban a vizsgált gyermek

I. Értelmi képesség szerinti megoszlás, a vizsgáltak százalékában

Распределение по умственной способности в процентах от исследованных лиц
Percentage distribution by categories of retardation

legfontosabb adatai kerültek felvételre, illetve az eltartó, gondviselő személyére vonatkozóan tettünk fel kérdéseket. A kérdőív „B” része a gyermek családjának, eltartóinak gazdasági, társadalmi státuszát vizsgálja. Ennek jelentőségét a gyermek intellektuális fejlődésére korábbi vizsgálatok már igazolták (Conant, 1961; Douglas, 1964). A kérdőív külön alfejezetében a vérszerinti szülők családtervezési, fogamzásgátlási ismereteire, a szülészeti eseményekkel kapcsolatos tényekre kérdeztünk. Nagy fontosságot tulajdonít ezen kérdések vizsgálatának több, korábbi kutatás is pl. Pasamanick és Knobloch 1966; Lubchenko, 1963. Hasonló következtetésre jutott H. G. Birch és mtsai (1970) által vezetett aberdeeni vizsgálat is. Jelen kérdőív tartalmazza a genetikai vizsgálatához szükséges pedigré felvételét, illetve az orvosi és pszichológiai elemzéshez az általános anamnézist, mely a kérdőív „C” fejezetét képezi. Az általános anamnézis jelentős részében elsősorban a szülés, terhesség körülményeit kívánta tisztázni, majd a pszichomotoros fejlődéssel foglalkozó rész következett. Ennek fontosságát az adta, hogy előzetes tájékozódásunk alapján az iskolák nyilvántartásaiban szereplő vonatkozó adatok meglehetősen heterogének, illetve hiányosak voltak. A „D” rész a családdal, mint a szocializációt megvalósító egységgel foglalkozott. Ebben a részben nemcsak a családban látható általános viselkedésmintákkal, hanem a testvérek iskolai előmenetelével, a kóreredeti kategorizáláshoz nélkülözhetetlen tényezőkkel ismerkedhettünk meg. Mivel a szociális adaptáció pszichometriás vizsgálatára a gyermekeknek csak egy kis részénél került sor, ezért külön kérdések foglalkoztak a vizsgáltak csoporton belüli szerepével. Utolsó részként a család intellektuális színvonalát és az ezzel kapcsolatos ismérveket vizsgáltuk.

A szociodemográfiai elemzés érdekében az 1060 család, illetve fogyatékos gyermekkel kapcsolatos kutatásunkat a következő területekre összpontosítjuk. A) a biológiai állapot, a perinatalis helyzet B) a környezeti, társadalmi státusz C) a család légkörének, szocializációs szerepének vizsgálata. Ezeket az adatokat — a kóreredeti besorolás alapját is képező — értelmi szintek bontásában mutatjuk be. Mivel az orvosi, antropológiai jellemzők részletes ismertetése nem feladata jelenlegi elemzésünknek, ezért indokolt az etiológiai kategóriák helyett az értelmi teljesítmény szerint alkotott csoportok bemutatása, bár a kétféle csoportosítás érthetően nagy hasonlóságot mutat (1. tábla). A kategóriák alapját a pszichológiai tesztekben elért IQ értékek képezték. A legalacsonyabb teljesítményű gyermekek a „súlyos” csoportba kerültek, mivel pontszámuk kisebb, mint 49 IQ. Az összes megvizsgált gyermekből ide 80 fő, 7,55% tartozott. Az „enyhe” megnevezésű csoportba az 50—74 IQ közötti pontszámot elért tanulókat soroltuk. Vizsgálati anyagunkban — tehát kizárólag a kisegítő iskolákra terjedő elemzés miatt — ezen esetekből volt a legtöbb, összesen 810 fő, 76,41%. Akiknél az intelligencia teljesítmény 75 IQ feletti, azoknál az értelmi fogyatékoság ténye vitatható, tehát a „kérdéses” csoportba soroltuk őket. Meglepően magas számuk — 170 gyermek, 16,04% — a környezeti ká-

rosító tényezők halmozott, gyakori jelenlétét mutatja feltételezésünk értelmében.

1. A vizsgált személyek megoszlása kóreredet és értelmi lemaradás szintje szerint

Распределение исследованных лиц по происхождению заболевания и умственному уровню
Investigated persons by etiology and intelligence-retardation level

A vizsgált személy értelmi lemaradási szintje (1)	A vizsgált gyermekek megoszlása a kóreredet szerint (2)					A vizsgált gyermekek száma (7)
	patológiás (3)	familiáris (4)	ismeretlen (5)	nem értelmi fogyatékos (6)		
1. Kétséges	száma	18	72	12	68	170
	‰-a	10,59	42,35	7,06	40,00	100,00
2. Enyhe	száma	265	435	98	12	810
	‰-a	32,72	53,70	12,10	1,48	100,00
3. Súlyos	száma	52	16	12	—	80
	‰-a	65,00	20,00	15,00	—	100,00
4. Összesen	száma	335	523	122	80	1060
	‰-a	31,60	49,34	11,51	7,55	100,00

Горизонтальная графа: (1) Умственный уровень исследованных лиц; (2) Распределение исследованных детей по происхождению заболевания; (3) Патологическое; (4) Мультифакториальное; (5) Незвестное; (6) Не умственно дефективное лицо; (7) Число исследованных детей.

Вертикальная графа: 1. Сомнительный; 2. Легкий; 3. Тяжелый; 4. Всего;

Heading: (1) Level of intelligence-retardation; (2) Etiology; (3) pathological; (4) multifactorial; (5) unknown; (6) not-retarded; (7) Total.

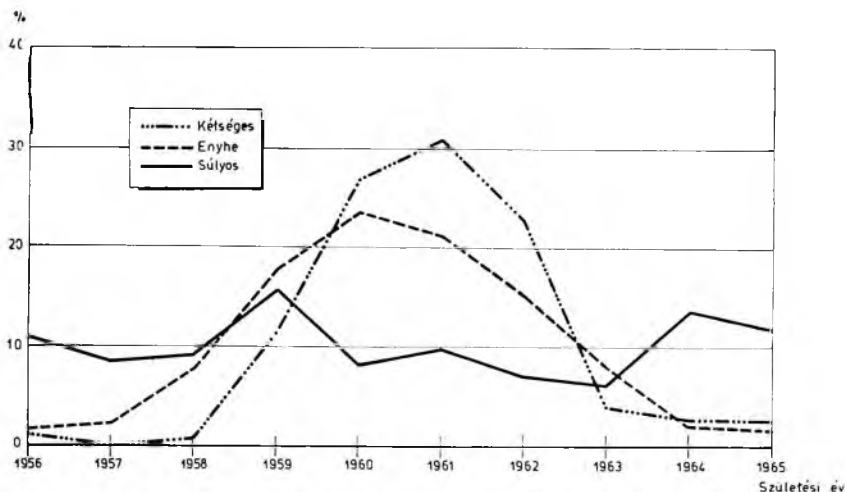
Lateral text: 1. Marginal; 2. Mild; 3. Severe; 4. Total.

A) A vizsgált fogyatékosok személyi jellemzői, a biológiai állapot

A vizsgáltak születési évek szerinti megoszlását bemutató grafikon (II. sz. ábra) szerint a „súlyos” esetek kivételével harang alakú görbét kapunk, 1960—61-es maximummal. A három görbéből megállapítható, hogy az állapot súlyosságával párhuzamosan egyre inkább „túlkoros” gyermekek kerültek felvételre. Ezen utóbbiról pontos információt kapunk a gyermek életkorához viszonyított osztályfokból. Az életkori átlagok — a súlyos esetek megrekedése miatt — az alacsonyabb osztályokban nagyobb lemaradást tükröznek:

Osztályfok	Életkori átlag
I. osztály	9,0
II. osztály	9,5
III. osztály	10,7
IV. osztály	11,5
V. osztály	12,5

A *nemi megoszlás* a fiúk fokozott részesedését jelzi, mivel az összes vizsgált 59‰-a közülük került ki, míg a hasonló életkorú budapesti adatok 52‰-os fiú túlsúlyt mutatnak. Ennek mélyebb vizsgálatát a fogyatékoság nemek szerint eltérő kialakulási valószínűsége indokolja (Penrose, 1938). Anyagunkban a fiúk fokozott

II. Születési évek szerinti megoszlás a gyermek értelmi szintje szerint, a vizsgáltak százalékában

Распределение по годам рождения и умственному уровню ребенка в процентах от исследованных лиц

Percentage distribution by years of age and by intelligence quotient

részesedése az értelmi szint függvényében változik, mivel a „súlyos” fogyatékosoknál 69⁰/₀, az „enyhé”-nél csak 58⁰/₀. Ennek háttérben több tényező hatását kell figyelembe venni: i.) a fiúk IQ-jának nagyobb szóródását, a görbe laposabb voltát, továbbá ii.) a nemi kromoszómákhoz kötött öröklődés, tehát csak az egyik nemet veszélyeztető tényezők hatását iii.) a nagyobb testméretű, fejkörtérfogatú újszülötteket — a fiúkat — fokozottabban veszélyeztető születési traumák szerepét. Itt említenénk meg a cigány gyermekek részesedési arányát a vizsgáltak között, ami meghaladja a 10,4⁰/₀-ot. Ez kerületenként változik, mivel a VIII. kerületben arányuk 33,3⁰/₀, a XX. kerületben pedig 22⁰/₀ körül van. Ennek részletes elemzését később végezzük el.

A vizsgáltak születési súly szerinti megoszlása szignifikáns eltéréseket mutat a hasonló időszak fővárosi újszülöttjeinek adataihoz képest (2. sz. tábla). A kis súllyal születettek aránya 23,5⁰/₀, az értelmi fogyatékosok átlagos születési súlya pedig 150 g-mal kisebb a kontroll hasonló értékeinél.

Míg a kétséges esetek születési súlya nem kedvezőtlenebb a kontrollnál, addig az enyhe, illetve súlyos esetek fokozatos súlycsökkenést mutatnak. A kis születési súly és az értelmi fogyatékoság kapcsolatát elemző vizsgálatok közül a leginkább elfogadható magyarázatot — mivel mintájukat normál népesség köréből veszik — azok adják (Record, 1969), akik a kis súly és alacsony intelligencia együttes előfordulását közös okra vezetik vissza, tehát úgy vélik, mindkét negatívum csak okozati tényező. A rossz szociális körü-

2. Születési súly szerinti megoszlás

Распределение по весу при рождении

Distribution by birth weight

A vizsgálatok köre		—999	1000— 1499	1500— 1999	2000— 2499	2500 alatt (2)	2500— 2999	3000— 3499 gramm (3)	3500— 3999	4000—	Együtt (4)	Ism. (5)	Sign. (6)	\bar{X} .
1. Kisegítő iskola	No	5	29	59	144	237	241	266	201	62	1007	53		
						$\chi^2 = 12,05$							$\chi^2 = 205,84$	
						P 0,001							P < 0,001	2990,8
	%	0,50	2,88	5,86	14,3	23,54	23,93	26,41	19,96	6,16	100,0			
2. Budapesti adatok	No	1024	1401	2342	6371	11 138	22 305	38 275	20 841	5 040	97 599	55		
	%	1,06	1,44	2,41	6,53	11,44	22,85	39,19	21,35	5,17	100,0			3137,9

3. Az anya életkora a gyermek születésekor

Возраст матери при рождении ребенка

Mother's age at the birth of the child investigated

A vizsgálatok köre (1)	Az anya életkora (2)								Együtt (3)	Ism. (4)	sign. (5)	35 év fe- lettiek arányá- nak elté- rése (6)	\bar{X} .	
	—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—							
1. Kisegítő iskola	No	100	300	291	175	113	29	10	1018	42	$\chi^2 = 201,31$	$\chi^2 = 8,13$		
	%	9,82	29,47	28,59	17,19	11,10	2,85	0,98	100,00		P < 0,001	P < 0,01		27,63
2. Budapesti adatok	No	9 700	34 165	26 984	15 091	6634	1234	60	98 868	10				26,36
	%	10,33	36,40	28,75	16,08	7,07	1,31	0,06	100,00					

mények negatív kondicionáló hatása szintén a két tényező együttes előfordulását eredményezheti.

Az érettség kritériumának teljes vizsgálatához nélkülözhetetlen a *terhességi időtartam* bemutatása. A kontroll adatok vonatkozó részei pontatlanságuk miatt nem használhatók, ezért pécsi vizsgálat (Fekete M. és mtsai. 1968.) eredményeit vettük összehasonlítási alapul. Az idő előtt született gyermekek aránya — 21,30% — magas szignifikanciával felülmúlja a kontroll értékeit ($\chi^2 = 282,33$; $p < 0,001$). Még kifejezettebb ez az eltérés az értelmi szint szerinti bontásban, ahol a legnagyobb eltérést az idő előtt születetteknél a „súlyos” csoportban láthatjuk. Az idő előtti születés és értelmi fogyatékoság közötti kapcsolat — az előbb említett vizsgálatok alapján — szintén csak annak feltételezésére ad alapot, hogy az idő előtti születés csak mint közvetett ok, hajlamosító tényező szerepel az értelmi fogyatékoság etiológiájában. A születési súly és terhességi időtartam együttes vizsgálata szerint a 2000—2499 súlykategóriában az idő előtti és időre születők gyakoriságai azonosak, de az 1999 g alatti eseteknél az idő előtt születők nagy gyakorisága tapasztalható.

A birminghami vizsgálat (Record, 1965) eredményei alapján a születési súly és gesztációs idő kismértékű, egymástól független hatása tapasztalható, melyek közös oka valójában a családok közötti szociális, gazdasági különbségekben rejlik.

A vizsgált gyermekek születésekor betöltött *anyai életkor* szerepét több vonatkozásban már igazolták. A birminghami kutatók az anyai életkor előrehaladtával a gyermek értelmi szintjének növekedését tapasztalták, de a testvéreknél elvégzett hasonló vizsgálataik egy harmadik — mindkét tényezőt befolyásoló postnatalis nevelésből származó hatóerőt találtak alapvetőnek.

Az anyák életkorát megtekintve (3. sz. tábla) elsődlegesen a 35 éven felüli nők magas részesedése ($\chi = 8,13$; $p < 0,01$) feltűnő. A kiegészítőbe járó gyermekeknel az átlag anyai életkor 27,6 év, mely az értelmi lemaradás mértékével növekszik. Ezért a „súlyos” eseteknél ez már 28,6 év, szemben a kontroll 26,4-vel. A súlyos értelmi fogyatékosok 18,3% -át ($\chi^2 = 30,68$; $p < 0,001$), az enyhébb esetek

Горизонтальная графа: (1) Место исследования; (2) Ниже 2500 г; (3) Вместе; (4) Не известно; (5) Сигн.

Вертикальная графа: 1. Школа; 2. Контроль; новорожденные; столицы.

Heading: (1) Scope of the investigation; (2) under; (3) gramme; (4) together; (5) unknown; (6) significancy.

Lateral text: 1. Special school; 2. Budapest data.

Горизонтальная графа: (1) Место исследования; (2) Возраст матери; (3) Вместе; (4) Не известно; (5) Сигн.; (6) Отклонение выше 35 лет.

Вертикальная графа: 1. Вспомогательная школа; 2. Население столицы.

Heading: (1) Scope of the investigation; (2) Age of the mother; (3) Together; (4) Unknown; (5) significancy; (6) difference in the share of mothers over 35 years of age.

Lateral text: 1. Special school; 2. Budapest data.

4. Az anyák szülészeti eseményei a vizsgált gyermek értelmi szintje szerint

Акушерские события матерей по умственному уровню ребенка

Obstetrical events of the mothers by the retardation level of the child investigated

A vizsgált gyermek értelmi lemaradásának szintje (1)	Az esetek összesen (2)		A szülészeti események megoszlása (3)														Egy anyára eső magzati veszteség (6)		
			1		2		3		4		5-7		8-10		11			Ismeretlen (4)	
			szám (5)	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%			szám
1. Kérdéses 2. átl.: 5,77	170	100,0	9	5,3	25	14,7	14	8,2	25	14,7	43	25,3	23	13,5	26	15,3	5	3,0	2,16
3. Enyhe 2. átl.: 5,44	810	100,0	46	5,7	76	9,4	112	13,8	113	13,9	250	30,9	85	10,5	83	10,2	45	5,6	2,48
4. Súlyos 2. átl.: 4,67	80	100,0	7	8,8	12	15,0	16	20,0	13	16,3	14	17,5	7	8,7	7	8,7	4	5,0	1,99
5. Összesen 2. átl.: 5,44	1060	100,0	62	5,8	113	10,7	142	13,4	151	14,3	307	29,0	115	10,8	116	10,9	54	5,1	2,39

Горизонтальная графа: (1) Умственный уровень исследованного ребенка; (2) Всего случаев; (3) Распределение акушерских событий; (4) Незвестно; (5) Число; (6) Эмбриональные потери на одну мать.

Вертикальная графа: 1. Сомнительный; 2. Среднее значение; 3. Легкий; 4. Тяжелый; 5. Всего.

Heading: (1) Level of the intelligence-retardation; (2) All cases; (3) Obstetrical events; (4) Unknown; (5) number; (6) Foetal losses per mother.

Lateral text: 1. Marginal; 2. average; 3. Mild; 4. Severe; 5. Total.

5. Kisegítő iskolába járó gyermekek élvészületési sorszám szerinti megoszlása a gyermek értelmi szintje szerint

Распределение ходящих в вспомогательную школу детей по порядковому числу живорождения и по умственному уровню детей

Children attending special schools for handicapped children by birth order and level of retardation

Élvészületési sorszám (1)	A vizsgált gyermek értelmi szintje (2)							
	kérdéses (3)		enyhe (4)		súlyos (5)		Összes (6)	
	száma (7)	%	száma	%	száma	%	száma	%
1	51	30,0	266	32,8	34	42,5	351	33,1
2	47	27,7	199	24,6	18	22,5	264	24,9
3	25	14,7	124	15,3	12	15,0	161	15,2
4	14	8,2	70	8,6	5	6,3	89	8,4
5	4	2,4	40	4,9	3	3,8	47	4,4
6—8	19	11,2	46	5,7	1	1,3	66	6,2
9—11	3	1,8	16	2,0	2	2,5	21	2,0
1. 12 és felett	1	0,5	3	0,4	—	—	4	0,4
2. Ismeretlen	6	3,5	46	5,7	5	6,3	57	5,4
3. Összesen	170	100,0	810	100,0	80	100,0	1060	100,0

Горизонтальная графа: (1) Порядковый номер живорождения; (2) Умственный уровень исследованного ребенка; (3) Сомнительный; (4) Легкий; (5) Тяжелый; (6) Всего; (7) Число.

Вертикальная графа: 1. 12 и выше; 2. Неизвестно; 3. Всего.

Heading: (1) Live birth order; (2) Level of retardation; (3) marginal; (4) mild; (5) severe; (6) Total; (7) number.

Lateral text: 1. 12 and more; 2. Unkonown; 3. Total.

6. Összes élveszületések a vizsgált gyermek családjában

Общее число живорождений в семье исследованного ребенка

Live births in the family of the child investigated

A vizsgált gyermek értelmi lemaradásának szintje 1	Az esetek összesen (2)		A családok összes élveszületett szerinti megoszlása (3)										Ismeretlen (4)					
			1		2		3		4		5—7				8—10		11—	
			szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%			szám	%	szám	%
1. Kérdés	170	100,0	21	12,3	46	27,1	28	16,5	20	11,8	32	18,8	11	6,5	6	3,5	6	3,5
2. Enyhe	810	100,0	118	14,6	189	23,3	145	17,9	104	12,8	143	17,7	43	5,3	24	3,0	44	5,4
3. Súlyos	80	100,0	16	20,0	28	35,0	14	17,5	7	8,8	7	8,8	3	3,7	1	1,2	4	5,0
4. Összesen	1060	100,0	155	14,6	263	24,8	187	17,6	131	12,4	182	17,2	57	5,4	31	2,9	54	5,1

Горизонтальная графа: (1) Умственный уровень исследованного ребенка; (2) Всего случаев; (3) Распределение семей по общему числу живорожденных; (4) Неизвестно; (5) Число.

Вертикальная графа: 1. Сомнительный 2. Среднее значение; 3. Легкий; 4. Тяжелый; 5. Всего.

Heading: (1) Level of retardation; (2) All cases; (3) Families by the number of all live births; (4) Unknown; (5) number.

Lateral text: 1. Marginal; 2. Mid; 3. Severe; 4. Total; 5. Control-group.

14,3⁰/₀-át ($\chi^2 = 7,91$ $p < 0,1$) születték 35 éven felüli nők. Ez az érték a fővárosi újszülötteknél csak 8,4⁰/₀.

A magasabb anyai életkor, továbbá a fogamzásgátlókat használók alacsony százaléka (22,5⁰/₀) a *terhességi, szülészeti eseményeknél* a magas sorszámúak nagy részesedését eredményezi (4. sz. tábla). Az adatok kizárólag önkéntes bemondáson alapulnak, tehát nem teljesen megbízhatók. Különösen vonatkozik ez a magzati veszteségekre.

Az *élveszületési sorrend* megoszlása (5. sz. tábla) ennek megfelelően szintén a magas sorszámok irányába tér el. A kontroll 2,0 élveszületési sorrend átlagával szemben 2,5. Ez az érték a fogyatékoság mértékétől függően is változik, mivel a súlyos esetek megközelítik a kontrollt, míg az enyhébb lemaradású gyermekek a magas élveszületési sorszámoknál tömörülnek. Természetesen ennek következtében a családok összes élveszületett gyermekeinek a számában is lényeges eltéréseket találunk (6. sz. tábla) mely majdnem kétszerese az átlagos értéknek. Record (1965) vizsgálatai szerint a családnagyság és intelligencia között fordított összefüggés van, mivel a nagyobb családok anyagi lehetőségei nem engedik meg a genetikai lehetőségek kibontakoztatását. Tehát a környezeti feltételek mindkét tényezőre meghatározó jelleggel bírnak.

Az értelmi fogyatékosok biológiai, perinatalis jellemzőit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy nemcsak a kontroll értékeitől, de a fogyatékoság súlyosságától függően is lényeges eltérések találhatóak. A súlyos esetek kivételével mindezen tényezők — az irodalmi adatok szerint — környezeti hatásokat is tükröznek. Ennek megismerése érdekében részletesen elemeztük a család társadalmi státuszát befolyásoló mutatókat.

B) Az értelmi fogyatékos gyermek családi környezetének, társadalmi státuszának jellemzése

A fogyatékoság lényegét adó meghatározásokból már láttuk, hogy a családi halmozódásnak, a környezet általános intellektuális színvonalának meghatározó szerepe van. Ebből kiindulva vizsgáltuk a szülők *iskolai végzettségét*, nemcsak az értelmi szint, de a társadalmi helyzet meghatározójaként is (7. sz. tábla). Lényeges különbség elsősorban a szélső értékek esetében van. Míg a fogyatékoság enyhe és kérdéses eseteinél az apák 6,5⁰/₀-a nem járt iskolába, addig a kontrollnál ez az érték a férfiak esetében 0,9⁰/₀, ami megegyezik a budapesti népesség hasonló adataival. Az anyáknál ez még kedvezőtlenebb. Természetesen ezen adatok összefüggésben vannak a családon belül található értelmi fogyatékosok számával, mivel a kisegítő gyerekek testvérei az esetek 24,81⁰/₀-ában szintén kisegítőbe jártak, továbbá az anyák 20,29⁰/₀-a, az apáknak pedig 13,22⁰/₀-a mondható az iskolai végzettség alapján fogyatékosnak. Az értelmi elmaradás súlyossága szerint alkotott csoportok közötti megoszlás igazolja ezeket a tényeket, mivel a „súlyos” esetek szüleinél az átlagnak megfelelő, vagy attól magasabb végzettségek vannak,

7. A szülők iskolai végzettsége a vizsgált gyermek értelmi szintje szerint
— összehasonlítva a kontroll csoport adataival

Уровень образования родителей по умственному уровню исследованного ребенка
по сравнению с данными контрольной группы

Educational level of the parents by the child's retardation level compared to the data
of the control-group

A megvizsgált gyermek lemaradásának értelmi szintje (1)	A szülők iskolai végzettsége (2)																					
	Nem járt iskolába (3)	Kisegítő iskola (4)				Normál ált. iskola (5)				Középiskola (6)				Egyetem befejezett (9)	Nincs adat (10)	Összes (11)						
		1—4		5—8		1—4		5—6		7—8		befejezett (7)	befejezetlen (8)									
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%											
o s z t á l y a (12)																						
A p a (14)																						
1. Kérdéses	11	6,5	—	—	1	0,6	21	12,3	47	27,6	67	39,4	5	2,9	4	2,4	2	1,2	12	7,1	170	100,0
2. Enyhe	53	6,5	2	0,3	10	1,2	95	11,7	239	29,5	287	35,4	12	1,5	22	2,7	28	3,5	62	7,7	810	100,0
3. Súlyos	4	5,0	—	—	1	1,3	6	7,5	21	26,3	25	31,2	—	—	10	12,5	10	12,5	3	3,7	80	100,0
4. Össz.	68	6,4	2	0,2	12	1,1	122	11,5	307	29,0	379	35,7	17	1,6	36	3,4	40	3,8	77	7,3	1060	100,0
5. Kontroll csoport	3	0,9	—	—	—	—	11	3,5	39	12,3	107	33,7	12	3,8	62	19,6	62	19,6	21	6,6	317	100,0
A n y a (15)																						
1. Kérdéses	12	7,1	2	1,2	1	0,6	27	15,9	55	32,4	65	38,2	1	0,6	3	1,7	—	—	4	2,3	170	100,0
2. Enyhe	56	6,9	8	1,0	13	1,6	128	15,8	265	32,7	258	31,9	7	0,9	34	4,2	5	0,6	36	4,4	810	100,0
3. Súlyos	3	3,7	3	3,7	1	1,3	9	11,3	24	30,0	19	23,7	1	1,3	12	15,0	7	8,7	1	1,3	80	100,0
4. Össz.	71	6,7	13	1,2	15	1,4	164	15,5	344	32,5	342	32,3	9	0,8	49	4,6	12	1,1	41	3,9	1060	100,0
5. Kontroll csoport	1	0,3	—	—	—	—	9	2,8	38	12,0	147	46,4	22	6,9	69	21,8	27	8,5	4	1,3	317	100,0

8. Az apa foglalkozása a gyermek értelmi lemaradásának szintje szerint

Профессия отца по умственному уровню ребенка

Father's occupation by the level of intelligence-retardation of the child

Apa foglalkozási minősége (1)	Értelmi lemaradásszint szerinti bontás (2)								Kontroll (7)	
	kérdéses (3)		enyhe (4)		súlyos (5)		Összes (6)		Apa foglalkozási minősége (1)	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1. Segédmunkás	48	28,2	259	32,0	13	16,2	320	30,2	12	3,8
2. Betanított munkás	19	11,2	98	12,1	6	7,5	123	11,6	11	3,5
3. Szakmunkás	68	40,0	298	36,8	33	41,3	399	37,6	148	46,7
4. Egyéb fizikai	2	—	5	0,6	—	—	5	0,5	4	1,2
5. Szellemi foglalkozású	9	5,3	60	17,4	19	23,8	88	8,3	121	38,2
6. Ismeretlen foglalkozású	26	15,3	90	11,1	9	11,2	125	11,8	21	6,6
7. Összesen	170	100,0	810	100,0	80	100,0	1060	100,0	317	100,0

Горизонтальная графа: (1) Умственный уровень исследованного ребенка; (2) Уровень образования родителей; (3) Не ходили в школу; (4) Вспомогательная школа; (5) Нормальная начальная школа; (6) Средняя школа; (7) Законченная; (8) Незаконченная; (9) Законченный университет; (10) Нет данных; (11) Всего.

Вертикальная графа: 1. Сомнительный; 2. Легкий; 3. Тяжелый; 4. Всего; 5. Контрольная группа.

Heading: (1) Level of retardation; (2) Educational level of the parents; (3) Did not attend school; (4) special school; (5) normal primary school; (6) secondary school; (7) completed; (8) no completed; (9) university diploma (10) unknown; (11) Total; (12) classes; (13) number; (14) Father; (15) Mother.

Lateral text: 1. Marginal; 2. Mild; 3. Severe; 4. Total; 5. Control-group

Горизонтальная графа: (1) Вид профессии отца; (2) Распределение по умственному уровню; (3) Сомнительный (4) Легкий; (5) Тяжелый; (6) Всего; (7) Контроль; (8) Число.

Вертикальная графа: 1. Неквалифицированный рабочий; 2. Полукавалифицированный рабочий; 4. Прочий работник физического труда; 5. Работник умственного труда; 6. Профессия неизвестна; 7. Всего.

Heading: (1) Father's occupation; (2) Level of the intelligence-retardation; (3) marginal; (4) mild; (5) severe; (6) Total; (7) Control-group; (8) number.

Lateral text: 1. Unskilled; 2. Semi-skilled; 3. Skilled; 4. Other manual; 5. Non-manual; 6. Unknown; 7. Total.

9. Kisegítőbe járók családjainak egy főre jutó jövedelme a gyermek értelmi lemaradása szerint

Доход на 1 человека семей ходящих в вспомогательную школу детей
по умственному уровню детей

Per capita income of the family of the pupils of the special schools by the level
of their intelligence-retardation

Egy főre jutó jövedelem Ft (1)	A vizsgált gyermek értelmi lemaradásának szintje (2)							
	kérdéses (3)		enyhe (4)		súlyos (5)		Összes (6)	
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
1. 200	1	0,6	12	1,5	—	—	13	1,2
201—400	18	10,6	80	9,9	7	8,7	105	9,9
401—600	25	14,7	139	17,2	9	11,2	166	15,7
601—1000	73	42,9	301	37,1	19	23,7	400	37,7
1001—1500	44	25,9	204	25,2	21	26,3	269	25,4
1501—2000	8	4,7	46	5,7	18	22,5	72	6,8
2001—2500	—	—	9	1,1	1	1,3	10	0,9
2. 3001 felett	—	—	1	0,1	1	1,3	2	0,2
2501—3000	—	—	1	0,1	1	1,3	2	0,2
3. Ismeretlen	1	0,6	17	2,1	3	3,7	21	2,0
4. Összesen	170	100,0	810	100,0	80	100,0	1060	100,0

Горизонтальная графа: (1) Доход на 1 человека; (2) Умственный уровень ребенка; (3) Сомнительный; (4) Легкий; (5) Тяжелый; (6) Всего; (7) Число.

Вертикальная графа: 1. До 200; 2. Свыше 3001; 3. Неизвестно; 4. Всего.

Heading: (1) Per capita income; (2) Retardation level of the child; (3) marginal; (4) mild; (5) severe; (6) Total; (7) number.

Lateral text: 1. under; 2. more than; 3. unknown; 4. Total.

míg az enyhe csoportban és kérdéses eseteknél viszont az átlagon aluli értékek nagy gyakorisága tapasztalható.

Az iskolázottsági szintekből várható, hogy a szakképzettséget kifejező mutató — a szülők *foglalkozási minősége* — is kedvezőtlenül alakul (8. sz. tábla). A kontroll adataival összehasonlítva a fizikai foglalkozású apáknál a szakképzetlen segéd munkások és betanítottak aránya döntő többségben van a kisegítő apáknál. A súlyos fogyatékosok apjának csak 16,2%-a segéd munkás — szemben az enyhe esetek 32%-ával. Ennek megfelelően a szellemi foglalkozást folytatók aránya a „súlyos” csoportban a legnagyobb, de ez elmarad a kontroll 38,2%-ától.

Az előbbieken bemutatott magas gyermekszámok és az alacsony szakképzettségi szintek következtében az általunk vizsgált családoknál az *egy főre jutó jövedelem* alacsony (9. sz. tábla). Az 1000 Ft alatti jövedelmű családok aránya 64,5%, szemben a normál budapesti háztartások kb. 4%-os arányával. Evvel összefüggésben a 2000 Ft feletti egy főre jutó jövedelmek aránya csak 1,3%, míg az 1972-es statisztikai adatok szerint ezen családok aránya 46,4%. Értelmi bontásában vizsgálva érthetően nagy különbségek mutatkoznak, mivel a legkisebb családokkal rendelkező súlyos fogyatékos gyermekek szülei képviselik a legmagasabb szakképzettséget. Így ezeknél az 1000 Ft alattiak aránya csak 43,5%, szemben a „kérdéses” 68,8% és az „enyhe” 65,7%-ával. Azon családoknál, ahol a gyermekek értelmi fogyatékosága kérdéses — ott egyáltalán nincs 2000 Ft feletti jövedelem, míg a súlyos fogyatékosok esetében ezek aránya 3,9%. A két keresővel rendelkezők aránya szintén ebben a csoportban a legmagasabb — 72,5% — ami további magyarázata a magas jövedelemnek. Elemzésünk harmadik fő területe a család belső struktúráját, a gyermek által megfigyelhető viselkedésmintákat és a család érzelmi légkörét vizsgálta.

C) A családi légkör

A lakásviszonyok, a lakás esetleges zsúfoltsága fontos mutatója a család életét meghatározó tényezőknél. Mivel a vizsgált családok kizárólagos szobáinak száma (az általuk használt lakás mérete) alig kisebb az átlagos méretnél — nem éri el egészen a másfél szobát — ezért elsősorban az együttélők nagy száma eredményezi a rendkívüli zsúfoltságot. Az egy lakásban élő személyek száma átlagosan 4,6 fő.

A legkedvezőbb helyzetben levő „súlyos” eseteknél a három szobával rendelkezők aránya 16% — míg a másik két csoportban ez az érték csak kb. 7,5%. Ezzel összefüggésben az enyhébb eseteknél majdnem kétszer annyian jutnak egy lakásra, mint a „súlyos” csoportban. A család belső életét tovább rontja az a tény, hogy a vizsgált családok tagjai közül csak 67%-nak van önálló fekhelye. A nagycsaládokat érintő szociális támogatás inkább a lakáshasználati jogcímeznél látható, mivel a családok 86%-a önálló lakással rendelkezik.

A gyermekek érzelmi fejlődését befolyásoló tényezők között

10. A család által kizárólagosan használt szobák száma
a kisegítőbe járó gyermekek értelmi lemaradása szerint

Число комнат, использованных отдельно, по умственному уровню учащихся
в вспомогательную школу детей

Number of rooms used exclusively by the family of pupils in special schools by
their retardation level

Szobák száma (1)	A vizsgált gyermek értelmi lemaradásának szintje (2)							
	kérdéses (3)		enyhe (4)		súlyos (5)		Összesen (6)	
	No	%	No	%	No	%	Szoba (7)	%
1. Nincs kizárólagos szoba	1	0,5	2	0,2	1	1,2	4	0,38
1 kizárólagos szoba	97	57,0	460	56,7	36	45,0	593	55,94
2 kizárólagos szoba	58	34,1	278	34,3	30	37,5	366	34,53
3 kizárólagos szoba	12	7,0	56	6,9	13	16,2	81	7,64
4 kizárólagos szoba	1	0,5	8	0,9	—	—	9	0,85
2. Ismeretlen	1	0,5	6	0,7	—	—	7	0,66
3. Összesen	170	100,0	810	100,0	80	100,0	1060	100,0

Горизонтальная графа: (1) Число комнат (2) Умственный уровень исследованных детей; (3) Сомнительный; (4) Легкий; (5) Тяжелый; (6) Всего;
(7) Комната.

Вертикальная графа: 1. Нет комнаты, использованной отдельно; 2. Неизвестно; 3. Всего.

Heading: (1) Number of rooms; (2) Level of intelligence retardation; (3) Marginal; (4) mild; (5) severe; (6) Total; (7) room.

Lateral text: 1. No room used exclusively; 2. Unknown; 3. Total.

fontos szerepet játszik a szülők házasságának, egymás közötti kapcsolatának rendezettsége. Ebből a szempontból szintén kedvezőtlen a helyzet, mivel a kisegítő tanulóknak 10⁰/₀-a házasságon kívül született, szemben a kontroll 6⁰/₀-os értékével. A házasságon kívüli gyermekek 74,1⁰/₀-a az enyhe értelmi fogyatékos csoportba tartozik. Bizonyára ez a tény is felelős azért, hogy az 1060 főből 108 volt a vizsgálat időpontjáig állami gondozásban. Ezeknek 25,9⁰/₀-a jelenleg is gondozás alatt áll. Budapesten 1972-ben az iskolaköteles korú gyermekek közül 3,5⁰/₀ részesült állami gondozásban. Tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy a gondozottak 48⁰/₀-a 0—6 éves korában volt távol a családjától. Az értelmi lemaradás mértéke szerint is különbséget találunk az állami gondozottak számában, mivel az „enyhe” kategóriában 10,7⁰/₀, a súlyos eseteknél pedig megegyezik a kontroll értékeivel, vagyis 6⁰/₀. Ez a tény a gondozás szociális indikációjának jelentőségét emeli ki a kisegítő gyermekek családi környezetében. Ennek egyik oka abban a tényben is kereshető, hogy a vizsgált tanulókat eltartó személyek jelenlegi családi állapota nagyon kedvezőtlen a nevelés szempontjából, mivel csak 75,2⁰/₀-uk házas. A részcsaládban élő gyermekek aránya az enyhe eseteknél a legnagyobb. A két eltartóval rendelkező családoknál az esetek 65,8⁰/₀-ában találtuk mindkét vérszerinti szülőt. A család diszharmonikus érzelmi viszonyait a gyermek által látott viselkedésminták, az *alkoholizmus* tovább rontja (11. sz. tábla). Minden olyan családban, ahol a válaszadó szerint az alkoholra költött összeg az egy főre jutó jövedelmet meghaladta, illetve az alkoholizálás a család légkörében, az alkoholizáló személyében egészségi károsodást okozott — ott alkoholizálást jelöltünk. Az alkoholisták rendkívül magas aránya — 39⁰/₀ — feltételezhetően ezzel a tág értelmezéssel is összefügg, mivel a kontroll 18⁰/₀-a is meghaladja az alkoholisták becsült arányszámát a magyar népességben belül. Az italozás, mint családi szokás az „enyhe” csoportra jellemző, mivel itt az apán kívül az anya, de a testvérek és rokonok is magasabb százalékkal szerepelnek.

Az alkoholisták legkisebb számban a súlyos fogyatékos gyermekek családjában találhatók, ahol nemcsak az átlagos arányszám alacsony — 23,75⁰/₀ —, hanem az apák részesedése is elmarad az alkoholizálókön belüli 70⁰/₀ feletti értéktől.

Összefoglalva elemzésünk három fő területét, megállapítható, hogy az átlagos helyzettel lényeges eltéréseket találhatunk a kisegítő iskolákba járó gyermekek családi környezetében. Ez nemcsak a kedvezőtlen szociális, anyagi viszonyokban, alacsony társadalmi státuszban, hanem a gyermekek biológiai, pszichés fejlődését befolyásoló perinatalis helyzetben is megmutatkozik. A szülők biológiai adottságai — az enyhe és kétséges esetekben — szintén rendkívül kedvezőtlenek a gyermekek harmonikus szocializációja szempontjából.

A vizsgált családok bemutatott adatai igazolják feltételezésünket, vagyis a károsító környezeti tényezők szerepét az értelmi fogyatékoság súlyosságának függvényében. Nem kaptunk választ

11. A családok megoszlása az alkoholizáló személye és a vizsgált gyermek értelmi lemaradásának szintje szerint

Распределение семей по лицу алкоголика и умственному уровню исследованного ребенка

Alcoholics in the families by the level of retardation of the child

A vizsgált személy értelmi lemaradásának szintje (1)		A családok száma (2)	Az alkoholista családok összesen (3)	Az alkoholista apa (5)	Az alkoholista anya (6)	A családok megoszlása az alkoholizáló személye szerint (4) egyéb változatok (7)	A családban nincs alkoholista (8)
1. Kétséges	száma	170	71	56	3	12	99
	$\frac{0}{100}$ -a	100,00	41,76	32,94	1,76	7,06	58,24
2. Enyhe	száma	810	324	230	15	79	486
	$\frac{0}{100}$ -a	100,00	40,00	28,40	1,85	9,75	60,00
3. Súlyos	száma	80	19	11	1	7	61
	$\frac{0}{100}$ -a	100,00	23,75	13,75	1,25	8,75	76,25
4. Összesen	száma	1060	414	297	19	98	646
	$\frac{0}{100}$ -a	100,00	39,06	28,02	1,79	9,25	60,94
			100,00	71,74	4,59	23,67	

Горизонтальная графа: (1) Умственный уровень исследованного лица; (2) Число семей; (3) Всего алкоголистических семей; (4) Распределение алкоголистических семей по лицу алкоголика; (5) Отец; (6) Мать; (7) Прочие варианты; (8) Нет алкоголика в семье.

Вертикальная графа: 1. Сомнительный; 2. Легкий; 3. Тяжелый; 4. Всего; 5. Число.

Heading: (1) Level of intelligence-retardation; (2) Families; (3) Families with alcoholics; (4) alcoholic in the family; (5) father; (6) mother; (7) other variations; (8) no alcoholic in the family.

Lateral text: 1. Marginal; 2. Mild; 3. Severe; 4. Total.

viszont az egyes károsító tényezők súlyáról, hatásmechanizmusáról. Ezen kérdések megválaszolására két irányban szükséges továbblép-nünk: i.) az elemzett tényezők kapcsolatát, hatását mélyebb statisztikai analízissel kell vizsgálnunk, ii.) szelektálatlan mintából hasonló metodikával a tényezők létét ellenőrizni, tehát a még nem diagnosztizált esetek köréből kell reprezentatív mintán további vizsgálato-kat végeznünk.

I R O D A L O M

1. *Birch H. G. Birch, et al.*: Mental subnormality in the community. A clinical and epi-demiologic study. The Williams and Wilkons. Co. Baltimore, 1970.
2. *Conant*: Slums and suburbs, New York, Mac Grow-Hill 1961.
3. *Douglas J. D. B.*: The Home and School. A Study of Ability and Attainment in the Primary School. London, England. Mac Gibbon et Kee, 1964.
4. *Fekete M. és mtsai.*: A magzat fejlődése a harmadik trimeszterben. Gyermekgyógyászat, 1968. 19. vol. 181 p.
5. *Heber, R.*: Modification of the manual on terminology and classification in mental retardation. Amer J. Ment. Defic. 1961. 65.
6. *Knobloch. H.*: *Pasamanick, B.*: Seasonal variation in tse births of the mentally de-ficients. American Journal of Public Health. 1958.
7. *Lubchenko, L. O. et al.*: Intrauterine growth as estimated from liveborn birth-weight date at 24—42 weeks of gestation. Pediatrics, 23: 793—800., 1963.
8. *Penrose*: The Biology of Mental Defect. Grune Stratton. New York. 1949.
9. *Rátay Cs.*: Az értelmi fogyatékoságok köreredetének komplex vizsgálata Budapesten. Szociológia, 1974. 1.
10. *Record. R. G. Mc Kown. T. and Edwards J. H.*: The relation of measured intelligence to birth order and maternal age. Annals of Human Genetics 33. 61. 1969.
11. *Reed, E. W. Reed, S. C.*: Mental Retardation: A Family Study, W. B. Saunders Co. Philadelphia. 1965.

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ УМСТВЕННО ДЕФЕКТИВНЫХ ДЕТЕЙ И ИХ СЕМЕЙНОЙ СРЕДЫ В Г. БУДАПЕШТЕ

(Резюме)

Исследование охватило учеников нижних отделений будапештских вспомо-гательных школ для обучения умственно дефективных детей и семей этих уче-ников. 47,5% которых ((1060 чел. были включены в выборку. Кроме подроб-ных генетических, антропологических и медицинских осмотров каждый ребенок был подвергнут и психологическим и социально-демографическим исследованиям. Данная статья служит для социо-демографического анализа на основе всех ма-териалов исследования и категорий происхождения болезни.

По предположению автора, социальная среда играет важную роль среди факторов, способствующих интеллектуальной и биологической отсталости ре-бенка, в первую очередь у менее дефективных детей. По категории степени болезни, установленной на основе выполнений в тестах интеллигенции, было анализовано исследованное множество. Предел нормальной зоны был уста-новлен в 75 IQ, под которым находились 84% исследованных детей. В том числе у 80 детей (7,55%) была тяжелая болезнь, то есть их выполнение было ниже 49 IQ.

Социально-демографические исследования были концентрированы на три основные области:

I. личные характеристики, биологическое состояние дефективных детей

- (возраст, распределение по полу, доля цыган, вес при рождении, продолжительность беременности, возраст матери, порядок рождения);
- II. семейная среда, социальное положение (уровень образования, профессия родителей, доход на 1 чел.);
 - III. семейная атмосфера (жилищные условия, устроенность брака родителей, государственное попечение, алкоголизм).

У всех исследованных данных были установлены значительные отклонения не только от данных нормального населения — контрольной группы, — но и во всех трех областях анализа, в зависимости от степени дефекта. В категориях «сомнительный» и «легкий» низкий уровень образования, низкая квалификация родителей — в связи с этим их социальное положение — являются очень неблагоприятными для выравненной социализации. Это неблагоприятное состояние ухудшится еще при накопленном наличии менее тяжелых биологических вредов.

SOCIO-DEMOGRAPHIC INVESTIGATION OF MENTALLY RETARDED CHILDREN AND THEIR FAMILY ENVIRONMENT, IN BUDAPEST

Summary

The investigation was performed in the lower section of Budapest special schools for mentally retarded children and their families, covering 47,5 per cent (1060 children) of them. In case of each child detailed genetical, anthropological and medical as well as psychological and socio-demographic examinations were made. The present paper deals with the socio-demographic analysis referring to the total material possessing data on all etiological categories.

Due to the authors hypothesis, environment plays an important role among factors causing intellectual and biological retardation of children, mainly in case of mildly deficient.

The sample was analysed by the categories of severeness where children were ranked to on the basis of the achievement in intelligence tests. 75 IQ was assigned as the limit of the normal sphere, 84 per cent of the investigated was under this level. Out of this 80 eset (7,55 per cent) were severe with achievements less than 49 IQ.

Socio-demographic analysis was focussed on three main fields:

i) personal characteristics and biological status of the handicapped (sex and age; rate of gipsies; birth weight; length of pregnancy and age of mother; birth order);

ii) family environment, social status (educational level and occupation of the parents; per capita income of the family);

iii) family atmosphere (housing conditions; soundness of the marriage of the parents; state care; alcoholism).

All data investigated show significant differences not only in comparison with the normal population — control group — but also among the categories depending on the degree of severeness in all the three fields of analysis. In the „marginal” and „mild” categories the low educational and classificational level of the parents — and their social status corresponding with those — are very unfavourable from the aspect of the successful socialization. This unfavourable situation is further worsened by the cumulated presence of mild biological detriments.

HÍREK

A „Nem- és életkormeghatározás módszertani kérdései” címen, Budapesten és Debrecenben 1974. szeptember 2—7. között tartott Nemzetközi Kurzus.

Az Európai Antropológusok Munkaközössége elnökének — Prof. Dr. Ilse Schwidetzky — felkérésére a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézete és az MTA Biológiai Tudományok Osztálya 1974. szeptember 2—7. között Budapesten és Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen tartotta meg a „Nem- és életkormeghatározás módszertani kérdései” c. nemzetközi kurzust.

A nemzetközi kurzusnak 12 külföldi és 8 hazai résztvevője volt (Bulgária, Csehszlovákia, Német Demokratikus Köztársaság, Norvégia, Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Svájc).

A paleodemográfiai kutatások feltételeinek megfelelően a nemzetközi kurzus a csontvázletelekből történő nem- és életkormeghatározás elméleti kérdéseivel, azok megvitatásával, a módszerek bemutatásával és begyakorlásával foglalkozott.

Az elméleti kérdések központjában az életkori változásokból következő organikus és anorganikus elváltozások morfológiai és biokémiai problémái álltak. Módszertani szempontból a biológiai és kronológiai életkor között mutatkozó kvantitatív és kvalitatív eltérések standard jellegzetességeinek elméleti felvetése, kritikai megvitatása és az eredményre vezető módszerek bemutatását tekintette feladatának a nemzetközi kurzus.

1974. szeptember 2-án *dr. Tamásy József*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének igazgatóhelyettese nyitotta meg a kurzust. Ezt követően szeptember 3—6. között Debrecenben *dr. Eiben Ottó* tanszékvezető docens, *dr. Harsányi László* docens, igazságügyi orvosszakértő, *dr. Lengyel Imre* tudományos kutató és *dr. Nemeskéri János* tudományos tanácsadó ismertették a nem- és életkormeghatározás morfológiai és kémiai analitikai vizsgálati módszereit. Az ismertetések kötetlenek voltak és azokon a külföldi kollegák is ismertették elméleti és módszertani elképzeléseiket.

Az elméleti ismertetéseket és vitákat követően a rendelkezésünkre bocsátott kémiai laboratóriumokban a kurzus résztvevői aktív gyakorlati munka keretében végeztek jelenkori és 10. századi — honfoglaláskori magyar — sorozatokon önálló nem- és életkormeghatározásokat. A gyakorlati munka keretében ezúttal végeztek a külföldi résztvevők első ízben önálló kémiai-analitikai meghatározásokat a nem- és életkormeghatározást illetően.

1974. szeptember 6-án a kurzus tapasztalati eredményeinek megvitatására került sor, majd az elhangzott referátumok és módszerek, eljárások publikálására vonatkozóan tettek javaslatot a résztvevők.

1974. szeptember 7-én a kurzus Budapesten tartotta záróülését, s ennek keretében tekintették meg a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött vértesszőlősi előemberi leletet.

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) a családcentrikus egészségügyi statisztikai módszerek kialakításával kapcsolatos munkájának a keretében 1975. február 17 és 22 között szakértői munkacsoportot hívott össze Genfben a családegészségügy statisztikai index-rendszerének a kidolgozására. A munkacsoport ülésén a WHO felkérésére résztvett *dr. Tamásy József*, a KSH Népeségstudományi Kutató Intézetének igazgatóhelyettese. A családegészségügyi statisztikai adatbank tervezésének lehetőségeivel és feltételeivel foglalkozó napirendi ponthoz készített tanulmányát a munkacsoport megvitatta.

*

Az ENSZ Népesedési Bizottsága 1975. februári ülésén elfogadott javaslatok szerint a Világ Népesedési Akcióterv kétévenként esedékes értékelését a Bizottság végezné el az ENSZ Népesedési Főosztálya által kidolgozott előkészítő anyagok alapján. A Bizottságnak az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsához előterjesztett javaslatai, amelyeket a Tanács 1975. júliusi ülésén tárgyal meg, többek között arra is irányulnak, hogy megerősítsék a Népesedési Főosztály helyzetét mind hatáskör, mind pedig munkafeltételek szempontjából, elsősorban abból a célból, hogy alkalmassá váljék a bukaresti Népeség Világkonferencián elfogadott Akcióterv rendszeres értékelésével összefüggő bonyolult és nagy volumenű munkák elvégzésére. Az első értékelést 1977-ben, a következő, részletesebb értékelést pedig 1979-ben kell elvégezni, országok és régiók szerint. A nemzeti népesedéspolitikák változásainak megfigyelésére adatbankot fognak felállítani. A Népesedési Főosztály munkaprogramjába elsőízben vettek be olyan témákat, mint a családtervezési programok hatékonysága, különböző — részben a helyszínen végrehajtott — vizsgálatok az egyes fogamzásgátló módszerek használatáról, valamint a házasságkötések és a csecsemőhalandóság termékenységi hatásait elemző kutatások.

*

Az ENSZ új népességelőreszámításai az 1970—2000 időszakra. Az ENSZ Titkárság Népesedési Főosztálya közzétette (egyelőre csak munkaanyag formájában) az 1970—2000 időszakban várható világnépesedési trendek 1973-ban felülvizsgált és újraszámított anyagát. Az ezt megelőző felülvizsgálat 1968-ban történt.¹

Az új népességelőreszámítások kezdő éve 1970. Az előreszámítások ötéves korcsoportonként, ötéves időszakokra készültek, minden egyes országról, kivéve a 250 000 alatti lélekszámúakat, amelyeknek csak az össznépeségét számították előre. E mellett az 5—24 korintervallumban koréves előreszámított adatok is közlésre kerültek. Minden egyes naptári évre csak az össznépeséget számították előre.

Az előreszámítások négy változatban készültek, a termékenység feltételezett alakulásának megfelelően magas, közepes, alacsony és konstans termékenységi feltételek mellett. Ezen kívül kiszámításra és közlésre kerültek az előrebecslésekből automatikusan adódó demográfiai paraméterek is, mint például a növekedés átlagos évi üteme, a nyers születési és halálozási arányszám, a reprodukciós arányszámok, várható élettartam, gyermek-nő arány és még több más mutató.

A termékenység jövőbeli alakulására vonatkozó feltételezések kidolgozása különböző modellek alapján történt, amelyek részben az eddigi, elsősorban az ún. „demográfiai átmenet” során tapasztalt összefüggéseket veszik alapul, részben pedig az egyes országokban folyamatban levő népesedéspo-

¹ Az ENSZ népességelőreszámításai a következő kiadványokban találhatók:

„The Past and Future Growth of World Population — A Long-Range View” *Population Bulletin* No. 1 (United Nations publication, Sales No.: 52. XIII. 2): „Framework for Future Population Estimates, 1950—1980, by World Regions”, *Proceeding of the World Population Conference, 1954*, Vol. III. (United Nations publication, Sales No.: 55. XIII. 8), pp. 283—328; *The Future Growth of World Population* (United Nations publication, Sales No.: 58. XIII. 2); *World Population Prospects as Assessed in 1968*, (United Nations publication, Sales No.: 72. XIII. 4).

A népesség száma és a növekedés évi átlagos üteme

	Népesség száma (ezer)						Növekedés (%)						
	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	70—75	75—80	80—85	85—90	90—95	95—2000
„Közepes” változat													
1. Világ összesen	3 609 600	3 967 005	4 373 210	4 815 621	5 279 041	5 761 465	6 253 135	1,89	1,95	1,93	1,84	1,75	1,64
2. Fejlett országok	1 084 018	1 131 715	1 181 072	1 230 823	1 277 570	1 320 089	1 360 557	0,86	0,85	0,83	0,75	0,65	0,60
3. Fejlődő országok	2 525 582	2 835 290	3 192 138	3 584 798	4 001 471	4 441 376	4 892 579	2,31	2,37	2,32	2,20	2,09	1,94
„Konstans termékenység” változat													
1. Világ összesen	3 609 600	3 979 505	4 427 382	4 958 399	5 578 181	6 300 221	7 151 460	1,95	2,13	2,27	2,36	2,43	2,53
2. Fejlett országok	1 084 018	1 134 809	1 189 111	1 244 170	1 297 363	1 348 613	1 400 309	0,92	0,93	0,91	0,84	0,77	0,75
3. Fejlődő országok	2 525 582	2 844 696	3 238 271	3 714 229	4 280 818	4 951 608	5 751 150	2,38	2,59	2,74	2,84	2,91	2,99

litikai programok várható, feltételezett hatásaival számolnak. A társadalmi-gazdasági fejlettség, a kulturális helyzet termékenységi hatásait is igyekeztek figyelembe venni a modellrendszer kidolgozásakor, amely ily módon bizonyos értelemben megalapozottabbnak tűnik, mint a korábbi felülvizsgálatok alkalmával használt feltételezések. A halandóság és a vándorlások jövőbeni alakulásával kapcsolatban is részben módosított feltételrendszert vezettek be.

Az 1970. évi, az előreszámítások kezdő évére vonatkozó népességszám kisebb, mint azt az 1968. évi, legutóbbi revízió alkalmából feltételezték, a különbség világméretekben nem sok ugyan, mintegy 22 millió, de egyes országok, így India, Pakisztán, Bangladesh esetében viszonylag mégis számottevő.

A 381. oldalon az új előreszámítások összefoglaló tábláját közöljük, két változatban, a közepes és a konstans termékenységi feltételek alapján.

*

A TIT Demográfiai-Szociológiai Választmánya 1975. április 10-én *dr. Szabady Egonnak*, a Választmány elnökének vezetésével — 1973 februárban történt megalakulása óta harmadizben — plenáris ülést tartott. A napirend a Választmány 1974. évi munkájának értékelése és az 1975. évi feladatok megvitatása volt. A beszámolót *dr. Molnár László*, a Választmány alelnöke tartotta.

1974-ben elkészült a demográfiai és szociológiai ismeretterjesztés alaptematikája, és a hozzátartozó irodalomjegyzék. Míg 1973-ban 555 előadás hangzott el, addig 1974-ben 987 előadást tartottak, nagyobb részt a népesedéspolitikai tárgykörében. A Választmány az előadók segítése érdekében kiadott egy gyűjteményes kötetet „Népesedéspolitikánk időszerű kérdései” címen, amely a népesedéspolitikai kormányhatározathoz kapcsolódó tanulmányokat tartalmaz.

1975-ben a Választmány folytatni kívánja a József Attila Szabadegyetem szociológiai tanfolyamát, Győrben demográfiai-szociológiai országos előadói konferenciát rendez és fokozottan támogatja a demográfiai-szociológiai szakosztályok építését a megyei TIT szervezetekben. Az előadóknak nyújt segítséget egy újabb kiadványkötet, amely társadalmunk 30 éves átalakulásával foglalkozik.

Az 1975-ös demográfiai-szociológiai ismeretterjesztésben — a Párt XI. kongresszusának határozatai alapján — az alábbi súlyponti témákat határozta meg a Választmány: a munkásosztály helyzete és szerepe társadalmunkban, a társadalmi osztályokon belüli rétegződés, az életmód szocialista elemei társadalmunkban, a szocialista demokrácia fejlődése, kölcsönös tekintettel a munkahelyi demokráciára, a család szerepe társadalmunkban, a nők helyzete, a szabad idő értelmes, kulturált eltöltése.

*

Népesedéspolitikai Portugáliában. A Társadalmi ügyek Minisztériumának terveiben szerepel egy, több minisztérium munkáját összehangoló Népesedéspolitikai Bizottság felállítása, amelynek egyik fő feladata a családtervezéssel kapcsolatos tudnivalók propagálása, valamint a családtervezés előmozdítása az Egészségügyi Igazgatóság programjai alapján. A programot magánintézmények is támogatják. A kormány állásfoglalása szerint szociálpolitika elképzelhetetlen konzisztens népesedési politika nélkül és a családtervezés ügyét ezért kormányprogram szintjére kell emelni. Portugáliában a fasiszta diktatúra megbuktatásáig a családtervezés kérdéseivel a Kormány nem foglalkozott, és csak a magánérből fenntartott családtervezési szövetség igyekezett tanácsot és segítséget nyújtani a rászorulóknak.

A Társadalmi ügyek Minisztériumának véleménye szerint a felállítandó Népesedéspolitikai Bizottságnak foglalkoznia kell a dekolonizáció demográfiai hatásaival is.

Új demográfiai folyóirat, a Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft

A Német Szövetségi Köztársaság 1973-ban létrehozott Szövetségi Népeség Kutató Intézete negyedéves demográfiai folyóirat kiadását kezdte meg 1975-ben. Az új folyóirat elsősorban a Népeség Kutató Intézet tudományos eredményeit ismerteti, de a határtudományok köréből is közöl tanulmányokat. A folyóirat kiadását a népeségtudományok iránt a Német Szövetségi Köztársaságban is megélenkülő érdeklődés tette szükségessé. Az érdeklődés elsősorban a termékenység kérdéseivel kapcsolatos, mint ismeretes a Szövetségi Köztársaságban található jelenleg a világ egyik legalacsonyabb termékenységi szintjét. Ugyancsak demográfiai problémákat is okoz az igen nagy számú idegen, külföldi munkaerő jelenléte is. A folyóirat első számában megjelent cikkek részben a népeségtudomány jelenlegi hazai helyzetével foglalkoznak, részben elsősorban a termékenység és a családépítés kérdéseit tárgyalják.

*

Международный курс под названием «Методологические вопросы определения пола и возраста», состоявшийся в городах Будапеште и Дебрецене с 2 по 7 сентября 1974 г.

По просьбе председателя Трудового коллектива европейских антропологов — профессора доктора *Ильзе Швидетски* — Исследовательский институт по демографии Венгерского центрального статистического управления и Отделение биологических наук Венгерской академии наук организовали международный курс под названием «Методологические вопросы опровержения пола и возраста» с 2 по 7 сентября 1974 г. в Будапеште и в Дебрецене в Университете им. Лайоша Кошшута.

В международном курсе участвовали 12 иностранцев (из Болгарии, Чехословакии, Германской Демократической Республики, Норвегии, Германской Федеративной Республики, Италии, Швейцарии) и 8 венгеров.

В соответствии с условиями палеодемографических исследований международный курс занимался теоретическими вопросами определения пола и возраста на скелетных находках, обсуждением этих вопросов, изложением и разучиванием методов.

В центре теоретических вопросов были морфологические и биохимические проблемы органических и неорганических изменений, вызванных изменениями возраста. В методологическом отношении теоретическая постановка, критическое обсуждение стандартных характеристик количественных и качественных разниц между биологическим возрастом и хронологическим возрастом, изложение успешных методов считались задачами международного курса.

2 сентября 1974 г. заместитель директора Исследовательского института по демографии ЦСУ — д-р *Йожеф Тамаши* открыл курс. После этого с 3 по 6 сентября в г. Дебрецене заведующий кафедрой, доцент д-р *Отто Эйбен*, судебный врачебный эксперт, доцент д-р *Ласло Харшаны*, научный исследователь д-р *Имре Лендьел* и научный советник д-р *Янош Немешкери* изложили методы морфологического и химического аналитического исследования определения пола и возраста. Изложения проводились в свободной форме, при которых также и иностранные коллеги говорили о своих теоретических и методологических идеях.

После теоретических изложений и дискуссий, в предоставленных в распоряжение химических лабораторий участники курса в предлах активного практического занятия проводили самостоятельно определения пола и возраста на теперешних сериях и венгерских сериях десятого веса — из эпохи завоевания отечества. В рамках практической работы этот был первый случай, когда иностранные участники определяли пол и возраст путем химических анализов

6 сентября 1974 г. были обсуждены результаты опыта курса, затем участники внесли предложения по публикации изложенных докладов и методов

7. сентября 1974 г. заключительное заседание курса состоялось в г. Будапеште и в пределах этого участники посмотрели находку предчеловека Вертешсэллэша, которая сохраняется в Венгерском национальном музее.

*

В пределах своей работы по созданию семейноцентрических санитарных статистических методов Всемирная организация по здравоохранению созвала совещание рабочей группы экспертов на 17—22 февраля 1975 г. в Женеве для разработки системы индексов семейно-санитарной статистики. По приглашению Всемирной организации по здравоохранению в совещании рабочей группы участвовал заместитель директора Исследовательского института по демографии Центрального статистического управления ВНР — д-р Йозеф Тамаш. Его статья, составленная к пункту повестки дня по возможностям и условиям планирования банка данных семейно-санитарной статистики, была обсуждена рабочей группой.

*

По рекомендациям, принятым на сессии Комиссии по народонаселению ООН, имевшей место в феврале 1975 г., Комиссия проводила бы оценку Всемирного плана действия по народонаселению каждые два года на основе подготовительных материалов, составляемых Демографическим отделением ООН. Рекомендации Комиссии, представленные Экономическому и социальному совету ООН и обслуживаемые на сессии Совета в июле 1975 г., были направлены между прочим и на укрепление положения Демографического отделения как в компетенции, так и в отношении трудовых условий в первую очередь в интересах того, чтобы Демографическое отделение стало пригодным для выполнения сложных работ большого объема в связи с систематической оценкой Плана действия, принятого на Всемирной конференции по вопросам народонаселения в Бухаресте. Первую оценку нужно проводить в 1977 г., а следующую, более детальную оценку — в 1979 г. по странам и регионам. Для наблюдения изменений национальных демографических политик будет создан банк данных. В программу работы Демографического отделения были включены впервые такие темы как эффективность программ по планированию семьи, разные исследования — проводимые отчасти на месте — по использованию отдельных способов предупреждения зачатия, а также исследования, анализирующие эффекты браков и детской смертности на плодovitость.

*

Новые демографические прогнозы ООН. Краткий доклад о новой ревизии демографических прогнозов ООН, в первую очередь о новых предположениях относительно плодovitости.

*

Пленарное заседание Демографическо-социологического комитета ТИТ Общества по распросуранию научных знаний — уже третье со времени создания Комитета в феврале 1973 г. — состоялось 10 апреля 1975 г. под руководством председателя Комитета — д-р Эгона Сабади. Оценка работы 1974 г. Комитета и обсуждение задач на 1975 г. представили собой повестку дня. Вице-председатель Комитета — д-р Ласло Молнар дал отчет.

В 1974 г. были составлены основная тематика популяризации демографических и социологических знаний и относящийся к ней список литературы. Пока в 1973 г. были прочтены 555 докладов, в 1974 г. имели место 987 докладов, большей частью по теме демографической политики. Для оказания помощи докладчикам Комитет издал сборник «Актуальные вопросы нашей демографической политики», содержащий статьи, связанные с правительственным решением по демографической политике.

В 1975 г. Комитет желает продолжать социологический курс в Народном университете им. Аттилы Йозефа, организует всенародную конференцию до-

кладчиков в областях демографии и социологии в городе Дьере и постепенно поддерживает строительство демографическо-социологических секций в комитатских организациях ТИТ. Новый том о преобразовании нашего общества за 30 лет оказывает помощь докладчикам.

В популяризации демографическо-социалистических знаний в 1975 г. — на основе решений XI-ого Съезда Партии — Комитет установил следующие основные темы: положение рабочего класса и его роль в нашем обществе, стратификация в пределах социальных классов, социалистические элементы образа жизни в нашем обществе, развитие социалистической демократии с особым учетом демократии на рабочем месте, роль семьи в нашем обществе, положение женщин, разумное, культурное проведение свободного времени.

*

Демографическая политика в Португалии. Планы Министерства социальных дел предусматривают создание Комиссии по демографической политике, координирующей работу нескольких министерств. В качестве основных задач комиссия должна между прочим пропагандировать связанные с планированием семьи аналогия и способствованию планированию семьи по программам Управления здравоохранения. Программа поддерживается и частными учреждениями. По мнению Правительства, социальная политика немислима без консистентной демографической политики и поэтому необходимо поднять дело планирования семьи до уровня правительственной программы. В Португалии до свержения фашистской диктатуры Правительство не занималось вопросами планирования семьи, и только Союз по планированию семьи, содержащий из частных сил, старался давать советы и оказывать помощь лицам, которые требуют их.

По мнению Министерства социальных дел, создаваемая Комиссия по демографической политике должна заниматься и демографическими эффектами деколонизации.

*

NEWS

International course on „Methodological Problems of Sex- and Age-Determination” held in Budapest and Debrecen on 2 through 7 September, 1974.

Upon the request of the president of the Workshop of European Anthropologists — prof. dr. Ilse Swidetzky — the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office and the Biological Section of the Hungarian Academy of Sciences held an international course on „methodological Problems of Sex- and Age-Determination” in Budapest and in Debrecen at the Kossuth Lajos University from 2 to 7 September 1974.

The international course had 12 foreign (Bulgaria, Czechoslovakia, German Democratic Republic, Norway, German Federal Republic, Italy, Switzerland) and 8 Hungarian participants. In accordance with the requirements of paleodemographic research it dealt with the theoretical problems of sex- and age-determination from skeletal finds, with their discussion as well as with the demonstration and training of their methods.

In the focus of the theoretical problems of the morphological and biochemical questions of organic and inorganic alterations due to the changes of age were placed. From methodological aspect the course aimed at theoretical defining the standard characteristics of quantitative and qualitative differences between biological and chronological age, at their criticizing discussion as well as at the demonstration of successful methods.

The course was opened on 2 September 1974 by the deputy-director of the Demographic Research Institute, dr. József Tamásy. From 3 to 6 September in Debrecen the morphological and chemical analytical methods of investigation of the sex- and age-determination were reviewed by dr. Ottó Eiben, assistant professor, head of department, dr. László Harsányi, assistant

professor, expert in forensic medicine, dr. Imre Lengyel scientific researcher and dr. János Nemeskéri scientific consultant. The meetings were informal and also the foreign colleagues introduced their theoretical views.

Following the theoretical reviews and debates in the chemical laboratories put at our disposal the participants made individual sex- and age-determinations on recent and on loth century Hungarian series — from the age of the Magyar conquest — in the frame of training. This was the first time when foreign participants had the opportunity for such individual training.

On the 6th of September the experiences of the course were discussed and proposals were offered by the participants concerning the publication of the reviews and methods presented.

The closing meeting was held in Budapest on the 7th of September and at that occasion the Vértesszőlös prehomimid finds stored in the Hungarian National Museum were visited.

In connection with the development of a proper methodology dealing with the family as a unit in health statistics and studies WHO convened a Study Group on statistical indices of family health. At the invitation of the WHO dr. József Tamásy, deputy director of the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office participated in the consultation of the Study Group held in Geneva from 17 to 22 Febraury 1975. He prepared a solicited background paper on „Basic considerations to plan a data bank and monitoring system related to family health”.

In accordance with the suggestions accepted on the February 1975 session of the *UN Population Committee* the evaluation of the World Programme of Population Action due in every second year should be performed by the Committee considering the preparatory material worked out by the Population Department of the UN. The suggestions of the Committee presented to the UN Economic and Social Council — which will be debated on the session of the Council in July 1975 — refer among others also to the strengthening of the Population Department from the aspects of both authority and conditions of work, first of all for the sake of becoming fit for doing the complicated and immense work of the systematic analysis of the Action Programme adopted in Bucharest at the World Population Conference. The first evaluation should be perfected in 1977, and the next, more detailed one in 1979, by countries and regions. In order to observe the changes of national population policies a data bank will be established. This is the first time that such items were included in the working programme of the Population Department like the efficiency of family planning programmes, various investigations — performed partly as field surveys — on the application of birth control methods, as well as studies analysing the effect of nuptiality and infant mortality on fertility.

*

Recent Population Forecasts of the UN. — A brief report on the recent revision of the population projections of the United Nations, primarily on the new fertility hypotheses.

*

The Demographic and Sociological Board of the Society for Popularization of Scientific Knowledge held a plenary session — the third one since its institution in February 1973 — on the loth of April under the chairmanship of dr. Egon Szabady president of the Board. The evaluation of the 1974 work of the Board and the discussion of the 1975 tasks were on the agenda. The report was held by dr. László Molnár vice-president of the Board. In 1974 the basic programme of the demographic and sociological popular

scientific work and the list of corresponding literature have been compiled. While 555 lectures had been held in 1973, in 1974 987 lectures were delivered, mostly on fields of population policy. In order to help lecturers, the Board edited a volume of selected studies entitled „Present Problems of Our Population Policy” containing studies relating to the population political Government decision.

In 1975 the Board wishes to continue the sociological course of the József Attila University Extension Course; in Győr a national demographic-sociological lecture conference will be held; and the developing of the demographic-sociological sections in the county organs of the Society for Popularization of Scientific Knowledge will be assisted. Lecturers are aided by a new publication dealing with the changes of our society during the last thirty years.

In accordance with the decisions of the XI. Congress of the Party the following main topics were determined by the Board for popular science tasks in demography-sociology for 1975: the status and the role of the working class; stratification within social classes; socialist elements in the way of living in our society; the development of socialist democracy with special regard to democracy at the working place; the role of the family in our society; the situation of women; clever and cultural spending of the leisure time.

*

Population policy in Portugal. Among the programmes of the Ministry of Social Affairs there is the establishing of a Population-Political Committee co-ordinating the work of several ministries, one of its main tasks being the propagation of the knowledge on family planning and to assist family planning through the programme of the Health Directorate. This programme is assisted also by private institutions. According to the Government opinion social policy is inconceivable without a consistent population policy, and therefore the matters of family planning should be developed on the level of governmental programmes. In Portugal the Government had not dealt with the problems of family planning before the overthrow of the fascist dictatorship, and only the privately sustained family planning association gave advices and assistance for those needing it.

In the opinion of the Ministry of Social Affairs the intended Population-Political Committee will have to deal with the demographic effects of the decolonization, too.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KÖZLEMÉNYEI

A NépeSSégtudományi Kutató Intézet közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I. — 1980. I. között 1963/1.
2. A nyugdíjasok helyzete, 1963/2.
3. A korbevállás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál 1964/1.
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régióként. 1965/1.
5. A válások okai. 1965/2.
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái. 1965/3.
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatása. I. Budapesten és a városokban, 1965/4.
8. A népesség foglalkozásának változása 1960—1963 között. 1965/5.
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon. 1900—1960. 1966/1.
10. Lakásdemográfiai adatok. 1966/2.
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete. 1966/3.

12. Magyarország népességének területi előreszámítása. 1966/4.
13. A magyar leiró statisztika irányfejlődése. 1966/5.
14. Termékenységi adatok. 1966/6.
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. 1967/1.
16. Iskolai végzettség és szakképzettség. 1967/2.
17. Magyarország népességének gazdasági korfái. 1967/3.
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. 1968/1.
19. Magyarország népességének előreszámítása. 1966—2001. 1968/2.
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után. 1968/3. (*Angol nyelven.*)
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965. 1968/4. (*Francia, angol és német nyelven.*)
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1990—1960. 1968/5.
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének évkönyve, 1963—1968. 1968/6. (*Magyar és angol nyelven.*)
24. Alkoholizmus. 1968/7.
25. Gyermekgondozási segély. 1969/1.
26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok. 1969/2. (*Angol nyelven.*)
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai. 1970/1.
28. Gyermekgondozási segély. 1970/2.
29. 1966. évben egyetemi (főiskolai) felvételre jelentkezettek demográfiai és testfejllettségi vizsgálata. 1970/3.
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. II. Magyarországon. 1970/4.
31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai. 1970/1. (*Angol nyelven.*)
32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai. Budapest, 1970. május 6—8. 1970/6. (*Angol nyelven.*)
33. Magyarország népességének 1957 óta történt belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból. 1971/1. (*Angol nyelven.*)
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig. 1971-2.
35. Népesedéspolitika Magyarországon. 1972/1.
36. Magyarország népességének előreszámítása (1972—2001). 1973/1.
37. Nemzetiségek demográfia sajátosságai Baranya megyében. II. 1973/2.
38. Magyarország népessége. 1974/1. (*Angol nyelven.*)
39. A budapesti alkoholisták és leszármazottaik biodemográfiai vizsgálata. (Első szakasz.) (Előzetes jelentés.) 1974/2.
40. Kriminálitási táblák. 1974/3.

СООБЩЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА ПО ДЕМОГРАФИИ ЦСУ.

В серии сообщений Исследовательского института по демографии до настоящего времени вышли следующие тома:

1. Ожидаемая динамика населения комитатов Венгрии между 1. I. 1960 и 1. I. 1980 г. 1963/1.
2. Положение пенсионеров. 1963/2.
3. Исследования относительно достоверности ответов о возрасте при переписи населения 1960 года. 1964/1.
4. Демографические характеристики народонаселения Венгрии по регионам. 1965/1.
5. Причины разводов. 1965/2.
6. Положение и проблемы будапештских пенсионеров. 1965/3.
7. Общественная рестратификация и ее демографические последствия. В Будапеште и в городах. 1965/4.

8. Изменения в занятиях населения в период между 1960 и 1963 гг., 1965/5.
9. Исследования в области динамики территориального распределения населения в Венгрии. 1900—1960. 1966/1.
10. Жилищно-демографические данные. 1966/2.
11. Положение социальных учреждений и лиц, проживающих в них. 1966/3.
12. Территориальный прогноз населения Венгрии. 1966/4.
13. Развитие венгерского направления описательной статистики. 1966/5.
14. Данные о плодovitости. 1966/6.
15. Влияние демографических факторов на образование. 1967/1.
16. Школьное образование — профессиональное образование. 1967/2.
17. Экономические возрастные пирамиды населения Венгрии. 1967/3.
18. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1968/1.
19. Перспективы развития населения Венгрия, 1966—1001. 1968/2.
20. Венгерская историческая демография после второй мировой войны. 1968/3. (На английском языке.)
21. Совещание по исторической демографии. Будапешт. 1965. 1968/4. (На французском, английском и немецком языках.)
22. Демографические характеристики поселений по их величине, 1900—1960. 1968/5.
23. Ежегодник Исследовательского Института по демографии ЦСУ ВНР. 1963—1968 гг. 1968/6. (На венгерском и английском языках.)
24. Алкоголизм. 1968/7.
25. Пособие по воспитанию детей. 1969/1.
26. Методы исследования плодovitости и семейного планирования: Венгерский опыт. 1969/2. (На английском языке.)
27. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие данные исследования по фертильности и семейному планированию (ТЧ) 1966 года. 1970/1.
28. Пособие по воспитанию детей. 1970/2.
29. Исследование демографических характеристик и характеристик физического развития желавших поступить в университет (ВУЗ) в 1966 году 1970/3.
30. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Венгрии. 1970/4.
31. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие результаты исследования по фертильности и планированию семьи. (ТЧ) 1966 года 1970/5. (На английском языке.)
32. Резюме лекций, прочитанных на X. Биологической выездной сессии Будапешт, 6—8 мая 1970 г. 1970/6. (На английском языке.)
33. Несколько аспектов исследования внутренней миграции населения в Венгрии с 1957 года. 1971/1. (На английском языке.)
34. Таблицы смертности населения Венгрии с 1900/01 г. — по 1967/68 гг. 1971/2. —
35. Политика народонаселения в Венгрии. 1972/1.
36. Прогнозы населения Венгрии. (1972—2001) 1973/1.
37. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1973/2.
38. Население Венгрии. 1974/1. (На английском языке.)
39. Биодемографическое исследование будапештских алкоголиков и их потомства (первая фаза) (Предварительный доклад.) 1974/2.
40. Таблицы криминальности. 1974/3

PUBLICATIONS OF THE DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE

In the series of the Publications of the Demographic Research Institute the following volumes have been published:

1. Population Projections for Hungary by Counties between January 1, 1960, and January 1, 1968. 1963/1.

2. The Situation of Pensioners. 1963/2.
3. Investigation on the Reliability of Age-Admissions in the Population Census of 1960. 1964/1.
4. Demographic Characteristics of the Population in Hungary by Regions. 1965/1.
5. Causes of Divorces 1965/2.
6. Situation and Problems of the Pensioners of Budapest 1965/3.
7. Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the Towns I. 1965/4.
8. Change in Occupation of the Population between 1960 and 1963 1965/5.
9. A Study on the Regional Distribution of Hungary's Population 1900—1960. 1966/1.
10. Housing-Demographic Data. 1966/2.
11. Situation of Social Institutes and Their Dependants. 1966/3.
12. Regional Projections of the Population of Hungary. 1966/4.
13. The Development of the Hungarian Descriptive Statistics. 1966/5.
14. Fertility Data. 1966/6.
15. The Impact of Demographic Factors on Culture. 1967/1.
16. School Qualification and Professional Training. 1967/2.
17. The Economic Age-Pyramids of Hungary's Population. 1967/3.
18. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. 1968/1.
19. Population Projection for Hungary. 1966—2001. 1968/2.
20. Hungarian Historical Demography after World War II. 1968/3. (*In English*)
21. Colloquium on Historical Demography. Budapest, 1965. 1968/4. (*In French, English and German*)
22. Demographic Characteristics by Size of Settlements, 1900—1960. 1968/5.
23. Annals of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, 1963—1968. 1968/6. (*In Hungarian and English*)
24. Alcoholism. 1968/7.
25. Allowance for Child's Care. 1969/1.
26. Survey Techniques in Fertility and Family Planning Research: Experience in Hungary. 1969/2. (*In English*)
27. Family Planning in Hungary. Main Results of the TCS-66 Study. 1970/1.
28. Allowance for Child's Care 1970/2.
29. Demographic and Physical-Developmental Study of Those Who Applied for Admission to Universities (Higher Schools) in 1966. 1970/3.
30. Social Mobility and its Demographic Effects in Hungary. II. 1970/4.
31. Family Planning in Hungary. Main Results of the 1966 Fertility and Family Planning (TCS) Study. 1970/5. (*In English*)
32. Abstract of the Lectures Delivered at the 9th Hungarian Congress of Biology. Budapest, 6—7—8 May, 1970/6. (*In English*)
33. Some Aspects of the Internal Migration of Population in Hungary since 1957. 1971/1. (*In English*)
34. Life Tables of Hungary from 1900/01 to 1967/68. 1971/2.
35. Population Policy in Hungary. 1972/1.
36. Population Projections of Hungary (1972—2001). 1973/1.
37. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. II. 1973/2.
38. The Population of Hungary. 1974/1.
39. Biodemographic Study of the Budapest Alcoholics and Their Descendants. (First stage.) (Preliminary report.) 1974/2.
40. Criminality tables. 1974/3.

KÖNYVEK

Mortality and morbidity in the United States. (Szerk.) Carl L. Erhardt, Joyce E. Berlin. (A halálozások és a megbetegedések alakulása az Egyesült Államokban.) Cambridge, Mass. 1974. Harvard Univ. Press. 289. p. (American Public Health Association Vital and Health Statistics Monographs.)

A könyv az amerikai népmozgalom és egészségügyi statisztikát felölelő monográfiai sorozat utolsó tagjaként az 1960-as évek USA-jának halálozási és megbetegedési viszonyaival foglalkozik.

Az Egyesült Államok általános halandóságát bemutató tanulmányból kitérünk a halandósági mutatóknak a századfordulóhoz viszonyított erőteljes javulása. A globális halandósági arányszám az 1900-as évek elejei 16,2‰-ről 1963–67-re 9,5‰-re csökkent. Ezen belül azonban jelentős különbségek mutatkoznak nemenként, illetve a fehér és a nem fehér lakosság között. A fehér népesség halandósága globálisan alacsonyabb, s különösen kedvezőnek mondható a fehér nők 5,43‰-es halandósági arányszáma. A várható átlagos élettartam az USA-ban az államalapításkor, a 18. század végén 35 év volt, napjainkban (1968-ban) ez a fehér férfiaknál 67,5, a fehér nőknél 74,9 év, a nem fehér bőrű lakosságnál mindkét nemnél átlag 7 évvel alacsonyabb.

A halálozások okok szerinti alakulását a századfordulótól nyomon követve gyors csökkenést tapasztalunk a fertőző betegségek csoportjában, míg jelentősen nőtt a balesetek és a krónikus megbetegedésekre — elsősorban az időskorúak arányszámának állandó növekedése miatt — visszavezethető halálozások száma.

Erőteljes összefüggés tapasztalható a halálói struktúra és a népességi korcsoportok és nemek között. A közlekedési balesetekből bekövetkező halálozások vezető halálökként szerepelnek a 25 éven aluliaknál, valamint a férfiak esetében egészen a 45. életévig. Erősen nőtt a rosszindulatú daganatokban meghaltak száma minden korcsoportban, de a 45 éven felülieknél a halálok tartósan az első három halálok között foglal helyet. Az influenza és a tüdőgyulladás az első öt vezető ok között szerepel mind a legfiatalabbak, mind a legidősebbek halálozásánál. A keringési rendszer és azon belül a szívbetegedések következtében haltak meg legtöbben a 45. életév után. A jelenlegi halandósági arányszámot alapul véve, az Egyesült Államokban a legnagyobb annak a valószínűsége, hogy egy újszülött arterioscleroticus szívbetegedés, 50‰-nél nagyobb a valószínűsége pedig annak, hogy rosszindulatú daganat vagy baleset következtében hal meg.

A megbetegedések alakulásával foglalkozó tanulmányban a szerző a téma vizsgálata során felmerülő nehézségekre hívja fel a figyelmet, a halálói statisztikával párhuzamba állítva. Míg a halálokok többnyire egyértelműen megállapíthatók és bejelentési kötelezettség alá esnek, addig egy betegség kitérésekor az esetleg komplexen jelentkező panaszok nehezen választhatók szét, és csak egyes kiemelt betegséget kell bejelenteni.

Nem áll rendelkezésre a megbetegedéseknek pontosan körülhatárolt definíciója sem, a jelenleg használatos meghatározások pedig a morbiditás alakulásának vizsgálatánál számos nehézséget eredményeznek. Az Egyesült Államokban jelenleg ismeretes, a lakosság megkérdezésén alapuló folyamatos egészségügyi felvételekre támaszkodó morbiditási statisztika az adatokat két főcsoportba, úgy mint az idült és heveny megbetegedések csoportjába sorolja. A heveny megbetegedések legjellemzőbb tulajdonságai: a gyakorisági arány és az életkor között fennálló inverz kapcsolat, a női népesség közötti gyakoribb

előfordulás, valamint, hogy az alacsonyabb jövedelműek között gyakoribb a heveny — különösen az emésztőrendszeri — megbetegedések előfordulása, mint a magasabb jövedelmi kategóriákba tartozóknál.

A krónikus megbetegedések statisztikai elemzése az alábbi összefüggésekre enged következtetni: az életkor és az idült megbetegedések közötti kapcsolat ebben az esetben direkt. Gyakoribb e megbetegedések előfordulása nőknél, valamint az alacsonyabb jövedelműeknél, de valószínűnek látszik, hogy a kisebb jövedelem ez esetben nem ok, hanem okozat.

A mortalitás és a morbiditás demográfiai ismérveinek területi eltéréseivel foglalkozó tanulmány szerzője arra a megállapításra jutott, hogy az általánosan használt regionális csoportosítás — mint az államok, illetve az annál nagyobb 9 régió szerinti — a régiók homogén volta miatt nem mutat szignifikáns eltéréseket. Regionális különbségek meglétére utal a kisebb és homogénabb területi egységek szerinti elemzés. Ezek az eltérések elsősorban genetikai, biológiai okokra, valamint a régióként eltérő természeti és kulturális környezetre vezethetők vissza.

Az idős — 65 év feletti — korú lakosság egészségügyi, gondozási problémái igen jelentősek az Egyesült Államokban, már csak az érintettek nagy száma miatt is, hiszen mintegy 20 millió férfi és nő tartozik ebbe a korosztályba. Az idős korúak 4—5⁰₀-a állandó, vagy hosszabb jelleggel intézményekben nyert elhelyezést (78 év életkor átlaggal), a fennmaradó 95—96⁰₀ számára pedig az egészségügyi szolgáltatások különböző formáit biztosítják.

A halandósági és megbetegedési arányszámokat családi állapot szerint vizsgáló tanulmány megállapítja, hogy az elvált férfiak és nők korszpecifikus halálozási arányszáma mintegy 2,24-szer magasabb, mint a házas férfiaké és nőké. Ugyanilyen kedvezőtlen morbiditási statisztikájuk is. A családi állapot szerinti eltérések nagyobbak a férfiaknál mint a nőknél. Az egészségügyi szolgáltatások bizonyos formáit — elsősorban a megelőzés területén — a házas lakosság veszi gyakrabban igénybe.

A monográfia következő szerkezeti egysége az egészségügyi és szociális viszonyok, szolgáltatások érzékeny mutatójának, a csecsemőhalandóságnak alakulását tekinti át. 1000 élveszülöttből jelenleg az Egyesült Államokban mintegy 20 hal meg 1 éves korának betöltése előtt, s ezeknek mintegy 65⁰₀-a 0—6 napos korú. Ezek az arányszámok azonban nagy eltéréseket tartalmaznak. Jóval az átlag felett mozog például a néger csecsemők mortalitása. Több csecsemő hal meg a kis születési súlyúak közül, magas a relative nagyon fiatal és relative nagyon idős anyák élveszületéseinél a halandóság, valamint magasabb azon anyák gyermekeinek halandósága, akiknek volt már a magzat halálával végződő születési eseményük.

Jelentős különbségek mutatkoznak a társadalmi-gazdasági csoportok között az 1 éven belül meghaltak arányszámának vonatkozásában. A legalacsonyabb társadalmi-gazdasági csoportban a meghaltak aránya mintegy fele a legmagasabb társadalmi rétegben elhalt csecsemőknek.

Földünk morbiditási és mortalitási viszonyaival foglalkozó tanulmányban a szerzők a világ nyers halálozási arányszámát az 1960—64-es években 16⁰₀₀-re becsülik.

A monográfia sorozat utolsó tagja az egészségügyi szolgáltatások, hálózat jövőbeni alakulásával foglalkozik. A népesség növekedő száma, a változó struktúra és a várható átlagos élettartam meghosszabbodása nagyobb követelményeket fog támasztani az egészségügyi hálózattal szemben, elsősorban a krónikus betegségek (pl. diabetes), szervátültetések és az életet meghosszabbító eljárások terén.

P. M.

SMOLINSKI, Z.: *Statystyczna analiza dzietnosci kobiet.* (A női termékenység statisztikai elemzése.) Warszawa. 1974. GUS. 183. p.

Lengyelországban a születési arányszám viszonylag igen rövid történeti korszakban ment át a közel természetes termékenységet jellemző szintről (1900/01-ben még 43,6 ezrelék, sőt 1950/51-ben is 30,8 ezrelék) a fejlett európai országokat jellemző szintre (1970 71-ben 16,9 ezrelék). A nyers reprodukciós együttható a városokban már egy alatt van és csak a viszonylag magas (1,418) falusi reprodukciós szintnek köszönhető, hogy az egész ország népességének nyers reprodukciós együtthatója valamivel magasabb 1-nél. A gyors változások megfigyelése, a prognózis készítés igényei arra indította a Központi Statisztikai Hivatalt, hogy 1972-ben termékenységi vizsgálatot végezzen. 18 116 házasság 50 éven aluli nőből álló mintát választottak ki a népszámlálási jegyzékekből. Kétfokozatú módszert alkalmaztak: először kiválasztották a népszámlálási számlálókörzetek egy százalékát, majd e körzetekben minden harmadik lakást és az ezen lakásokban található 50 éven aluli házasságokhoz küldték ki az összeírókat. Az utóbbiak ápolónők, védőnők stb. voltak. 89,2 százalékos választási arányt értek el.

A következő gyermekszám kategóriákra vonatkozóan tettek fel kérdéseket:

- ideális gyermekszám (egy átlagos házasságban),
- tervezett gyermekszám (házasságkötéskor),
- még kívánt gyermekszám (az összeíráskor),
- eddig szült gyermekek száma,
- eddig szült és életben levő gyermekek száma,
- várt bruttó gyermekszám (eddig szült és még szülni kívánt),
- várt nettó gyermekszám (eddig szült és élő, valamint még szülni kívánt).

Az ideális gyermekszám átlaga 2,88, a városokban alacsonyabb (2,64), mint községekben (3,19). A fiatalabb nőknél kisebb az ideális gyermekszám, de még a 20–24 éves városi nőknél is közel két és fél gyermek (2,47), tehát magasabb a legutóbbi (1966) magyar vizsgálatban országos átlagként megállapított 2,4 gyermek. A megkérdezett nők nagy többsége 2–4 gyermeket tart ideálisnak, majdnem felerészük három gyermeket. *Smolinski* szerint ez optimizmusra ad okot, mert az ideális gyermekszám megfelel annak, ami társadalmi szempontból kívánatos.

Nem ilyen kedvező a kép a tervezett gyermekszámánál. Ez ugyanis mind országos átlagban (2,42), mind pedig minden egyes kategóriában alacsonyabb az ideális gyermekszámánál. A fiatal városi házasságoknál már csak egy árnyalattal magasabb a két gyermeknél. *Smolinski* szerint a jövőben fokozatosan érvényesülni fog a kétgyermekes családterv az egész népességben. A magasabb ideális gyermekszámot tehát úgy lehet tekinteni, mint a „mások” számára megfelelő gyermekszámot, a lengyel házaspárok egyre nagyobb része a maga számára két gyermeket tervez, sőt a városokban elég gyakori az egy gyermek tervezése.

Az eddig szült, még szülni kívánt és várt gyermekszám a tervezett gyermekszámánál megfigyelt tendenciákat fejezi ki. A várt nettó gyermekszám átlagosan 2,64, a fiatal városi nőknél alig több két gyermeknél. Általában a városi nőknél a tervezett és várt gyermekszám közötti különbség kicsi, a falusi nőknél a különbségek nagyobbak és a tényleges szám közelebb áll az ideális gyermekszámhoz.

Nem csak városi és falusi nők, hanem egyéb társadalmi kategóriák között is lényeges különbségek vannak, bár a különbségek a fiatalabb korosztályokban kisebbek az átlagnál. Ebből *Smolinski* azt a következtetést vonja le, hogy a jövőben a termékenység társadalmi differenciái tovább fognak mérséklődni.

A szokásos differenciákat találták a házasságban élő nők iskolai végzettsége szerint (pl. a legfiatalabb felsőfokú végzettségű nőknél a várt gyermekszám már csak 1,6–1,8). A mezőgazdaságban dolgozó nők termékenysége nagyobb a más ágakban dolgozóknál, a fizikai foglalkozásúaké nagyobb a szellemi foglalkozásúakénál, az eltartottaké magasabb a keresőkénél. *Smolinski* szerint a jövőben a jelenlegi fiatal és magas iskolai végzettségű városi nők termékenysége

fogja fokozatosan jellemezni az egész népességet. Ez elég valószínűnek látszik, mert ezek termékenysége már stabilizálódni látszik, viszont a többi kategóriáké e szint felé csökken.

Megkérdezték azokat, akik már nem kívánnak további gyermekeket szülni, hogy megváltozott körülmények között szülnének-e. Viszonylag kevesen (28%) adtak közülük igenlő választ és a legtöbben a férj fizetésének emelkedését említették mint olyan kedvező körülményt, amelynek megvalósulása esetén még szülnének.

Végül *Smolinski* néhány gondolatot ad elő a termékenység várható alakulásáról és az alkalmazandó népesedéspolitikáról. Bár a legutolsó években — lényegében a vizsgálat óta — a lengyel születésszám kissé emelkedett, ez csak a fiatal korosztályok létszámnövekedésének és a házasságok nagyobb számának tulajdonítja. Mivel a következő években hasonlóképpen sok házasságkötésre lehet számítani, a születések abszolút száma — a kétgyermekes család elterjedése ellenére — elég nagy lesz, 17—18 ezrelék körüli élveszületési arányszám várható. 1980 körül azonban a fiatal korosztályok létszáma és ezzel a házasságkötések száma erősen csökkenni fog. Ezért míg körülbelül 1980-ig elég olyan népesedéspolitikát alkalmazni, amely a családonkénti gyermekszám további erős csökkenése ellen hat, 1980 után azonban olyan natalista intézkedéseket kell hozni, amelyek a termékenységet növelik, hogy a máskülönben (az 1960 utáni születésszám csökkenés utóhatásaként) bekövetkező születésszám csökkenést mérsékeljék.

A. R.

FOLYÓIRATCIKKEK

BARRETT, J. C.—BRASS, W.: Systematic and chance components in fertility measurement. (Szisztematikus és véletlen komponensek a termékenység mérésében.) — *Population Studies*. 1974. No. 3. 473—493. p.

A véletlen tényezők hatásának figyelembevétele a demográfiai kutatásokban sokszor elhagyható, mert az ismérvek kapcsolatai determináltak. A termékenység vizsgálatánál azonban nem tekinthetünk el a véletlen szerepétől, minthogy az egyes házaspárok termékenységi magatartása jelentősen befolyásolja az összképet. A fogamzás bekövetkezése tehát valószínűségszámítási módszerekkel interpretálható legjobban, hiszen ugyanazon termékenységi jellemzőkkel, szokásokkal rendelkező sokaságban is véletlenszerűen következik be a megtermékenyülés. Ugyanakkor determinisztikus hatások is érvényesülnek, például a termékenységi magatartást társadalmi-gazdasági tényezők is alakítják.

A szerzők a modellkísérletekről számolnak be, amelyeket egy korábbi modell* továbbfejlesztésével végeztek. Kiemelik, hogy az eredmények nagymértékben függenek a kiinduló feltételezésektől, ezért sokkal inkább tekinthetők plauzibilis mutatóknak, mint megalapozott tényeknek.

A modell szerkezetét tekintve a sztochasztikus modellek csoportjába tartozik. Beépítettek bizonyos determinisztikus változókat is, de a szisztematikus hatások mégis elsősorban az egyes szimulációs futások paraméter rendszerének megválasztásán keresztül érvényesülnek. A megtermékenyíthetőséget β eloszlással modellezték, a post-partum terméketlen periodusok eloszlását pedig Pascal eloszlással közelítették meg. A szimuláció időléptéke a termékenységi modelleknél szokásos holdhónap.

* L.: *Barrett, J. C.: Termékenységi szimulációs modell alkalmazása a mérési technika finomítására.* — *Demography*. 1971. No. 4. 481—490. p. és *Időtényező az elhárított születésekben.* — *Population Studies*. 1972. No. 3. 507—514. p.

A paraméterek megválasztásával lehet változtatni a kívánt (vagy tervezett) családnagyságot, a sokaság családtervezési stratégiáját, illetve a teherbeesés elleni védekezés hatékonyságát. Egyes bemenő paraméterek a futás közben a sokaság viselkedésének megfelelően megváltoznak, vagyis csak kezdeti értékük determinált, mások — mint pl. a kívánt családnagyság — a kísérlet alaphipotézisét képezik, a modell ezeket realizálja.

A szerzők a termékenység időbeli alakulásának vizsgálatára szegmentált paritási táblákat állítanak össze a modellel, amelyek különböző (5, 10, 15, 20 stb. évi) házasságtartamok után elért gyermekszámot vetik össze ugyanazon házaspárok befejezett termékenységevel. Ily módon a gyermekszám eloszlás alakulása nyomkövethető a házasságkötéstől a propagatív kor végéig. A táblákból egyszerűen számítható a nem kívánt és az elmaradt születések aránya és a különböző házasságtartamokhoz tartozó gyermekszám-preferencia csoportok. Elemzésük módot ad a modell inkonzisztens hipotéziseinek felderítésére is.

A szerzők úgy találják hogy az átalakítások eredményeképpen a korábbi modellhez képest pontosabb becslésekhez jutottak, bár a védekezés hatékonyságát túl alacsonynak választva, rövidebb házasságtartamok esetén a modell nem ad korrektt megoldást.

Az ismertetett modell kiválasztását az indokolta, hogy a fejlett országokban, részben a nők foglalkoztatottságának emelkedése, részben pedig a családtervezési stratégia egyszerűsége miatt, a kívánt számú gyermeket olyan rövid idő alatt szülik meg, amennyi alatt egyáltalán lehetséges. A modell ezt a jelenséget jól követi. Bár alkalmazhatósága (főleg egyszerűsége miatt) korlátozott és további fejlesztésre, kiegészítésre szorul, a szerzők szerint hasznos eredményeket produkál és jó alapot nyújt a további vizsgálatokhoz.

Sz. K.

BASTIDE, H.—GIRARD, A.: *Mobilité de la population et motivations des personnes: une enquête auprès du public. III. Les facteurs de la mobilité.* (A népesség mobilitása és az egyéni indítékok: közvéleménykutatás. III. rész. A mobilitás tényezői.) — *Population*. 1974. No. 6. 1071—1096. p.

Ebben a harmadik és egyben utolsó vizsgálati értékelésben a szerzők a területi mobilitás — településen belüli költözködések és vándorlások — okait mutatják be.

Egyezően a különböző országok vándorlaskutatási eredményeivel ez a felmérés is azt bizonyította, hogy a mobilitás indítékai — főként a vándorlásoknál — elsősorban gazdasági természetűek, melyekhez számos más objektív körülményből adódó szubjektív megítélésre épülő tényező is társul, mint pl. a lakáshelyzet.

A vizsgálat a kérdezett személyek lakáshelyzetére vonatkozó válaszaikat az INSEE által kidolgozott „túlnépesedett”, „alulnépesedett” és az úgynevezett „normál” kategóriák bázisán elemezte. Tekintve, hogy e kategóriák kialakítása a lakásban lakó személyek száma, neme, a gyerekek életkora szerinti szükséglet alapján történt, „a kielégítő, elfogadható, nem megfelelő, rossz” minőségi jellemzők szerint csoportosított válaszokból végül is a franciaországi tényleges lakáshelyzetre lehetett következtetni. Ezek szerint a francia lakosság 31,5%-a él normál 20,8%-a a szükségletét nem kielégítő és 47,7%-a a szükségletét egy vagy két helyiséggel felülmúló lakáskörülmények között. Az egyéni megítélést befolyásoló különféle tényezők (komfort fokozat, a lakás elhasználtsága, más személyekkel való együttélés, munkahelytől való távolság stb.) szerepe abból is látható, hogy pl. a szükségletet maradéktalanul kielégítő („normál”) lakásokat, lakóik 39,9%-a csak „elfogadhatónak”, 12,8%-a pedig „nem kielégítőnek” minősíti. Az objektív igényt egy vagy két helyiséggel felülmúló lakásokban lakók 51,8%-a csak elfogadhatónak tartja lakását szemben azzal a 37,5%-kal, akik ugyan „túlnépesedett” kategóriájú lakásban laknak, mégis azt „megfelelőnek” minősítik.

A lakáskörülmények javítása, különösen a házasságkötést követően, egyike a leggyakrabban említett okoknak, melyek a költözködésben szerepet játszanak. A településen belüli lakóhelyváltoztatások 30%-a házasságkötés, 25%-a lakáshelyzet javítása, 9%-a lakásvásárlás miatt történt. Ugyanezek a tényezők a vándorlásban jóval kisebb szerephez jutnak (17%, 5%, 2%).

A lakás minőségének megítélése az életkor, a megélhetési források, a jövedelem és a lakóhely területi jellege függvényében változik. Legkevésbé jó körülmények között a fiatalok és a párizsi agglomeráció lakói laknak. Mégis, a nem kielégítő körülmények között élők 40%-a nem határozta meg pontosan, hogy hol szeretne letelepedni. Akik viszont ezt jelezték, többségükben ugyanolyan, vagy azonos társadalmi-gazdasági súllyal bíró településben kívánnak lakni.

E vágyukat a kisvárosi és vidéki lakosság 6%-a, a fennmaradó többi városiakok 8—9%-a vándorlás útján szeretné realizálni. Az esetek többségében azonban még semmilyen döntést nem hoztak. Azok közül is, akik jelezték határozott elképzelésüket a máshol való letelepedést illetően, csupán 14% mérlegelte előzetes információk alapján a lakóhelyváltoztatás eshetőségeit, és következményeit.

A vizsgálat azt is kimutatta, hogy a lakóhelyet változtatni szándékozók közül egyrészt a nők mozgékonyabbak, mint a férfiak, másrészt a múltban egy, vagy több vándorlásban résztvevők a jövőben is mobilabbak lesznek, mint a helybenlakók.

A lakáshelyzet mobilitást befolyásoló hatását követően a társadalmi-foglalkozási státusz-változás és a lakóhelyváltoztatás kapcsolatát is feltárták. Francia viszonyok között a vándorlás kétszer, a lakóhelyváltoztatás pedig több mint háromszor gyakoribb, mint a társadalmi mobilitás. A földművelők kivételével, valamennyi foglalkozási csoport költözködési gyakorisága közel azonos értéket mutat, ugyanis az esetek többsége közös indítékokra (házasságkötés, családnövekedés) vezethető vissza.

A vándorlási gyakoriságok pedig akkor mutatnak viszonylag szabályos növekedést, ha az egyén a társadalmi „ranglétrán” emelkedik.

A foglalkozás-változások átlagos életkora az életpálya eléggé korai szakaszára esik. Azok körében, akik csupán egyszer változtattak foglalkozást ez az érték 28 év, és közel 24 év azoknál, akik legalább 2 alkalommal változtattak foglalkozást.

A társadalmi és területi mobilitás szoros kapcsolata tehát nem kétséges.

Befejezésül a tanulmány arra a kérdésre igyekszik választ adni, hogy mi a franciák véleménye a vándorlásról, a városbaáramlásról, a mobilitás megnyíltában segíti elő, vagy hátráltatja az országot, illetve azon belül az egyes területek gazdasági fejlődését.

Annak ellenére, hogy a franciák többsége legalább egyszer vándorolt, bizonyos fenntartással éltek a mobilitás előnyös gazdasági hatását illetően. A kérdezettek 60%-a, aki válaszolt a feltett kérdésre (jó, rossz dolog. közömbös, nem nyilatkozott) lényegében közel azonos mértékben (32% szemben a 27%-kal), de ellentétes előjellel nyilatkozott.

Arra a kérdésre, hogy kell-e tenni valamit a vándormozgalom elősegítésére, vagy fékezésére, meglehetősen bizonytalan választ kaptak. A többség azonban úgy látta, hogy inkább fékezni kell (54%), mint sem előmozdítani. Ez a vélemény egyébként általánosnak tekinthető, függetlenül a mobilitás fokától.

B. K.

BOROHOV, D. Z.: K voproszu o vlijanii szmertnoszti na szvodnüe pokazateli rezsimu voszproizvodsztna naszelenija. (A halandóság hatása a népesség reprodukciójának összesített mutatóira.) — *Szovetszkoe Zdravoohranenie*. 1974. No. 10. 52—56. p.

Az utóbbi években a Szovjetunióban jelentősen csökkent a halandóság, és némileg csökkent a termékenység színvonala. Ez a csökkenés tükröződik a nettó reprodukciós együttható alakulásában is. Ezért érdemel figyelmet annak vizsgálata, hogyan hatott a halandóság, ill. a termékenység csökkenése a nettó reprodukciós együttható színvonalára.

A szerző a tendenciák vizsgálatához szükséges számításokat Csimkent város adatai alapján végezte (több mint negyedmillió lakosú ipari központ Dél-Kazahsztánban). A város lakói közül a népszámlálást (1939, 1959 és 1970) megelőző és követő években elhalálozottak nem és kor szerinti összetételének ismeretében kiszámították a rövidített halandósági táblát, valamint a bruttó és nettó reprodukciós együtthatókat.

A nettó reprodukciós együtthatónak az 1939. évi adatok alapján történő standardizálásával vizsgálták a halandóság és termékenység csökkenésének hatását.

1917-ig Csimkent elmaradott kisváros volt a cári Oroszországban. Az egészségügyi ellátás csaknem teljes hiánya miatt például 1909-ben a halálozási arányszám $37,2\%$ volt. Különösen magas volt a csecsemőhalandóság. A városi kórházban mindössze 1 orvos, 2 felcser és 2 szülésznő dolgozott.

Meg kell jegyezni, hogy a forradalomig nem volt teljes a születések és a halálozások számbavétele. Ennek ellenére a levéltári anyagokból megállapítható, hogy a magas halálozási arányszámok miatt, magas termékenység mellett is alacsony volt a reprodukció színvonala. 1906-ban például $0,4\%$ volt a természetes szaporodás arányszáma.

A Nagy Október Szocialista Forradalom győzelme után a határozott intézkedések eredményeként megszűntek a járványok, jelentősen javult az egészségügyi ellátás. Természetesen számottevően csökkent a halandóság színvonala. Az 1906—1910-es évekhez képest 1931—1935-ös évekre Csimkentben $43,9\%$ -kal csökkent a halandóság. Igaz, ebben az időszakban, de még mindig magasabb volt az országos átlagnál.

Jelenleg Csimkentben 28 egészségügyi intézmény működik, a 10 ezer lakosra jutó orvosok száma 20,3. A születéskor várható átlagos élettartam 1938—39-hez képest 1969—70-re csaknem kétszeresére nőtt, és megközelítette az országos átlagot. A mindkét nemre számított várható átlagos élettartam 1969—70-ben Csimkentben 68,3 év volt. Míg 1938—39-ben ez a mutató 27% -kal maradt el az országos átlagtól, addig 1969—70-ben az eltérés már csak $2,4\%$ -os volt. A halandóság csökkenése következtében a munkaképes kort 42% -kal, a nyugdíjas korhatárt a nőknél $46,4\%$ -kal, a férfiaknál $38,8\%$ -kal többen érik el.

A születési arányszámok is változtak Csimkentben. A változás megegyezik a közép-ázsiai szovjet köztársaságok termékenységében észlelhető tendenciákkal. A korszpecifikus termékenységi arányszámok valamennyi korcsoportban csökkentek, aminek eredményeként a termékenység 1939 és 1970 között $43,2\%$ -kal csökkent. Ugyanakkor a születések várható száma a nők halandóságának figyelembevételével $15—20\%$ -kal nőtt a legtermékenyebb életkorban (20—34 év).

A standardizált reprodukciós mutatószámok vizsgálatából kitűnik, hogy amíg a termékenység színvonala 40% -kal csökkent, addig a nettó reprodukciós együttható $6,8\%$ -kal nőtt, amit a halandóság csökkenése eredményezett.

Ha a termékenység színvonala 1939 és 1970 között változatlan maradt volna, akkor a halandóság csökkenése miatt a nettó reprodukciós együttható 88% -kal nőtt volna, s a jelenleginél $76,3\%$ -kal lenne magasabb. Ha a halandóság maradt volna az 1938—39. évi szinten, akkor a termékenység csökkenése miatt a nettó reprodukciós együttható 43% -kal csökkent volna, s a jelenleginek alig több mint a fele lenne. Azaz, a termékenység csökkenését ellensúlyozta a halandóság számottevő csökkenése.

K. I.

BOROWSKI, S.: *O zerowym wzroście ludności.* (A zérus népességnövekedésről.) *Studia demograficzne*, 1974. No. 37. 3—20. p.

Stanislaw Borowski professzor tanulmányának megírásához ösztönzésül a *Club of Rome* „A növekedés határai” című jelentése szolgált, melynek sajtó-visszhangja a szakmai körökön túlmenően is jelentősnek volt mondható. A szerző mondanivalóját nyolc pontban foglalja össze:

A tanulmány első pontja a szóban forgó jelentés általános jellemzőivel ismerteti meg az olvasót. A jelentés modelljében — a szerző megítélése sze-

rint — a demográfiai tényező tölti be az irányító szerepet. A jelentés szerzői* — *Borowski* professzor véleménye szerint — modernizált malthusiánusok, s mint ilyenek — pesszimisták a világ népessége fejlődési perspektíváinak a megítélését illetően, eltűlozzák az élelmiszer és energia szükségletek kielégítése terén várható nehézségeket és túl sötétben látják a környezet szennyeződésének (romlásának) a perspektíváit is. A jelentést számos bírálat érte, többek közt olyan nemzetközileg elismert közgazdászoké is, mint *G. Myrdal* és *C. Clark*. A szerzők által kidolgozott exponenciális trendfüggvények paramétereit nem sikerült megnyugtatóan verifikálni, a távolabbi jövőnek e függvények felhasználásával végzett extrapoláción alapuló előrelátása s az extrapoláció eredményeiben való hit pedig — a szerző véleménye szerint — naivitás, bár neheznek tartja annak a bizonyítást, hogy a jövőbeni fejlődés másként, a jelentés által vázolttól eltérő módon alakul.

A tanulmány második pontja a népességfejlődés perspektíváit pesszimista módon megítélő malthusiánusok és az e perspektívákat optimista, illetve optimistább módon megítélő antimalthusiánusok, illetve nem-malthusiánusok különféle nézeteinek a rendszerezésével, történeti fejlődésének a felvázolásával foglalkozik. Az áttekintés megkönnyítése céljából a szerző erre vonatkozó vizsgálatainak az eredményeit táblázatba foglalja.

A tanulmány harmadik pontja a világ népességének a történeti fejlődéséről ad táblázatokkal és grafikonokkal illusztrált áttekintést. Igen szemléletesek a nyers születési és halálozási arányszám értékeinek történeti alakulását bemutató ábrák és a demográfiai átmenet sajátosságainak ezeken alapuló elemzése. Értékes a több autentikus forrásmunka felhasználásával készült tábla földünk népességszámának i. e. 7000-tól megfigyelt alakulásáról és a népesség szám megkétszereződéséhez szükséges idő nagyságáról.

A tanulmány negyedik pontja az élelmiszertermelés történeti fejlődéséről, növelési lehetőségeiről, perspektíváiról és a szükségletekkel való egybevetéséről szól. E pontban szerző saját kutatási eredményein kívül több közismert szerző (*Thorntwaite, C. Clark, K. Malin, F. Baade*) kutatási eredményeit és ez utóbbiakhoz kapcsolódó eszmefuttatásait is ismerteti.

A tanulmány ötödik pontja az energiaszükségletek kielégítésének problematikájáról szól, a hatodik pedig a környezet károsodásának szerepét tekinti át a népesség fejlődési perspektíváinak szempontjából.

A tanulmány hetedik pontja a népességfejlődés, valamint a gazdasági-társadalmi és a kulturális fejlődés között fennálló kapcsolatokat kísérli meg áttekinteni néhány más szerzők eszmefuttatásainak bemutatása és elemzése formájában. Érdekes ebben a pontban a „megtakarítási függvény” bemutatása és elemzése, valamint a beruházásoknak a népességfejlődés függvényeként történő vizsgálata is.

A tanulmány nyolcadik pontjában foglal állást a szerző a zérus népesség-növekedési ütem koncepciójával szemben. Kifejti, hogy a zérus növekedési rátájú népesség stacionér népesség lenne. Ez utóbbinak pedig — mint ismeretes — egyik tulajdonsága az, hogy változatlan lenne a halandóság színvonala: a születéskor várható átlagos élettartamnak a nagysága. Az emberiség nem mondhat le a legfőbb jóról, az átlagos élettartam további növekedéséről — írja a szerző. Ezen túlmenően azonban azért is elfogadhatatlan a zérus növekedési ütem koncepciója, mert a népességfejlődés stagnálása akadályozza a gazdasági, szociális és kulturális fejlődést. Állandó növekedési rátájú növekvő népesség jobb tehát a zérus szaporodási üteműnél, annál is inkább, mert a különféle malthusiánus irányzatok képviselőinek a népesség fejlődési perspektíváinak megítélésével kapcsolatos pesszimizmusa — mint azt a szerző egész tanulmánya bizonyítja — indokolatlan.

Hogyan értékelhető *Stanislaw Borowski* professzornak ez a tanulmánya?

A tanulmány, melynek gondolati gazdagságát a fentiekben csupán érzékeltetni állott módunkban — igen nagy aktualitású kérdéssről szól.

Helyes *Borowski* professzornak az a megállapítása, hogy az emberiség nem mondhat le a születéskor várható átlagos élettartamnak további növekedésé-

* A jelentést az Amerikai Egyesült Államokban működő *Massachusetts Institute of Technology* szakértői dolgozták ki és a *Volkswagen* alapítvány finanszírozta.

ről. Minden bizonnyal nem is fog lemondani, s hozzátehetjük — pusztán gazdasági természetű megfontolások miatt tulajdonképpen nem is túlzottan indokolt erről lemondania, hiszen — mint ismeretes — az átlagos élettartam növekedése nem módosítja *jelentősen* a népesség korstruktúráját s e korstruktúra módosulás esetleges kedvezőtlen gazdasági hatásai semmiképpen sem annyira jelentősek, hogy miattuk meggondolandó lenne az átlagos élettartam további növekedéséért vívott küzdelemnek folytatása, sőt fokozása.

V. E.

EL ATTAR, M. A.—VAIDYANATHAN, K. E.: *Migration status and family size.* (Migrációs státus és családnagyság.) — *Journal of Biosocial Science.* 1975. No. 1. 67—75. p.

A legtöbb vándorlással foglalkozó tanulmány mindezeideig az egyént és nem a családot tekintette a vándorlás egységének. A migrációs folyamatoknak a családhoz kapcsolódó fontosságát először egy kanadai elemzés (Kasahara, 1965) fedte föl, amelynek során azt találták, hogy a hat évesnél fiatalabb gyermekekkel rendelkező családok mobilabbak, mint a nagyobb gyermekekkel rendelkezők. Természetesen ezt a sémát „területi” változó is befolyásolta.

A szerzők adataikat az USA 1960. évi népszámlálásából vették, a családok és a személyek 5%-os mintáját tekintették alapnak. Vándorló és nem-vándorló fehér és nem-fehér családokat hasonlítottak össze lakóhely, átlagos családméret és a gyermekek száma szerint. A mobilitást az állandó lakóhelyként 1960. április 1-én, illetőleg 1955. április 1-én közölt lakóhelyek összevetésével állapították meg. A családot akkor tekintették vándorlónak, ha a családfő 1955. évi lakóhelye (megye szerint) különbözött az 1960. évitől. Mindez csak megközelítő képet adott a családok vándorlási viselkedéséről az öt éves időszakon belül, és ezenkívül is feltehető, hogy a családtagok migrációs státusa sem volt szükségképpen azonos a családfőével.

Az elemzett táblázatok szerint a családnagyság és az új lakóhelynek a régítől való távolsága között egyértelmű fordított összefüggés van, azonban ennél messzebb vándoroltak a szülők, annál magasabb volt a családon belüli apró gyermekek száma. A jelenség a családfő életkorával magyarázható, mivel az USA-ban a vándorlók legnagyobb százaléka (37% fehér, 41% nem-fehér) a 25—34 éves korcsoportba, míg a nem-vándorlók legnagyobb része (41% fehér, 38% nem-fehér) a 45—64 éves közötti korcsoportba tartozik. Valamennyi településtípusra érvényes, hogy a vándorok között fiatalabbak a családfők, ámbar a tanyai vándorok kisebb életkor szerinti szelekciót mutatnak.

Szerzők a kapott eredményeket a következőkben foglalják össze: a népszámlálási adatok nagyobb családméretet jeleznek a fehér vándorló családoknál és a nem-vándor nem-fehéreknél. A háztartások hat éven aluli gyermekeinek átlagos száma magasabb mind a fehér, mind a nem-fehér vándorló családoknál, azonban az idősebb gyermekek magasabb átlagát a nem-vándor családoknál találjuk.

A fenti eredmények a vándorlással kapcsolatos életkor hatásaira alakultak így. A családfő életkorának közvetett standardizálása nagyobb családméretet eredményez mindkét nem-vándorló csoportban, kivéve a fehér tanyai lakoságot. A nem-vándorló családok hat évesnél idősebb gyermekeinek átlagos száma csökken a standardizálás során. Szerzők a továbbiakban kiemelik, hogy a nem-vándorló családok nem szükségképpen rendelkeznek kevesebb hat éven aluli gyermekkel, mint a vándorló családok, azaz állítják, hogy a vándorlás nincsen hatással a születések számának alakulására.

V. J.

GARNIER, M.—HAZELRIGG, L.: *La mobilité professionnelle en France comparée à celle d'autres pays.* (Franciaország foglalkozási mobilitása összehasonlítva más országokéval.) — *Revue Française de Sociologie.* 1974. No. 3. 363—378. p.

A francia szociológiai irodalom egyrészt az INSEE foglalkozási mobilitásra vonatkozó adatfelvételei, másrészt egyéb mintavételekre támaszkodó elemzések alapján kétféle következtetést von le a franciaországi társadalmi mobilitással kapcsolatban. Egyesek szerint a társadalmi mobilitás igen nagy, mások szerint igen kicsi. Az utóbb említett vélemények és vizsgálatok első-sorban azt emelik ki, hogy az előkelőbb foglalkozások intergenerációs mobilitása kicsi; kicsit túlozva: „valamely magasabb társadalmi osztályba csak születni lehet, bekerülni nem”, vagy kissé erősebben: „a franciaországi társadalmi mobilitást alapvetően az jellemzi, hogy nincs mobilitás.”

Szerzők arra vállalkoztak, hogy az INSEE 1964. évi adatait és Ausztrália, Olaszország, Japán, Svédország, valamint az USA, nemzeti méretekben végrehajtott társadalmi mobilitására vonatkozó elemzéseit többféle módon összevetik, eldöntendő az előbb idézett ellentétes véleményt. Ez a nemzetközi méretű összehasonlítás természetesen csak bizonyos korlátok között végezhető el, mert a mintavételek módszertana, a kérdőívek tartalma, a kódolás rendszere igen eltérő. Növeli a torzítás veszélyét, hogy az INSEE alapadatai csak az 1918. óta születettekre vonatkoznak, illetve az 1959—1964. között munkaviszonyban állókra. Kimaradtak tehát az legöregebbek és a legfiatalabbak, valószínűleg növelve a felfelé és csökkentve a lefelé tartó mobilitást.

Az összehasonlíthatóság érdekében 3×3 táblát készítettek a fizikai, szellemi és mezőgazdasági dolgozók kiáramlási mobilitását vizsgálva — mind a hat országban.

A kiáramlási együtthatók nem különböznek lényeges módon a felsorolt hat országban. A felfelé tartó mobilitás együtthatói azonban az USA-ban magasabbak, Olaszországban viszont alacsonyabbak, mint Franciaországban.

A szociológiai irodalom — főként Miller és mások hatására — előszeretettel vizsgálja az elit társadalmi kategóriákba való bejutás valószínűségét. Az elit más és más foglalkozásokat jelent mind a hat országban és arányuk is eltérő a vizsgált foglalkozások között. Ennek ellenére szerzők úgy vélték, hogy a nemzetközi összehasonlítás elvégezhető — tekintetbe véve természetesen az elit országoként eltérő arányát. Megkülönböztetve a munkásosztályt, a kétkezi munkásokat és a középosztályt — úgy találják, hogy Franciaországban viszonylag nehezebb a fizikai dolgozók gyermekeinek az elit foglalkozásokba eljutni, mint a többi vizsgált országban — kivéve Olaszországot; ugyanakkor a középosztály gyermekei sokkal könnyebben kerülnek elit foglalkozásokba — kivéve Svédországot.

Nyilvánvaló, hogy a társadalmi mobilitás eddig felsorolt mutatói tartalmaznak a strukturális, kívülről jövő, legtöbbször a termelés technológiájának átalakulásával kikényszerített változásokat és azt a cirkulációt is, amelyben a magasabban kvalifikáltak és megfelelőbb tulajdonsággal rendelkezők, az alacsonyabban kvalifikáltak és kevésbé megfelelők helyébe lépnek.

Az utóbbi mobilitás mutatója valóságghűbben méri a társadalom rétegződésének merevségét.

A feladat tehát az, hogy a strukturális változásoknak betudható foglalkozási mobilitást kiszűrjék, azaz lényegében a mobilitási táblák marginális torzítását megszüntessék. Szerzők, egyetértve *Blau* és *Duncan* érvelésével — az irodalomban a marginális hatások kiküszöbölésére használt két módszert — a társadalmi távolságok mobilitási mutatóját és a marginalitás eltérésének indexét — elvetik és *Deming* arányos kiegyenlítését alkalmazzák. *Deming* a legkisebb négyzetek elve vagy az iteráció módszere alapján egyenlíti ki a mobilitási tábla megfigyelt értékeit az eredeti — azaz az apák foglalkozási megoszlása szerinti — értékekre. A megfigyelt értékek és a kiegyenlített értékek aránya jelzi a foglalkozások strukturájában bekövetkezett változás hatását, az előbb említett cirkulációra. Ezzel a mutatóval kapcsolatban is meg kell jegyezni, hogy csak megközelítőleg méri az egyének kvalifikációja alapján lezajlott társadalmi mobilitást. A mutató ugyanis nem tartalmazza a demográfiai

hatásokat és azt sem érzékelteti, hogy a foglalkozási struktúra megváltozása milyen kvalifikáció-változást követelt az egyénektől. A felsorolt hat országra *Deming* módszere szerint kiszámított cirkulációs-mutató — ismét a fizikai, szellemi és mezőgazdasági foglalkozásokat véve tekintetbe — azt érzékelteti, hogy Franciaország cirkulációs mobilitása nem különbözik lényeges mértékben a többi országtól.

A szerzők az apák és fiaik foglalkozása közötti asszociációs-együtthatók értékét is megvizsgálták — mind a hat országban. A megfigyelt és a kiegyenlített adatok is azt igazolták, hogy a hat ország közül Franciaországban legnagyobb a kauzális kapcsolat az apák és fiaik foglalkozása között. Azaz a társadalmi rétegződés eszerint a módszer szerint Franciaországban a leggyengébb.

A társadalmi mobilitás sokoldalú vizsgálata és nemzetközi összehasonlítása azt igazolta, hogy Franciaországot nem minősíthetjük egyoldalúan zárt, sem pedig teljesen nyitott társadalomnak. Az is bebizonyosodott, hogy a fejlett ipari országokban jelentős különbségek alakulnak ki a társadalom mobilitásában és ezek a megfigyelések ellentmondanak a konvergencia elméletének.

D. D.

GREVILLE, T. N. E.—KEYFITZ, N.: *Backward population projection by a generalized inverse*. (A népesség visszaszámítása egy általánosított inverzsel.) — *Theoretical Population Biology*. 1974. No. 2. 135—142. p.

A Leslie féle népességelőreszámítási matrix ismert eszköze a népesség-prognózisoknak, segítségével adott feltételek mellett előreszámítható a populációk nem és kor szerinti megoszlása. Bizonyos esetekben, a népességfejlődés korábbi (rendszeres népszámlálásokat megelőző) szakaszai, vagy történeti statisztikai elemzések céljára, a meglévő népességből visszafelé számított megoszlásokra is szükség van. Ilyen számításokra azonban a Leslie-matrix nem alkalmas, mert szinguláris és így nincs inverze. A szerzők a tanulmányban olyan általánosított inverzet állítanak elő, amellyel már lehetséges a „visszaszámítás”. Előrebocsátják természetesen, hogy a népességfejlődés többféle úton megvalósulhatott és ezek közül az általánosított inverz (a megfelelő hibahatárokkal) csak egyet reprodukál, ami nem feltétlenül a tényleg bejárt út. Matematikailag ez az egyetlen pontba konvergáló többféle út a szingularitásban fejeződik ki.

A Leslie-matrix az első sorában és a főátló alatt elhelyezkedő szubdiagonálisban tartalmaz 0-tól eltérő elemeket, egyébként mindenütt 0. (A szubdiagonálisban az egyes korcsoportok továbbélési valószínűségei vannak, az első sorban pedig a megfelelő termékenységi arányszámok.)

Az általánosított inverznek nyilván kapcsolatban kell állnia az eredeti matrixszal. Tekintve, hogy általában több ilyen inverz van, attól függően választjuk ki a megfelelőt, hogy milyen célra kívánjuk használni. Ha A egy Leslie-matrix, akkor a visszaszámítás céljára rendszeren az az X inverz felel meg, amelyre az

$$AXA = A \quad (1)$$

vagy

$$XAX = X \quad (2)$$

egyenleteknek legalább egyike teljesül.

Az X előállítására legegyszerűbben iterációs módszerrel, a sajátértékek felhasználásával végezhető el. A két matrix közötti kapcsolat tanulmányozására az A-t a következő alakban szokás felírni

$$A = \begin{pmatrix} f^T & 0 \\ P & 0 \end{pmatrix} \quad (3)$$

ahol

$$f^T = [f_1, f_2, \dots, f_{n-1}]$$

azaz a termékenységi arányszámok sorvektora, és

$$P = \text{diag}[p_1, p_2, \dots, p_{n-1}]$$

azaz a továbbélési valószínűségeket a főatlóban, minden egyéb helyen pedig 0-t tartalmazó matrix.

Ki lehet mutatni, hogy a legáltalánosabb X inverz, amely (1) és/vagy (2)-t kielégíti

$$X = \begin{pmatrix} 0 & p^{-1} \\ 0 & u^T \end{pmatrix} (I_n + \begin{pmatrix} 0 \\ z \end{pmatrix} [1 - f^T p^{-1}])$$

alakú, ahol u és z tetszőleges $n-1$ dimenziós vektorok.

Nyilván számunkra legérdekesebb az az eset, amikor Z nullvektor, tehát

$$X = \begin{pmatrix} 0 & p^{-1} \\ 0 & u^T \end{pmatrix}$$

aminek a formai analógiája is jól látszik (3)-mal.

A szerzők bemutatják a módszer alkalmazását többféle változatban. Az USA, Belgium és Bulgária népességéből egy-egy korcsoportot számítanak vissza az elmúlt két évtized különböző éveit között. Így a tényleges adat a visszszámítás időpontjában is rendelkezésre áll és az eltérés megállapítható. Módszertől és országtól függően a hiba a számpéldákban 9,7 és 47,3% között változik.

Sz. K.

JACQUARD, A.: Un exemple de pluridisciplinarité: Le service de génétique de l' I.N.E.D. (Határterületi tudományágak összehangolásának példája: az INED Genetikai Szolgálat.) — *Population*. 1975. No. 1. 49—59. p.

A közlemény áttekintést nyújt az INED keretében kialakított demográfiai és humángenetikai kutatások összehangolásának előzményeiről, jelenéről és folyamatban levő kutatásairól. *J. Sutter* vetette fel 1945-ben, az INED megalakulásakor a népesség demográfiai jellemzőinek (népességszám, korpiramisok, halálozási, termékenységi mutatók, stb.) mennyiségi elemzésén túl azok minőségi értékelésének gondolatát. A minőségi elemzés, értékelés lényegében a hosszú távon érvényesülő genetikai örökséget ítéli meg és hivatott a népességre jellemző normál és kóros jelenségek feltárására. Az alapokat jelentő kezdeti kutatások (consanguinitás, izoláció, népességek genetikai struktúrája, stb.) teremtették meg a lehetőségét azoknak az elméleti (1) és tényleges (2) kutatásoknak, amelyek ma az INED Genetikai Szolgálatának programját képezik.

Az INED Genetikai Szolgálatának belső munkatársai a program kialakítása előtt számbavették a demográfiai adatok genetikai értékelhetőségének lehetőségeit, feltételeit; majd azt, hogy melyek azok a társadalom- és orvostudományi határterületek, amelyekkel az együttműködés megteremtése elengedhetetlen.

A genetikai szolgálat öt elméleti témát alakított ki. A populációgenetikai elméleti témák mind olyan jellegűek, amelyek messzemenően támaszkodnak a demográfiai adatokra és lehetőséget nyújtanak metodikai modellek kialakítására. Az öt elméleti alaptéma a következő:

1. Rokonság, vérrokonság fogalmi köre, genetikai tartalma. Adott populációk progresszív uniformizációjának feltárása a zárt rokonsági rendszerek vizsgálatán át.
2. Genetikai távolság. Valamely vizsgált populáció két véletlenszerűen választott individuuma egymástól való genetikai távolságának megállapítása és mérése.
3. Multidimenziós genetikai kapcsolatok feltárása, azok reprezentációjának megállapítása — génfrekvencia — változások kvantitatív mérésének lehetőségei.
4. Populációs egységekben és szinten fejlődési rendellenességek transzmissziója.

5. Korlátozott számú kis népségek (szubpopulációk) kialakulásának demográfiai előzményei és sajátosságai — s azok aszimmetrikus genetikai evolúciójának vizsgálata.

Az INED Genetikai Szolgálatának belső és nemzetközileg kibővített, külső munkatársakkal megerősített munkaközössége, az elméleti kutatások kérdéseit megvitatva, igen jelentős és értékes konkrét kutatásokat kezdeményezett Dél-Amerikában (Honduras — Montana de la Flor —) jicaque-ok; Grönlandban eszkimók zárt népségein; az afrikai Mali Köztársaságban tuaregek körében; és a Közép-Afrikai Köztársaság Sara N'Dinjo település népségén. A kutatásoknál előzetesen kidolgozták a népesség demo-genetikáját, majd arra alapozva végezték és végzik ökológiai, biológiai és hematológiai vizsgálataikat.

Az őszinte hangvételi közlemény nagy érdeme, hogy nem hallgatja el az emberi, a szervezési és publikálási nehézségeket. Számunkra A. Jacquard közleménye azért is jelentős, mert a hazai populációgenetikai kutatások bázisainak kialakítása éppen napjainkban vált aktuálissá. Az elméleti és konkrét feladatok meghatározásán túl szoros munkaközösségi keretek alakítandók ki, azon megfontolások figyelembevételével, amelyeket jelen közlemény érint.

N. J.

KESSLER, A.—STANDLEY, C. C.: *Les recherches sur la reproduction humaine et la planification familiale*. (A humán reprodukció és a családtervezés kérdéseinek kutatása.) — *Chronique O.M.S.* 1974. No. 12. 604—615. p.

A szerzők az Egészségügyi Világszervezet humán termékenységgel foglalkozó kutatói. Tekintettel arra, hogy a termékenység szabályozása az utóbbi évek folyamán egyre inkább a közügyek és a közérdeklődés előterébe került, ismertetik az Egészségügyi Világszervezet* e téren kifejtett tevékenységét, amely a kérdés egészségügyi oldala mellett felöleli annak biológiai, társadalmi, kulturális, gazdasági és népességgpolitikai vonatkozásait is. A szerzők leírásukban kerülnek minden olyan megnyilatkozást, amely a fejlődő országok népességrobbanásának veszélyére utalna, s igyekeznek tárgyilagosan felmérni a helyzetet, és elsősorban a WHO egészségügyi, emberbaráti és tudományos tevékenységét ismertetik.

A különböző országokban külön-külön beindított családtervezési programok már eddig is kielégítő eredményeket hoztak, de megvalósításuk során annyiféle speciális probléma merült fel, hogy megoldásuk csak nemzetközileg szervezett kutatástól várható.

A WHO főbb kutatási területei: a családtervezés biomedikai, epidemiológiai és operacionális aspektusai, azonkívül a sterilitást, a terhességet és — mind a normális, mind a kóros lefolyású — reprodukciót érintő egyéb kérdések és az ehhez kapcsolódó társadalompszichológiai tényezők. Fontos szempont még a kutatási prioritások meghatározása. A vizsgálatok kiterjednek a születésszabályozási farmakológiai eszközök gyártására, hatékonyságuk, biztonságuk és az emberek részéről való elfogadásuk kiértékelésére. A fő cél: olyan születésszabályozási módszerek kidolgozása, amelyeknek részben azonnali, részben tartós hatásuk van, hosszú időn át orvosi felügyelet nélkül használhatók.

Tekintettel arra, hogy egyes szerek módosítják vagy gátolják az emberi szervezet természetes funkcióit, olyan változatos megoldásokat kell találni, hogy minden egyén a számára legmegfelelőbb módszert alkalmazhassa.

A világ különböző régióiban végzett vizsgálatok tapasztalatait leszűrve, a WHO arra törekszik, hogy a már kifejlesztett módszerek közül az adott terület kultúrájának, szokásrendszerének, életkörülményeinek legmegfelelőbb módszert, ill. eszközt bocsássa rendelkezésre. Ennek érdekében kiterjedt szociológiai és szociálpszichológiai vizsgálatokat is végeztet a fejlődő országokban.

* (Francia rövidítése: OMS, közismertebb betűjele az angol elnevezésből adódó WHO, ezért a továbbiakban ezt használjuk.)

A szerzők felsorolják a születésszabályozás jelenleg már használatos főbb módszereit és ismertetik a kutatás új útjait: a petesejt vándorlásának szabályozása; a spermiumok útjának és életbenmaradásának szabályozása nőknél, fizikai és kémiai eszközökkel; az implantáció szabályozása gyógyszeres intrauterin diffúzióval. Továbbá, a termékenység szabályozása nőknél, három hónapnál ritkább időközökben adott injekcióval; immunológiai szabályozás az implantáció megelőzésével vagy a petesejt kilökésével; az ovuláció időpontjának előrejelzése; a terhesség veszélymentes megszakítása az 1. és 5. hónap közt; a férfi termékenység szabályozása a spermatermelés hormonkészítményekkel való gátlásával.

A WHO a már kidolgozott készítményeknél segítséget nyújt a gyógyszer-gyáraknak klinikai kísérleteikhez. Ezenkívül a világ különböző tájain 20 klinikai kutatóközpontot tart fenn a humán termékenység vizsgálatára és a már használatban levő szabályozási módszerek megfigyelésére. Több kiválasztott tudományos intézményben kutatócsoportokat szubvencionál, és támogatást nyújt az interdiszciplináris kutatásokhoz és szakemberképzéshez. A kérdések tisztázására nemzetközi konferenciákat hív össze.

Sokhelyütt folynak egyidejűleg kutatások az abortusz közvetlen és hosszú távú veszélyeinek felmérésére. Pl. Szingapurban és Jugoszláviában összehasonlítják a közvetlen szövődmények és a hosszú idő után jelentkező következmények gyakoriságát az intézetben és az ambulánsan végzett különféle eljárások közt. Mivel sok nő kéri a terhességmegszakítással egyidejűleg sterilizációját is, a WHO vizsgálja ennek a megoldásnak előnyeit és hátrányait is.

A WHO felismerte, hogy a legtokéletesebb módszer sem válik be a gyakorlatban, ha nem kutatják fel előzőleg körülményeket a kérdéses területen a népesség várható magatartását, reakcióját és nem készítik elő a családtervezési programot megfelelő felvilágosító kampánnyal (és az illető népesség számára érthető terminológia kidolgozásával is).

A programok megvalósításához igénybe kellett venni a modern operáció-kutatást és szervezéstudományt is, hogy a rendelkezésre álló anyagi és szakember erőforrásokkal a leghatékonyabban lehessen gazdálkodni.

A WHO erőfeszítései a reprodukció terén azonban nemcsak a születésszabályozásra, hanem ezzel párhuzamosan a meddség kutatására, ill. gyógyítására is irányulnak. Több afrikai ország felkérésére pl. a nemibetegségek és a sterilitás közti összefüggést vizsgálják. 35 klinikai központ gyűjti az adatokat a sterilitás okairól, vizsgálja, hogy van-e régiók szerinti variációja stb. A latin-amerikai központ a perinatalitásra és a magzati fejlődésre koncentrálja figyelmét. Többféle diagnosztikai módszert dolgoztak ki a magzat latens zavarainak felderítésére, s terápiás módszereket a magzat egészségének javítására. Továbbá ajánlásokat dolgoztak ki a szülés levezetésénél alkalmazott beavatkozások káros következményeinek elkerülésére.

A kutatásokat mindeddig főként a szakemberhiány korlátozta. Ezért a WHO továbbképző tanfolyamokat, szemináriumokat szervez és ösztöndíjakat létesít (eddig 145-öt).

A WHO külön szakértői csoportjai rendszeresen kiértékelik a programok előrehaladását és hatékonyságát, s modern szisztematizált eljárásokkal tervezik és elemzik magukat a programokat, ill. az egyes módszerek területenként változó költségeit és hatékonyságuk valószínűségét.

A Szervezet szoros kapcsolatot tart fenn az egyes országok érdekelt kormányzati és egyéb szerveivel, egyeztetve velük a követendő politikát, a programokat, továbbá azok koordinálásának módját.

Sz. K.-né

KIESTER A. R.—BARAKAT, R.: *Exact solution to certain stochastic differential equation models of population growth.* (A népességnövekedés bizonyos sztochasztikus differenciálegyenlet-modelljeinek egzakt megoldása.) — *Theoretical Population Biology*, 1974. No. 2. 199—216. p.

A népességnövekedés matematikai modelljei főbbnyire rendkívül összetettek, bonyolult folyamatok egymásrahatását írják le. Ha ezek még valószínű-

ségi komponenseket is tartalmaznak, a megoldásukkal kapcsolatos problémák különösen nehezekké válnak. Úgy hitték pl., hogy a sztochasztikus elemeket tartalmazó exponenciális növekedési modellt jól lehet vizsgálni, egyszerűen a népesedési folyamatok regulációjával való összehasonlítással, de közben bebizonyosodott, hogy a modell mind biológiai, mind matematikai szempontból támadható. A szerzők a tanulmányban egy sűrűség-független és két sűrűségtől függő sztochasztikus és determinisztikus részt egyaránt tartalmazó modell egzakt kezelését írják le.

Elsőként a *Levins* által 1969-ben javasolt modellt vizsgálják, amely felteszi, hogy a szóródás csak a sokaság felnőtt egyedeinek halandóságából ered. A modell alapegyenlete

$$\frac{dN(t)}{dt} = r(t)N(t) + \alpha E(t)[N(t)]^{1/2}(1)$$

ahol $N(t)$ a népesség száma, $\alpha^2 = v(1-v)$ és v az átlagos életképesség, amelyet konstansnak tekintenek, $r(t)$ a pillanatnyi növekedési arányszám és végül $E(t)$ egy véletlen folyamat, amelyet a szerzők Gauss folyamatként kezelnek.

A szerzők az (1) differenciálegyenlet általános megoldását keresik, részletesen elemzik a differenciálegyenlet tagjait és változóit. Az eredményeket numerikusan illusztrálják és kitérnek a modellhez csatlakozó egyéb jellemzők pl. a népesség kovariancia-függvényének elemzésére is.

A matematikai levezetések mellett a szerzők külön diszkutálják a modell érvényességével kapcsolatos kérdéseket. Mint minden modell, ez is egyszerűsíti a valóságos helyzetet, problémákat okoz pl. a környezeti hatások hiánya, valamint az a tény, hogy nincs teljes statisztikai függetlenség egy népesség nagysága és a népesség változásának (növekedés, csökkenés) aránya között. Úgy találják, hogy a modell a sokaságok többségére csak közelítő megoldást ad, csupán igen speciális állati populációk esetén (pl. tőkehal) teljesülnek a modell feltételei (az óriási termékenység mellett a pusztulás aránya bizonyos korig állandó, azaz nincs szóródás).

Ezt követően az általános logisztikus népességnövekedési modell két változatával foglalkoznak. Az alapegyenlet,

$$\frac{dN(t)}{dt} = r(t)N(t) - \beta(t)[N(t)]^2$$

ahol $\beta(t)$ képviseli az egyedek hatását a reprodukcióra és továbbélését a népességben a sűrűségfüggvénytől függően, $N(t)$, $r(t)$ ugyanazok mint az előbb. Az egyik változatban $\beta(t)$ -t nem zero várható értékű Gauss folyamatnak tekintik és $r(t)$ -t konstansnak, míg a másik változatban $r(t)$ -t kezelik nem zero várható Gauss folyamatként és

$$\beta(t) = \frac{r(t)}{K}$$

ahol K a környezet eltartóképességét képviseli.

Az általános megoldást most is az előzőhöz hasonló részletes levezetéssel mutatják be, a két változatra külön-külön. Matematikai szempontból az első változat megfogalmazása és levezetése könnyebb, de biológiai megfontolások a második változatot is indokoltá teszik, (l. az előző modellnél említett környezeti hatást). Belátható, hogy a növekedés aránya csökkenni kezd, amint a népesség száma a környezet eltartóképességét megközelíti. A második változatban tehát abszolút felső határt tudunk megadni a népességszámra (feltéve, hogy az eltartóképességet ismerjük). Nyilván ez a változat alkalmatlan olyan esetek vizsgálatára amelyekben a környezet eltartóképessége kiterjeszhető, vagy fluktuál.

Általában a kevert (sztochasztikus — determinisztikus) modellek elemzése sokkal inkább tartalmaz mechanikus elemeket, mint a tiszta véletlen modelleké. A szerzők hangsúlyozzák a különbséget a sztochasztikus és az azo-

nos jelenséget leíró determinisztikus modell között. A különbség elsősorban a környezetet képviselő valószínűségi változók hatásának köszönhető.

Sz. K.

LEE, R.: *Estimating series of vital rates and age structures from baptisms and burials: a new technique, with applications to pre-industrial England.* (Népmozgalmi idősorok és korstruktúrák becslése keresztelési és temetési anyakönyvi bejegyzésekből: egy új módszer. az iparosodás előtti Angliára alkalmazva.) — *Population Studies*. 1974. No. 3. 495—512. p.

Két módszert alkalmaznak a történeti demográfiában: az egyik a családrekonstrukciós módszer, amely 50—100 éves időszakokra vonatkozóan igen finom és strukturálisan részletezett demográfiai arányszámokat szolgáltat. A népmozgalmi események rövidebb távú ingadozásait azonban nem tudja kimutatni, mert az így feldolgozható adattömeg nem elég nagy ahhoz, hogy rövid időszakokra is megbízható eredményeket adjon. A másik módszer az anyakönyvi adatok nem-nominatív feldolgozása. Ennek segítségével igen nagy adattömeget lehet feldolgozni, így a rövid távú ingadozások is kimutathatók, viszont nem lehet finomabb arányszámokat számítani. A szerző ebben a tanulmányban leírt módszere a két említett módszer előnyeit igyekszik egyesíteni: a keresztelések és temetések idősoraiból, tehát nem-nominatív feldolgozás alapján (amelynek munkáigénye a családrekonstrukciónál sokkal kisebb), kiszámítja a népesség számát és korösszetételét. Ennek segítségével ki lehet számítani a finomabb termékenységi és halandósági arányszámokat, mint a korszpecifikus termékenységi arányszámokat és a yers reprodukciós együtthatót, valamint a születéskor várható átlagos élettartamot mind egy történeti időszakra, vagy a megadott kohorszokra. Mivel az eljárás a népesség előrebecslésnek mintegy fordítottja, „inverz előrebecslés” módszernek nevezi.

Nem szükséges részletesen kifejteni, milyen nagy jelentősége lenne a történeti demográfia számára e módszernek, ha alkalmazhatónak bizonyulna. A használhatóság kérdése azonban a módszer két nagyon erős feltételezésén alapul. Ezek: 1. a népesség zárt, vagyis nincs ki- és bevándorlás, 2. a korszpecifikus termékenység és halandóság görbéi egyparaméteres típusúak.

A korszpecifikus halálozási arányszámokra vonatkozóan ez azt jelenti, hogy

$$q_{i,t} = q_i + k_i d_i$$

ahol $q_{i,t}$ az i korcsoport halandósága a t időszakban, q_i és d_i az életkortól függő állandók, k_i pedig az időtől függő szorzószám. Ez azt jelenti, hogy a halandóság az időben egyenletesen változik. A Coale—Demény-féle halandósági táblák azt mutatják, hogy ez a feltételezés a 20 és 50 év közötti születéskor várható átlagos élettartamú halandósági tábláknál hosszú távon elég pontosan érvényesül. Kérdéses azonban, hogy a halandóság rövid távú ingadozásainál is érvényesül-e ez az összefüggés (pl. járvány esetén).

A korszpecifikus termékenységi arányszámokat illetően ez a feltevés azt jelenti, hogy

$$m_{i,t} = f_i m_i$$

ahol $m_{i,t}$ a korszpecifikus termékenység az i korcsoportban a t időszakban, m_i egy életkortól függő állandó, f_i egy az időtől függő szorzószám.

A számításokhoz ismernünk kell a népesség számát és kormegoszlását valamely időpontban a vizsgált történeti korszakban. Ha ilyen adatunk nincs, akkor stabil népesedési modellekből és külső információkból (amelyek például családrekonstrukciós vizsgálatból származhatnak) kell kiszámítanunk. Ezután viszonylag egyszerű képletek segítségével ki lehet számítani a népességszámot, a korstruktúrát, a reprodukciós együtthatót, valamint a születéskor várható átlagos élettartamot a vizsgált történeti korszak minden egyes évében.

A szerző kiszámította ezzel a módszerrel az angliai Colyton község népesedésének alakulását 1545-től 1834-ig, ötéves időszakonként. E község választását az indokolta, hogy Wrigley a családrekonstrukció módszerével feldolgozta az anyakönyveit. Az anyakönyvi bejegyzések száma rendelkezésre állt, a

kiinduló népeiségre vonatkozóan két hipotézist alkalmazott: az egyik az 1695. évi *Gregory King*-féle népeiségszám, a másik egy olyan hipotetikus szám, amely a legjobban megfelel a *Wrigley* által kiszámított termékenységi és halálozási arányszámoknak.

Az így kapott demográfiai arányszámok nagyjából megfelelnek a *Wrigley* által a családrekonstitúció módszerével kapott becsléseknek, bár az inverz előrebecslés módszerével kapott termékenység-becslések egy kivételével minden időszakban alacsonyabbak. Így is megmutatkozik azonban az a különleges demográfiai fejlődés, amelyet abban lehet összefoglalni, hogy a termékenység 1650 és 1725 között viszonylag igen alacsony szintre süllyedt, azt követően újra erősen felemelkedett, viszont a halandóság az 1625 és 1699 közötti időszakban rosszabb volt, mint korábban, és 1790 után következett be lényeges javulás. A halandóság romlásának oka a pestis volt, a termékenység csökkenését *Wrigley* tudatos születéskorlátozással és későbbi házassodással magyarázta, amelyek szerinte a népesség tudatos reakciói voltak a pestis okozta demográfiai krízisre.

Az inverz előrebecslés előnye azonban az, hogy sokkal rövidebb időszakra vonatkozóan is tud finom arányszámokat adni. Így például különösen érdekesek az 1645—1649. évi szélsőséges arányszámok: a nyers reprodukciós együttható egy alá csökkent, az ezen évekre számított születéskor várható átlagos élettartam mindössze 8,6 év, az ekkor született kohorsz átlagos élettartama is csak 17,5 év. Ennek oka az 1646. évi nagy pestisjárvány, amelynek következtében a népesség egyhatoda meghalt, az ekkor született csecsemők kétharmada meghalt. Ennek hatására a születésszám hosszú távon lecsökkent, a népesség 1665-től 1735-ig állandóan csökkent.

A szerző ugyanezen módszerrel kiszámítja Anglia és Wales népesedését is 1701-től 1841-ig. Korábban *Hollingsworth* a stabil népesedési modellek alapján kétségbe vonta *Brownlee* sokat idézett becsléseit ezen időszak demográfiai arányszámairól. *Lee* szerint inkább *Brownlee* becslései felelnek meg a valószínűségnek. Mindenesetre adatai azt mutatják, hogy a termékenység körülbelül 1720-tól 1760-ig lényegesen emelkedett, majd majdnem 1830-ig alig változott. Ugyanakkor a halandóság némi visszaesésekkel folyamatosan javult.

A szerző végül felveti a kérdést: miért egyeznek meg a módszerével kapott becslések a más forrásokból számított arányszámokkal, mikor pedig egyrészt vándorlás volt, másrészt anyakönyvezési hiányok fordultak elő, ezért az inverz előrebecslés nem lehetett volna pontos. Feltételezi, hogy a vándorlás és a hiányok hatása semlegesítette egymást. Sajnos semmilyen biztosíték sincsen arra, hogy más országokban másféle anyakönyveknél ugyanerre számíthatunk, ezért a módszer alkalmazhatósága tulajdonképpen nincs általánosan bizonyítva.

A. R.

LEIBENSTEIN, H.: An interpretation of the economic theory of fertility: promising path or blind alley? (A termékenység gazdaságelméleti értelmezése: sokat ígérő út vagy zsákutca?) — Journal of Economic Literature. 1974. No. 2. 457—479. p.

A 60-as években indult meg — főként *Hicks* mikroökonómiai fogyasztási elméletére támaszkodva — az a törekvés, hogy a termékenység alakulását gazdaságelméleti eszközökkel, okokkal és módszerekkel magyarázzák. A gazdaságelmélet behatolása a demográfiába — *Leibenstein* kritikája véleménye szerint — első fázisában úgy zajlott le, hogy az új elméletek nem nagyon vették tekintetbe a demográfia tudományának eddigi eredményeit, kialakult információs rendszerét. *Leibenstein* azt sem rejti véka alá, hogy az eltelt másfél évtized alatt keletkezett — a termékenység változását magyarázó elméleteket prakticionista jellegűeknek, részismereteket és részeredményeket tartalmazónak — és bizonyos mértékig — az egész törekvést rendszertelenné minősíti.

Leibenstein, aki maga is közgazdasági oldalról közelítette meg a termékenység alakulásának magyarázatát, tanulmányában arra vállalkozik, hogy a

termékenység gazdaságelméleti irodalmát áttekintse, eredményeit értékelje és továbbfejlesztésének legfontosabb állomásait kijelölje.

Elsőként a demográfiai átmenet elméletét értékeli. Tartalmát — a közismert három fázist — ismertetve kiemeli, hogy ez az elmélet — bár a szociáldarwinizmusból ered — logikusnak tetszik és némely részében empirikus módon is igazolható. Mégis inkább nagy történeti általánosításnak minősíthető, amelyben ad hoc kauzális állítások is szerepelnek. Valószínű ugyanis, hogy mindazok az elemek, amelyeket az átmenet-elmélet a harmadik fázis termékenység-csökkenésének okaként sorol fel, egyenként és összességükben valóban hozzájárulhattak a termékenység tapasztalt csökkenéséhez. Az elmélet logikai szigorúságát azonban nagymértékben meggyöngíti az a tény, hogy Nyugat-Európában a modern ipari társadalom kialakulása előtt — tehát abban a korszakban, amikor a kémiai fogamzásgátló eszközök még nem terjedtek el — a nők szerepe a családban és a társadalomban még hagyományos, a csecsemőhalandóság jelentős volt és az urbanizálódás messze nem érte el a mai méreteket, a termékenység a természetes termékenység 60%-ára süllyedt.

1957-ben *Leibenstein* is arra törekedett, hogy az átmenet-elmélet harmadik fázisának termékenység-csökkenését magyarázza — abból kiindulva — hogy egy meghatározott jövedelmi szinten, a magasabb sorszámu — harmadik, negyedik — gyermek világrajövetele a szülők gyermekkel kapcsolatos haszon- és költségvesztés mérlegelésének döntésétől függ. Ebben a mérlegelésben — *Leibenstein* szerint — a haszon nem más, mint a gyermek jövedelem- vagy munkatöbblete, illetőleg az a társadalmi biztonság, amelyet például öregkorban a gyermek nyújthat szüleinek. Míg a költség-vesztés a gyermeknevelés közvetlen ráfordítása és az a közvetett költség, amely a szülők, gyermeknevelés okozta jövedelem-kieséséből származik. A haszon mértéke a család jövedelmével ellentétesen, a költség azzal azonos irányúan változik. Az alacsonyabb sorszámu gyermek költsége-vesztése kisebb, haszna azonban nagyobb, mint a magasabb sorszámu gyermeké. A haszon és a költség függvényeinek alakulása — mérlegszerű szembeállítás — *Leibenstein* mostani, utólagos véleménye szerint is — pusztán arra volt alkalmas, hogy a termékenység alakulását általánosan magyarázza és nem szolgált előrebecslési eszközként.

Becker 1960-ban irt tanulmányával indult újtára a chicagói iskola — termékenységet magyarázó — elmélete. A mikrogazdasági-fogyasztási-elméletből kiindulva, *Becker* szerint, a háztartás a gyermeket tartós fogyasztási jószágként értékeli, amelynek a világrajövetelével kapcsolatos mérlegelésben ugyanolyan döntés-elemek szerepelnek, mint valamely árunak a hasznosságával, költségével és a ráfordított jövedelemmel kapcsolatban. Azt a tényt, hogy a nagyobb jövedelmű családokban kevesebb a gyermekek száma, mint a kisebb jövedelmű családokban, az elmélet hívei úgy magyarázták, hogy a nagyobb jövedelmű családok „magasabb minőségű” gyermekeket kívánnak; tehát a gyermekekre fordított költségek nagyobbak, azaz ezeknek a gyermekeknek az „ára” nagyobb. A chicagói iskola — sok vitát kiváltó — elméletét *Leibenstein* is bírálja. Elsősorban azt emeli ki, hogy a nagyobb jövedelmű családok kicsi gyermekszámának „rejtvényét” nem lehet megmagyarázni a „drágább gyermekkel”, mert ezt a többletköltséget a gazdagabb családok jövedelemtöbblete kiegyenlíti. Azt sem lehet elhanyagolni, hogy az állami és intézményi költségvetések egyre nagyobb hányadát fedezik az iskoláztatás költségeinek. Az iskoláztatás közvetlen költségei egyre jelentéktelenebbé válnak a családok döntésében.

1965-ben *Becker* és az iskola tagjai továbbfejlesztették elméletüket és az előzőekben említett „rejtvény” magyarázatát az „idő költségével” egészítették ki. Eszerint a magasabb jövedelmű családokban a gyermeknevelésre fordított idő ára nagyobb, mint az alacsony jövedelmű családokban; az anyák magasabb képzettsége miatt nagyobb a jövedelem-vesztés, mint a kisebb jövedelmű családokban. *Leibenstein* ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy alig vehető számba annak az anyának a jövedelem-vesztése, aki a nyugati közép- vagy felsőosztályokhoz tartozva, presztízs okokból nem üz kereső foglalkozást. Végül megemlíti, hogy azokban a társadalmakban, ahol szolgaszemélyzet nem áll rendelkezésre a csecsemők és a gyermekek gondozására, ennek a határköltségét praktikusán zérónak kell tekinteni.

Összefoglalva a chicagói iskola elméletének és munkásságának értékelését, *Leibenstein* úgy véli, hogy az egyrészt olyan „intellektuális játék”, amely a közgazdászok figyelmét a demográfiai kérdések felé irányította; másrészt jelentős kísérlet az ökonometriai módszerek demográfiai alkalmazására és a gazdaság-demográfia elméleti kérdéseinek szisztematizálására. Az iskola elméleti módszertanával kapcsolatban kiemeli még, hogy veszélyesnek tartja a „rideg” elméletek gyártását. A családok döntési folyamataiban ugyanis rendszerint nem építhető be egy házi számítógép, amely a termelési függvény egyenleteit kiszámítja. Szimplifikálásnak és a döntési folyamat leegyszerűsítésének minősíti, ha a gyermeket árúnak tekintjük és a vele kapcsolatos döntéseinket a mikroökonómiai piac sémáiba szorítjuk, anélkül, hogy olyan tényezőket, mint a piac, ár, kereslet, kínálat, átértékelnénk a gyermekszülés és a nevelés kategóriáiban.

A tanulmány negyedik részében *Leibenstein* négy elméletet emel ki, amelyek gazdasági és szociológiai elemekkel magyarázzák a termékenység modern alakulását. Elsőként azokat sorolja fel, amelyek a csecsemőhalandóság csökkenésében keresik a termékenység hanyatlását. Majd megemlíti azokat a közgazdákat, és szociológusokat, akik a termékenység csökkenését az egyes társadalmi rétegek, osztályok — anyagi javakkal kapcsolatos preferenciáival magyarázzák. Röviden felsorolja a jövedelem és a nevelési költségküzöb elméletének híveit, akik szerint a küszöb előtt és a küszöb után másként alakul a termékenység. Végül *Easterlin*, *Banks*, *Duesenberry*, *Freedman* és mások munkásságát foglalja össze — úgy jellemezve elméleteiket, mint amelyekben a társadalmi normák és intézmények, kulturális és társadalmi tényezők magyarázzák a termékenység alakulását.

Leibenstein tanulmányának utolsó részében — 1973/74-ben — újabban kifejtett gondolatait foglalja össze. Abból indul ki, hogy a termékenység változását igen sok tényező idézi elő. Ezek közül némelyek történelmileg egyedinek minősíthetők; mások azonban társadalmi, gazdasági és kulturális változók. A termékenység alakulása egyedül a gyermekekre fordítandó költségek nagyságával nem magyarázható. Feltételezhetjük ugyanis, hogy a gazdasági változások módosítják a családok társadalmi státuszát. A státusz gazdaságilag, társadalmilag elkülöníthető csoport, azonos fogyasztási színvonallal, célkitűzésekkel, amelyek a tartós fogyasztási javakra éppen úgy kiterjednek, mint az egészségügyi, nevelési, kulturális, közlekedési stb. színvonalra, célrendszerre. A státuszok hierarchiája, a színvonal és a célkitűzések hierarchiáját is visszautérítjük. Mindezt figyelembe véve — a hagyományos fogyasztási elméletek nem magyarázhatják a termékenység alakulását, mert a státuszoknak megfelelő jöszágok és szolgáltatások célrendszere versenyez a gyermek költségeivel és használva. *Leibenstein* ezeket a gondolatokat a határhaszon-elmélet alapján kísérli meg modellbe foglalni.

D. D.

LUNGWITZ, K.: *Ökonomische und soziale Probleme der Geburtenentwicklung in der Deutschen Demokratischen Republik*. (A születésszám alakulásának gazdasági és társadalmi problémái az NDK-ban.) — *Wirtschaftswissenschaft*. 1974. No. 11. 1616—1635. p.

Az NDK-ban évek óta erősen csökken a születések száma. Demográfusok, közgazdászok kutatják ennek az össztársadalmat érintő jelenségnek az okait.

1963-ban az NDK-ban ezer lakosra még 17,6 élveszületés jutott, 1973-ban már csak 10,6. 1969 óta a születések száma alacsonyabb, mint a halálozásoké, úgyhogy az NDK népessége azóta csökken. Ez a csökkenés elsősorban abból adódik, hogy — míg az egy-kétgyermekes családok aránya emelkedik — a három- és többgyermekesek csökken. Az 1972-ben születettek 82,6%-a első vagy második gyermek volt.

Az NDK kutatóinak mindeddig nem sikerült kielégítően feltárniok a születésszám csökkenésének okait, pedig a statisztikai adatok arra figyelmeztetnek, hogy sürgősen segíteni kell a helyzetet.

A születésszám csökkenésének demográfiai okai elsősorban a népesség nemek szerinti kor- és családstruktúrájának változásaiból adódnak. Az NDK-

ban viszont a demográfiai okok nem játszanak jelentős szerepet. A nem demográfiai okok tekintetében eltérőek a vélemények, a leggyakrabban a következőkre hivatkoznak:

- a nők gazdasági tevékenysége és ebből eredő megterhelésük;
- a nem megfelelő lakáshelyzet, a szolgáltatások hiányosságai;
- a családtervezési ismeretek és módszerek elterjedése, a terhességmeg-

szakítást is beleértve;

— a család anyagi helyzetében teherként jelentkező gyermeknevelési költségek, amelyek a család életszínvonalának visszaesését, az élet kellemes javairól való lemondást jelenthetik;

— a nők iskolázottsági szintjének emelkedése, ami azzal jár, hogy a tanulóévek meghosszabbodnak és az első gyermek világrahozatala későbbre tolódik, s így megrövidül a nők termékeny korszaka;

— a falusi népesség életkörülményei és reprodukciós magatartása egyre inkább megközelíti a városi népességét.

Mind ezek az okok bonyolult kölcsönhatásban vannak egymással. Az emberi reprodukciót befolyásoló tényezők lényegében két csoportban foglalhatók össze:

— az ember anyagi létfeltételei, melyek a mindenkori társadalmi struktúrától, a fejlettség szintjétől és az ember társadalmon belüli helyétől függenek;

— az ember társadalmi tudata — specifikus ideológiai formáiban — mint társadalmi nézetek, morál, vallás, szokások, erkölcsök, életmód.

Hiba volna a születésszám csökkenését *egyetlen okra* vagy egy főokra visszavezetni. Ez az okok kutatását megnehezíti, hogy az emberi reprodukcióban az egyéni érdekek társadalmi érdekekkel találkoznak vagy ütköznek össze.

A szocialista társadalomban, ahol minden az emberért, a családért, az anyáért és gyermekért történik, a családokban emelkednie kellene a gyermekszámoknak. Ezért az NDK-ban — enyhén szólva — anakronizmus a születésszám csökkenése, ami sürgős megoldást követel. Ennek érdekében három problémakört kell közelebbről megvizsgálni:

- a) a nők gazdasági tevékenységének hatását a születésszám alakulására;
- b) a családtervezés hatásait;
- c) az állandóan növekvő igények és az emelkedő életszínvonal hatásait a születésszámra.

Szerző véleménye szerint mindeddig nem sikerült egzaktan mérni és kimutatni a nők foglalkoztatottságának hatását a gyermekszámra. Nem vitás, hogy ilyen hatás fennállhat, de valószínűleg túlbecsülik a mértékét. A rossz lakáskörülményeik pl. rendszerint nem gátolják a nőket a munkavállalásban, de annál inkább a gyermekvállalásban.

Szerző megcáfolja azt a széles körben elterjedt véleményt, hogy a fogamzásgátló módszerek ismerete és alkalmazása, s különösen a terhességmegszakítás lehetősége lenne az oka a jelenlegi születésszám csökkenésnek az NDK-ban. Ez a folyamat ui. már régóta tart, még a művi abortusz legalizálása előtt kb. 10 évvel kezdődött, születésszabályozást pedig — egészen az illegális abortuszig bezárólag — nemzedékek óta gyakorolnak. Szerinte a terhességmegszakítás csak lehetőség, melynek igénybevételéhez megfelelő motiváció kell.

Az abortusztvörvény hatálybalépése utáni első 12 hónapban erősen felzökött a művi vetélések száma. 1000 termékeny korú nőre 42 terhességmegszakítás esett, s 100 terhesség közül csak 57-et hordtak ki, számszerűen pedig egy év alatt 143 ezer művi abortuszt hajtottak végre az NDK-ban. 1974-re azonban már olyan szinten stabilizálódott a születésszám, amely csak egy-negyedével alacsonyabb az 1968—1971 közti évek átlagánál. Az NDK-kormány — előrelátva az abortusztvörvény hatását — széles körű szociálpolitikai intézkedésekkel igyekezett ezt fékezni, különféle módon támogatva a dolgozó anyákat, a fiatal házasságokat. Az anyasági segélyek, családi pótlékok mellett a kormány fejleszteni kívánja a nők tehermentesítése érdekében a szolgáltató ipart, s javítani kívánja a gyermekintézmény hálózatot és a családok lakáshelyzetét.

A születésszám csökkenésének okaként legtöbbször az emberek megnőtt

igényeit, a magasabb életszínvonalra való törekvést emlegetik. Mindezt mérlegelni kell, mert ezek a vélemények a népesség tudatát tükrözik.

Szerző véleménye szerint az NDK-ban jelenleg még ellentét van a családok és a társadalom ún. „demográfiai céljai” közt. *Visnyevszkij* szovjet demográfus szerint még nincsenek kellő módszereink a család demográfiai céljainak feltárására és megvalósításuk feltételeinek elemzésére, a társadalom demográfiai céljai pedig mindeddig még elméleti alapon sincsenek kellően tisztázva.

Kvantitatív aspektusban a család demográfiai céljai a gyermekszámban fejeződnek ki, a társadalomé pedig annak az alsó határvonalnak a meghúzásával, hogy a születések száma legalább kiegyenlítse a halálozások számát.

A társadalom érdekeit az szolgálná a legmegfelelőbben, ha a házasságokból átlagban 2—3 gyermek születne; a születések időpontja és intervalluma és a gyermekszám felől pedig a házastársak szabadon döntenének, igénybe véve a családtervezés eszközeit, s mentesülve az anyagi kényszer hatása alól.

Sz. K.-né

POLGAR, S.—HIDAY, A. V.: The effect of an additional birth on low-income urban families. (Egy további szülés hatása az alacsony jövedelmű városi családokban.) — Population Studies. 1974. No. 3. 463—471. p.

A különböző gyermekszülési szokások — a szülések közötti intervallum, a családok gyermekszáma... — következményeit sok szempontból vizsgálják. Kimutatták az anya és a magzat megnövekedett halandósági és megbetegedési kockázatát, ha a terhességek rövid időn belül következnek egymás után, s ugyancsak számos tanulmány vizsgálta a kisebb és nagyobb családokból származó gyermekek értelmi, érzelmi és testi fejlettségét. E cikkben a szerzők egy eltérő aspektusú kérdésre keresnek választ: Milyen társadalmi-gazdasági következményei vannak az egyes családokban egy további gyermek születésének? Az eredmények az Állami Közvéleménykutató Intézet 1965-ben New Yorkban végzett és 1967-ben megismételt háztartási felvételein alapulnak. Tizenkét körzet közül négy, illetve a második felvételnél öt „szegény” körzetet választottak ki a hatóságok minősítése és az átlagos jövedelem alapján. További feltétel volt, hogy a közelben a felvétel kezdetekor ne legyen családtervezési klinika, de a későbbiekben lehetőséget biztosítsanak egy mobil családtervezési tanácsadó működéséhez. A vizsgálat a 18—39 év közötti házasság vagy legalább egy gyermeket szült nőkre terjedt ki. A terület jellegéből adódóan a megkérdezettek zömmel színesbőrűek voltak. Az összgyermekszám és az újabb szülés hatásának elkülönítése érdekében a családokat az első felvétel időpontjában meglévő gyermekek száma alapján hat csoportra osztották, valamint attól függően, hogy a felvételek közötti időben volt-e további szülés, mindegyik csoporton belül két alcsoportot képeztek.

Az eredmények azt bizonyították, hogy az elért jövedelem, a megtakarítás, az anya munkavállalása, a kapott állami támogatás, valamint a háztartási tevékenység szervezése szignifikáns különbséget mutat a további gyermeket szülők, illetve nem szülők csoportja között. A tartós fogyasztási cikkek és az oktatásban való részvétel nem volt szignifikáns.

A jövedelem elemzésénél a háztartás heti összjövedelmét és az egy főre jutó jövedelem alakulását vették figyelembe. A két csoport közötti különbség az összjövedelemben és az egy főre jutó jövedelemben is jelentkezett. Két év alatt sokkal kisebb mértékben növekedett az újabb gyermeket vállaló családok jövedelme. A következtetések levonásánál a szerzők azonban óvatosságra intenek a mintavesztéséből adódó szisztematikus torzítás lehetősége miatt. A szerzők feltételezték, hogy az újabb gyermeket szülők csoportjában a megtakarítás is csökkenni fog mind abszolút, mind relatív értékben. Szignifikáns különbséget azonban csak az egyéb biztosítás és a megtakarított összegek esetében találtak.

Figyelemre méltó következtetésre jutnak a szerzők a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság vizsgálatánál. Csekély különbség ugyan mutatkozik

a további gyermeket nem vállalók javára, de ez statisztikailag nem szignifikáns. Ez felveti, hogy mikor és mennyiben helytálló az a felfogás, amely egy újabb gyermek születését a tartós fogyasztási cikkek vásárlása alternatívájának tekinti.

Lényeges pont volt az anya munkavállalásának elemzése. E területen szignifikáns különbséget találtak a két csoport között. Az összefüggés a megfelelő gyermekintézmények fontosságára hívja fel a figyelmet, hiszen az anyák egy része ezek hiányában nem tud munkát vállalni.

A szerzők érdeme, hogy eredményeikkel számszerűen támasztották alá azokat a nézeteket, amelyek szerint az összegyermekszám és a társadalmi-gazdasági helyzet között fordított kapcsolat van. A tanulmány segítséget nyújthat azoknak az erőforrásoknak a koncentrálására, amelyek a további gyermek születésének a családra hátrányos gazdasági következményeit csökkenthetik.

S. K.

PRESSAT, R.: *L'analyse démographique: les principes et les recettes*. (A demográfiai elemzés elvei és receptjei. — *Population et Famille*, 1973. No. 3. 157—164. p.

A demográfiai elemzés módszerei hosszú időn át egymástól független és csaknem teljesen idegen számítási módszereknek a gyűjteményét jelentették, melyek a rendelkezésre álló adatok természete miatt ráadásul csaknem kizárólag az ún. transzverzális elemzésnek a módszerei voltak. Ez a helyzet az elmúlt évtizedek folyamán azonban megváltozott. A longitudinális demográfiai elemzés elveinek és módszereinek a kimunkálása és a transzverzális demográfiai elemzés elveivel és módszereivel való összekapcsolása, a népmozgalmi események korszecifikus arányszámjai különféle típusainak a kialakítása stb. a demográfiai elemzés elveinek és módszereinek jól összehangolt, szisztematikus, egységes összefoglalását tették lehetővé. Az elemzési elveknek és módszereknek ezt az egységét azonban fenyegetni látszik az olyan tendenciák kialakulása, melyek elszakadva a már kialakult és egységbeforrott elemzési elvektől és módszerektől, ismét egymástól független számítási eljárások, különféle specifikus helyzetekben alkalmazandó „receptek” kimunkálásával fejlesztik tovább a népegytanudományt ezt az igen nagy jelentőségű ágát. A fejlődő országok hiányos népmozgalmi statisztikai adatainak a pótlását, illetve megbízhatatlan népmozgalmi statisztikai adatainak a korrekcióját tárgyaló munkákról van szó, elsősorban egy, a közelmúltban megjelent, az afrikai országok és Madagaszkár igényeivel számoló munkáról, mely a rendszerbe foglalt elemzési elvek és módszerek helyett a különféle „receptek” gazdag gyűjteményét tartalmazza.* A fejlett népmozgalmi statisztikával rendelkező országokban legfeljebb bizonyos információk hiánya teheti az ilyent munkákat szükségessé, a fejletlen, kialakulatlan népmozgalmi statisztikával rendelkező országokban ezen túlmenően a rendelkezésre álló információk minősége is problémákat okozhat. Az ilyen munkákra tehát feltétlenül szükség van és az a munka, mely a szerzőt tanulmányának a megírására ösztönözte, egyébként is megérdemli a legőszintébb szakmai elismerést. Az ilyen jellegű munkák azonban gombamódrá szaporodnak és azt a benyomást látszanak kelteni, mintha a demográfiai elemzés elvei és módszerei fejlődésének széles országújtját jelentenék, holott csak egymástól független bizonyos specifikus helyzetekben alkalmazható „receptek” gyűjteményéről van szó (így ma már két *Barss-féle* módszerről, *Coale- és Demény-féle* módszerről, *Ledermann-féle*, *Bourgeois-Pichat-féle*, *Som-féle*, *Chandraskhar- és Deming-féle*, *Hajnal-féle* stb. módszerekről beszélünk a tökéletlen adatok korrekciójával kapcsolatban). Az idézett munka egyébként négy részre oszlik: az elsőben főleg a népszámlálások adatai alapján végezhető for-

* Sources et Analyse des données démographiques. Application à l'Afrique d'expression française et à Madagascar. Deuxième partie. (Ajustement des données imparfaites) Paris, I. N. E. D., I. N. S. E. E., O. R. S. T. O. M., Secrétariat d'Etat aux Affaires étrangères chargé de la Coopération, 1973, 184 p.

mális elemzések módszereiről, a másodikban a halandósági modellek mellőzésével végezhető elemzésekről, a harmadikban a halandósági modellek felhasználhatósági lehetőségeiről és módjairól, a negyedikben a népességi modellek alkalmazási lehetőségeiről és módszereiről van szó. A szerző illusztrációként csaknem minden részből idéz egy-két „receptet”. A népességi modellek alkalmazásával foglalkozó negyedik rész jellemzése kapcsán bírálón megjegyzi, hogy ez a terület napjainkban az elegáns matematikai spekulációk fellegvárává vált, melyet a demográfia problémái iránt őszintén és mélyen nem érdeklődő matematikus-demográfusok fügefalevélként használnak. *Lotka* óta — megítélése szerint — csupán a kvázi-stabil népesség elméletének az alapjait lerakó *Bourgeois-Pichat* tekinthető e téren igazán úttörőnek; az e témakörből származó fejtegetések többsége inkább fejleszti a mechanikus gondolkodási módot és munkastilust, mint a különféle helyzetek partikularitásait valóban érzékelő kritikus és árnyalatnyi különbségekkel is számoló kutatói magatartást.

A „receptek” egyre gyarapodó gyűjteménye különösen a kezdők, a beavatatlanok szemében keltheti azt a látszatot, hogy a demográfiai elemzés tudománya e „receptek” ismeretében merül ki, holott erről szó sincs. A demográfiai elemzés tudománya e „receptek” szaporodásának a hatására ismét elvesztette egységét. A kvantitatív demográfiai módszereknek két ága alakult ki: egy elméleti, mondhatni „akadémiai”-jellegű ága, mely többnyire csupán kigondolt, irreális helyzetekre alkalmazható, mely azonban incorporálja a demográfiai elemzés korrek, nagy autoritású elveit is, és egy empirikus jellegű, az elvekre történő hivatkozást is mellőző „receptgyűjtemény”-jellegű ága. A kvantitatív módszerek e kettéválását nem szabad tolerálnunk, ismét meg kell teremtenünk a demográfiai elemzés elvei és módszerei tudományának az egységét.

A szerző tanulmánya befejező részében a szóban forgó egység újbóli kialakításához ad néhány irányelv-jellegű gondolatot. A demográfiai elemzés oktatásában pl. nagyobb gondot kellene fordítani a statisztikai megosztástípusok megismertetésére és ezzel kapcsolatban a népességstatisztika különböző ágai valószínűségszámítási alapjainak megszilárdítására és kiszélesítésére. A népeségek fejlődéséről szóló eszmefuttatásokban pedig a demográfiai jellemzők közötti kapcsolatok mikro- és makroszimulációjának a megismertetésére kellene nagyobb gondot fordítanunk. A szerző a fenti javaslatot és egyéb, a módszerek újbóli kohézióját szolgáló elgondolásait még nem tekinti teljesen kiforrottaknak, hangsúlyozza azonban, hogy a demográfiai elemzés tudományát nem szabad rendszerező elv nélküli tudományként kezelni. Tudatában kell lennünk annak, hogy a demográfiai elemzésben is fontosabb a kutató szellemi igényessége (qualité d'esprit) a technikai virtuozitásánál.

V. E.

PRESTON, S. H.: *Demographic and social consequences of various causes of death in the United States.* (A különféle halálokok demográfiai és társadalmi következményei az Egyesült Államokban.) — *Social Biology*. 1974. No. 2. 144—162. p.

Különböző halálokok megszűnése, még az olyan társadalmakban is jelentős demográfiai és társadalmi változásokat idéz elő, amelyekben a halandóság alacsony. A tanulmány azt elemzi, hogyha az USA-ban bizonyos halálokok egyszerre szűnnének meg, ez miként hatna a népesség növekedési ütemére, kor szerinti összetételére, a rokonság *kiterjedésére* és az egy főre eső jövedelemre. A feltételek tehát fiktív jellegűek és az elemzés ezért nem tekinthető előrebecslésnek. További feltételezés, hogy a népesség zárt, hogy a fertilitás szintje az 1969. évi, viszonylag alacsony szinten marad, illetve, hogy egyéb becslések megfelelően, fokozatosan csökken. Végül azt is feltételezték, hogy a halandósági tábla tovább-élők oszlopában bizonyos halálokok kiküszöbölése nem befolyásolja a többi halálokok halandósági függvényének erősségét.

Az 1964. évi haláloki halandósági táblából kiindulva — beigazolódott, hogyha egyszerre küszöbölődnének ki a fertőző betegségekből, továbbá a rossz-

és jóindulatú daganatokból, szív és érrendszeri megbetegedésekből és a bal-
esetektől származó halálózások és az erőszakos halál —, akkor a népesség in-
trinsic növekedési rátája nem változna lényeges mértékben. Az intrinsic növe-
kedési ráta változása ugyanis nem más, mint a stabil népesség születéstől az
átlagos gyermekszülési korig értelmezhető átlagos halandósági arányszáma. Be-
látható, hogy az intrinsic növekedési rátát nagy mértékben befolyásolja az erő-
szakos halálózás megszűnése és alig változtatja meg a szív és az érrendszeri
halálokok kiküszöbölése, mert az utóbb említett megbetegedések, illetve halál-
okok rendszerint a termékeny periódus befejezése után szerepelnek. A rövid
távú növekedési rátát, ezzel szemben, amelyben a halandóságot az egész né-
pességre vesszük tekintetbe, a szív és érrendszeri halálokok megszűnése befo-
lyásolja a legnagyobb mértékben. Ha ezek a halálokok azonnal megszűnnének,
akkor 80 év múlva az USA népessége 11,8⁰₀-kal volna nagyobb, mint ma. A ta-
nulmány az említett halálokok — egyenkénti és kumulált — megszűnésével
számolva, részletesen kidolgozta az USA népességének számát, a 15 éven alu-
liak és a 65 éven felüliek arányát, a nemek viszonyát és a növekedési, szüle-
tési és halandósági arányszámokat az 1979, 1999 és a 2049 évekre.

A felsorolt halálokok megszűnése kezdetben nagy népességnövekedést biz-
tosítana, később azonban hatásuk csökkenne és a XXI. században úgyszólván
elenyészne.

Ha a szív és érrendszeri megbetegedésekből származó halálózások azon-
nal megszűnnének, akkor az USA 65 éven felüli népessége 40 év múlva 62⁰₀-
kal volna több, mint ma; ha a rákhalálózások szűnnének meg, akkor 12⁰₀-kal.
Ez a nagymértékű előregedés természetesen módosítaná a nyugdíj-korhatárt,
mert a befizetett nyugdíjjárulékok és a kifizetendő nyugdíjak mai aránya te-
temesen eltolódna. Az egyes korcsoportokban a nemek aránya is átalakulna és
az öregek között helyreállna a nemek egyensúlya.

A feltételezett fiktív állapot körülményei között, annak a valószínűsége,
hogy valakinek (a)-korévében még élnek a szülei — a szülőknek gyermek-
szülés és az (a)-kor közötti halálózási függvényével fejezhető ki.

$$M_1(a) = \int_a^{\beta} p(a+x)m(x)(e^{-ra})^x dx$$

Azoknak az (a)-korú szemé-
lyeknek az aránya, akiknek
még él az anyja

$$M_2(a) = \int_a^{\beta} M_1(a+x)p(x)m(x)e^{-ra} dx,$$

Azoknak az (a)-korú szemé-
lyeknek az aránya, akiknek
még él az anyai nagyanja

ahol $p(a+x)$ = az $a+x$ kor megélésének a valószínűsége,

$m(x)$ = az x -korú nők születési együtthatója,

r = a természetes szaporulat intrinsic együtthatója,

α, β = az anya minimális és maximális kora a szülések során.

A tanulmány részletes számításai szerint a jövőben nagyobb mértékben
várható több generáció hosszabb, egy időben való jelenléte. Hasonló módon
meghosszabbodik a házaspárok élettartama is és ennek köszönhetően, valószí-
nűleg számolni kell a válások megnövekedésével, bár ezek a számítások, a há-
zasságkötések modellszerű leírásának kidolgozatlanúsága miatt, korlátozott ér-
vényességűek.

Meghatározott halálokok megszűnésének gazdasági hatását az iroda-
lom nagyon sokféle szempont szerint kísérte meg számszerűsíteni. A tanul-
mány a megtakarítások, az életkor emelkedésével együttjáró teljesítmény-csök-
kenés és más alig lemérhető folyamatok körülményes mérését mellőzte. Az egy
főre eső jövedelem változását az i -edik halálók kiküszöbölése és fennmaradása
alapján kiszámítható népesség arányával fejezte ki, feltételezve az 1969. évi
átlagos jövedelmeket és a termelés változatlanúságát.

$$K^{(-i)} = \frac{\sum_{\alpha=1}^2 \int_0^{\infty} c^{(-i)}(a,x) Y(a,x) da}{\sum_{\alpha=1}^2 \int_0^{\infty} c(a,x) Y(a,x) da}$$

ahol $c(a,x)$, $c^{(-i)}(a,x)$ azon a korú és x nemhez tartozó személyeknek az aránya, ahol a halandóság okai változatlanul fennmaradtak - azokhoz viszonyítva, akiknél az i -ik halandósági ok kiküszöbölődött;

$Y(a,x)$ = az a korú és x nemhez tartozó személyek termelése dollárban.

A számítások szerint a stabil népességben az egy főre eső jövedelem kis mértékben, $1-5^0_0$ -kal kisebb lesz, mint ma — különféle halálokok megszűnése esetén.

A tanulmány végül megállapítja, hogy ebben a vizsgálatban a stabil népességi modell bizonyos tulajdonságai miatt, a népesség várható növekedése valószínűleg kissé alábecsült.

D. D.

SCHLESINGER, E. R.: *The impact of federal legislation on maternal and child health services in the United States.* (A szövetségi törvények hatása az anya- és gyermekegészségügyi szolgálatokra az Egyesült Államokban.) — *The Milbank Memorial Fund Quarterly — Health and Society.* 1974. No. 1. 1—13. p.

A szerző megállapítja, hogy az anya- és gyermekegészségügyi szolgálatok történetük kritikus szakaszához érkeztek az Egyesült Államokban. Kifejlődőben van az egész népesség személyi egészségügyi szolgálata. A kisgyermekkor, a serdülőkor speciális célzatú programjai ugyanakkor megukban foglalják a független egészségügyi szolgálatokat is. A szövetségi kormánynak a gyermekek fejlődésével és a gyermekek egészségügyével kapcsolatos szolgálatok káros módon szétaprózódott, és emiatt az anya- és gyermekegészségüggyel foglalkozó személyek és intézmények nem rendelkeznek megfelelő központtal. Mindez kérdésessé tette az anya- és gyermekegészségügyi szolgálatok hagyományos típusait.

A cikk tárgyalja az anya- és gyermekegészségügyi szolgálat kialakulását és fejlődését az USA-ban és azt a befolyást, amit Franciaország, Németország és Anglia anya- és gyermekegészségügyi szolgálata gyakorolt az USA-ra.

Az Egyesült Államokban az anya- és gyermekegészségügyi szolgálat helyi szinten, a nagyvárosokban alakult ki, a XX. század elején. Az anya- és gyermekegészségügyi szolgálat szövetségi szintre történő kiterjesztését — pénzügyi ösztönzők útján — a *Sheppard-Towner* törvény biztosította 1921-ben. Az e törvény alapján nyújtott állami és helyi pénzügyi támogatások 1929-ben, a gazdasági válság hatására megszűntek. Később a társadalombiztosítási törvény szerint alternatív módon helyi és központi forrásokból fedezték az anya- és gyermekegészségügy kiadásait.

1963 és 1970 között a szövetségi és helyi kapcsolatok lényeges fejlődése volt megfigyelhető az arra különösen rászoruló földrajzi területeknek meghatározott rendeltetéssel adott ún. „project” támogatások nyújtásával. A társadalombiztosítási törvény módosításai és egyéb jogszabályok módok adtak átfogó szolgálatok támogatására a családtervezés, anya- és csecsemőgondozás, gyermekek és fiatalok gondozása, gyermekfogászat és az anya- és csecsemőgondozás kiterjesztése és a neonatális intenzív gondozás terén.

A jogszabályok tartalmaznak olyan pénzügyi jellegű új előírásokat is, amelyek kedvezőtlenül befolyásolhatják a szövetségi-helyi kapcsolatokat.

A cikk a következőkben jelöli meg a jelenlegi szükségleteket az anya- és gyermekegészségügy terén: 1. magas színvonalú anya- és gyermekegészségügyi szolgálat beépítése a társadalombiztosítás átfogó egészségügyi gondozási rendszerébe; 2. megfelelő alapok biztosítása a megelőző gondozásra, az újszülött-

gondozásra; 3. a jelenlegi szolgálatok kiterjesztése a népességnek azokra a csoportjaira, amelyeknek e szolgálatokra a leginkább szükségük van: anya, magzati és neonatális intenzív gondozási szolgálatok létesítésének biztosítása az egész országban, szervezett községi és regionális programok útján; 4. egészségügyi szolgálatok biztosítása olyan intézményekben, amelyek nem egészségügyi jellegűek (megfelelő egészségügyi ellátás biztosítása az iskolákban a gyermekek részére, együttműködésben gyermek- és ifjúsági szervezetekkel és a helyi egészségügyi központokkal; 5. valamely központi szerv létrehozása a szövetségi kormányon belül az anya- és gyermekegészségügy korábban már funkcionáló, majd megszűnt intézményeinek pótlásaként.

K. V.

SCHNAIBERG, A.—REED, D.: *Risk, uncertainty and family formation: The social context of poverty groups.* (A családalapítás kockázatának és bizonytalanságának társadalmi összefüggései a szegények csoportjaiban.) — *Population Studies*. 1974. No. 3. 513—533. p.

A tanulmány a gyengén fejlett országok népesedési helyzetének egyik nyugtalanító problémájával foglalkozik: mi az oka annak, hogy a magas termékenység csökkentésére irányuló családtervezési programok megvalósítását mindezekig nem kísérte számottevő eredmény?

Az utóbbi évek elméleti munkái a gyermekek nagy számát jelenleg is előnyösnek tartó — a gazdasági fejlődés szempontjából „ésszerűtlen” — szülői magatartás magyarázatát részben a kulturális akadályokban (műveltség hiánya, tradíciókhoz való ragaszkodás stb.), részben az ún. intézményi viszonyokban vélték megtalálni.

A szerzők a gyengén fejlett országok magas termékenységének okait a tényleges társadalmi-gazdasági viszonyokban keresik. Tanulmányukban azokkal a rétegekkel foglalkoznak, amelyekre mind abszolút, mind relatív értelemben a termékenység és a családnagyság magas szintje jellemző. Ezek az alacsony jövedelmű, a létminimum szintjén élő tömegek alkotják a fejlődésben elmaradt országok teljes népességének túlnyomó részét.

Összefoglalják a gyermeknevelés kiadásaival és hasznaival foglalkozó újabb keletű neoklasszikus jellegű modellek főbb jellemzőit. Megjegyzik, hogy ezek többsége „átlagos hasznossági modell”, amelyek nem veszik figyelembe a szóródást és az átlagos hasznosság különbségét a családnagyság adott szintjén. Szerzők — Knight és Wharton elméleti munkáinak felhasználásával — a gyermekek várt hasznosságát a lehetséges eredmények variabilitása alapján közelítik meg. Az eredmények variabilitása megjelenhet, mint *kockázat (risk)*, ha a gyermekekre fordított kiadások és a várt hasznok különböző szintjeinek valószínűsége nagyjából ismert. Ha viszont a szülőknek nincs kiindulási pontjuk a várható következmények valószínűségének még nyers becslésére sem, akkor a variabilitás *bizonytalansággént (uncertainty)* jelenik meg.

A tanulmány további részében a szerzők a kockázati és a bizonytalansági faktorokat abból a szempontból vizsgálják, hogy milyen szerepük van a kisebb családnagyság elfogadásában. Kiemelik, hogy a szegény rétegbeli szülők felismerik a gyermekeikből várható hasznot és érdekelték ennek megszerzésében. A nagy család tradicionális elfogadása tehát azt jelenti, hogy ennek kockázatát kielégítően ismerik. A kis család új szokásával viszont — mivel a szegény csoportoknak ebben még nincsenek megfelelő tapasztalatai — lényeges bizonytalansági elemek jelennek meg a gyermekek várt hasznosságának megítélésében. A családtervezési szervezetek idáig semmit sem tettek azért, hogy csökkentésük ezt a bizonytalanságot.

A szegény csoportok termékenységgel kapcsolatos beruházási lehetőségeinek főbb alternatíváit a szerzők három modellben foglalják össze.

Az I. modell tulajdonképpen a szegények általános helyzetét írja le. Erre a „magas termékenység, alacsonyan képzett gyermekek” a jellemző, és megfelel a szegények tradicionális gyakorlatának. Általában kockázati elemekkel jár együtt. A II. „alacsony termékenység, magas képzettségű gyermekek”

elnevezésű modell a szerzők szerint az egyik alapvető lehetőség arra, hogy a családtervezési szervezetek segítséget nyújtsanak a szegényeknek. A gyermeknevelésre fordított — I. modell szerinti — teljes költség ebben az esetben kevesebb gyermek között oszlana meg és lehetővé tenné a gyermekek iskolázottsági színvonalának emelését. A III. modell, amely „alacsony termékenység mellett alternatív beruházási lehetőségeket” ajánl, egyrészt tartalmazza a juttatások (premiázás) változatát, amikor az alacsonyabb termékenység fejében a szülők anyagi haszonra tehetnek szert, másrészt a II. modell feltevéseit. A II. és a III. modell a bizonytalanság több elemét tartalmazza, mivel az általuk biztosított lehetőségek felmérésében hiányzik a szegény csoportok kollektív tapasztalata.

A szerzők szerint a gyengén fejlett országok társadalmi-gazdasági struktúrája felelős azért, hogy a szegény csoportok nem tudják elfogadni a családtervezési programokban ajánlott II. és III. modellt. A szegények szintjén a gazdasági fejlődés a létbizonytalanság növekedését jelenti, ami konkrétan a munkanélküliségben, alulfoglalkoztatottságban, szociális biztonsági intézkedések hiányában jelentkezik. A családon kívüli társadalmi-gazdasági intézmények reagálásának bizonytalansága jelentős hatást gyakorol a gyermekekből származó hasznoknak a megítélésére és viszonylag biztosabbnak tűnik (I. modell). A szegények „irracionális” viselkedése erősíti azt a tényt is, hogy a családtervezési szervezetek általában nem nyújtanak bizonytalanság-csökkentő alternatívákat.

Wharton variabilitási vizsgálatai nyomán a szerzők több hipotetikus modellelben mutatják be, hogy amennyiben a kisebb család várható hasznossága olyan mértékű bizonytalansággal párosul, hogy paramétereik különbsége ($m-u$) a szociális létminimum szintje (S) alá esik, a kisebb családnagyság elfogadásától való elzárkózással kell számolni. Ha a kis családból várható hasznok magasabbak és csak közepes kockázattal járnak együtt, megfelelő kormánytámogatás és családtervezési politika mellett remélhető, hogy a kisebb családnagyság növekvő elfogadását. Utóbbira példaként szerzők Taiwánra említik, azzal a megjegyzéssel azonban, hogy az ott tapasztaltak nem általánosíthatók valamennyi fejlődésben elmaradt országra.

A gyengén fejlett országok családtervezési politikájáról szólva, a szerzők fontosnak tartják a népesedési problémák hatékony és emberi megközelítését, a megfelelő perspektíva kialakítását, a szociális viszonyok megjavítását és a kis családnagyság elfogadásában érdekelt csoportokkal való kommunikáció megteremtését.

Szerzők hipotetikus fejtegetéseiben bírálják ugyan a szembetűnő társadalmi egyenlőtlenségeket, de az elosztási viszonyok kisebb mértékű javítását, a szociális-jóléti intézmények fejlesztését és bizonyos felfelé irányuló mobilitás biztosítását is elegendőnek tartják a szegény csoportok bizalmának megnyerésére, társadalmi felemelkedésük elérésére.

Cs. M.

TUROWSKI, J.: Differentiation and changes in the Polish family and the theory of nuclear family. (Differenciálódás és változás a lengyel családban és a nukleáris család elmélete.) — *The Polish Sociological Bulletin.* 1972. No. 1—2. 116—127. p.

A családszociológia még mindig az iparosítás és az urbanizáció okozta változásokat állítja kutatásai középpontjába. Éppen ezért az e téren folyó lengyelországi kutatások különös érdeklődésre tarthatnak igényt, mivel itt e folyamatok igen gyorsan mentek végbe. Cikkében a szerző megkísérli összefoglalni az e téren folytatott lengyel kutatások eredményeit és szembesíti őket *Ogburn*, *Burgess*, *Locke* és *Parsons* nukleáris család elméletének megállapításával.

A vitatott elmélet empirikus alapja többnyire az országok és kultúrák, illetve az adott országon belül a városi és falusi családok megkülönböztetése, de ezek még mindig túlságosan komplex fogalmak — írja *Turowski*. A jelen-

legi lengyel falusi családok pl. három típusra: paraszt, kétlaki és falusi munkás családokra oszlanak. Ugyanígy megkülönböztethetünk a városi családokon belül munkás, alkalmazott és kisárutermelő, illetve értelmiségi családokat, vagyis a fent említett városi-falusi megkülönböztetés (és szembeállítás) absztrakt és elégtelen.

A nukleáris család elméletének egyik alaptézise, hogy a család által ellátott funkciók köre az ipari társadalomban összeszűkül. A tradicionális lengyel parasztcsaládok vizsgálata azt mutatja, hogy mind a három generációs, mind a nukleáris szerkezetűek egyaránt elláttak gazdasági, nevelési, biztosítási és társadalmi kontroll funkciókat is, s ezek többsége az urbanizált ipari társadalomban már tényleg formális intézményekre tartozik. A különböző típusú családok körében végzett részletvizsgálatok azonban rámutattak arra, hogy nem minden funkció ellátásában redukálódott azonos mértékben a család szerepe és nem is minden családtípus viselkedett egyformán a tekintetben, hogy milyen funkciókat lásson el, illetve engedjen ki tevékenységei köréből. A legelősebben általában a gazdasági funkciók ellátása szorult vissza, a nevelési már kisebb mértékben. De a paraszt és kétlaki családok, sőt az elővárosiak jó része is még ellát gazdasági funkciókat. Egyes értelmiségi családokban szintén észleltek erre mutató jelenségeket. Együttal két jelentős, bizonyos mértékig ellenkező tendenciájú folyamat is megfigyelhető az újabb kutatások szerint: nő a családi életben az integratív-expresszív (emocionális) funkció jelentősége, másrészt, bár a nevelési funkció ellátása már csak részleges, a kevesebb feladatra a szülők egyre több időt és anyagi erőforrást fordítanak. *Turowski* véleménye tehát semmiképpen sem beszélhetünk arról, hogy a család multifunkcionális specializált csoporttá változik, illetve, hogy a változás folyamata egyirányú, hanem csak a családi funkciók módosulásáról, mely egyesek háttérbe szorulásából, mások erősödéséből tevődik össze.

Ami a rokoni viszonyok, s ezzel együtt a háromgenerációs család dezintegrációját (a konjugális család elkülönülését a szülők és rokonok családjától), illeti, ami *Parsons*ék másik alaptézise, ehhez szerző a következő megjegyzéseket fűzi:

Nem igaz, hogy a preindusztriális család általában háromgenerációs volt. A lengyel kutatások szerint a társadalomra már a múltban is a pluralisztikus családstruktúra volt jellemző, a földnélküli parasztok, mezőgazdasági munkások, kézművesek általában nukleáris családokban éltek. Ugyanekkor ma is viszonylag jelentős a háromgenerációs családok aránya Lengyelországban pl. a mezőgazdaságban foglalkoztatott idősebb emberek 59%₀-a él gyermekével közös háztartásban, a városi családok 20%₀-a is kiterjesztett család. Bizonyos rétegek körében (kétlakiak, falusi munkások, elővárosiak) a háromgenerációs család igen erőteljesen funkcionál. Természetesen az már nem pontosan olyan, mint iparosítás előtti elődje. Míg abban a patrimonális viszonyok domináltak, a fiatalok érdekei alárendelődtek a háztartás közös érdekeinek, addig ma a helyzet fordított. Az értelmiségiek és a városi munkások között sokkal általánosabb a kiscsalád. De *B. Lobodzinska* kutatásai szerint az értelmiségi családokon belül is meg kell különböztetnünk két életciklust: az újonnan alapult családok a kezdeti időszakban erős tendenciát mutattak a szülőktől történő függetlenülésre, később, amikor kisgyermekük lesznek, inkább óhajtják a szülők jelenlétét, hogy munkájukat nyugodtabban végezhessek. Fentiek miatt túl egyszerűítőnek látszik az a hipotézis is, mely elsősorban a szűkös lakásvizonyokra vezeti vissza a módosított-kiterjesztett család fennmaradását.

Természetesen a kiterjesztett családok mellett számos formában igen sok független kiscsalád is él a társadalomban, de a vizsgálatok szerint ezek is élen kapcsolatban állnak rokonságukkal, sőt ezek intenzitása felülmúlja a barátokkal, kollégákkal, ismerősökkel tartott kapcsolatokat. Nyilvánvaló tehát, hogy a nukleáris család teóriája túlbecsülte az együttlakás, a közös háztartás szerepét a család mint társadalmi csoport életében.

A fenti elmélet harmadik alaptézise szerint az egyén a modern családban autonommá válik, a családon belül egalitárius kapcsolatok konszolidálódnak. A lengyel empirikus vizsgálatok alapján *Turowski* szerint ez a tézis is kiegészítésre szorul. E kutatások először is megkérdőjelezik azt, hogy a házas-társak közötti egyenértékű partneri viszony csak a városi családokra lenne

jellemző. A szegényebb falusi munkás-rétegekben ez a típus partneri viszony már évtizedekkel ezelőtt is fennállt, a tulajdonképpeni változás e téren elsősorban a paraszt és a kétlaki családokban jószódott le. Ezekben ugyanis korábban az asszony alárendeltsége volt a jellemző, amely elsősorban a gazdasági, birtoklási és munkamegosztási struktúrából fakadt. Az iparosodás és társadalmi átalakulás során bekövetkezett változások azonban e családtípusokban is megnövelték az asszony szerepét és társadalmi státuszát, mivel többnyire az ő kezébe került a gazdaság vezetése.

Jelentős mértékben emelkedett a dolgozó nők aránya is. Ezzel együtt változások mentek végbe a gyermekek családon belül elfoglalt helyzetében, akik egyre jobban elkülönültek a szülőktől. E folyamatban szerepet játszott az oktatás kiterjedése, a szülőktől eltérő jellegű pihenés és kulturális életbe való részvétel. Különösen szembetűnően észlelhető ez a kétlaki, az elővárosi és városi családok körében, ahol a gyermekek — a múlttól eltérően — már nem öröklik apjuk foglalkozását sem. Vagyis az egyén családon belüli helyzetére vonatkozó vizsgálatoknak is figyelemmel kell lenniök a különböző családtípusokra.

Összefoglalójában *Turowski* hangsúlyozza, hogy a nukleáris család elmélete túlhangsúlyozza a változások nem kívánatos hatásait, vagyis egy olyan családelmélet alapját vetik meg, amelyben a dezintegráció és diszorganizáció jelenségei mint fejlődési trend vagy normatív ideál jelennek meg.

F. T.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai
Hivatal folyóirata

(1974. No. 2.)

SRB, V.: A népességi problémák kutatása (Csehszlovákiában), 1972. II. rész. Családtervezés.

KUCERA, M.: Prága népességének reprodukciója és ennek következményei.

PROKOPEC, M.: A testmagasság elemzése Csehszlovákiában.

KUCERÁK, J.: Néhány gondolat a gyermeknevelési költségek összegével és differenciálódásával kapcsolatban.

MAUR, E.: Népesedésmélelet és népességpolitika a feudalizmus korában Csehszlovákiában.

ORLOVOVÁ, N.: Oktatás- és művelődésügy Csehszlovákiában.

KUCERA, M.: Brno demográfiaja.

FLIGLOVÁ, A.: Városi települések a Szovjetunióban.

(1974. No. 4.)

HAVELKA, J.: Az ENSZ Népesedési Világkonferenciája lefolyása és eredményei.

SRB, V.: Ikerszülések Csehszlovákiában.

KUCERÁK, J.—TOSECKÁ, O.: Fiatal családok reprodukciójának néhány társadalmi-gazdasági aspektusa.

A Csehszlovák Demográfiai Társaság VI. Demográfiai Konferenciája.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népszénelgi Társaság folyóirata
(1974. No. 4.)

- CAMPBELL, A. A.*: A demográfiai átmenet utáni helyzet.
LEE, R.: Szabályozott népszénelgek formális dinamikája és a születésszám fluktuációja.
COOMBS, L. C.: Családnagyság-preferenciák és az ezekből következő termékenység mérése.
SNYDER, D. W.: A családnagyság gazdasági meghatározói Nyugat-Afrikában.
BEAN, F. D.—WOOD, Ch. H.: Etnikai variációk a jövedelem és a termékenység összefüggéseiben.
 Házasságkötési életkor, családtervezési gyakorlat és egyéb változók mint a termékenység korrelátumai Koreában.
CHANG, H. C.: A népszénelg természetes csökkenése Iowa közigazgatási kerületeiben (megyéiben).
PICK, J. B.: A népszénelg korstruktúrájának vizuális megjelenítése számítógéppel.
SMITH, D. P.: A nemek parciális szabályozása problémáit ábrázoló függvények felállítása.
SUITS, D. B.: Termékenység és egy főre eső jövedelem: hozzászólás Janowitz eredményeihez.

DEMOSTA

a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal
Demográfiai Intézetének folyóirata
(1974. No. 3—4.)

- PAHL, L.*: Népszénelési Világkonferencia, 1974.
SEHER, J.: Dinamikus sorok extrapolációs előrejelzés céljára való felállításának lehetőségei.
JURECEK, Z.: Az 1970. évi nép-, ház- és lakásszámlálás eredményeiből levont néhány következtetés (II. rész).
MAUR, E.: Népszénelélmélet és népszénelgpolitika a cseh lakosságú területeken a feudalizmus korában.
TROJANOVA, G.: A Csehszlovák Demográfiai Társaság VI. Konferenciája.
TESAROVA, D.: Nők foglalkoztatottsága a CsSzSzk-ban 1948—1973 között.

POPULATION

a francia Demográfiai Intézet folyóirata
(1974. No. 6.)

- SAUVY, A.*: A bukaresti Népszénelési Világkonferencia.
GIRARD, A.—CHARBIT, Y.—LAMY, M.—L.: A franciák magatartása a külföldi bevándorlással szemben. (Újabb közvéleménykutatás.)
BASTIDE, H.—GIRARD, A.: A népszénelg mobilitása és az egyéni indítékok: közvéleménykutatás. III. rész. A mobilitás tényezői.
CHESNAIS, J. C.: A baleseti halandóság Franciaországban 1826 óta.
 Az Egyesült Nemzetek és a demográfiai előregedés problémája.
 Új adatok Algéria népszénelgéről.
 Libanon népszénelge.
 Hawai népszénelge: származás, fajkeveredés, tevékenységek, jelenlegi adatok.
 Bahrein népszénelge.

(1975. No. 1.)

Jelentés Franciaország 1973. évi demográfiai helyzetéről.

JACQUARD, A.: Határterületi tudományágak összehangolásának egy példája: az INED Genetikai Szolgálat.

AUDROING, J. F.—CHASTELAND, J. C.—HUNT, C.—SERAYDERIAN, L.: A demográfiai, szociológiai és gazdasági változók közti korrelációk kutatása az arab országokban.

TUGAULT, Y.—COURGEAU, D.: A közszékkategóriák változásának intenzitása. A Világnépesedési Akcióterv.

POPULATION INDEX

a Princeton Egyetem Népeségkutató
Hivatala és az Amerikai Népeségi
Társaság folyóirata
(1974. No. 3.)

COALE, A. J.: Barbara Nugent Glouchevitch, 1927—1974.

Az Amerikai Népeségi Társaság 1974. évi ülése.

Az Amerikai Népeségi Társaság tisztségviselői.

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségkutató
Bizottságának folyóirata
(1974. No. 3.)

MACURA, M.: Népesedéspolitikai az európai szocialista országokban.

ADLAKHA, A.—KIRK, D.: India népmozgalmi arányszámainak becslése az 1961—1971. évekre, az 1971. évi népszámlálási adatokból.

CARVALHO, J. A. M.: A termékenység és halandóság regionális trendjei Braziliában.

KNODEL, J.—PRACHUABMOH, V.: A termékenység demográfiai aspektusai Thaiföldön.

EBANKS, G. E.—GEORGE, P. M.—NOBBE, Ch. E.: Termékenység és partnerkapcsolatok száma Barbadosban.

POLGAR, S.—HIDAY, V. A.: Egy további szülés hatása alacsony jövedelmű városi családokban.

BARRETT, J. C.—BRASS, W.: Szisztematikus és véletlen komponensek a termékenység mérésében.

LEE, R.: Népmozgalmi idősorok és korstruktúrák becslése keresztelési és temetési anyakönyvi bejegyzésekből: egy új módszer az iparosodás előtti Angliára alkalmazva.

SCHNAIBERG, A.—REED, D.: A családalapítás kockázatának és bizonytalanságának társadalmi összefüggései a szegények csoportjaiban.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia
Demográfiai Bizottságának folyóirata
(1974. No. 37.)

BOROWSKI, S.: A zérus népességnövekedésről.

ROESKE—SLOMKA, I.: A családok jövedelmeinek és gyermekszámának összefüggése.

- WASILEWSKA—TRENKNER, H.: A házas nők termékenysége Lengyelországban az 1972. évi családvizsgálat fényében.
- ARCZYNSKI, M.: A képzett munkaerő újratermelése modelljének alkalmazása Lengyelországra.
- PICCHELAURI, G.—AGADZANÓW, A.: Időskorú és hosszú életű emberek a Grúz SzSzK-ban.
- COLLOT, C.: Időskorú személyek lakáshelyzete Franciaországban.
- DYSKIN, A.—STARODWORSKIJ, I.—TOROPOW, W.: Nyugdíjaskorúak gazdasági aktivitása és foglalkozási mobilitása.
- BARTOSZEWICZ, C.: Nők részidejű foglalkoztatottsága.

(1974. No. 38.)

- BOROWSKI, S.: A házas termékenység múltbeli és jövőbeli trendjei Lengyelországban, regionális megközelítésben.
- VIELROSE, E.: Az írástudatlanok számának nemek szerinti variációja a fejlődő országokban.
- KEDELSKI, M.: A beruházások hatása a népesség növekedésére, járási szinten és az urbanizáció foka szerint.
- WELPA, B.: A vándorlások néhány demográfiai vonatkozása.
- HODER—NIEDBALA, A.: A ritmus-módszer kockázata a családtervezésben és következményei a népesség reprodukciójára.
- PLOPSOR, D. N.—WOLSKA, W.: Az Ocna Sibiului (Románia) IX. századi szláv temető demográfiai elemzése.
- RETKIEWICZ, H.: Az urbanizáció üteme a lódzi régióban, 1945—1972.
- ZBORILOVA, J.: A házasságkötési arányszám csökkenése.
- KOZŁOWSKA, E.: Korunk világának demográfiai problémái.

INDEX 25.191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, V., Veres Pálné utca 10

Postai irányítószámunk: 1053

Telefon: 181-609

Kiadóhivatal: Budapest, II., Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél,

a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál

Postai irányítószám: 1051

(KHI. Budapest, V., József Nádor tér 1. postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra

Előfizetési díj félévre 52,— Ft, egész évre 104,— Ft

751501 Pátria Nyomda Budapest

Felelős vezető: Bendsák László igazgató